ANNUS ALBARUTHENICUS 2004

ГОД БЕЛАРУСКІ 2004

VILLA SOKRATES

ANNUS ALBARUTHENICUS 2004

ГОД БЕЛАРУСКІ 2004

ПЯТЫ ТОМ

Рэдактар

САКРАТ ЯНОВІЧ

KRYNKI 2004

Выдавецкае афармленьне

ЮРКА ХМЯЛЕЎСКІ

Editor:
STOWARZYSZENIE VILLA SOKRATES
16-120 KRYNKI POLAND
Phone: (0-xxxx-85) 722 81 44 E-mail: villa.sokrates@free.art.pl

Друк: OFFSET-PRINT BIAŁYSTOK

© Copyright by Villa Sokrates

ISSN 1640-3320

ЗЬМЕСТ – CONTENT

Cheslau Seniukh (Чэслаў Сэнюх): *Why hasn't the Nobel Prize been awarded to Vasil' Bykau?* 7

Arnold McMillin (Алег Латышонак): *Vasil Bykau* 9

Oleg Łatyszonek (Алег Латышонак): *From White Russia to Belarus?* 13

Ryszard Radzik: *Identity of Belarusians and Ukrainians – similarites and differences* 49

Hans-Christian Trepte: *Das Problem der „Hiesigen" (tutejsi) im polnisch-weissrussischen Grenzraum* 67

Zoya Mel'nikava (Зоя Мельнікава): *The Formula of Openness: the „Termapily" Journal and Modern Belarusian Literary Process* 89

Ivan Burlyka (Іван Бурлыка): *Do Belarusians speak Belarusian in the street?* 103

Nina Barshcheuskaya (Ніна Баршчэўская): *The Role of the Belarusian Diaspora in Preservation and Development of the Belarusian Diaspora Language (based on the Belarusian press published in Germany)* 109

Lajos Pálfalvi: *Vannak-e esélyei a fehérorosz irodalomnak magyarországon?* 125

201

І гэта было якраз тое, чаго не дачакаліся падданыя Расіі ад Часовага ўрада. Нават беларускія дзеячы ўскладалі нейкія надзеі на бальшавікоў. Ва ўсякім разе яны не перашкаджалі росту іх уплыву на Беларусі. Цэнтрам бальшавіцкай дзейнасці становіцца Мінскі гарадскі Савет дэпутатаў. 4 чэрвеня бальшавікі Мінска рвуць сувязь з меншавікамі і ствараюць адасобленыя арганізацыі.

ПАЛЯВЕННЕ ГРАМАДАЎЦАЎ. Адначасова і Беларуская Сацыялістычная Грамада вымушана была прыстасоўвацца да ўсё лявеючага настрою народных мас. 4--6 чэрвеня яна сабрала свой II з'езд у Петраградзе, прыняла на ім праект новай праграмы і паставіла на чале ЦК З.Жылуновіча. БСГ абвясціла сваёй мэтай увядзенне сацыялістычнага парадку праз класавую барацьбу і сацыяльную рэвалюцыю. Праграма прадугледжвала шырокае развіццё беларускай культуры, нацыянальнай школы, поўнае самакіраванне Беларусі з заканадаўчай Краёвай Радай і раўнапраўе ўсіх нацый, што жылі на беларускай зямлі. БСГ была тады адзінай нацыянальнай партыяй, якая ўдала спалучала ў сваёй праграме нацыянальныя і сацыяльныя інтарэсы свайго пераважна сялянскага народа. І гэтую партыю група дэлегатаў ад Беларусі на Усерасійскім з'ездзе сялянскіх дэпутатаў, што адбыўся ў маі, аб'явіла партыяй буйных памешчыкаў.

НАРАСТАННЕ РАСІЙСКАГА ЭКСТРЭМІЗМУ. Між тым у краіне выспяваў палітычны крызіс. Незадаволенасць Часовым урадам вяла да кансалідацыі двух полюсаў крайне левых і крайне

202

правых сіл, якія пагражалі гвалтоўным захопам улады. Узнімаліся дзве пагрозлівыя постаці: з боку левых -- У.Ленін, з боку правых -- Л.Карнілаў. Часовы ўрад меркаваў выйсці з крызісу шляхам пераможнага наступлення на фронце. 18 чэрвеня ў Мінску прайшла дэманстрацыя, на працягу якой узнікла бойка паміж прыхільнікамі Часовага ўрада і яго працоўнікамі. Бальшавіцкія лозунгі ў рэшце рэшт былі знішчаны. Не ўдалася спроба бальшавікоў наблізіцца да улады і ў Петраградзе. Арганізаванае імі масавае выступленне жыхароў сталіцы 4 ліпеня было жорстка задушана.

24.2. "Збіранне камянёў"

II З'ЕЗД БЕЛАРУСКІХ АРГАНІЗАЦЫЙ. На хвалі рэвалюцыянізму БСГ спрабуе адхіліць лібералаў ад кіраўніцтва беларускім рухам. Але і яны гуртуюцца ў Беларускую Партыю Народных Сацыялістаў на чале з Алексюком. Узнікшыя спрэчкі вымагаюць склікаць II з'езд прадстаўнікоў беларускіх партый і арганізацый 8--12 ліпеня ў Мінску. З вялікай цяжкасцю дэлегатам удаецца паразумецца на платформе неабходнасці адзінага нацыянальнага фронту і абраць, замест Беларускага Нацыянальнага Камітэта, Цэнтральную Раду Беларускіх Арганізацый і Партый. Праўда, пазней энэсы (члены Беларускай Партыі Народных Сацыялістаў) выйшлі са складу Рады. Кіраўніцтва беларускім рухам пераходзіла да левых сіл.

ДЗЕЙНАСЦЬ ЦЭНТРАЛЬНАЙ РАДЫ. Новая галоўная арганізацыя беларусаў набыла выраз-

203

на дэмакратычны характар. Яна заявіла аб сваім імкненні перадаць усю зямлю без выкупу працоўнаму народу. Цэнтральная Рада аб'ядноўвала толькі такія грамадскія і палітычныя арганізацыі, якія прызнавалі патрэбу аўтаноміі Беларусі, роднай мовы і развіцця нацыянальнай культуры. У склад яе Выканаўчага камітэта ўвайшлі Лёсік, Дыла, Астроўскі, Галавач, Шантыр, Смоліч, Курчэвіч-Сяўрук, Бадунова, Жылуновіч і Каткоўская (у якасці кандыдата). Друкаваным органам Рады стала газета "Вольная Беларусь", якая выходзіла ў Мінску з 28 мая пад рэдакцыяй Язэпа Лёсіка.

Круг чыннасці Цэнтральнай Рады пашыраецца. Яна ладзіць сувязі з бежанцамі і абараняе іх правы, робіць захады супраць вырубкі лясоў на Беларусі. Не адстаючы ад бальшавікоў, радцы звяртаюць пільную ўвагу на замацаванне свайго ўплыву сярод узброеных сіл. Прымаецца спецыяльны "Статут беларускіх нацыянальных культурна-асветных гурткоў у войску". Ён прадугледжвае нацыянальнае самавыхаванне беларусаў-вайскоўцаў і безумоўны ўдзел іх у абароне заваёў рэвалюцыі. Таму, калі ў жніўні рабілася спроба захопу ўлады Карнілавым, на абарону дэмакратычнай Расіі дружна ўзняліся ўсе беларускія сілы. І перамога над карнілаўшчынай не была заслугай адных бальшавікоў, як яны тое сцвярджалі. Тым не менш, Цэнтральная Рада дзейнічала пераважна як нацыянальна-культурная арганізацыя, і пытанне аб уладзе яе як быццам не турбавала.

Але пасля карнілаўшчыны Расію рэзка хіснула ўлева. Стала відавочнай поўная нежыццяздоль-

204

насць Часовага ўрада. На Беларусі існавала два блокі палітычных сіл -- беларускі і расійскі. Менавіта яны маглі забраць тут уладу ў свае рукі. У жніўні-лістападзе ішла іх хуткая кансалідацыя.

БЕЛАРУСКІ РУХ У АРМІІ. Яшчэ ў маі Беларускі Нацыянальны Камітэт стварыў Вайсковую беларускую арганізацыю. Тады ж узніклі і першыя паўлегальныя аб'яднанні беларусаў у войску. Першы гурток беларускіх армейцаў 8 мая стварыў унтэр-афіцэр Язэп Мамонька ў 12-й арміі Паўночнага фронту. Матрос Васіль Муха аб'яднаў маракоў-беларусаў Балтыйскага флоту. Сярод салдат і афіцэраў Петраградскага гарнізона займаўся гуртаваннем суайчыннікаў падпаручнік Аляксандр Чарвякоў, у 15-й арміі пад Дзвінскам -- паручнік Кастусь Езавітаў, на Заходнім фронце -- унтэр-афіцэр Сымон Рак-Міхайлоўскі і падпаручнік Ігнат Дварчанін, на Румынскім -- паручнік Антон Баліцкі і Сцяпан Некрашэвіч. Да беларускага руху далучыліся генералы Алексіеўскі, Кандратовіч, Пажарскі, палкоўнік Камароўскі і некаторыя іншыя старшыя афіцэры.

З жніўня ўсе расійскія арміі сталі пакрывацца густой сеткай беларускіх арганізацый. Яны знаходзіліся пад уплывам пераважна эсэраў і Беларускай Сацыялістычнай Грамады. Дзякуючы энергічнай прапагандзе забраных у войска настаўнікаў на чале з С.Рак-Міхайлоўскім, была падрыхтавана глеба для арганізацыйнага аб'яднання беларускіх вайсковых гуртаў. 18--24 кастрычніка ў Мінску адбыўся з'езд беларусаў-вайскоўцаў Заходняга фронту. Прыехалі і прадстаўнікі беларускіх арганізацый Балтыйскага

Захар ШЫБЕКА

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ Ў XIX - XX СТАГОДДЗЯХ

(РАЗДЗЕЛЫ З НЕНАДРУКАВАНАЙ КНІГІ)

205

флоту, Румынскага і Паўночнага франтоў. Сакратаром з'езда была Зоська Верас. Дэлегаты выказалі гатоўнасць абараняць родную беларускую зямлю і расійскую дэмакратыю, прынялі рэзалюцыю аб пашырэнні беларускіх вайсковых арганізацый і абралі Беларускую Вайсковую Раду Заходняга фронту, якая пазней перарасла ў Цэнтральную Беларускую Вайсковую Раду. Членамі гэтай рады сталі Мамонька, Рак-Міхайлоўскі і іншыя.

СТВАРЭННЕ ВЯЛІКАЙ БЕЛАРУСКАЙ РАДЫ. Вайсковая Рада паслала сваіх прадстаўнікоў у Цэнтральную Раду Беларускіх Партый і Арганізацый. Пасля чаго гэтая арганізацыя набыла характар палітычнага цэнтра і атрымала назву Вялікая Беларуская Рада. 27 кастрычніка яна выдала "Грамату беларускаму народу", дзе выклала сваю праграму адзінага нацыянальнага фронту.

НЕТРЫВАЛАСЦЬ АДЗІНАГА НАЦЫЯНАЛЬНАГА ФРОНТУ. Амаль адначасова з вайсковым з'ездам у Мінску праходзіў і III з'езд Беларускай Сацыялістычнай Грамады (14--25 кастрычніка). Ён канчаткова зацвердзіў праграму партыі і прыняў рэзалюцыю па аграрнаму пытанню. Грамадаўцы выказаліся за нацыяналізацыю зямлі і перадачу яе ў распараджэнне Краёвай Рады Беларусі. Беззямельным і малазямельным сялянам абяцаліся надзелы не ніжэй харчовай і не вышэй працоўнай нормы. У Цэнтральны Камітэт БСГ увайшлі Язэп Дыла (старшыня), беларускі паэт Алесь Гарун, Аркадзь Смоліч, Палута Бадунова, Язэп Варонка, Сы-

206

мон Рак-Міхайлоўскі, Браніслаў Тарашкевіч і іншыя. Дэлегатамі з'езда былі такія вядомыя беларускія дзеячы, як Ігнат Дварчанін, Радаслаў Астроўскі, Аляксандр Чарвякоў, Фабіян Шантыр. Але адзінства сярод грамадаўцаў не было. Петраградская арганізацыя ўсё больш хілілася да бальшавікоў. Мінская таксама лявела, але заставалася на пазіцыях сацыял-дэмакратызму. Незадаволенасць агульнадэмакратычнай праграмай Цэнтральнай Рады прывяла членаў БСГ да выхаду з Выканкома гэтай арганізацыі.

Моцнае супрацьдзеянне Вялікай Беларускай Радзе аказваў створаны ў канцы кастрычніка ў Пецярбургу Беларускі Абласны Камітэт пры Усерасійскім Савеце сялянскіх дэпутатаў. Абласнікі, што знаходзіліся пад уплывам бальшавікоў, выступалі супраць аўтаноміі Беларусі і не прызнавалі самабытнасці яе культуры.

УЗРАСТАННЕ БАЛЬШАВІЦКАЙ ПАГРОЗЫ. Першая Паўночна-Заходняя абласная канферэнцыя партыі бальшавікоў, што праходзіла ў сярэдзіне верасня, абгаварыла пытанне аб збройным паўстанні і абрала Паўночна-Заходні абласны камітэт партыі пад старшынствам А. Мяснікова. Бальшавікі абапіраліся тут амаль што выключна на расійскае войска, якое гатова было кінуць вайну з немцамі і распачаць рабаўнічую вайну з буржуямі. Бальшавікі мелі тут перавагу над беларускімі сіламі, бо на Заходнім фронце доля беларускіх вайскоўцаў была зусім нязначнай. Але ленінская партыя зусім ігнаравала мясцовыя інтарэсы, і толькі эсэры

207

ставіліся да іх з разуменнем, бо мелі даўнюю традыцыйную сувязь з беларускай вёскай.

БАЛЬШАВІЦКІ ПЕРАВАРОТ: НАДЗЕІ І РАСЧАРАВАННІ. Падзенне Часовага ўрада, захоп бальшавікамі ўлады ў Петраградзе 25 кастрычніка і ленінская "Дэкларацыя правоў народаў Расіі", апублікаваная 2 лістапада, узнавілі надзею на лепшае, але не надоўга. Хутка стала відавочным, што наступае поўнае бязладдзе, а армія ў любы момант можа пакінуць акопы і разліцца па Беларусі рабаўнічай плынню. Трэба было бараніць беларускі народ, яго багацці ды і тэрытарыяльную цэласнасць, якой пагражала бальшавіцкая анархія і кайзераўская армія.

НА ЭТАПЕ МІРНАГА ВЫЗВАЛЕННЯ З-ПАД РАСІЙСКАЙ НЯВОЛІ. Абставіны падштурхоўвалі нацыянальныя сілы да кансалідацыі. Хоць асноўная частка мабілізаваных беларусаў знаходзілася па-за межамі сваёй Айчыны, гэта не перашкаджала ім далучацца да беларускага руху. З'езды беларускіх вайскоўцаў прайшлі на Паўночным фронце ў Віцебску (15--20 лістапада), на Румынскім у Адэсе (3--8 снежня), на Паўднёва-Заходнім у Кіеве (17--22 снежня).

Усе беларускія вайсковыя аб'яднанні падпарадкоўваліся Цэнтральнай Беларускай Вайсковай Радзе і настойліва дамагаліся ад бальшавіцкага Петраграда аб'яўлення беларускай дэмакратычнай рэспублікі з уваходам яе ў Расійскую федэрацыю народаў, прызнання дзяржаўнай мовай беларускай, прадастаўлення

208

права на стварэнне асобнага беларускага войска, вяртання на Беларусь усіх каштоўнасцяў, вывезеных на працягу вайны, а таксама поўнай адбудовы гаспадаркі краю за кошт ваюючых дзяржаў.

Праходзіла гуртаванне і цывільнага беларускага насельніцтва. І не толькі на радзіме. Беларускія арганізацыі закладваліся ва ўсіх кутках Расіі. У Маскве адбыліся два з'езды беларусаў-бежанцаў, з'езды грамадскіх і настаўніцкіх арганізацый прайшлі ў Смаленску, Віцебску, Полацку і іншых гарадах. І ўсё ж найбольш актыўна беларускі рух разгортваўся сярод бежанцаў і вайскоўцаў на далёкіх ад Беларусі франтах. І, відаць, таму, што больш паловы мужчынскага насельніцтва з беларускіх губерняў было мабілізавана і адпраўлена як мага далей ад родных хат. А можа і таму, што толькі на чужыне нават беларускі селянін, апрануты ў вайсковы шынель, зведаў, што такое нацыянальны ўціск. Беларусаў высялялі з гарадскіх кватэр, праганялі з вёсак, не давалі хлебных пайкоў, першымі звальнялі з прамысловых прадпрыемстваў. Тады неяк забывалася, што беларусы -- таксама "рускія". Усе цывільныя арганізацыі беларусаў гуртаваліся вакол Вялікай Беларускай Рады. Менавіта яна і пачала рыхтаваць Усебеларускі з'езд.

Значыць, ужо праз месяц пасля звяржэння Часовага ўрада на Беларусі сфарміраваліся прадстаўнічыя палітычныя арганізацыі беларускага народа, якія гатовы былі ўзяць уладу ў свае рукі. Але ім супрацьстаяў блок расійскіх сіл на чале з бальшавікамі.

МАЛЕНЬКАЕ СВЯТА ДУШЫ

У Салігорску 14--15 кастрычніка адбылося свята беларускага слова, арганізаванае мясцовай суполкай ТБМ, і найперш яго старшынёй Марыяй Мацюкевіч, настаўніцай беларускай мовы і літаратуры Салігорскай СШ N 11, якая актыўна працуе на ніве нацыянальнага адраджэння, піша цікавыя і змястоўныя вершы. Яна запрасіла на свята дэпутатаў Вярхоўнага Савета і пісьменнікаў. Прыехалі народны дэпутат Алег Трусаў і Алена Трусава -- супрацоўніца рэдакцыі газеты "Культура", дырэктар Скарынаўскага цэнтра А. Мальдзіс, пісьменнікі С. Панізьнік, Э. Ялугін, А. Гардзіцкі, Г. Шупенька, Д. Слаўковіч, Л. Савік, М. Скобла, В. Пазнякевіч, К. Жук.

Былі сустрэчы ў Салігорскім краязнаўчым музеі, раённай бібліятэцы, дзе многія прысутныя задавалі шмат пытанняў спадару Алегу Трусаву пасля яго цікавай і змястоўнай прамовы, выступалі і адказвалі на пытанні А. Мальдзіс, Э. Ялугін, Л. Савік, чытаў свае мініяцюры А. Гардзіцкі, спяваў бард В. Пазнякевіч. Адбыўся адкрыты ўрок, які давала па "Шляхціцу Завальні" Я. Баршчэўскага М. Мацюкевіч у 9 класе 11 школы, дзе перайшлі на беларускую мову навучання. У Салігорскім педвучылішчы навучэнцы сустракаліся з А. Мальдзісам і Л. Савік, якія расказалі пра беларусаў у свеце, у іншых салігорскіх школах пабывалі С. Панізьнік, Э. Ялугін, А. Гардзіцкі, М. Скобла, Г. Шупенька, К. Жук, сустракаліся з вучнямі старшых класаў, расказвалі пра сучасную беларускую літаратуру, свае творы, чыталі вершы.

Адбылася літаратурная вечарына, прысвечаная 80-годдзю таленавітага беларускага паэта Лявона Случаніна, які двойчы быў рэпрэсіраваны і які цяпер жыве ў Салігорску. Вучні школ падрыхтавалі літаратурную кампазіцыю па яго творах, выступалі пісьменнікі, віншавалі юбіляра, жадалі моцнага здароўя і творчага плёну.

Лідзія САВІК.

У Салігорску быў таксама фотакарэспандэнт "Голасу Радзімы" Віктар СТАВЕР, які зрабіў гэты фотарэпартаж. На яго здымках вы бачыце віншаванне юбіляра Лявона СЛУЧАНІНА; паэта Сяргея ПАНІЗЬНІКА сярод вучняў СШ №5 і настаўніцу Марыю МАЦЮКЕВІЧ, якая вядзе ўрок беларускай мовы.

ЯГО ЖЫЦЦЁ — ТЭАТР

ДА 60-годдзя З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ ЗАСЛУЖАНАГА РАБОТНІКА КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ Мікалая ВАРВАШЭВІЧА

З МІКАЛАЕМ Варвашэвічам я знаёмы даўно. Не раз пісаў пра яго сцэнічныя пастаноўкі яшчэ тады, калі ён узначальваў Слонімскі народны тэатр. А два гады назад ён узяў мяне на гомельскі фестываль "Драматычнае мастацтва Беларусі-92". "Складвай чамадан, паедзем на тыдзень у Гомель. Трэба табе дасканала ведаць сённяшнюю тэатральную сітуацыю ў Беларусі. А таксама пазнаёмлю цябе са сваімі сябрамі", -- сказаў Мікалай Фёдаравіч. І мы паехалі...

Менавіта там, у Гомелі, сярод нашых беларускіх акцёраў, рэжысёраў, драматургаў і тэатральных крытыкаў, я адчуў і ўбачыў, якім усё ж вялікім аўтарытэтам і павагай карыстаецца гэты апантана ўлюбёны ў сваю справу чалавек.

Бацькоў сваіх Мікалай Варвашэвіч не памятае, іх знішчылі немцы. Выхоўвала і гадавала яго цётка ў Ленінградзе. Шмат хапанулі гора і бяды ў пасляваенным, разбураным горадзе на Няве, але ўсе цяжкасці былі вытрыманы і перажыты. А ў 1957 годзе беларускі юнак (нарадзіўся ў вёсцы Раздзялавічы Ганцавіцкага раёна) паступае ў Ленінградскі інстытут тэатра, музыкі і кінематаграфіі. З вялікай радасцю і сёння Мікалай Фёдаравіч успамінае сваіх аднакурснікаў і выкладчыкаў -- рэжысёра-практыка У.Макар'ева, педагога О.Ольшыц і іншых.

Пасля заканчэння інстытута маладога рэжысёра накіроўваюць на працу ў Калінінскі абласны тэатр (цяпер горад Цвер). Першай яго самастойнай пастаноўкай быў спектакль "На бойкім месцы" А.Астроўскага, пасля былі пастаўлены іншыя спектаклі па п'есах рускіх і савецкіх драматургаў. Жывучы ў Калініне, М.Варвашэвіч вельмі хацеў вярнуцца ў родную Беларусь. Але такой магчымасці, на жаль, не было. І вось аднойчы ён сустракае свайго аднакласніка Эдуарда Усачова, які працаваў тады ў Горацкай беларускай сельскагаспадарчай акадэміі. Ён і прапанаваў Мікалаю Варвашэвічу вярнуцца на радзіму. З радасцю была прынята прапанова, а ў 1964 годзе наш зямляк ужо працуе дырэктарам Дома культуры ў Горках на Магілёўшчыне і адначасова кіруе тэатральным калектывам мясцовай сельскагаспадарчай акадэміі.

У пачатку 1968 года Мікалай Варвашэвіч прыязджае ў горад над Шчарай і пачынае кіраваць Слонімскім народным тэатрам. Яго першай самастойнай працай быў спектакль "На бойкім месцы" А.Астроўскага. "Ты пытаеш, ці ёсць у мяне любімыя спектаклі, якія я ўспамінаю і зараз? Вядома ж, ёсць. Гэта ў першую чаргу "На бойкім месцы" А.Астроўскага, "Барабаншчыца" А.Салынскага, першая пастаноўка "Паўлінкі" Янкі Купалы, "Ганка" У.Галубка... Ды дзе ж іх усіх пералічыш", -- гаворыць Мікалай Фёдаравіч. Так, сапраўды, спектакляў у Слоніме рэжысёрам М.Варвашэвічам было пастаўлена шмат. Але больш за ўсё мастак сцэны звяртаўся да беларускай драматургіі. Сцэнічнае жыццё ў Слоніме пабачылі п'есы "Людзі і д'яблы" К.Крапівы, "Папараць-кветка" І.Козела, "Пінская шляхта" В.Дуніна-Марцінкевіча, "Таблетку пад язык" А.Макаёнка, "Навальніца будзе" А.Звонака і дзесяткі іншых. Самы вялікі поспех тады меў спектакль "Паўлінка". У 1969 годзе газета "Літаратура і мастацтва" пісала: "Рэжысёр М.Варвашэвіч паказаў сябе ў гэтай пастаноўцы не толькі ўдумлівым інтэрпрэтатарам п'есы, а і добрым настаўнікам самадзейных артыстаў". З "Паўлінкай" народны тэатр гастраляваў у Літве, Латвіі, Эстоніі, Расіі.

Вядома ж, былі тады ў рэпертуары народнага тэатра і п'есы ўкраінскіх і рускіх драматургаў. Папулярнасцю ў гледачоў карысталіся спектаклі "Запомніце іх імёны" П.Салюка, "Дзіўны доктар" А.Сафронава, "Васа Жалязнова" М.Горкага і многія іншыя. Той жа "ЛіМ" пра спектакль "Дзіўны доктар" у 1973 годзе пісаў, што "рэжысёр Мікалай Варвашэвіч і акцёры стварылі спектакль, аб якім з пэўным правам можна гаварыць як аб акумулятары радаснага, аптымістычнага светаўспрымання нашых сучаснікаў".

За заслугі перад тэатральным мастацтвам рэспублікі Мікалаю Варвашэвічу ў 1975 годзе было прысвоена званне заслужанага работніка культуры Беларусі.

Поўны сіл, энергіі і новых творчых задумак, Мікалай Варвашэвіч на гэтым не спыніўся. Яго калектыў першым у рэспубліцы становіцца гаспадарча-разліковым тэатрам-студыяй. Два з паловай гады за ім сачылі абласное ўпраўленне і Міністэрства культуры Беларусі. А тэатр-студыя працаваў паспяхова, грошай не пытаў і нават сам адлічваў у фонд дзяржавы. Пасля гэтага Міністэрства культуры рэспублікі прапанавала тэатру Варвашэвіча перайсці на дзяржаўную структуру кіравання. Што і было зроблена. Ад народнага самадзейнага тэатра, дзякуючы ў першую чаргу яго кіраўніку, зараз у Слоніме існуе прафесійны беларускі драматычны тэатр. Ён працуе толькі на роднай мове, а ў яго рэпертуары значацца драматычныя творы Я.Купалы, У.Галубка, Л.Родзевіча, А.Якімовіча, Я.Шварца, А.Федарэнкі. Я запытаў у Мікалая Фёдаравіча, якія ён яшчэ марыць паставіць на слонімскай сцэне спектаклі. Усміхнуўшыся, ён адказаў: "Даўно мару ажыццявіць пастаноўку п'есы Лопэ дэ Вэга "Сабака на сене". Вельмі люблю гэты драматычны твор. Таксама хачу паставіць п'есу Шэкспіра "Рамэо і Джульета". Хачу паказаць сённяшняму гледачу, як пасапраўднаму можна кахаць, якія чыстыя і светлыя пачуцці ёсць у чалавека... Мары ў мяне вялікія, дай Божа іх яшчэ ажыццявіць..."

-- Гэта п'есы замежных аўтараў. А што вы скажаце пра сучасны стан нашай беларускай драматургіі?

-- Ёсць і ў беларускай літаратуры добрыя драматычныя творы. Але гэта не такія ўсё ж глыбокія, як п'есы Шэкспіра, Мальера, напрыклад. Прычынай, відаць, застаецца той савецкі час, калі творы пісаліся амаль па заказу. Таму я лічу, што за гэтыя амаль семдзесят гадоў шмат згублена. Але напісанае Я.Купалам, У.Галубком, В.Дуніным-Марцінкевічам -- гэта наш нацыянальны скарб. Да іх часцей і звяртаюцца нашы тэатры.

-- А ў якім, наогул, становішчы сёння знаходзіцца тэатральнае мастацтва Беларусі?

-- Нядаўна я быў на нарадзе ў Мінску. Выступалі міністр, намеснік міністра, іншыя дзяржаўныя чыны. З іх прамоў я зразумеў, што ў бліжэйшы час ад дзяржавы дапамогі не будзе. Трэба, відаць, нам спадзявацца на свае ўласныя сілы. Ды й якая можа быць дапамога, калі з вуснаў нашага прэзідэнта я ні разу не чуў слоў "тэатр", "культура", "мастацтва", "літаратура". Дык аб чым тут можа быць размова?..

Так, у цяжкі і складаны час мы жывем. Але надзея ёсць, бо працуюць на зямлі беларускай такія людзі, як Мікалай Варвашэвіч. Таму па добраму зайздросціш яму, што захоплены ён толькі адной справай -- тэатрам. Нашым, беларускім, нацыянальным тэатрам. Хочацца толькі пажадаць яму, каб мара рэжысёра ажыццявілася. Гэта значыць, каб прэм'ера "Рамэо і Джульета" адбылася на сцэне новага тэатра ў цэнтры старажытнага горада Слоніма, які заўсёды славіўся і павінен славіцца тэатральнымі традыцыямі.

Сяргей ЧЫГРЫН.

НАТАТКІ З СЕМІНАРА "КУЛЬТУРНАЯ ПАЛІТЫКА І ЕЎРАПЕЙСКАЕ КУЛЬТУРНАЕ СУПРАЦОЎНІЦТВА"

НІХТО ЗА НАС НЕ ВЫРАШЫЦЬ НАШЫХ ПРАБЛЕМ

САВЕТ ЕЎРОПЫ НА ВАРЦЕ АХОВЫ ПРАВОЎ ЧАЛАВЕКА

Семінар быў наладжаны Саветам Еўропы і Міністэрствам культуры і друку рэспублікі Беларусь і праходзіў у Мінску 14--16 кастрычніка.

Наша краіна не з'яўляецца членам Савета Еўропы, аднак яна прэтэндуе на тое, каб ім стаць. Уваходжанне ў Савет Еўропы --гэта шлях да цывілізаванага свету. Пакуль Беларусь мае статус спецыяльнага запрошанага. Летась Беларусь падпісала Еўрапейскую канвенцыю па культуры, што і зрабіла магчымым абмеркаванне праблем культуры Беларусі разам з экспертамі Савета Еўропы, якія наведалі нашу сталіцу. Сярод прадстаўнікоў Савета Еўропы былі Габрыэль Маза, начальнік аддзела культурнай палітыкі і дзейнасці дырэкцыі адукацыі, культуры і спорту Савета Еўропы, Эдуард Дэльгада, Сціў Осцін, Юдзіт Кларк -- незалежны мастацкі кансультант, Жан-П'ер Саез -- намеснік дырэктара "Абсерваторыі культурнай палітыкі".

Савет Еўропы створаны ў 1949 годзе. Ён аб'ядноўвае 32 дзяржавы. Штаб-кватэра Савета Еўропы знаходзіцца ў Страсбургу (Францыя). Галоўным органам Савета Еўропы з'яўляецца Камітэт Міністраў і Парламенцкая асамблея. У Генеральным Сакратарыяце Савета Еўропы працуе 1 000 служачых. Пры гэтай арганізацыі створаны Еўрапейскі Суд па правах чалавека, куды са скаргай можа звярнуцца кожны еўрапеец, незадаволены тым, як рэалізоўваюцца ягоныя правы чалавека на радзіме. Дарэчы, у апошнія гады колькасць спраў, накіраваных у адпаведныя інстанцыі Страсбурга, рэгулярна павялічваецца. Агульная колькасць разгледжаных скаргаў -- 17 500.

Бюджэт Савета Еўропы на бягучы год склаў 755 мільёнаў амерыканскіх долараў. Ён забяспечваецца сродкамі дзяржаў-членаў.

Галоўная мэта Савета Еўропы -- гэта ахоўваць правы чалавека і парламенцкую дэмакратыю, (асабліва ў посткамуністычных дэмакратыях), садзейнічаць еўрапейскай культурнай самабытнасці, заснаванай на агульных каштоўнасцях.

У рамках Савета Еўропы працуюць розныя праграмы, фонды, ажыццяўляюцца праекты. Так, мэта праграмы "Дэмасфен" -- дапамагаць краінам Цэнтральнай і Усходняй Еўропы ў ажыццяўленні рэформаў. Яна прадугледжвае супрацоўніцтва ў розных формах: арганізацыю семінараў, падрыхтоўчых курсаў, вучэбных камандзіровак.

Эксперты Савета Еўропы, што прыязджалі ў Мінск, былі вельмі зацікаўлены культурнымі працэсамі, якія ідуць на Беларусі. Адной з мэтаў наведвання Беларусі, па словах Эдуарда Дэльгада, было знаёмства з культурным жыццём Беларусі. Таму ў праграме візіту было наведванне тэатраў, музеяў, бібліятэк і навучальных устаноў Мінска. Па словах гасцей, яны збіраюцца расказаць у Савеце Еўропы, што ёсць каштоўнага ў нашым мастацтве. На Беларусі галоўная праблема ў сферы культуры -- цяжкасці з яе фінансаваннем. У сувязі з гэтым шматлікія праекты Савета Еўропы для нас застаюцца недасягальнымі. Аднак у сілах Савета Еўропы і нашых павысіць узровень інфармаванасці двух бакоў.

ЯК ПЕРААДОЛЕЦЬ ІНФАРМАЦЫЙНЫ ГОЛАД

Рэктар Універсітэта культуры Ядвіга Грыгаровіч падкрэсліла, што без стварэння Каардынацыйнага кансультатыўнага цэнтра паміж Страсбургам і Беларуссю далейшыя сувязі з Саветам Еўропы немагчымыя. У такім цэнтры павінны працаваць пастаянныя супрацоўнікі. Гэты орган аб'яднае высілкі ўсіх накірункаў -- культуры, мастацтва, адукацыі. Ён павінен стаць правадніком ідэй з Савета Еўропы на Беларусь і з Беларусі ў Страсбург.

Гэтую прапанову падтрымалі ўсе прысутныя на семінары, бо, як высветлілася з выступленняў на ім, інфармацыйны голад -- адна з самых страшных пакут для нашай культуры.

Прафесар Адам Мальдзіс засяродзіў увагу прысутных на тым, што з-за недахопу інфармацыі пра Беларусь у замежнай прэсе з'яўляюцца публікацыі, у якіх ідзе спекуляцыя на нашай гісторыі. Некаторыя аўтары наогул адмаўляюць Беларусі ў яе гістарычнай спадчыне. На Захадзе не разумеюць многія працэсы, што адбываюцца на Беларусі.

Беларусь можа быць цікавай свету хаця б таму, што яна знаходзіцца на памежжы дзвюх макракультур -- усходняй і заходняй (праваслаўна-візантыйскай і каталіцка-пратэстанцкай). Адначасова адбываецца не толькі іх супрацьстаянне, але і плённае ўзбагачэнне. У выніку нараджаюцца арыгінальныя творы літаратуры, мастацтва, архітэктуры.

Напрыклад, для Беларусі, па словах Дзмітрыя Бубноўскага, які ўзначальвае Дзяржаўную інспекцыю па ахове гісторыка-культурнай спадчыны, вельмі актуальная праблема -- захаваць драўляныя збудаванні гарадоў. У Еўропе такія будынкі ўжо страчаны. Дзмітрый Бубноўскі заўважыў, што ў агульным банку звестак аб гісторыка-культурнай спадчыне Еўропы павінна быць прадстаўлена Беларусь. Ён падкрэсліў: "Для Беларусі вельмі важная праблема інфармацыі пра тыя гісторыка-культурныя каштоўнасці, што былі вывезены адсюль у розны час. Рэспубліка Беларусь мае пэўныя пагадненні з Расіяй, ЗША. Працуе беларуска-польская кансультатыўная камісія па праблемах гістарычнай спадчыны. Наша краіна выступіла ініцыятарам стварэння пагаднення па праблемах гісторыка-культурнай спадчыны ў межах СНД. Прычым краевугольным каменем пагаднення з'яўляецца праблема ўласнасці каштоўнасцяў, якія знаходзяцца ў бібліятэках, музеях, раней падпарадкаваных ураду СССР. Гэтыя каштоўнасці ў мінулым былі агульныя, таму цяпер аўтаматычна лічыць іх уласнасцю той краіны, на тэрыторыі якой яны знаходзяцца, не зусім лагічна. Нашы прапановы па гэтаму пагадненню ўзгоднены з урадамі ўсіх краін, акрамя толькі ўрада Расіі".

Адсутнасць у Еўропе інфармацыі пра культурнае жыццё Беларусі нараджае тое, што туды трапляе мастацтва не вельмі высокай якасці. У выніку там часам складваецца ўражанне, што на Беларусі (калі такую краіну ведаюць) няма прафесійных тэатральных, музычных калектываў, мастакоў і гэтак далей. Дырэктар Дзяржаўнага ансамбля танца Валянцін Дудкевіч падкрэсліў, што Еўропе неабходна большая інфармацыя пра тыя калектывы, што існуюць на Беларусі.

У гэтай праблемы ёсць і іншы бок: на Беларусі таксама няма ўсебаковай інфармацыі пра мастацтва Еўропы. Мастацкі кіраўнік Альтэрнатыўнага тэатра Вітаўтас Грыгалюнас сказаў так: "Пакуль з Еўропы да нас ідзе культурная прадукцыя нізкай якасці. Ствараецца ўражанне: да нас плыве тое, што непатрэбна там. Беларусаў арыентуюць не на сапраўдныя мастацкія каштоўнасці".

Здавалася б, пераадолець інфармацыйны голад павінна дапамагчы прэса, тэлебачанне. Як сказала Юдзіт Кларк, у Еўропе ёсць уся інфармацыя, якая нам неабходна. Трэба толькі навучыцца ёю карыстацца. Але ж, мне здаецца, праблема ў тым, што яна недасягальная тут, на Беларусі. Застаецца спадзявацца на айчынныя сродкі масавай інфармацыі. Пра іх стан распавядаў на семінары намеснік міністра культуры і друку рэспублікі Іван Карэнда. Ён сказаў, што сродкі масавай інфармацыі -- барометр жыццяздольнасці і жыццядзейнасці грамадства. З ім нельга не згадзіцца і не засмуціцца невысокай жыццяздольнасцю нашага грамадства.

На Беларусі пакуль працуе 715 перыядычных выданняў. У апошнія гады пашырыла свой уплыў дзелавая прэса. З'явілася 156 газет і часопісаў акцыянерных таварыстваў, фірмаў, асацыяцый. Партыі і грамадскія рухі маюць больш як 100 выданняў. Гаспадарамі 84-х выданняў з'яўляюцца прыватныя асобы і рэдакцыі. Здавалася б, такая колькасць крыніц інфармацыі можа задаволіць патрэбы ў ёй любога чалавека. Аднак І.Карэнда падкрэсліў: "Мы не маем нацыянальнага закона аб друку, аб тэлебачанні і радыёвяшчанні, аб выдавецкай справе. Адна з найвастрэйшых праблем -- адсутнасць належнай матэрыяльна-тэхнічнай базы. Беларусь не мае ні сваёй паперы, ні паліграфічнага абсталявання для выпуску друкаванай прадукцыі. Мы вымушаны набываць іх у Расіі. Больш года таму Міністэрства культуры і друку ініцыіравала распрацоўку праекта канцэпцыі развіцця інфармацыйнай прасторы Беларусі. Гэты праект атрымаў пазітыўныя водгукі з боку замежных і айчынных спецыялістаў. Ён прадстаўлены на зацвярджэнне ўрада. Але з-за недахопу сродкаў для рэалізацыі ім не разглядаецца".

(Заканчэнне на 8-й стар.).

(Працяг. Пачатак на 1-й стар.).

ХТО Ж ЁН, ФРАНЦІШАК АЛЯХНОВІЧ?

У гады Вялікай Айчыннай вайны, жывучы ў Вільні, ён рэдагаваў газету "Беларускі голас". Безумоўна, гэта гонару Ф. Аляхновічу не дае. У той жа час, відаць, ёсць падставы паўтарыць услед за А. Бяляцкім: "У якой ступені было шчыльным супрацоўніцтва Ф. Аляхновіча з немцамі?" І далей: "У час адсутнасці Ф. Аляхновіча газету падпісваў "старшыня навуковага таварыства". Можа "Беларускі голас" быў органам гэтага таварыства? Яснасць у гэтым пытанні і ролю Ф. Аляхновіча ў выданні газеты высветляць хіба што больш дасведчаныя".

Адным словам, паколькі з'явілася сцвярджэнне аб "супрацоўніцтве з немцамі", прозвішча Ф. Аляхновіча нідзе не ўпаміналася. Малюнак знаёмы: друкаваць ці не друкаваць пэўнага пісьменніка, мяркуюць па яго поглядах, забываючы, што ў сусветнай практыцы такога даўно няма. Вядома, не прамінаюць сказаць пра аўтара, хто ён быў на самай справе -- патрыёт ці здраднік, але творы, калі яны заслугоўваюць увагі, друкуюць і ў першым, і ў другім выпадку.

"Дык хто ён, Францішак Аляхновіч?" -- паўторым зноў вынесенае ў загаловак пытанне. Дакладныя звесткі пра яго ёсць ва ўжо згаданай "Гісторыі беларускай літаратуры", багаты фактычны матэрыял сабраны А. Сабалеўскім, А. Бяляцкім...

Нарадзіўся Ф. Аляхновіч у Вільні 9 сакавіка 1883 года. Бацька яго Караль Аляхновіч быў скрыпачом, выступаў у Віленскім гарадскім тэатры. Рана далучыў да музыкі і свайго любімага сына. Хлопчыку споўнілася ўсяго пяць гадоў, а ён ужо наведваўся на спектаклі. А яшчэ падахвоціўся маляваць.

Захапленне музыкай, маляваннем не давала магчымасці сур'ёзна займацца школьнай навукай. З вучобай не ладзілася. Таму пасля пяці класаў з гімназіяй давялося назаўсёды развітацца. Не сказаць, каб вялікі плён атрымаўся і з навучання Ф. Аляхновіча ў Віленскай хіміка-тэхналагічнай школе.

К гэтаму часу, хоць яму споўнілася ўсяго дваццаць гадоў, Ф. Аляхновіч прыняў канчатковае рашэнне звязаць свой лёс з тэатрам. Чалавек ён быў рашучы, калі што задумаў, ад свайго не адмаўляўся, таму хутка падаўся ажно ў Кракаў, каб вучыцца ў тэатральнай школе.

Як дабіраўся туды без замежнага пашпарта, гэта ўжо асобная гісторыя з прыгодніцкімі, дарэчы, элементамі. Але ў Кракаве не пашанцавала. Менавіта ў тым, 1903 годзе, школа не працавала. Іншы б назад падаўся. Іншы, але не Ф. Аляхновіч.

Праз колькі часу ён ужо вольны слухач універсітэта, ды мара аб тэатры не пакідала яго, таму праз год Ф. Аляхновіч рашыўся пераехаць у Варшаву. На гэты раз фартуна ўсміхнулася. Ён стаў студэнтам драматычнай школы пры музычным таварыстве, якую скончыў у 1907 годзе. Цэлы год выступаў з трупай польскіх акцёраў.

Па сямейных абставінах у 1908 годзе вярнуўся ў Вільню. Працаваў рэпарцёрам, выдаваў штотыднёвік часопіснага тыпу "Пэркунас". Праўда, і рэдактарская дзейнасць была нядоўгай. Ф. Аляхновіч, які вызначаўся перадавымі поглядамі, надрукаваў у 1910 годзе артыкул, дзе, як палічылі ўлады, было "зняважанне сілаў нябесных" і "імкненне скінуць існуючую ўладу".

Турма пагражала пэўна, таму Ф. Аляхновіч, атрымаўшы позву ў суд, парашыў за лепшае не выпрабоўваць лёс і з'ехаў на Галіччыну. Працягваў выступаць у польскіх правінцыяльных трупах. Даведаўшыся аб амністыі ў 1913 годзе ў сувязі з 300-годдзем дома Раманавых, вярнуўся ў Вільню. Смела пайшоў да пракурора і... атрымаў год Лукішак.

Аказалася, пад амністыю ён і сапраўды падпадаў, але ўлады "зневажанне сіл нябесных" дараваць не маглі. Даравалі толькі "імкненне скінуць існуючую ўладу". Як падумаць, дык логіка ёсць: улады мяняюцца, а Бог адзін.

У турме Ф. Аляхновіч і напісаў сваю першую п'есу "На Антокалі". Спачатку па-польску, а пасля перапісаў па-беларуску.

Відаць, адраджэнскія працэсы, што адбываліся ў жыцці грамадства, станоўча адбіліся на фарміраванні светапогляду Ф. Аляхновіча. Ён кантактаваў з супрацоўнікамі "Нашай нівы", а з некаторымі і сябраваў, тая ж "Наша ніва" падтрымлівала штотыднёвік "Пэркунас". 12 лютага 1910 года ў Вільні адбылася беларуская вечарына. На ёй паказвалі спектакль "Па рэвізіі" М. Крапіўніцкага. У пастаноўцы Ф. Аляхновіч выконваў адну з роляў. Акрамя спектакля, гледачы маглі пазнаёміцца з хорам Л. Рагоўскага, танцавальным калектывам І. Буйніцкага. Як чалавек таленавіты, Ф. Аляхновіч паверыў у будучыню беларускага народа, якая -- у гэтым ён не сумняваўся -- пачынаецца з вяртання да жыцця нацыянальнай мовы.

Антокаль -- прыгарад Вільні. Тым самым ужо назвай сваёй першай п'есы Ф. Аляхновіч арыентаваўся на паказ народнага жыцця. Адчуў гэта пазней М. Гарэцкі, калі даў твору высокую ацэнку: "На Антокалі" -- гэта надта добра зробленая мастацкая фатаграфія жыцця віленскіх жыхароў прадмесця Антокаля". У п'есе М. Гарэцкі выпучыў "колькі мастацкіх тыпаў, што, як жывыя, стаяць уваччу". Найперш Ігната Радзівіловіча, які "найлепей паказаны з псіхалагічнага боку". На думку даследчыка, драматург пайшоў далей за сваіх папярэднікаў: "Аляхновіч, вырасшы ў сферы нябачнага ўжо для масы, але бесперапыннага апалявання, увайшоў у сваю родную літаратуру з творам без характэрных нашаніўскіх прыкмет і матываў. Ён зусім тут спакойны ад адраджэнскай мукі, багата паказаў новую ў літаратуры беларускую сферу, сферу мяшчанскага жыцця. Гэта знак, як вырасла адраджэнне".

Алесь МАРЦІНОВІЧ.

(Заканчэнне будзе).

НІХТО ЗА НАС НЕ ВЫРАШЫЦЬ НАШЫХ ПРАБЛЕМ

(Заканчэнне. Пачатак на 7-й стар.).

Беларускія сродкі масавай інфармацыі не могуць забяспечыць нас якаснай інфармацыяй пра падзеі ў Еўропе, бо яны не маюць карэспандэнцкіх пунктаў у замежжы. Выключэнні толькі Белінфарм, якое мае аддзяленне ў Маскве, газеты "Рэспубліка" і "Советская Белоруссия", якія маюць журналістаў у Германіі.

Узровень журналісцкіх кадраў Беларусі не адпавядае еўрапейскаму. І.Карэнда звярнуўся да экспертаў Савета Еўропы з просьбай паспрыяць адкрыццю карэспандэнцкіх пунктаў і арганізацыі стажыровак журналістаў у Еўропе.

Адна з галоўных перашкод для свабоднага патоку інфармацыі -- праблема з веданнем замежных моў. Для большасці з нас праблематычна свабодна карыстацца хаця б адной замежнай мовай. І гэта ўплывае на многія сферы нашага жыцця. Так, афіцыйнымі мовамі Савета Еўропы з'яўляюцца англійская і французская. Добра было б, каб пры правядзенні сустрэч быў пераклад на беларускую ці рускую мовы. Гэта трэба зрабіць хаця б на пераходным перыядзе, пакуль нашы спецыялісты не вывучаць мовы.

Не сакрэт, што пераклады мастацкіх твораў замежных аўтараў рабіліся не з мовы арыгінала, а з рускай на беларускую. Дзяржава ніколі сур'ёзна не займалася перакладамі на беларускую мову. У выніку мы маем недахоп ведаў, іінфармацыі пра свет і ягонае мастацтва.

Сцію Осцін, прэзідэнт сеткі "Гулівер", які ўжо другі раз наведаў Беларусь, сказаў на гэты конт наступнае:

—Моладзі не хапае сувязей, камунікацый, але гэта не катастрофа. Спатрэбіцца час, каб уключыцца ў еўрапейскі працэс. Еўропа адкрытая. Але я бачу перад ёю для вас не толькі валютную заслону. Наіўна думаць, што мы любім і цікавімся адзін адным. У рэальнасці ніхто нікога не чакае. Кожнаму ў ягонай дзейнасці патрэбны партнёры. Сістэма сетак -- гэта пошук партнёраў. Менавіта сеткі аб'ядноўваюць зацікаўленых у адной справе людзей. Сеткі дапамагаюць мастакам у рашэнні іхніх праблем, у пошуку зацікаўленага гледача. Я не веру, што магчыма стварыць цывілізаванае грамадства без уздзеяння людзей мастацтва.

НАШЫ ПРАБЛЕМЫ ЗАСТАЛІСЯ З НАМІ

Намеснік міністра культуры і друку Уладзімір Рылатка, які вёў пасяджэнні семінара, сказаў: "Дыпламатыя можа толькі пастукаць у дзверы. Адчыняе іх грамадская зацікаўленасць".

На семінары былі абмеркаваны самыя розныя пытанні -- спонсарства, працэс дэцэнтралізацыі культуры, фінансаванне культуры.

У большасці еўрапейскіх краін дзяржава дае ўсё менш сродкаў на развіццё культуры, а павялічваецца спонсарства. Аднак Юдзіт Кларк сказала, што яна не рэкамендавала б нам ісці па такому шляху.

На Беларусі трэба пераглядзець размеркаванне сродкаў, што ідуць на культуру.

Савет Еўропы -- не фінансавая, а хутчэй кансультатыўная арганізацыя. Гэта трэба добра ўсвядоміць. У Савета Еўропы ёсць праграма, якая забяспечвае ў пэўнай краіне працу камісіі па культуры. Яна працуе паралельна з дзяржаўнай камісіяй. Потым яны сустракаюцца і высвятляюць, якія недахопы ёсць у структурах кіравання культурай, шукаюць шляхі змянення сітуацыі. Адной з апошніх краін, што запрашала да сябе такую камісію, былі Нідэрланды. Зразумела, гэты праект дарагі. Не для нас.

Праца экспертаў Савета Еўропы на семінары ў Мінску стала першым крокам на шляху наладжвання супрацоўніцтва з Беларуссю. Ён не можа быць простым. Нам трэба яшчэ шмат вучыцца працаваць у Еўропе. Нам трэба зразумець, што ніхто не прыйдзе і не вырашыць нашых праблем. Толькі самі, калі захочам і зможам.

Алена СПАСЮК.

МАЛАДОЕ ВЯЗЬМО

Словы Сяргея ПАНІЗЬНІКА Музыка Алега ЧЫРКУНА

Хмялела поўня аржаная,
а знічкі вызначылі лёс...
Мы сёння ціха ўспамінаем
вязьмо зары, туманны плёс.

Няма вязьма на маладыя
сустрэчы, сцежкі, галасы.
Сябры, збірайце залатыя
заранкі, росы, каласы!

Зноў маладзік ускінуў рожкі
на тую песню, што вяла
да незарослае дарожкі,
да незабытага сяла.

Давайце бегчы наўздагонкі
за васільком, за каласком!
Вязьмо -- як месяц срэбразвонкі --
дзявочым вісне паяском.

СПОРТ

Доўгія гады не сыходзіла са старонак сусветнай і саюзнай прэсы імя заслужанага майстра спорту, чэмпіёна маскоўскай Алімпіяды, неаднаразовага прызёра сусветных і еўрапейскіх першынстваў па выездцы на конях Віктара Угрумава. Нямала славы прынеслі яго выступленні беларускаму спорту.

У апошнія гады праслаўлены спартсмен адышоў ад трэнерскай работы, забылася пра яго і прэса. А ён, аказваецца, жывы-здаровы і па-ранейшаму займаецца любімай справай. Толькі ўхіл крыху змяніў. Трэніруе і даводзіць да дасканаласці прыгажуноў-скакуноў у конна-спартыўным цэнтры, які ўжо тры гады існуе на тэрыторыі калгаса "Маяк" Ашмянскага раёна і, дарэчы, носіць імя алімпійскага чэмпіёна Віктара Угрумава.

Першыя вынікі работы комплексу перавысілі ўсе чаканні. За год-два з грацыёзных дзікіх неаб'езджаных скакуноў, што закупляюцца цэнтрам на прасторах былога СССР, Угрумаў са сваімі памочнікамі робіць паслухмяных коней, якія многае ўмеюць, гатовы ўдзельнічаць і ў скачках, і ў выездцы. Попыт жа на іх вялікі. Пакупнікі, у асноўным, з далёкага замежжа з задавальненнем набываюць ужо гатовых да спаборніцтваў грацыёзных пародзістых коней. І плацяць добрыя грошы.

А цэнтр працягвае навучанне "неслухаў", якія толькі што паступілі сюды. Да сёмага поту працуюць з раніцы да позняга вечара трэнеры, і больш за ўсіх -- сам Угрумаў.

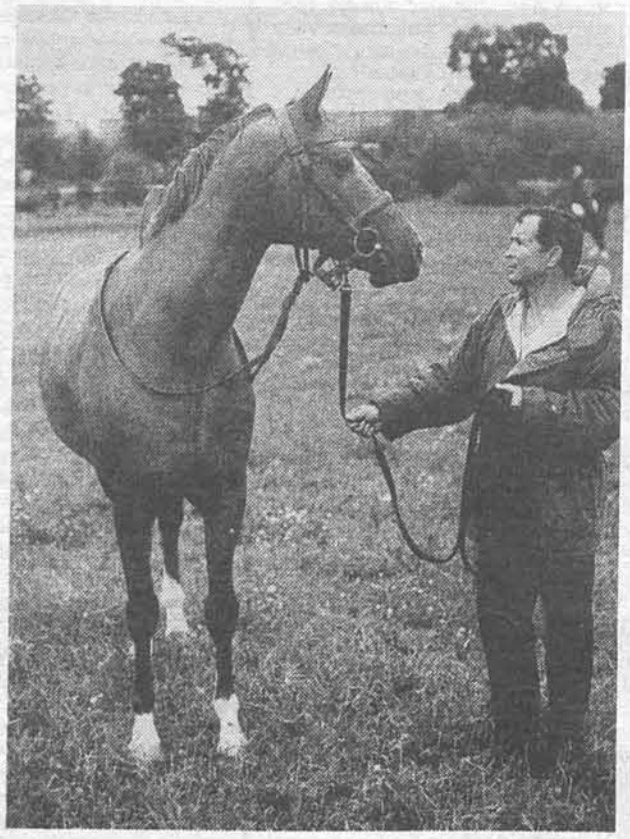

НА ЗДЫМКУ: вось такіх прыгажуноў робіць паслухмянымі наезніку Віктар УГРУМАЎ.

Фота Эдуарда КАБЯКА.

"ПАКРЫЎДЗІЛІ" МАСКВІЧОЎ

Удала выступаюць у апошніх турах хакеісты мінскай "Цівалі" ў чэмпіянаце МХЛ. З чатырох апошніх гульнях яны тройчы перамаглі. Сапраўдны сюрпрыз паднеслі нашы хакеісты ў сустрэчах з маскоўскімі клубамі. Так, ад беларускай каманды пацярпелі паражэнні "Спартак", "Крылы Саветаў" і "Дынама". Прычым, апошнія прапусцілі пяць шайбаў, на што адказалі толькі адной, у Маскве.

ПЕРАМОГА, РОЎНАЯ ПАРАЖЭННЮ

У паўторным матчы адной шаснаццатай фіналу Кубка еўрапейскіх чэмпіёнаў мінскі СКА перамог у Італіі клуб "Прынчыпе" з лікам 28:27. Але дома нашы землякі раней прайгралі сапернікам з розніцай у два мячы. Такім чынам, СКА выбыў з розыгрышу.

Затое парадавалі спартсменкі каманды ВВВ "Універсітэт" з Гомеля, якія перамаглі швейцарскі клуб "Спона-Нютвіл" і выйшлі ў наступны круг.

ВЫСТАЎКА НА "БЕЛАЙ ДАЧЫ"

У адным з помнікаў архітэктуры Мінска "Белай дачы" прайшла выстаўка нетрадыцыйнага сучаснага мастацтва.

Побач з жывапіснымі палотнамі тут былі прадстаўлены і прадметы дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва. Асабліва захапляліся наведвальнікі мініяцюрамі з натуральнага каменю (ручная работа), якія вызначаліся тонкасцю, прыгажосцю, вялікай разнастайнасцю сюжэтаў -- ад пейзажаў да ікон.

Рэдактар Вацлаў МАЦКЕВІЧ

ЗАСНАВАЛЬНІК:

Беларускае таварыства па сувязях з суайчыннікамі за рубяжом (таварыства "Радзіма").

НАШ АДРАС:

220005, МІНСК, ПРАСПЕКТ Ф. СКАРЫНЫ, 44.

ТЭЛЕФОНЫ: 33-01-97, 33-02-80, 33-03-15, 33-16-56, 33-07-82.

Пазіцыя рэдакцыі і аўтараў, матэрыялы якіх друкуюцца на старонках "Голасу Радзімы", не заўсёды супадаюць.

Газета набрана і звярстана ў камп'ютэрным цэнтры рэдакцыі газеты "Вечерний Минск". Аддрукавана ў друкарні "Беларускі Дом друку". Тыраж 6 000 экз. Індэкс 63854. Зак. 43. Падпісана да друку 24. 10.1994 г.

ANNUS ALBARUTHENICUS 2004

ГОД БЕЛАРУСКІ 2004

ПЯТЫ ТОМ

Рэдактар

САКРАТ ЯНОВІЧ

KRYNKI 2004

Выдавецкае афармленьне

ЮРКА ХМЯЛЕЎСКІ

Editor:
STOWARZYSZENIE VILLA SOKRATES
16-120 KRYNKI POLAND
Phone: (0-xxxx-85) 722 81 44 E-mail: villa.sokrates@free.art.pl

Друк: OFFSET-PRINT BIAŁYSTOK

© Copyright by Villa Sokrates

ISSN 1640-3320

ЗЬМЕСТ – CONTENT

Cheslau Seniukh (Чэслаў Сэнюх): *Why hasn't the Nobel Prize been awarded to Vasil' Bykau?* 7

Arnold McMillin (Алег Латышонак): *Vasil Bykau* 9

Oleg Łatyszonek (Алег Латышонак): *From White Russia to Belarus?* 13

Ryszard Radzik: *Identity of Belarusians and Ukrainians – similarites and differences* 49

Hans-Christian Trepte: *Das Problem der „Hiesigen" (tutejsi) im polnisch-weissrussischen Grenzraum* 67

Zoya Mel'nikava (Зоя Мельнікава): *The Formula of Openness: the „Termapily" Journal and Modern Belarusian Literary Process* 89

Ivan Burlyka (Іван Бурлыка): *Do Belarusians speak Belarusian in the street?* 103

Nina Barshcheuskaya (Ніна Баршчэўская): *The Role of the Belarusian Diaspora in Preservation and Development of the Belarusian Diaspora Language (based on the Belarusian press published in Germany)* 109

Lajos Pálfalvi: *Vannak-e esélyei a fehérorosz irodalomnak magyarországon?* 125

201

І гэта было якраз тое, чаго не дачакаліся падданыя Расіі ад Часовага ўрада. Нават беларускія дзеячы ўскладалі нейкія надзеі на бальшавікоў. Ва ўсякім разе яны не перашкаджалі росту іх уплыву на Беларусі. Цэнтрам бальшавіцкай дзейнасці становіцца Мінскі гарадскі Савет дэпутатаў. 4 чэрвеня бальшавікі Мінска рвуць сувязь з меншавікамі і ствараюць адасобленыя арганізацыі.

ПАЛЯВЕННЕ ГРАМАДАЎЦАЎ. Адначасова і Беларуская Сацыялістычная Грамада вымушана была прыстасоўвацца да ўсё лявеючага настрою народных мас. 4--6 чэрвеня яна сабрала свой II з'езд у Петраградзе, прыняла на ім праект новай праграмы і паставіла на чале ЦК З.Жылуновіча. БСГ абвясціла сваёй мэтай увядзенне сацыялістычнага парадку праз класавую барацьбу і сацыяльную рэвалюцыю. Праграма прадугледжвала шырокае развіццё беларускай культуры, нацыянальнай школы, поўнае самакіраванне Беларусі з заканадаўчай Краёвай Радай і раўнапраўе ўсіх нацый, што жылі на беларускай зямлі. БСГ была тады адзінай нацыянальнай партыяй, якая ўдала спалучала ў сваёй праграме нацыянальныя і сацыяльныя інтарэсы свайго пераважна сялянскага народа. І гэтую партыю група дэлегатаў ад Беларусі на Усерасійскім з'ездзе сялянскіх дэпутатаў, што адбыўся ў маі, аб'явіла партыяй буйных памешчыкаў.

НАРАСТАННЕ РАСІЙСКАГА ЭКСТРЭМІЗМУ. Між тым у краіне выспяваў палітычны крызіс. Незадаволенасць Часовым урадам вяла да кансалідацыі двух полюсаў крайне левых і крайне

202

правых сіл, якія пагражалі гвалтоўным захопам улады. Узнімаліся дзве пагрозлівыя постаці: з боку левых -- У.Ленін, з боку правых -- Л.Карнілаў. Часовы ўрад меркаваў выйсці з крызісу шляхам пераможнага наступлення на фронце. 18 чэрвеня ў Мінску прайшла дэманстрацыя, на працягу якой узнікла бойка паміж прыхільнікамі Часовага ўрада і яго працоўнікамі. Бальшавіцкія лозунгі ў рэшце рэшт былі знішчаны. Не ўдалася спроба бальшавікоў наблізіцца да улады і ў Петраградзе. Арганізаванае імі масавае выступленне жыхароў сталіцы 4 ліпеня было жорстка задушана.

24.2. "Збіранне камянёў"

II З'ЕЗД БЕЛАРУСКІХ АРГАНІЗАЦЫЙ. На хвалі рэвалюцыянізму БСГ спрабуе адхіліць лібералаў ад кіраўніцтва беларускім рухам. Але і яны гуртуюцца ў Беларускую Партыю Народных Сацыялістаў на чале з Алексюком. Узнікшыя спрэчкі вымагаюць склікаць II з'езд прадстаўнікоў беларускіх партый і арганізацый 8--12 ліпеня ў Мінску. З вялікай цяжкасцю дэлегатам удаецца паразумецца на платформе неабходнасці адзінага нацыянальнага фронту і абраць, замест Беларускага Нацыянальнага Камітэта, Цэнтральную Раду Беларускіх Арганізацый і Партый. Праўда, пазней энэсы (члены Беларускай Партыі Народных Сацыялістаў) выйшлі са складу Рады. Кіраўніцтва беларускім рухам пераходзіла да левых сіл.

ДЗЕЙНАСЦЬ ЦЭНТРАЛЬНАЙ РАДЫ. Новая галоўная арганізацыя беларусаў набыла выраз-

203

на дэмакратычны характар. Яна заявіла аб сваім імкненні перадаць усю зямлю без выкупу працоўнаму народу. Цэнтральная Рада аб'ядноўвала толькі такія грамадскія і палітычныя арганізацыі, якія прызнавалі патрэбу аўтаноміі Беларусі, роднай мовы і развіцця нацыянальнай культуры. У склад яе Выканаўчага камітэта ўвайшлі Лёсік, Дыла, Астроўскі, Галавач, Шантыр, Смоліч, Курчэвіч-Сяўрук, Бадунова, Жылуновіч і Каткоўская (у якасці кандыдата). Друкаваным органам Рады стала газета "Вольная Беларусь", якая выходзіла ў Мінску з 28 мая пад рэдакцыяй Язэпа Лёсіка.

Круг чыннасці Цэнтральнай Рады пашыраецца. Яна ладзіць сувязі з бежанцамі і абараняе іх правы, робіць захады супраць вырубкі лясоў на Беларусі. Не адстаючы ад бальшавікоў, радцы звяртаюць пільную ўвагу на замацаванне свайго ўплыву сярод узброеных сіл. Прымаецца спецыяльны "Статут беларускіх нацыянальных культурна-асветных гурткоў у войску". Ён прадугледжвае нацыянальнае самавыхаванне беларусаў-вайскоўцаў і безумоўны ўдзел іх у абароне заваёў рэвалюцыі. Таму, калі ў жніўні рабілася спроба захопу ўлады Карнілавым, на абарону дэмакратычнай Расіі дружна ўзняліся ўсе беларускія сілы. І перамога над карнілаўшчынай не была заслугай адных бальшавікоў, як яны тое сцвярджалі. Тым не менш, Цэнтральная Рада дзейнічала пераважна як нацыянальна-культурная арганізацыя, і пытанне аб уладзе яе як быццам не турбавала.

Але пасля карнілаўшчыны Расію рэзка хіснула ўлева. Стала відавочнай поўная нежыццяздоль-

204

насць Часовага ўрада. На Беларусі існавала два блокі палітычных сіл -- беларускі і расійскі. Менавіта яны маглі забраць тут уладу ў свае рукі. У жніўні-лістападзе ішла іх хуткая кансалідацыя.

БЕЛАРУСКІ РУХ У АРМІІ. Яшчэ ў маі Беларускі Нацыянальны Камітэт стварыў Вайсковую беларускую арганізацыю. Тады ж узніклі і першыя паўлегальныя аб'яднанні беларусаў у войску. Першы гурток беларускіх армейцаў 8 мая стварыў унтэр-афіцэр Язэп Мамонька ў 12-й арміі Паўночнага фронту. Матрос Васіль Муха аб'яднаў маракоў-беларусаў Балтыйскага флоту. Сярод салдат і афіцэраў Петраградскага гарнізона займаўся гуртаваннем суайчыннікаў падпаручнік Аляксандр Чарвякоў, у 15-й арміі пад Дзвінскам -- паручнік Кастусь Езавітаў, на Заходнім фронце -- унтэр-афіцэр Сымон Рак-Міхайлоўскі і падпаручнік Ігнат Дварчанін, на Румынскім -- паручнік Антон Баліцкі і Сцяпан Некрашэвіч. Да беларускага руху далучыліся генералы Алексіеўскі, Кандратовіч, Пажарскі, палкоўнік Камароўскі і некаторыя іншыя старшыя афіцэры.

З жніўня ўсе расійскія арміі сталі пакрывацца густой сеткай беларускіх арганізацый. Яны знаходзіліся пад уплывам пераважна эсэраў і Беларускай Сацыялістычнай Грамады. Дзякуючы энергічнай прапагандзе забраных у войска настаўнікаў на чале з С.Рак-Міхайлоўскім, была падрыхтавана глеба для арганізацыйнага аб'яднання беларускіх вайсковых гуртаў. 18--24 кастрычніка ў Мінску адбыўся з'езд беларусаў-вайскоўцаў Заходняга фронту. Прыехалі і прадстаўнікі беларускіх арганізацый Балтыйскага

Захар ШЫБЕКА

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ Ў XIX - XX СТАГОДДЗЯХ

(РАЗДЗЕЛЫ З НЕНАДРУКАВАНАЙ КНІГІ)

205

флоту, Румынскага і Паўночнага франтоў. Сакратаром з'езда была Зоська Верас. Дэлегаты выказалі гатоўнасць абараняць родную беларускую зямлю і расійскую дэмакратыю, прынялі рэзалюцыю аб пашырэнні беларускіх вайсковых арганізацый і абралі Беларускую Вайсковую Раду Заходняга фронту, якая пазней перарасла ў Цэнтральную Беларускую Вайсковую Раду. Членамі гэтай рады сталі Мамонька, Рак-Міхайлоўскі і іншыя.

СТВАРЭННЕ ВЯЛІКАЙ БЕЛАРУСКАЙ РАДЫ. Вайсковая Рада паслала сваіх прадстаўнікоў у Цэнтральную Раду Беларускіх Партый і Арганізацый. Пасля чаго гэтая арганізацыя набыла характар палітычнага цэнтра і атрымала назву Вялікая Беларуская Рада. 27 кастрычніка яна выдала "Грамату беларускаму народу", дзе выклала сваю праграму адзінага нацыянальнага фронту.

НЕТРЫВАЛАСЦЬ АДЗІНАГА НАЦЫЯНАЛЬНАГА ФРОНТУ. Амаль адначасова з вайсковым з'ездам у Мінску праходзіў і III з'езд Беларускай Сацыялістычнай Грамады (14--25 кастрычніка). Ён канчаткова зацвердзіў праграму партыі і прыняў рэзалюцыю па аграрнаму пытанню. Грамадаўцы выказаліся за нацыяналізацыю зямлі і перадачу яе ў распараджэнне Краёвай Рады Беларусі. Беззямельным і малазямельным сялянам абяцаліся надзелы не ніжэй харчовай і не вышэй працоўнай нормы. У Цэнтральны Камітэт БСГ увайшлі Язэп Дыла (старшыня), беларускі паэт Алесь Гарун, Аркадзь Смоліч, Палута Бадунова, Язэп Варонка, Сы-

206

мон Рак-Міхайлоўскі, Браніслаў Тарашкевіч і іншыя. Дэлегатамі з'езда былі такія вядомыя беларускія дзеячы, як Ігнат Дварчанін, Радаслаў Астроўскі, Аляксандр Чарвякоў, Фабіян Шантыр. Але адзінства сярод грамадаўцаў не было. Петраградская арганізацыя ўсё больш хілілася да бальшавікоў. Мінская таксама лявела, але заставалася на пазіцыях сацыял-дэмакратызму. Незадаволенасць агульнадэмакратычнай праграмай Цэнтральнай Рады прывяла членаў БСГ да выхаду з Выканкома гэтай арганізацыі.

Моцнае супрацьдзеянне Вялікай Беларускай Радзе аказваў створаны ў канцы кастрычніка ў Пецярбургу Беларускі Абласны Камітэт пры Усерасійскім Савеце сялянскіх дэпутатаў. Абласнікі, што знаходзіліся пад уплывам бальшавікоў, выступалі супраць аўтаноміі Беларусі і не прызнавалі самабытнасці яе культуры.

УЗРАСТАННЕ БАЛЬШАВІЦКАЙ ПАГРОЗЫ. Першая Паўночна-Заходняя абласная канферэнцыя партыі бальшавікоў, што праходзіла ў сярэдзіне верасня, абгаварыла пытанне аб збройным паўстанні і абрала Паўночна-Заходні абласны камітэт партыі пад старшынствам А. Мяснікова. Бальшавікі абапіраліся тут амаль што выключна на расійскае войска, якое гатова было кінуць вайну з немцамі і распачаць рабаўнічую вайну з буржуямі. Бальшавікі мелі тут перавагу над беларускімі сіламі, бо на Заходнім фронце доля беларускіх вайскоўцаў была зусім нязначнай. Але ленінская партыя зусім ігнаравала мясцовыя інтарэсы, і толькі эсэры

207

ставіліся да іх з разуменнем, бо мелі даўнюю традыцыйную сувязь з беларускай вёскай.

БАЛЬШАВІЦКІ ПЕРАВАРОТ: НАДЗЕІ І РАСЧАРАВАННІ. Падзенне Часовага ўрада, захоп бальшавікамі ўлады ў Петраградзе 25 кастрычніка і ленінская "Дэкларацыя правоў народаў Расіі", апублікаваная 2 лістапада, узнавілі надзею на лепшае, але не надоўга. Хутка стала відавочным, што наступае поўнае бязладдзе, а армія ў любы момант можа пакінуць акопы і разліцца па Беларусі рабаўнічай плынню. Трэба было бараніць беларускі народ, яго багацці ды і тэрытарыяльную цэласнасць, якой пагражала бальшавіцкая анархія і кайзераўская армія.

НА ЭТАПЕ МІРНАГА ВЫЗВАЛЕННЯ З-ПАД РАСІЙСКАЙ НЯВОЛІ. Абставіны падштурхоўвалі нацыянальныя сілы да кансалідацыі. Хоць асноўная частка мабілізаваных беларусаў знаходзілася па-за межамі сваёй Айчыны, гэта не перашкаджала ім далучацца да беларускага руху. З'езды беларускіх вайскоўцаў прайшлі на Паўночным фронце ў Віцебску (15--20 лістапада), на Румынскім у Адэсе (3--8 снежня), на Паўднёва-Заходнім у Кіеве (17--22 снежня).

Усе беларускія вайсковыя аб'яднанні падпарадкоўваліся Цэнтральнай Беларускай Вайсковай Радзе і настойліва дамагаліся ад бальшавіцкага Петраграда аб'яўлення беларускай дэмакратычнай рэспублікі з уваходам яе ў Расійскую федэрацыю народаў, прызнання дзяржаўнай мовай беларускай, прадастаўлення

208

права на стварэнне асобнага беларускага войска, вяртання на Беларусь усіх каштоўнасцяў, вывезеных на працягу вайны, а таксама поўнай адбудовы гаспадаркі краю за кошт ваюючых дзяржаў.

Праходзіла гуртаванне і цывільнага беларускага насельніцтва. І не толькі на радзіме. Беларускія арганізацыі закладваліся ва ўсіх кутках Расіі. У Маскве адбыліся два з'езды беларусаў-бежанцаў, з'езды грамадскіх і настаўніцкіх арганізацый прайшлі ў Смаленску, Віцебску, Полацку і іншых гарадах. І ўсё ж найбольш актыўна беларускі рух разгортваўся сярод бежанцаў і вайскоўцаў на далёкіх ад Беларусі франтах. І, відаць, таму, што больш паловы мужчынскага насельніцтва з беларускіх губерняў было мабілізавана і адпраўлена як мага далей ад родных хат. А можа і таму, што толькі на чужыне нават беларускі селянін, апрануты ў вайсковы шынель, зведаў, што такое нацыянальны ўціск. Беларусаў высялялі з гарадскіх кватэр, праганялі з вёсак, не давалі хлебных пайкоў, першымі звальнялі з прамысловых прадпрыемстваў. Тады неяк забывалася, што беларусы -- таксама "рускія". Усе цывільныя арганізацыі беларусаў гуртаваліся вакол Вялікай Беларускай Рады. Менавіта яна і пачала рыхтаваць Усебеларускі з'езд.

Значыць, ужо праз месяц пасля звяржэння Часовага ўрада на Беларусі сфарміраваліся прадстаўнічыя палітычныя арганізацыі беларускага народа, якія гатовы былі ўзяць уладу ў свае рукі. Але ім супрацьстаяў блок расійскіх сіл на чале з бальшавікамі.

МАЛЕНЬКАЕ СВЯТА ДУШЫ

У Салігорску 14--15 кастрычніка адбылося свята беларускага слова, арганізаванае мясцовай суполкай ТБМ, і найперш яго старшынёй Марыяй Мацюкевіч, настаўніцай беларускай мовы і літаратуры Салігорскай СШ N 11, якая актыўна працуе на ніве нацыянальнага адраджэння, піша цікавыя і змястоўныя вершы. Яна запрасіла на свята дэпутатаў Вярхоўнага Савета і пісьменнікаў. Прыехалі народны дэпутат Алег Трусаў і Алена Трусава -- супрацоўніца рэдакцыі газеты "Культура", дырэктар Скарынаўскага цэнтра А. Мальдзіс, пісьменнікі С. Панізьнік, Э. Ялугін, А. Гардзіцкі, Г. Шупенька, Д. Слаўковіч, Л. Савік, М. Скобла, В. Пазнякевіч, К. Жук.

Былі сустрэчы ў Салігорскім краязнаўчым музеі, раённай бібліятэцы, дзе многія прысутныя задавалі шмат пытанняў спадару Алегу Трусаву пасля яго цікавай і змястоўнай прамовы, выступалі і адказвалі на пытанні А. Мальдзіс, Э. Ялугін, Л. Савік, чытаў свае мініяцюры А. Гардзіцкі, спяваў бард В. Пазнякевіч. Адбыўся адкрыты ўрок, які давала па "Шляхціцу Завальні" Я. Баршчэўскага М. Мацюкевіч у 9 класе 11 школы, дзе перайшлі на беларускую мову навучання. У Салігорскім педвучылішчы навучэнцы сустракаліся з А. Мальдзісам і Л. Савік, якія расказалі пра беларусаў у свеце, у іншых салігорскіх школах пабывалі С. Панізьнік, Э. Ялугін, А. Гардзіцкі, М. Скобла, Г. Шупенька, К. Жук, сустракаліся з вучнямі старшых класаў, расказвалі пра сучасную беларускую літаратуру, свае творы, чыталі вершы.

Адбылася літаратурная вечарына, прысвечаная 80-годдзю таленавітага беларускага паэта Лявона Случаніна, які двойчы быў рэпрэсіраваны і які цяпер жыве ў Салігорску. Вучні школ падрыхтавалі літаратурную кампазіцыю па яго творах, выступалі пісьменнікі, віншавалі юбіляра, жадалі моцнага здароўя і творчага плёну.

Лідзія САВІК.

У Салігорску быў таксама фотакарэспандэнт "Голасу Радзімы" Віктар СТАВЕР, які зрабіў гэты фотарэпартаж. На яго здымках вы бачыце віншаванне юбіляра Лявона СЛУЧАНІНА; паэта Сяргея ПАНІЗЬНІКА сярод вучняў СШ №5 і настаўніцу Марыю МАЦЮКЕВІЧ, якая вядзе ўрок беларускай мовы.

ЯГО ЖЫЦЦЁ — ТЭАТР

ДА 60-годдзя З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ ЗАСЛУЖАНАГА РАБОТНІКА КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ Мікалая ВАРВАШЭВІЧА

З МІКАЛАЕМ Варвашэвічам я знаёмы даўно. Не раз пісаў пра яго сцэнічныя пастаноўкі яшчэ тады, калі ён узначальваў Слонімскі народны тэатр. А два гады назад ён узяў мяне на гомельскі фестываль "Драматычнае мастацтва Беларусі-92". "Складвай чамадан, паедзем на тыдзень у Гомель. Трэба табе дасканала ведаць сённяшнюю тэатральную сітуацыю ў Беларусі. А таксама пазнаёмлю цябе са сваімі сябрамі", -- сказаў Мікалай Фёдаравіч. І мы паехалі...

Менавіта там, у Гомелі, сярод нашых беларускіх акцёраў, рэжысёраў, драматургаў і тэатральных крытыкаў, я адчуў і ўбачыў, якім усё ж вялікім аўтарытэтам і павагай карыстаецца гэты апантана ўлюбёны ў сваю справу чалавек.

Бацькоў сваіх Мікалай Варвашэвіч не памятае, іх знішчылі немцы. Выхоўвала і гадавала яго цётка ў Ленінградзе. Шмат хапанулі гора і бяды ў пасляваенным, разбураным горадзе на Няве, але ўсе цяжкасці былі вытрыманы і перажыты. А ў 1957 годзе беларускі юнак (нарадзіўся ў вёсцы Раздзялавічы Ганцавіцкага раёна) паступае ў Ленінградскі інстытут тэатра, музыкі і кінематаграфіі. З вялікай радасцю і сёння Мікалай Фёдаравіч успамінае сваіх аднакурснікаў і выкладчыкаў -- рэжысёра-практыка У.Макар'ева, педагога О.Ольшыц і іншых.

Пасля заканчэння інстытута маладога рэжысёра накіроўваюць на працу ў Калінінскі абласны тэатр (цяпер горад Цвер). Першай яго самастойнай пастаноўкай быў спектакль "На бойкім месцы" А.Астроўскага, пасля былі пастаўлены іншыя спектаклі па п'есах рускіх і савецкіх драматургаў. Жывучы ў Калініне, М.Варвашэвіч вельмі хацеў вярнуцца ў родную Беларусь. Але такой магчымасці, на жаль, не было. І вось аднойчы ён сустракае свайго аднакласніка Эдуарда Усачова, які працаваў тады ў Горацкай беларускай сельскагаспадарчай акадэміі. Ён і прапанаваў Мікалаю Варвашэвічу вярнуцца на радзіму. З радасцю была прынята прапанова, а ў 1964 годзе наш зямляк ужо працуе дырэктарам Дома культуры ў Горках на Магілёўшчыне і адначасова кіруе тэатральным калектывам мясцовай сельскагаспадарчай акадэміі.

У пачатку 1968 года Мікалай Варвашэвіч прыязджае ў горад над Шчарай і пачынае кіраваць Слонімскім народным тэатрам. Яго першай самастойнай працай быў спектакль "На бойкім месцы" А.Астроўскага. "Ты пытаеш, ці ёсць у мяне любімыя спектаклі, якія я ўспамінаю і зараз? Вядома ж, ёсць. Гэта ў першую чаргу "На бойкім месцы" А.Астроўскага, "Барабаншчыца" А.Салынскага, першая пастаноўка "Паўлінкі" Янкі Купалы, "Ганка" У.Галубка... Ды дзе ж іх усіх пералічыш", -- гаворыць Мікалай Фёдаравіч. Так, сапраўды, спектакляў у Слоніме рэжысёрам М.Варвашэвічам было пастаўлена шмат. Але больш за ўсё мастак сцэны звяртаўся да беларускай драматургіі. Сцэнічнае жыццё ў Слоніме пабачылі п'есы "Людзі і д'яблы" К.Крапівы, "Папараць-кветка" І.Козела, "Пінская шляхта" В.Дуніна-Марцінкевіча, "Таблетку пад язык" А.Макаёнка, "Навальніца будзе" А.Звонака і дзесяткі іншых. Самы вялікі поспех тады меў спектакль "Паўлінка". У 1969 годзе газета "Літаратура і мастацтва" пісала: "Рэжысёр М.Варвашэвіч паказаў сябе ў гэтай пастаноўцы не толькі ўдумлівым інтэрпрэтатарам п'есы, а і добрым настаўнікам самадзейных артыстаў". З "Паўлінкай" народны тэатр гастраляваў у Літве, Латвіі, Эстоніі, Расіі.

Вядома ж, былі тады ў рэпертуары народнага тэатра і п'есы ўкраінскіх і рускіх драматургаў. Папулярнасцю ў гледачоў карысталіся спектаклі "Запомніце іх імёны" П.Салюка, "Дзіўны доктар" А.Сафронава, "Васа Жалязнова" М.Горкага і многія іншыя. Той жа "ЛіМ" пра спектакль "Дзіўны доктар" у 1973 годзе пісаў, што "рэжысёр Мікалай Варвашэвіч і акцёры стварылі спектакль, аб якім з пэўным правам можна гаварыць як аб акумулятары радаснага, аптымістычнага светаўспрымання нашых сучаснікаў".

За заслугі перад тэатральным мастацтвам рэспублікі Мікалаю Варвашэвічу ў 1975 годзе было прысвоена званне заслужанага работніка культуры Беларусі.

Поўны сіл, энергіі і новых творчых задумак, Мікалай Варвашэвіч на гэтым не спыніўся. Яго калектыў першым у рэспубліцы становіцца гаспадарча-разліковым тэатрам-студыяй. Два з паловай гады за ім сачылі абласное ўпраўленне і Міністэрства культуры Беларусі. А тэатр-студыя працаваў паспяхова, грошай не пытаў і нават сам адлічваў у фонд дзяржавы. Пасля гэтага Міністэрства культуры рэспублікі прапанавала тэатру Варвашэвіча перайсці на дзяржаўную структуру кіравання. Што і было зроблена. Ад народнага самадзейнага тэатра, дзякуючы ў першую чаргу яго кіраўніку, зараз у Слоніме існуе прафесійны беларускі драматычны тэатр. Ён працуе толькі на роднай мове, а ў яго рэпертуары значацца драматычныя творы Я.Купалы, У.Галубка, Л.Родзевіча, А.Якімовіча, Я.Шварца, А.Федарэнкі. Я запытаў у Мікалая Фёдаравіча, якія ён яшчэ марыць паставіць на слонімскай сцэне спектаклі. Усміхнуўшыся, ён адказаў: "Даўно мару ажыццявіць пастаноўку п'есы Лопэ дэ Вэга "Сабака на сене". Вельмі люблю гэты драматычны твор. Таксама хачу паставіць п'есу Шэкспіра "Рамэо і Джульета". Хачу паказаць сённяшняму гледачу, як пасапраўднаму можна кахаць, якія чыстыя і светлыя пачуцці ёсць у чалавека... Мары ў мяне вялікія, дай Божа іх яшчэ ажыццявіць..."

-- Гэта п'есы замежных аўтараў. А што вы скажаце пра сучасны стан нашай беларускай драматургіі?

-- Ёсць і ў беларускай літаратуры добрыя драматычныя творы. Але гэта не такія ўсё ж глыбокія, як п'есы Шэкспіра, Мальера, напрыклад. Прычынай, відаць, застаецца той савецкі час, калі творы пісаліся амаль па заказу. Таму я лічу, што за гэтыя амаль семдзесят гадоў шмат згублена. Але напісанае Я.Купалам, У.Галубком, В.Дуніным-Марцінкевічам -- гэта наш нацыянальны скарб. Да іх часцей і звяртаюцца нашы тэатры.

-- А ў якім, наогул, становішчы сёння знаходзіцца тэатральнае мастацтва Беларусі?

-- Нядаўна я быў на нарадзе ў Мінску. Выступалі міністр, намеснік міністра, іншыя дзяржаўныя чыны. З іх прамоў я зразумеў, што ў бліжэйшы час ад дзяржавы дапамогі не будзе. Трэба, відаць, нам спадзявацца на свае ўласныя сілы. Ды й якая можа быць дапамога, калі з вуснаў нашага прэзідэнта я ні разу не чуў слоў "тэатр", "культура", "мастацтва", "літаратура". Дык аб чым тут можа быць размова?..

Так, у цяжкі і складаны час мы жывем. Але надзея ёсць, бо працуюць на зямлі беларускай такія людзі, як Мікалай Варвашэвіч. Таму па добраму зайздросціш яму, што захоплены ён толькі адной справай -- тэатрам. Нашым, беларускім, нацыянальным тэатрам. Хочацца толькі пажадаць яму, каб мара рэжысёра ажыццявілася. Гэта значыць, каб прэм'ера "Рамэо і Джульета" адбылася на сцэне новага тэатра ў цэнтры старажытнага горада Слоніма, які заўсёды славіўся і павінен славіцца тэатральнымі традыцыямі.

Сяргей ЧЫГРЫН.

НАТАТКІ З СЕМІНАРА "КУЛЬТУРНАЯ ПАЛІТЫКА І ЕЎРАПЕЙСКАЕ КУЛЬТУРНАЕ СУПРАЦОЎНІЦТВА"

НІХТО ЗА НАС НЕ ВЫРАШЫЦЬ НАШЫХ ПРАБЛЕМ

САВЕТ ЕЎРОПЫ НА ВАРЦЕ АХОВЫ ПРАВОЎ ЧАЛАВЕКА

Семінар быў наладжаны Саветам Еўропы і Міністэрствам культуры і друку рэспублікі Беларусь і праходзіў у Мінску 14--16 кастрычніка.

Наша краіна не з'яўляецца членам Савета Еўропы, аднак яна прэтэндуе на тое, каб ім стаць. Уваходжанне ў Савет Еўропы --гэта шлях да цывілізаванага свету. Пакуль Беларусь мае статус спецыяльнага запрошанага. Летась Беларусь падпісала Еўрапейскую канвенцыю па культуры, што і зрабіла магчымым абмеркаванне праблем культуры Беларусі разам з экспертамі Савета Еўропы, якія наведалі нашу сталіцу. Сярод прадстаўнікоў Савета Еўропы былі Габрыэль Маза, начальнік аддзела культурнай палітыкі і дзейнасці дырэкцыі адукацыі, культуры і спорту Савета Еўропы, Эдуард Дэльгада, Сціў Осцін, Юдзіт Кларк -- незалежны мастацкі кансультант, Жан-П'ер Саез -- намеснік дырэктара "Абсерваторыі культурнай палітыкі".

Савет Еўропы створаны ў 1949 годзе. Ён аб'ядноўвае 32 дзяржавы. Штаб-кватэра Савета Еўропы знаходзіцца ў Страсбургу (Францыя). Галоўным органам Савета Еўропы з'яўляецца Камітэт Міністраў і Парламенцкая асамблея. У Генеральным Сакратарыяце Савета Еўропы працуе 1 000 служачых. Пры гэтай арганізацыі створаны Еўрапейскі Суд па правах чалавека, куды са скаргай можа звярнуцца кожны еўрапеец, незадаволены тым, як рэалізоўваюцца ягоныя правы чалавека на радзіме. Дарэчы, у апошнія гады колькасць спраў, накіраваных у адпаведныя інстанцыі Страсбурга, рэгулярна павялічваецца. Агульная колькасць разгледжаных скаргаў -- 17 500.

Бюджэт Савета Еўропы на бягучы год склаў 755 мільёнаў амерыканскіх долараў. Ён забяспечваецца сродкамі дзяржаў-членаў.

Галоўная мэта Савета Еўропы -- гэта ахоўваць правы чалавека і парламенцкую дэмакратыю, (асабліва ў посткамуністычных дэмакратыях), садзейнічаць еўрапейскай культурнай самабытнасці, заснаванай на агульных каштоўнасцях.

У рамках Савета Еўропы працуюць розныя праграмы, фонды, ажыццяўляюцца праекты. Так, мэта праграмы "Дэмасфен" -- дапамагаць краінам Цэнтральнай і Усходняй Еўропы ў ажыццяўленні рэформаў. Яна прадугледжвае супрацоўніцтва ў розных формах: арганізацыю семінараў, падрыхтоўчых курсаў, вучэбных камандзіровак.

Эксперты Савета Еўропы, што прыязджалі ў Мінск, былі вельмі зацікаўлены культурнымі працэсамі, якія ідуць на Беларусі. Адной з мэтаў наведвання Беларусі, па словах Эдуарда Дэльгада, было знаёмства з культурным жыццём Беларусі. Таму ў праграме візіту было наведванне тэатраў, музеяў, бібліятэк і навучальных устаноў Мінска. Па словах гасцей, яны збіраюцца расказаць у Савеце Еўропы, што ёсць каштоўнага ў нашым мастацтве. На Беларусі галоўная праблема ў сферы культуры -- цяжкасці з яе фінансаваннем. У сувязі з гэтым шматлікія праекты Савета Еўропы для нас застаюцца недасягальнымі. Аднак у сілах Савета Еўропы і нашых павысіць узровень інфармаванасці двух бакоў.

ЯК ПЕРААДОЛЕЦЬ ІНФАРМАЦЫЙНЫ ГОЛАД

Рэктар Універсітэта культуры Ядвіга Грыгаровіч падкрэсліла, што без стварэння Каардынацыйнага кансультатыўнага цэнтра паміж Страсбургам і Беларуссю далейшыя сувязі з Саветам Еўропы немагчымыя. У такім цэнтры павінны працаваць пастаянныя супрацоўнікі. Гэты орган аб'яднае высілкі ўсіх накірункаў -- культуры, мастацтва, адукацыі. Ён павінен стаць правадніком ідэй з Савета Еўропы на Беларусь і з Беларусі ў Страсбург.

Гэтую прапанову падтрымалі ўсе прысутныя на семінары, бо, як высветлілася з выступленняў на ім, інфармацыйны голад -- адна з самых страшных пакут для нашай культуры.

Прафесар Адам Мальдзіс засяродзіў увагу прысутных на тым, што з-за недахопу інфармацыі пра Беларусь у замежнай прэсе з'яўляюцца публікацыі, у якіх ідзе спекуляцыя на нашай гісторыі. Некаторыя аўтары наогул адмаўляюць Беларусі ў яе гістарычнай спадчыне. На Захадзе не разумеюць многія працэсы, што адбываюцца на Беларусі.

Беларусь можа быць цікавай свету хаця б таму, што яна знаходзіцца на памежжы дзвюх макракультур -- усходняй і заходняй (праваслаўна-візантыйскай і каталіцка-пратэстанцкай). Адначасова адбываецца не толькі іх супрацьстаянне, але і плённае ўзбагачэнне. У выніку нараджаюцца арыгінальныя творы літаратуры, мастацтва, архітэктуры.

Напрыклад, для Беларусі, па словах Дзмітрыя Бубноўскага, які ўзначальвае Дзяржаўную інспекцыю па ахове гісторыка-культурнай спадчыны, вельмі актуальная праблема -- захаваць драўляныя збудаванні гарадоў. У Еўропе такія будынкі ўжо страчаны. Дзмітрый Бубноўскі заўважыў, што ў агульным банку звестак аб гісторыка-культурнай спадчыне Еўропы павінна быць прадстаўлена Беларусь. Ён падкрэсліў: "Для Беларусі вельмі важная праблема інфармацыі пра тыя гісторыка-культурныя каштоўнасці, што былі вывезены адсюль у розны час. Рэспубліка Беларусь мае пэўныя пагадненні з Расіяй, ЗША. Працуе беларуска-польская кансультатыўная камісія па праблемах гістарычнай спадчыны. Наша краіна выступіла ініцыятарам стварэння пагаднення па праблемах гісторыка-культурнай спадчыны ў межах СНД. Прычым краевугольным каменем пагаднення з'яўляецца праблема ўласнасці каштоўнасцяў, якія знаходзяцца ў бібліятэках, музеях, раней падпарадкаваных ураду СССР. Гэтыя каштоўнасці ў мінулым былі агульныя, таму цяпер аўтаматычна лічыць іх уласнасцю той краіны, на тэрыторыі якой яны знаходзяцца, не зусім лагічна. Нашы прапановы па гэтаму пагадненню ўзгоднены з урадамі ўсіх краін, акрамя толькі ўрада Расіі".

Адсутнасць у Еўропе інфармацыі пра культурнае жыццё Беларусі нараджае тое, што туды трапляе мастацтва не вельмі высокай якасці. У выніку там часам складваецца ўражанне, што на Беларусі (калі такую краіну ведаюць) няма прафесійных тэатральных, музычных калектываў, мастакоў і гэтак далей. Дырэктар Дзяржаўнага ансамбля танца Валянцін Дудкевіч падкрэсліў, што Еўропе неабходна большая інфармацыя пра тыя калектывы, што існуюць на Беларусі.

У гэтай праблемы ёсць і іншы бок: на Беларусі таксама няма ўсебаковай інфармацыі пра мастацтва Еўропы. Мастацкі кіраўнік Альтэрнатыўнага тэатра Вітаўтас Грыгалюнас сказаў так: "Пакуль з Еўропы да нас ідзе культурная прадукцыя нізкай якасці. Ствараецца ўражанне: да нас плыве тое, што непатрэбна там. Беларусаў арыентуюць не на сапраўдныя мастацкія каштоўнасці".

Здавалася б, пераадолець інфармацыйны голад павінна дапамагчы прэса, тэлебачанне. Як сказала Юдзіт Кларк, у Еўропе ёсць уся інфармацыя, якая нам неабходна. Трэба толькі навучыцца ёю карыстацца. Але ж, мне здаецца, праблема ў тым, што яна недасягальная тут, на Беларусі. Застаецца спадзявацца на айчынныя сродкі масавай інфармацыі. Пра іх стан распавядаў на семінары намеснік міністра культуры і друку рэспублікі Іван Карэнда. Ён сказаў, што сродкі масавай інфармацыі -- барометр жыццяздольнасці і жыццядзейнасці грамадства. З ім нельга не згадзіцца і не засмуціцца невысокай жыццяздольнасцю нашага грамадства.

На Беларусі пакуль працуе 715 перыядычных выданняў. У апошнія гады пашырыла свой уплыў дзелавая прэса. З'явілася 156 газет і часопісаў акцыянерных таварыстваў, фірмаў, асацыяцый. Партыі і грамадскія рухі маюць больш як 100 выданняў. Гаспадарамі 84-х выданняў з'яўляюцца прыватныя асобы і рэдакцыі. Здавалася б, такая колькасць крыніц інфармацыі можа задаволіць патрэбы ў ёй любога чалавека. Аднак І.Карэнда падкрэсліў: "Мы не маем нацыянальнага закона аб друку, аб тэлебачанні і радыёвяшчанні, аб выдавецкай справе. Адна з найвастрэйшых праблем -- адсутнасць належнай матэрыяльна-тэхнічнай базы. Беларусь не мае ні сваёй паперы, ні паліграфічнага абсталявання для выпуску друкаванай прадукцыі. Мы вымушаны набываць іх у Расіі. Больш года таму Міністэрства культуры і друку ініцыіравала распрацоўку праекта канцэпцыі развіцця інфармацыйнай прасторы Беларусі. Гэты праект атрымаў пазітыўныя водгукі з боку замежных і айчынных спецыялістаў. Ён прадстаўлены на зацвярджэнне ўрада. Але з-за недахопу сродкаў для рэалізацыі ім не разглядаецца".

(Заканчэнне на 8-й стар.).

(Працяг. Пачатак на 1-й стар.).

ХТО Ж ЁН, ФРАНЦІШАК АЛЯХНОВІЧ?

У гады Вялікай Айчыннай вайны, жывучы ў Вільні, ён рэдагаваў газету "Беларускі голас". Безумоўна, гэта гонару Ф. Аляхновічу не дае. У той жа час, відаць, ёсць падставы паўтарыць услед за А. Бяляцкім: "У якой ступені было шчыльным супрацоўніцтва Ф. Аляхновіча з немцамі?" І далей: "У час адсутнасці Ф. Аляхновіча газету падпісваў "старшыня навуковага таварыства". Можа "Беларускі голас" быў органам гэтага таварыства? Яснасць у гэтым пытанні і ролю Ф. Аляхновіча ў выданні газеты высветляць хіба што больш дасведчаныя".

Адным словам, паколькі з'явілася сцвярджэнне аб "супрацоўніцтве з немцамі", прозвішча Ф. Аляхновіча нідзе не ўпаміналася. Малюнак знаёмы: друкаваць ці не друкаваць пэўнага пісьменніка, мяркуюць па яго поглядах, забываючы, што ў сусветнай практыцы такога даўно няма. Вядома, не прамінаюць сказаць пра аўтара, хто ён быў на самай справе -- патрыёт ці здраднік, але творы, калі яны заслугоўваюць увагі, друкуюць і ў першым, і ў другім выпадку.

"Дык хто ён, Францішак Аляхновіч?" -- паўторым зноў вынесенае ў загаловак пытанне. Дакладныя звесткі пра яго ёсць ва ўжо згаданай "Гісторыі беларускай літаратуры", багаты фактычны матэрыял сабраны А. Сабалеўскім, А. Бяляцкім...

Нарадзіўся Ф. Аляхновіч у Вільні 9 сакавіка 1883 года. Бацька яго Караль Аляхновіч быў скрыпачом, выступаў у Віленскім гарадскім тэатры. Рана далучыў да музыкі і свайго любімага сына. Хлопчыку споўнілася ўсяго пяць гадоў, а ён ужо наведваўся на спектаклі. А яшчэ падахвоціўся маляваць.

Захапленне музыкай, маляваннем не давала магчымасці сур'ёзна займацца школьнай навукай. З вучобай не ладзілася. Таму пасля пяці класаў з гімназіяй давялося назаўсёды развітацца. Не сказаць, каб вялікі плён атрымаўся і з навучання Ф. Аляхновіча ў Віленскай хіміка-тэхналагічнай школе.

К гэтаму часу, хоць яму споўнілася ўсяго дваццаць гадоў, Ф. Аляхновіч прыняў канчатковае рашэнне звязаць свой лёс з тэатрам. Чалавек ён быў рашучы, калі што задумаў, ад свайго не адмаўляўся, таму хутка падаўся ажно ў Кракаў, каб вучыцца ў тэатральнай школе.

Як дабіраўся туды без замежнага пашпарта, гэта ўжо асобная гісторыя з прыгодніцкімі, дарэчы, элементамі. Але ў Кракаве не пашанцавала. Менавіта ў тым, 1903 годзе, школа не працавала. Іншы б назад падаўся. Іншы, але не Ф. Аляхновіч.

Праз колькі часу ён ужо вольны слухач універсітэта, ды мара аб тэатры не пакідала яго, таму праз год Ф. Аляхновіч рашыўся пераехаць у Варшаву. На гэты раз фартуна ўсміхнулася. Ён стаў студэнтам драматычнай школы пры музычным таварыстве, якую скончыў у 1907 годзе. Цэлы год выступаў з трупай польскіх акцёраў.

Па сямейных абставінах у 1908 годзе вярнуўся ў Вільню. Працаваў рэпарцёрам, выдаваў штотыднёвік часопіснага тыпу "Пэркунас". Праўда, і рэдактарская дзейнасць была нядоўгай. Ф. Аляхновіч, які вызначаўся перадавымі поглядамі, надрукаваў у 1910 годзе артыкул, дзе, як палічылі ўлады, было "зняважанне сілаў нябесных" і "імкненне скінуць існуючую ўладу".

Турма пагражала пэўна, таму Ф. Аляхновіч, атрымаўшы позву ў суд, парашыў за лепшае не выпрабоўваць лёс і з'ехаў на Галіччыну. Працягваў выступаць у польскіх правінцыяльных трупах. Даведаўшыся аб амністыі ў 1913 годзе ў сувязі з 300-годдзем дома Раманавых, вярнуўся ў Вільню. Смела пайшоў да пракурора і... атрымаў год Лукішак.

Аказалася, пад амністыю ён і сапраўды падпадаў, але ўлады "зневажанне сіл нябесных" дараваць не маглі. Даравалі толькі "імкненне скінуць існуючую ўладу". Як падумаць, дык логіка ёсць: улады мяняюцца, а Бог адзін.

У турме Ф. Аляхновіч і напісаў сваю першую п'есу "На Антокалі". Спачатку па-польску, а пасля перапісаў па-беларуску.

Відаць, адраджэнскія працэсы, што адбываліся ў жыцці грамадства, станоўча адбіліся на фарміраванні светапогляду Ф. Аляхновіча. Ён кантактаваў з супрацоўнікамі "Нашай нівы", а з некаторымі і сябраваў, тая ж "Наша ніва" падтрымлівала штотыднёвік "Пэркунас". 12 лютага 1910 года ў Вільні адбылася беларуская вечарына. На ёй паказвалі спектакль "Па рэвізіі" М. Крапіўніцкага. У пастаноўцы Ф. Аляхновіч выконваў адну з роляў. Акрамя спектакля, гледачы маглі пазнаёміцца з хорам Л. Рагоўскага, танцавальным калектывам І. Буйніцкага. Як чалавек таленавіты, Ф. Аляхновіч паверыў у будучыню беларускага народа, якая -- у гэтым ён не сумняваўся -- пачынаецца з вяртання да жыцця нацыянальнай мовы.

Антокаль -- прыгарад Вільні. Тым самым ужо назвай сваёй першай п'есы Ф. Аляхновіч арыентаваўся на паказ народнага жыцця. Адчуў гэта пазней М. Гарэцкі, калі даў твору высокую ацэнку: "На Антокалі" -- гэта надта добра зробленая мастацкая фатаграфія жыцця віленскіх жыхароў прадмесця Антокаля". У п'есе М. Гарэцкі выпучыў "колькі мастацкіх тыпаў, што, як жывыя, стаяць уваччу". Найперш Ігната Радзівіловіча, які "найлепей паказаны з псіхалагічнага боку". На думку даследчыка, драматург пайшоў далей за сваіх папярэднікаў: "Аляхновіч, вырасшы ў сферы нябачнага ўжо для масы, але бесперапыннага апалявання, увайшоў у сваю родную літаратуру з творам без характэрных нашаніўскіх прыкмет і матываў. Ён зусім тут спакойны ад адраджэнскай мукі, багата паказаў новую ў літаратуры беларускую сферу, сферу мяшчанскага жыцця. Гэта знак, як вырасла адраджэнне".

Алесь МАРЦІНОВІЧ.

(Заканчэнне будзе).

НІХТО ЗА НАС НЕ ВЫРАШЫЦЬ НАШЫХ ПРАБЛЕМ

(Заканчэнне. Пачатак на 7-й стар.).

Беларускія сродкі масавай інфармацыі не могуць забяспечыць нас якаснай інфармацыяй пра падзеі ў Еўропе, бо яны не маюць карэспандэнцкіх пунктаў у замежжы. Выключэнні толькі Белінфарм, якое мае аддзяленне ў Маскве, газеты "Рэспубліка" і "Советская Белоруссия", якія маюць журналістаў у Германіі.

Узровень журналісцкіх кадраў Беларусі не адпавядае еўрапейскаму. І.Карэнда звярнуўся да экспертаў Савета Еўропы з просьбай паспрыяць адкрыццю карэспандэнцкіх пунктаў і арганізацыі стажыровак журналістаў у Еўропе.

Адна з галоўных перашкод для свабоднага патоку інфармацыі -- праблема з веданнем замежных моў. Для большасці з нас праблематычна свабодна карыстацца хаця б адной замежнай мовай. І гэта ўплывае на многія сферы нашага жыцця. Так, афіцыйнымі мовамі Савета Еўропы з'яўляюцца англійская і французская. Добра было б, каб пры правядзенні сустрэч быў пераклад на беларускую ці рускую мовы. Гэта трэба зрабіць хаця б на пераходным перыядзе, пакуль нашы спецыялісты не вывучаць мовы.

Не сакрэт, што пераклады мастацкіх твораў замежных аўтараў рабіліся не з мовы арыгінала, а з рускай на беларускую. Дзяржава ніколі сур'ёзна не займалася перакладамі на беларускую мову. У выніку мы маем недахоп ведаў, іінфармацыі пра свет і ягонае мастацтва.

Сцію Осцін, прэзідэнт сеткі "Гулівер", які ўжо другі раз наведаў Беларусь, сказаў на гэты конт наступнае:

—Моладзі не хапае сувязей, камунікацый, але гэта не катастрофа. Спатрэбіцца час, каб уключыцца ў еўрапейскі працэс. Еўропа адкрытая. Але я бачу перад ёю для вас не толькі валютную заслону. Наіўна думаць, што мы любім і цікавімся адзін адным. У рэальнасці ніхто нікога не чакае. Кожнаму ў ягонай дзейнасці патрэбны партнёры. Сістэма сетак -- гэта пошук партнёраў. Менавіта сеткі аб'ядноўваюць зацікаўленых у адной справе людзей. Сеткі дапамагаюць мастакам у рашэнні іхніх праблем, у пошуку зацікаўленага гледача. Я не веру, што магчыма стварыць цывілізаванае грамадства без уздзеяння людзей мастацтва.

НАШЫ ПРАБЛЕМЫ ЗАСТАЛІСЯ З НАМІ

Намеснік міністра культуры і друку Уладзімір Рылатка, які вёў пасяджэнні семінара, сказаў: "Дыпламатыя можа толькі пастукаць у дзверы. Адчыняе іх грамадская зацікаўленасць".

На семінары былі абмеркаваны самыя розныя пытанні -- спонсарства, працэс дэцэнтралізацыі культуры, фінансаванне культуры.

У большасці еўрапейскіх краін дзяржава дае ўсё менш сродкаў на развіццё культуры, а павялічваецца спонсарства. Аднак Юдзіт Кларк сказала, што яна не рэкамендавала б нам ісці па такому шляху.

На Беларусі трэба пераглядзець размеркаванне сродкаў, што ідуць на культуру.

Савет Еўропы -- не фінансавая, а хутчэй кансультатыўная арганізацыя. Гэта трэба добра ўсвядоміць. У Савета Еўропы ёсць праграма, якая забяспечвае ў пэўнай краіне працу камісіі па культуры. Яна працуе паралельна з дзяржаўнай камісіяй. Потым яны сустракаюцца і высвятляюць, якія недахопы ёсць у структурах кіравання культурай, шукаюць шляхі змянення сітуацыі. Адной з апошніх краін, што запрашала да сябе такую камісію, былі Нідэрланды. Зразумела, гэты праект дарагі. Не для нас.

Праца экспертаў Савета Еўропы на семінары ў Мінску стала першым крокам на шляху наладжвання супрацоўніцтва з Беларуссю. Ён не можа быць простым. Нам трэба яшчэ шмат вучыцца працаваць у Еўропе. Нам трэба зразумець, што ніхто не прыйдзе і не вырашыць нашых праблем. Толькі самі, калі захочам і зможам.

Алена СПАСЮК.

МАЛАДОЕ ВЯЗЬМО

Словы Сяргея ПАНІЗЬНІКА Музыка Алега ЧЫРКУНА

Хмялела поўня аржаная,
а знічкі вызначылі лёс...
Мы сёння ціха ўспамінаем
вязьмо зары, туманны плёс.

Няма вязьма на маладыя
сустрэчы, сцежкі, галасы.
Сябры, збірайце залатыя
заранкі, росы, каласы!

Зноў маладзік ускінуў рожкі
на тую песню, што вяла
да незарослае дарожкі,
да незабытага сяла.

Давайце бегчы наўздагонкі
за васільком, за каласком!
Вязьмо -- як месяц срэбразвонкі --
дзявочым вісне паяском.

СПОРТ

Доўгія гады не сыходзіла са старонак сусветнай і саюзнай прэсы імя заслужанага майстра спорту, чэмпіёна маскоўскай Алімпіяды, неаднаразовага прызёра сусветных і еўрапейскіх першынстваў па выездцы на конях Віктара Угрумава. Нямала славы прынеслі яго выступленні беларускаму спорту.

У апошнія гады праслаўлены спартсмен адышоў ад трэнерскай работы, забылася пра яго і прэса. А ён, аказваецца, жывы-здаровы і па-ранейшаму займаецца любімай справай. Толькі ўхіл крыху змяніў. Трэніруе і даводзіць да дасканаласці прыгажуноў-скакуноў у конна-спартыўным цэнтры, які ўжо тры гады існуе на тэрыторыі калгаса "Маяк" Ашмянскага раёна і, дарэчы, носіць імя алімпійскага чэмпіёна Віктара Угрумава.

Першыя вынікі работы комплексу перавысілі ўсе чаканні. За год-два з грацыёзных дзікіх неаб'езджаных скакуноў, што закупляюцца цэнтрам на прасторах былога СССР, Угрумаў са сваімі памочнікамі робіць паслухмяных коней, якія многае ўмеюць, гатовы ўдзельнічаць і ў скачках, і ў выездцы. Попыт жа на іх вялікі. Пакупнікі, у асноўным, з далёкага замежжа з задавальненнем набываюць ужо гатовых да спаборніцтваў грацыёзных пародзістых коней. І плацяць добрыя грошы.

А цэнтр працягвае навучанне "неслухаў", якія толькі што паступілі сюды. Да сёмага поту працуюць з раніцы да позняга вечара трэнеры, і больш за ўсіх -- сам Угрумаў.

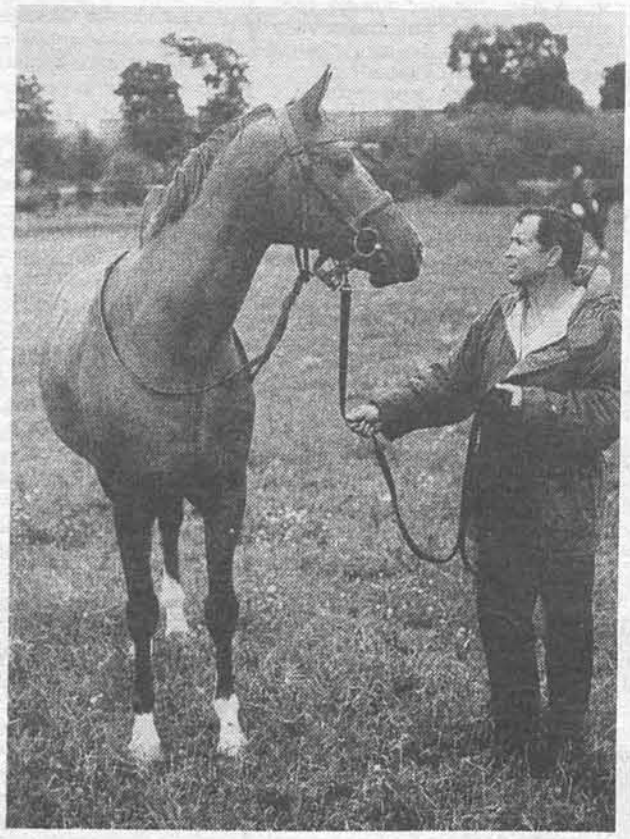

НА ЗДЫМКУ: вось такіх прыгажуноў робіць паслухмянымі наезніку Віктар УГРУМАЎ.

Фота Эдуарда КАБЯКА.

"ПАКРЫЎДЗІЛІ" МАСКВІЧОЎ

Удала выступаюць у апошніх турах хакеісты мінскай "Цівалі" ў чэмпіянаце МХЛ. З чатырох апошніх гульнях яны тройчы перамаглі. Сапраўдны сюрпрыз паднеслі нашы хакеісты ў сустрэчах з маскоўскімі клубамі. Так, ад беларускай каманды пацярпелі паражэнні "Спартак", "Крылы Саветаў" і "Дынама". Прычым, апошнія прапусцілі пяць шайбаў, на што адказалі толькі адной, у Маскве.

ПЕРАМОГА, РОЎНАЯ ПАРАЖЭННЮ

У паўторным матчы адной шаснаццатай фіналу Кубка еўрапейскіх чэмпіёнаў мінскі СКА перамог у Італіі клуб "Прынчыпе" з лікам 28:27. Але дома нашы землякі раней прайгралі сапернікам з розніцай у два мячы. Такім чынам, СКА выбыў з розыгрышу.

Затое парадавалі спартсменкі каманды ВВВ "Універсітэт" з Гомеля, якія перамаглі швейцарскі клуб "Спона-Нютвіл" і выйшлі ў наступны круг.

ВЫСТАЎКА НА "БЕЛАЙ ДАЧЫ"

У адным з помнікаў архітэктуры Мінска "Белай дачы" прайшла выстаўка нетрадыцыйнага сучаснага мастацтва.

Побач з жывапіснымі палотнамі тут былі прадстаўлены і прадметы дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва. Асабліва захапляліся наведвальнікі мініяцюрамі з натуральнага каменю (ручная работа), якія вызначаліся тонкасцю, прыгажосцю, вялікай разнастайнасцю сюжэтаў -- ад пейзажаў да ікон.

Рэдактар Вацлаў МАЦКЕВІЧ

ЗАСНАВАЛЬНІК:

Беларускае таварыства па сувязях з суайчыннікамі за рубяжом (таварыства "Радзіма").

НАШ АДРАС:

220005, МІНСК, ПРАСПЕКТ Ф. СКАРЫНЫ, 44.

ТЭЛЕФОНЫ: 33-01-97, 33-02-80, 33-03-15, 33-16-56, 33-07-82.

Пазіцыя рэдакцыі і аўтараў, матэрыялы якіх друкуюцца на старонках "Голасу Радзімы", не заўсёды супадаюць.

Газета набрана і звярстана ў камп'ютэрным цэнтры рэдакцыі газеты "Вечерний Минск". Аддрукавана ў друкарні "Беларускі Дом друку". Тыраж 6 000 экз. Індэкс 63854. Зак. 43. Падпісана да друку 24. 10.1994 г.

a complete form. For many years to come location of the elements of the triad will continue to remain largely in the fancy of the consecutive authors.

„WHITE RUSSIA" IN „EUROPEAN SARMATIA"

Thus in Polish literature of the 15th and 16th century a convinction was shaped that Poles as well as other nations of Eastern Europe take their beginnings from the ancient Sarmatians. The convinction is connected with the discovery, at the beginning of the 15h century, of the ancient geography of Claudius Ptolemeus. Hence Eastern Europe started to be called European Sarmatia. „White Russia found its place in this „Sarmatia".

The terms of „White Russia" and „White Russians" were reintroduced into Polish literature around 1490 by the Italian Filippo Buonaccorsi, known as Callimach. In his address to pope Innocent VIII he mentioned Slavs, some of whom had moved in the direction of the Black Sea and settled in „Podolia and White Russia"[20]. Callimach, as an outstanding diplomat and preceptor of Alexander, the future king of Poland and grand duke of Lithuania, was certainly influential enough to impose the adoption of the term „White Russia" on Polish and Lithuanian diplomats. In the instruction for envoys of the Grand Duchy of Lithuania sent to Pope Alexander VI (1501-1502) and headed by Erazm Ciołek (*Vitelius*), the Grand Duchy of Lithuania is described as a state „whose major part is spread along and across the plains of Scythia, part of which, from the borders of the Kingdom of Poland all the way to Persia and White Russia, has been overrun by the Tartars". In another instruction, which accompanied Erazm Ciołek in 1504 on his mission to Pope Julian II, it was stated that Poland „is capable of defying on the battlefield Turks and Tartars, and even White Russians among whom the Tartars live". Among the enemies of Poland and Lithuania the instruction mentions the Crimean khan, the Volga horde and the „Moscow duke of White Russia". While Callimach's note is so general that his „White Russia" could stand for any Russian lands excepting Podolia, the diplomatic instructions leave no place for doubt: according to the actual west European style the term referred to Muscovy and the name „White Russians" to Muscovites.

In the second mission participated Bernard Wapowski, who later helped Marco Beneventano to prepare a map for the 1507 Roman edition of Ptolemy. On this

[20] *Philippi Callimachi ad Innocentium VIII de Bello Turcis inferendo oratio*, Varsoviae 1964, p. 84.

map „White Russia, otherwise Muscovy" (*Russia Alba sive Moskovia*) lies on the west bank of the Dnieper near the confluence of this river with two others which could be identified as Pripyat and Berezina[21]. However, to the north of it is located the Duchy of Moscow (*Ducatus Moscovie*). So the authors of the map clearly did not equate the notions of *Russia Alba* and *Moskovia*. As A. Biely believes, „White Russia" was placed on the map by Wapowski, who could have thus indicated the passing of two duchies (Starodub and Novgorod Sievierskii) under Moscow's rule in the years 1500-1503. The two duchies were to retain autonomous status within Muscovy for a while. The duchy of Starodub comprised the south-eastern lands of modern Belarus with the town of Homel. We may thus identify at least a part of modern Belarus with Beneventano's and Wapowski's „White Russia"[22].

The primate of Poland, Jan Łaski, in his report, submitted in 1514 to the Fifth Lateran Council and entitled „De Ruthenorum nationibus earumque erroribus", identified White Russians (*Rutheni Albi*) with Muscovites. Russians living under the rule of the king of Poland and grand duke of Lithuania were called in this document Red Russians (*Rutheni Rubei*).

Nevertheless, already in 1512 professor of the University of Cracow, Jan of Stobnica, in a treatise entitled „*Introductio in Ptolemei Cosmographiam*", quite differently specified the territorial limits of „White Russia". According to the Polish scholar, Russia could be divided into three parts: the first two comprised Russia which bordered from the east on Lesser Poland and Podolia and had its capital in Kamyenets; „the third part, which is called White Russia, stretches to the north all the way to the lands of the Livonians, and in the east to the River Don (*Tanais*) and the border between Europe and Asia. [...] This is where the splendid River Borysthenes begins, called by the local inhabitants *Neper* [Dnieper], on which lies a town called Smolensk, the seat of the metropolitan archbishop of the Russians. In the same land lies also a great city visited by merchants from the most remote countries, which they call Novgorod". The principal part of the treatise is closely based on a work by Martin Waldseemueller entitled „*Cosmografiae introductio*" (published in 1507). The Polish geographer also made use of other texts which included works by Eneas Sylvius (Piccolomini) and Isidore of Seville[23]. He must

---

[21] *Katalog dawnych map Rzeczypospolitej Polskiej...* , vol. 1, pp. 21-23, map 3; S. Alexandrowicz, *Rozwój kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII w. Mapy i plany*, repr. 3, Poznań, 1989

[22] А. Белы [A. Biely], p. 95; Л. Р. Козлов [L. R. Kozlov], Картография Белоруссии *XVI-XVII* in Книга Белоруссии: книгопечатание, источники, библиография, Вып. 2, Minsk, 1983, p. 75.

[23] F. Bujak, *Geografia na Uniwersytecie Jagiellońskim do połowy XVI w*. in Księga pamiątkowa uczniów Uniw. Jagiellońskiego, 1900.

have also known Callimach's „Foreword". On the issue discussed here, i.e. location of White Russia, Jan of Stobnica proved to have been an innovator. He used the term „White Russia" for all the Russian lands of the Grand Duchy of Lithuania and the former Republic of Novgorod, but not Muskovy. Thus, he included under the label of „White Russia" all the lands which make up modern Belarus.

Differences between Polish scholars and politicians, who sometimes call the subjects of Polish kings „Red Russians", and sometimes „White Russians", must certainly be a consequence of different interpretations of Richtental's chronicle, which have been published in the end of fifteenth century. As it was emphasized above, this work is open to such alternative interpretations.

In 1516 Jan of Wiślica in a poem entitled „The Prussian war" (*Bellum prutenum*) enumerated nations under the rule of Ladislaus Jagiello (Iahaila) and in this context mentioned „white Russians, famous for their courage" (*albos belli celebres virtute Ruthenos*). The name had a purely literary significance and it remained so for a long time on. Jan of Wiślica mentioned also in passing „Russians of three types" without elucidating this term. Probably he had in mind the division of Russia into three parts suggested by Jan of Stobnica, or, once more, Richental's three types of Russians.

The next step was made by Marcin Kromer in his work „On the origin and history of Poles" (*De origine et rebus gestis Polonorum*) published in Basel in 1555. Describing the territorial gains of Ivan III Kromer wrote: „Ivan, the duke of Muscovy, after subjugating to his rule Novgorod the Great, and seizing many castles and fortresses on the border with Russia, which is known as White and which is subject to the rule of the grand duke of the Lithuanians, became a serious threat to the rest of Russia and Lithuania".

Writing further about the rebellion of duke Mikhal Glinski against king Alexander, Kromer noted that his treason is largely responsible for „the loss of a substantial part of White Russia" to Moscow. In 1512 Muscovy seized Smolensk, in the opinion of Jan of Stobnica the principal city of „White Russia".

Ten years later the term „White Russia" was used in its ethnic sense by Jan Mączyński in his Latin-Polish dictionary[24]. In one of the dictionary entries he explained: „*Rhoxolani, masc. qui hodie Rutheni vocantur, Populus in Sarmatia Europea Przi rzece Tanais, biała ruś y z wolińcami* [At the Tanais River, white rus-

[24] *Lexicon Latino Polonicum ex optimis Latinae lingue scriptoribus concinnatum*. Ioanne Maczinsky equite Polono interpretate. Regimonti Borussae, 1564.

sia and volhynians]"[25]. What specifically Mączyński meant by „white russia" is not quite clear. In another entry he wrote thus about Russians: „*Ruteni, Ruś, Rusacy, sąsiedzi a bracia naszy.* [Ruthenians, Russians, Russacks, neighbours and brothers of ours.] *Ducatus est Regi Polonorum subditus*"[26]. Again it is not clear whether the Russia referred to is within the borders of the Kingdom of Poland, whether the term „*Ducatus*" refers to the Grand Duchy of Lithuania. On the title page of his work Mączyński enumerates 37 Slavonic ethnic groups which may find his dictionary useful in studying Latin, including Muscovites (*Moschovitae*), Lithuanians (*Lithuani*), Podolians (*Podolii*), Volhynians (*Wolhinii*), Lodomerians (*Lodomerii*) and Galicians (*Gallicienses*). Lodomerians were included in this register most probably because of the permanent combination „*Galicia et Lodomeria*", so Przemysław Zwoliński is certainly justified in identifying them with Volhynians[27]. It is difficult to agree with this author when he states that „under the name *Lithuani* we may understand Belarusians". Mączyński, like so many authors before him, probably had in mind Lithuanians speaking some Slavonic language. It is, however, much easier to agree with Zwoliński's opinion that *Russi, Ruteni* and *Roxolani* are synonymous and refer to the ancestors of today's Ukrainians and Belarusians. Since *biała ruś* (white rus') appears in Mączyński's work in the context of Don River (*Tanais*), we may assume that the ethnic group so labeled lived to the east of the Volhynians.

Marcin Kromer described the territorial limits of „White Russia" much more precisely in his next work, „The description of Poland", published for the first time in 1575[28]. Kromer describes „Lithuania together with Samogitia and White Russia (*Russia Alba*), which belongs to it, and which in turn borders on Muscovy". „White Russia" in Kromer's view transcends the borders of the Grand Duchy of Lithuania: „Russia, by some called Red, in its western extremity adjoins Lesser Poland, in the north – White Russia and Volhynia, in the south – Hungary and the nation of Cekulans belonging to it, and in its part called Pokucie – Moldavia; while the rest of Moldavia, i.e, Vallachia, bordering also on Podolia, rather belongs to East Russia (*Russia Orientalis*)". Through „White Russia" flow rivers Boh, Dnieper, Pripyat, Styr, Tur'ya, Sluch and Svislach. The image sketched by Kromer seems

[25] *Ibid*., f. 355 v.
[26] *Ibid*., f. 362 r.
[27] P. Zwoliński, *Język białoruski a ukraiński w opiniach gramatyków XVI-XIX w.* in P. Zwoliński, *Szkice i studia z historii slawistyki*, Ossolineum 1988, p. 245.
[28] The first authorised edition: *Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et republika regni Polonici libri duo,* Köln, 1577. Last Polish edition: M. Kromer, *Polska czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urzędach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego księgi dwie*, Olsztyn, 1984

to be quite clear. Poland borders Podlachia (both Polish and Lithuanian), Volhynia, Red Russia. To the east of Red Russia there is also Podolia, which has long been a part of Poland. All the lands of the Polish-Lithuanian Commonwealth to the east of these comprise „White Russia". Kromer treats all these lands as either belonging to Poland or disputed between Poland and Lithuania. This is clearly a description of the situation predating the Lublin union between Poland and Lithuania.

Other European authors had followed Kromer placing „White Russia" on the frontier between the Commonwealth and Muscovy.

The terms „White Russia" and „White Russians" as names for the eastern regions of the Polish-Lithuanian Commonwealth and their inhabitants were popularized in Europe by the Italian Alessandro Guagnini, who in 1578 published in Cracow his work under the title „*Sarmatiae Europae descriptio*". The book became widely known and was reprinted on a number of occasions in various European cities. One of its chapters was entitled „Methods of ploughing and sowing in White Russia which adjoins Moscow". Guagnini also mentions „White Ruthenians and Muscovites" (*Rutheni Albi Moschovitaeque*). But he also uses the name „White Russia" in reference to Muscovy.

Guagnini most probably wasn't the real author of „Description of European Sarmatia". When he served as a captain of a cavalry unit in Vitsiebsk in White Russia he stole the manuscript of the work from his Polish subordinate, Maciej Stryjkowski. Stryjkowski protested violently and even appealed to the king for recognition of his authorship, presenting as his witnesses Stanislaw Pac and numerous Lithuanian noblemen. The king recognized Stryjkowski's claim in a charter proclaimed on July 14th 1580. In spite of this, the work continued to be printed under Guagnini's name and in 1611 its Polish translation was published in Cracow!

Stryjkowski himself obviously did not have a clear terminological conception and, depending on the sources he used, he would assign different interpretations to the name „White Russia" and its derivatives. When he wrote about White Russian monarchy he always had Moscow in mind, but he made use of the combination „White and Black Russia" in a somewhat different sense. The third chapter of his work was entitled: „On White and Black Russia, eastern, northern and southern ancient nations and their dukes [...]". In the same chapter Stryjkowski also wrote that Vladimir the Great „brought under his power all Russia lying in the north, east and south, White and Black"[29]. Probably, in the combination „White and Black Russia" the term „White" refers to northern and eastern Russia, while „Black" to

[29] M. Stryjkowski, *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi*, Warszawa 1846, T. II, p. 108, 125.

south-western Russia. Stryjkowski's *alter ego*, Guagnini, follows in his footsteps writing explicitly that the capital of „Black Russia" was Lviv.

On the other hand, Stryjkowski uses rather consistently the term *Biełorussacy* (Belarusians). That „Belarusians" in Stryjkowski's characterization could be divided into smaller national groups is indirectly demonstrated by the expressions „Moscow and all Belarusians" and „Muscovites, Lithuanian Belarusians, Bolgarians, Bosnovians, Serbs, etc."[30]. In all probability the expression „all Belarusians" refered to the Ruthenian population of the eastern parts of the Grand Duchy of Lithuania before the conclusion of the Lublin union between Poland and Lithuania. Since Stryjkowski attempted to characterize the situation after the conclusion of the union, the expression „Lithuanian Belarusians" could pertain exclusively to the ancestors of today's Belarusians.

„BOTH LITHUANIAN AND RUTHENIAN"

This is how during the sixteenth century Polish scholars gradually shaped the notion of „White Russia" and „White Russians". Local population, i.e. the ancestors of modern Belarusians, not only had not used such terms earlier, but probably didn't even know them. They called themselves „*Rus'*" (Rus) or „*Rusiny*" (Ruthenians) and their state Grand Duchy of Lithuania, Russia and Samogitia. The greates figure of Belarusian culture in the first half of 16th century was Francis Skaryna, a Renaissance scholar, at the time the only East Slavonic humanist. His conception of nationality does not differ from that prevailing in his Ruthenian environment. He loved his native province, „the famous town of Polatsk", but his sphere of activity circumscribed all of Russia, probably inluding even Moscow. Skaryna enrolled at the University of Cracow as a Lithuanian (*Lithuanus*), though he later described himself as Ruthenian (*Ruthenus*) in Padua and Rus (*Rus*) in Prague. Because he was a Roman Catholic, the word „Ruthenian" must be treated as an ethnic term, while „Lithuanian" as a term marking citizenship. It is worthwhile to remark here that Skoryna studied at the University of Cracow at the same time when Jan of Stobnica lectured there. However, Skoryna doesn't exhibit any interest in the geographical location of „White Russia".

Grand Duchy of Lithuania was an ethnically dual, Lithuanian-Russian state. In different periods the equilibrium between the two ethnic factors would fluctuate, which found its expression in state ideology. At the time when the most important task of the ruling strata was consolidation of the Lithuanian-Russian lands within a

[30] *Ibidem*, T. I, p. 111.

single state, i.e. in the fifteenth century, chroniclers tried to remain even-handed in representing the role of both ethnic communities. Belarusian historian V. Chamiarytski proved that historical works written in mid fifteenth century, „Chronicle of the grand dukes of Lithuania" and „Chronicle" from 1446, promoted the conception of a dual, Lithuanian-Slavonic, genesis of the Grand Duchy. Unification of Lithuanian and Russian territories was presented as a voluntary act, caused by the external menace of the Teutonic Knights and Tartars. This is clearly visible in the „Chronicle" from 1446, particularly in the laudation „In praise of Vitawt" which was included in the chronicle. According to its author, it was Vitawt to whom belonged „the Great Duchy of Lithuania and Russia and of many other lands, or, in simple words, of all Russian lands". In „Chronicle" from 1446 the Grand Duchy of Lithuania is presented as a Lithuanian-Russian state, whose history is a direct continuation of old Russia, while the emergence of the Grand Duchy is a historical inevitability. Most probably, both chronicles were written in Smolensk[31].

Ideological appropriation of the Grand Duchy of Lithuania by Ruthenians must have been a source of apprehension for ethnic Lithuanians. In reaction to this danger, as well as, in connection with ideological disputes with the Poles, Lithuanians developed their own ethnogenetic legends, according to which they were descended from the Romans. The beginnings of the legend about the origins of the Lithuanian nation may be traced back to the fifties of the fifteenth century, while the establishment of „ancient family affinities", which helped to further develop and inspire the legend, took place at the onset of the sixties. A fully developed form of this legend took shape in the latter half of the fifteenth century[32].

„The Chronicle of the Grand Duchy of Lithuania and Samogitia" was compiled at the beginning of the sixteenth century. It is notable that in the title of the chronicle the „Russian" part of the official name of the Grand Duchy was left out. The history of Lithuania begins here with the arrival of Romans in Samogitia. Russia is shown as the scene of Lithuanian activities. Ruthenians summon brave Lithuanian dukes, who defend them from the Tartars. Navahrudak, Hrodna, Barysaw and other towns were allegedly founded by Lithuanian dukes after the invasion of Russia by Tartar hordes under Batu-khan. Also at approximately that time temple dedicated to St. Sophia was erected in Polatsk. The dynasty of Polatsk dukes was

---

[31] See: В. Чамярыцкі, *Беларускія летапісы як помнікі літаратуры (Узнікненне і літаратурная гісторыя першых зводаў)*, Minsk 1969.

[32] See: J. Suchocki, *Geneza litewskiej legendy etnogenetycznej. Aspekty polityczne i narodowe*, Zapiski Historyczne, T. 52, 1987, p. 27-67.

derived from the dukes of Lithuania, without even mentioning Mindaugas. „The Chronicle of the Grand Duchy of Lithuania and Samogitia" is a product of Lithuanian patriotism which, in order to raise its national stature, did not flinch from committing forgery.

Thus, both sides already at the beginning of the sixteenth century have unfurled the banners of conflicting national programmes, which testifies to the growing enmity between the two ethnic groups. Furthermore, orthodox population was vexed by the policy of king Alexander, who tried to implement within the borders of his state the resolutions of the religious union of Florence.. A clear sign of discontent is the 1507 rebellion of duke Mikhal Glinski. Glinski occupied Minsk, but was subsequently vanquished and fled to Moscow. According to the local tradition the rebellion stemmed from religious and ethnic conflict. The anonymous author of the „Chronicle of Bychowiec", and later also Maciej Stryjkowski, attributed to Glinski the intention to reestablish Russian monarchy, which illustrates the moods prevailing at the time. In 1512 the Grand Duchy lost Smolensk, which passed into the hands of Moscow. The loss of Smolensk was a terrible blow to the Ruthenian community in the Grand Duchy. Smolensk had been its principal intellectual centre. It was here that the conceptions of the Ruthenian nature of the Grand Duchy were formulated. Smolensk had also been the centre of the newly emerging „White Russia".

In mid sixteenth century the pattern of ethnic and religious tensions in Grand Duchy of Lithuania was undergoing wholescale modification due to the expansion of Protestantism.

Calvinism became the denomination of a large part of nobility. Around 1553 the most powerful nobleman and state official in Lithuania, chancellor and Vilnius voivode Mikolai Radziwill the Black, and his first cousin, Mikolai Radziwill the Red, the brother of Queen Barbara, converted to Calvinism. They were soon followed by numerous other noblemen, both originally of the Catholic and Orthodox persuasions, and by countless representatives of lower gentry.

In 1563 king Sigismundus Agustus passed a decree, whereby to all the offices „were to be elected and elevated not only those subject to the Church of Rome, but on an equal basis, all knights or nobles of Christian faith, both Lithuanian and Ruthenian". In practice this decree pertained not only to the Catholics and Orthodox but also to Protestants.

Reformation territorially transcended the borders of the Grand Duchy of Lithuania, since it encompassed all the lands of the Polish-Lithuanian dual monarchy. Specifically, the ideas of Reformation were preached in the Grand Duchy of

Lithuania by activists from Poland. Protestantism undoubtedly speeded up the cultural polonization of the elites of the Grand Duchy of Lithuania. On the other hand, only Protestants, and particularly the Arians Symon Budny and Vasil Tsiapinski, were concerned with preservation of the common Ruthenian language.

Ruthenian maintained its strong position in the secular sphere. The publisher of the new „Statute of the Grand Duchy of Lithuania", which was published in Ruthenian in 1588, deputy chancellor Lew Sapieha, even though he converted from Greek Orthodoxy to Roman Catholicism, remained a staunch patriot of Ruthenian language. In the introduction to the „Statute" he proudly wrote: „And if shame falls on any nation for not knowing its laws, the more so should this concern us, who write laws not in some foreign but in our own language..." It would be difficult to escape the impression that the words quoted above are an implicit polemic with an earlier comment voiced by Michalon the Lithuanian (*Lithuanus*) that „Ruthenian language is foreign to us, Lithuanians". The „Statute" of 1588 was a powerful expression of a new consolidation of the multiethnic and multireligious Grand Duchy in its new borders after it had sustained substantial territorial losses to Poland in the wake of the Lublin Union of 1569.

As for the terminology, the 1588 „Statute" resorts to old ethnic categories of *Litva* (Lithuania) and *Rus'* (Russia). These two notions had in the sixteenth century a specific territorial significance, which was not coextensive with ethnic divisions. Essentially, *Litva* referred to the south-eastern parts of contemporary Lithuania and the northern provinces of today's Belarus. The eastern parts of contemporary Belarus were known as *Rus'* (Russia). The border between *Litva* and *Rus'* ran east of Minsk.[33].

THE FIRST BELARUSIAN

The term „White Russia" for the first time appeared in a local document as late as in 1585. This is the date of an adnotation in the inventory of a Franciscan monastery in Ashmiany concerning the appropriation (in 1407) by the voivode of Polatsk of the estate of Bortniki in „White Russia" (*villa esse Borthniky in Russia Alba*).

The first native who called himself „Belarusian" was Solomon Rysinski[34]. On December 2nd, 1586 he enrolled at the University of Altdorf as *Salomon Pantherus*

---

[33] See В. Насевіч, М. Спірыдонаў, *„Русь" у складзе Вялікага княства Літоўскага ў XVI ст*., З глыбі вякоў, Наш Край, 1, Minsk 1996, p. 4-27.

[34] See: Я. И. Порецкий [J. I. Porietsckii] , *Соломон Рысинский. Solomo Pantherus Leucorussus, конец XVI – начало XVII века*, Минск 1983; H. Lulewicz, *Salomon Rysiński* in Polski Słownik Biograficzny, T. XXXIII/4, Z. 139, p. 553-557.

Leucorussus. Two years later the same Rysinski, in a letter written to his German friend, Konrad Ritterhausen (later a well known poet, lawyer and town clerk of the Nürnberg town council) dated November 15th, 1588, called his fatherland Belarus (*Leucorossia*). What is remarkable here is that Rysinski used terminology reminiscent of contemporary Belarusian names: *Leucorussus* is Belarusian, i. e. „White-Rus" and not „White Ruthenian", as it was customary to write at the time. It is not clear why Rysinski rendered „White" with Greek „*Leuko-*". A. Biely associates this peculiar fact with Greek-Latin names used by Julius Pomponius Let and Roger Bacon. Julius Pomponius Let, in his lectures on Virgil, stated that the southern River Bug, or *Hypanis*, has its source in „the mud of White-Scythians" (*in paludes Leucoscytharum*), and one of the Scythian languages is Ruthenian. Bacon placed to the west of Great Russia the land of *Leucovia*, which comprised Estonia, Livonia, Semigalia and Courland, i.e. the territories of modern Estonia and Latvia. It seems that these cases are rather remote in time, but we cannot preclude the possiblity that these scholars exerted their influence on Rysinski. Enrolling at the University of Altdorf, Rysinski already had in his past an episode of studies in Leipzig, so he was an educated man. But the usage of a Greek term could also have been an attempt to display learning. Knowledge of Greek in the Renaissance period constituted proof of more profound learning than mere knowledge of Latin. What drew the two students together was their dedication to philological study of classical texts, and W. Korotyński (one of the first biographers of Rysinski, a Polish-Belarusian poet) evaluated Rysinski's Latin as „appropriate, although occasionally somewhat stilted"[35].

As for Rysinski's proclamation of himself as a Belarusian, this decision may have been spurred by the works of Mączyński, Kromer and Stryjkowski/Guagnini. Since Rysinski thereby achieved something of an intellectual discovery, in order to specify what exactly he meant when he called his country Belarus and himself Belarusian we should take a closer look at him and the circumstances of his life.

Rysinski was born in what is now Belarus, though the exact place of his birth is not certain. As he wrote in his own epitaph, he was born „in richly endowed with forests and animals Russia which borders on frigid Muscovy". On this basis it was assumed that his birthplace was the village of Rysin near Polatsk, and his father was a petty gentryman named Fedor. But Rysinski himself mentioned the village of Kobylniki as his birthplace when he enrolled at the Universities of Leipzig and

[35] W. Korotyński, *Salomon Rysiński. Studium*, Vilnius 1863, p. 14.

Basel. This could be either Kobylniki (or Kobylnik, today named Naroch) in Ashmyany district or the feudal estate of Kobylniki in Vityebsk voivedeship. The difficulty of solving this puzzle is further bolstered by the fact that the first protectors of Rysinski, the Dorohostaiski family, have enormous estates both in the vicinity of Polatsk and Ashmyany. But given the fact that at approximately the same period Franciscan monks from Oshmyana called the region of Polatsk „White Russia", the it is this last location which seems to be more likely as Rysinski's birthplace. Rysinski's status as gentryman is also dubious, although when he served the Radziwills he passed for a gentryman and used the coat of arms and seal of „Ostoja".

Rysinski was a Protestant of the Calvinist persuasion. It is not clear where he received his education before he went abroad. He studied in Leipzig, Altdorf and Basel and travelled extensively in Western Europe. Having spent several years in Lesser Poland, Rysinski entered the service of Vilnius voivode and grand Lithuanian *hetman* (i.e. commander in chief of the Lithuanian armed forces) Krzysztof Radziwill the Thunderbolt as the preceptor of his younger son Krzysztof. Together with his pupil he resumed his travels in Europe. After the death of Krzysztof Radziwill the Thunderbolt Rysinski continued to serve the younger Krzysztof in the capacity of his advisor, especially in religious and cultural matters, and later as the tutor of his son Janusz. He actively participated in the works of the Calvinist Lithuanian Unity and published a reedited and enlarged Cracow hymn-book. He also represented Radziwill in his contacts with the Greek Orthodox fraternity of the Holy Spirit in Vilnius in connection with their complaints which Radziwill chose to support. His life's work was a 1800 page collection of Polish proverbs published under the Latin title „*Proverbiorum polonicorum [...] centurie decem et eco*" (Lubcz 1618), which later had reprints under the Polish title „*Przypowieści polskie*" („Polish parables"). In his own words, he undertook this work encouraged by the wealth of „Sarmatian proverbs", which is a living testimony of the wisdom and experience of generations, and by the handicapped circumstances of the Polish language, which, after all, is both exceptionally „efficacious" and „felicitous", as is best exemplified by the linguistic abilities of the Poles. Rysinski collected the proverbs „not from books he had read, but from long cultivated custom and precise observation" apprehending them „by ear from people of diverse extraction, primarily from peasants". The bulk of the proverbs thus found was collected in the vicinity of Liubcha on the Nioman River. W. Korotyński, who himself was born in Navahrudak district located on the Nioman, ascertained that most of the proverbs quoted in „*Proverbiorum polonicum*..." live on in the Belarusian language used on the banks of the Nioman, though many of the expressions found in the book are

unknown in more remote parts of Belarus. Some of them „have been preserved in Belarusian expressions". Thanks to the „Polish parables" Rysinski has earned the right to be called „the first Polish paremiologist".

Rysinski identified himself as a „Belarusian" at a relatively early moment in life. It is, however, quite possible that his interest in folklore (and, more generally, in ethnicity) might have started also in that period. As he wrote, his stay in Leipzig provided him with the occasion to „see different nations and cities", and collection of proverbs was his „long cultivated custom". For Rysinski the term „Sarmatian" is equivalent with „Slavonic". He was delighted to note that it is possible to communicate in „Sarmatian" language in the vast lands stretching from the Adriatic Sea all the way to the Caspian Sea. Thus, Rysinski considered himself a Slav (*Sarmatian*) and a Belarusian (*Leucorussus*). He considered Belarus (*Leucorossia*) his fatherland, though the state to which he owed his allegiance (*patria*) was the Grand Duchy of Lithuania. He did not, however, consider himself a Lithuanian in the ethnic sense, since he treated Lithuanians as a separate nation from the Belarusians. This is clearly visible in one of his letters to Ritterhausen, in which he comments on the usage of the patronymic forms: „Even now Muscovites, Belarusians and the majority of Lithuanians often continue to use them"[36]. He also traditionally called the place of his birth „Russia". New notions, such as Belarusian and Belarus, were probably needed to characterize the new reality after the conclusion of the Lublin Union, since part of Russia was handed over under the provisions of this agreement to the Kingdom of Poland. His interest in folklore could have also led him to the conviction that Ruthenians in the Grand Duchy of Lithuania and Ruthenians in the Kingdom of Poland (Ukraine) were by then two different ethnic groups which already spoke distinct languages. As a Protestant, he may have felt the urge to introduce a new ethnic term in order to circumvent the ethnoreligious stereotypes, whereby a Lithuanian was bound to be a Roman Catholic and Ruthenian Greek Orthodox. As it had already been mentioned, in the Russian context only Protestants were capable at the time of modern thought on national identity and national language.

In spite of all these reservations, Rysinski's thinking on ethnicity is strikingly modern. A similar type of Polish-Belarusian literati fascinated with folklore would

[36] „*Etiam Hamaxobys, Leucorussis, et potiori Lithuanorum parti illum frequentari*", Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, rkp. 2834*, Exerticiorum epistolicarum ad Ausonium virum consularem libri duo, Solomone Rysinio et Conrado Rittershusio actoribus*, p. 273. The usage of the rare literary term *Hamaxobi* for Muscovites gives circumstantial evidence for the claim that Rysinski must have been familiar with Mączyński's work, since the latter uses this term, I. Maczinsky, *Lexicon*...

emerge much later in the nineteenth century. In that age of national rebirth, until the emergence of Belarusian nationalists at the beginning of the eighties, Belarusian national thinking focused on the issues originally defined much earlier by Rysinski: the value of peasant culture and the language of common people. Most of the representatives of national rebirth movement were linguists, folklorists or literati: Poles, Lithuanians and Belarusians simultaneously. Hence, Solomon Rysinski is their perfect archetype.

AGAINST THE BREST UNION – GREEK ORTHODOX „BELARUSIANS"

In the case of Greek Orthodoxy the role of Counter-Reformation was performed by The Brest Union of 1596. Even if the intentions of the Orthodox hierarchs who concluded this agreement with the Church of Rome could be interpreted in their favour, assuming that they wanted to preserve as much as possible of the Orthodox tradition in the context of a Catholic onslaught, thereby integrating the Ruthenian nation, the consequences of this move led to quite different developments. Within the Ruthenian ethnic community of the Polish-Lithuanian state, already weakened by the conversion of its elite to Protestantism and Catholicism, a long-term and destructive scission ensued.

Uniates and adherents of Greek Orthodoxy produced a vast polemic literature which pertained mainly to religious matters. National issues were also raised in these disputes, as well as, in the disputes with Roman Catholics. Ruthenians of the Polish-Lithuanian Commonwealth, even though they were separated from each other by the border between the Grand Duchy of Lithuania and the Kingdom of Poland, continued to represent one ethnos. Therefore, authors of polemical pamphlets and political declarations continued to address the whole Ruthenian nation.

At the time when the Brest Union was being concluded the term „White Russia" was already in circulation. Konstanty Ostrogski himself used this name in a letter to the participants of a Protestant council in Toruń in August 1595, whom he urged to join the Greek Orthodoxy. The Kyiv voivode wrote: „not only myself and some of those living here in these our lands feel committed, but many others may be found in lands such as: Podolia, Kyiv, Volhynia, Podlachia, Lviv, Przemyśl, in White Russia and Lithuania, our brothers, who in great trepidation (since at stake are not our bodies, possessions, health, but conscience and the salvation of our souls) feel committed not only to having our own congresses, but to consulting you gentlemen, to petitioning his Royal Highness and to strong protestations at

sessions of regional councils"[37]. The letter was read to several hundred delegates who came from all parts of the country[38]. We may safely assume that when Ostrogski used the term „White Russia" he wrote about it as if it was something obvious and did not have to be explained to the delegates at the council. Since the text enumerates separately all the Ruthenian provinces of the Kingdom of Poland, and only then goes on to „White Russia and Lithuania, our brothers", it may be assumed that White Russia and Lithuania are separate from the provinces of the Kingdom of Poland lands belonging to the Grand Duchy of Lithuania. Konstanty Ostrogski had used the name of „White Russia" also earlier in 1594 in a letter to Krzysztof Radziwill the Thunderbolt. Describing the military operations of the Cossack leader Semen Nalivayko he expressed his concern lest the Cossacks invaded „White Russia"[39].

It is extremely interesting that the name „Belarusians" was used exclusively by adherents of Greek Orthodoxy. Among the Uniates only metropolitan archbishop Hipatius Potsiei mentioned in passing „White Russia" in a brief remark about Vyaz'ma near Smolensk. Other Uniate polemists used the terms „Russia" and „Ruthenians". Perhaps, as representatives of a new religious trend, which nevertheless tried to appeal to the ancient tradition of ecclesiastical unity, they avoided innovations, in order not to be accused of forfeiting *starina* (ancient traditions). Not untill the end of the 17th century did the first Uniate „White Russian" (*Ruthenus Albus*) appear, Kyiv metropolitan Cyprian Zochowski[40].

Those who maintained their allegiance to Greek Orthodoxy even more strongly perceived themselves as the guardians of *starina*, but they felt free to accept the new nomenclature. In the case of the name „Little Russia" it may be hypothesized that the very term implied an overall Orthodox community since it intimated the existence of a „Great Russia". Also the name „White Russia", apart from its purely geographical significance imposed on this term by the Poles, gained religious overtones.Stryjkowski's „Belarusians" appear in this religious context: „But whither from Russians and other Russian nations got their names, they all use Slavonic language and they are all Christians, united in rites (for the most part Greek),

---

[37] M. Sipayłło, *Akta synodów różnowierczych w Polsce*], v. 3, Warsaw 1983, p. 599.
[38] T. Kempa, *Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608). Wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej*, Toruń 1997, p. 141.
[39] *Ibid*., p. 214. [K. Ostrogski to K. Radziwiłł Dec. 24, 1594],
[40] Epistolae metropolitarum kioviensium catholicorum Cypriani Zochovskyj, Leonis Slubicz Zalenskyj, Georgii Vynnyckyj 1674-1713, Edited by P. Athanasius G. Welykyj OSBM, Romae 1958, Documenta biographica I.

as Muscovites, Lithuanian Belarusians, Bolgarians, Bosnovians, Serbs, etc."[41]

For the first time (as it had already been mentioned above) the name „White Russia" appeared in Old Church Slavonic literature in an Orthodox polemical pamphlet „*Slovo na latyniu*" („Word on Latin") dedicated to the Union of Florence of 1439, and written, according to most estimates, in 1461/1462 in Moscow by the Serb Pachomius Logophetus. The author of this text put in the mouth of the Bizantine emperor the following words: „Eastern lands are Russian more orthodox and higher Christianity of White Russia..." The sense of the sentence is far from clear and later copyists, also in Poland and Lithuania, simplified it in the following manner: „just as eastern lands are more orthodox, higher Christianity White Russia"[42]. It is not unlikely, that after the conclusion of the Union of Brest in 1596 „*Slovo...*" suggested the link between „White Russia" and Greek Orthodoxy.

The term „White Russia" gradually assumed the meaning of today's Belarus. New reprints of Stryjkowski's work and Polish translation of Guagnini's „European Sarmatia" published in 1611 (to which the translator, Marcin Paszkowski, added the following fragment: „And there are three [Russias]: one is white, the second black, the third red [...] White is near Kyiv, Mazyr, Mstislawl, Vitsiebsk, Orsha, Polatsk, Smolensk and the Sieversk province , which have long belonged to the Grand Duchy of Lithuania")[43] as well as the publication of Kromer's „Poland" in the same year, translated by Marcin Błażewski (just like Paszkowski, an Orthodox gentryman from Galicia) must have had their effect.

Szymon Starowolski wrote in 1632: „Russia is divided into White Russia, which is part of the Grand Duchy of Lithuania, and Red Russia, which calls itself Roxolania and belongs to Poland". According to Starowolski, White Russia comprises the voivodeships of Polatsk, Mstislawl, Vitsiebsk, Smolensk, Navahrudak and Minsk, i.e. almost the whole territory of today's Belarus. He did not include in White Russia Brest voivodeship which he considered as Polessia, and the vicinity of Hrodna and the lands to the north of Nioman, which he considered a part of Lithuania[44].

At the turn of the sixteenth and seventeenth centuries someone in Belarus produced a manuscript copy of Stryjkowski's work in Ruthenian, thereby introducing for the first time the term „Belarusians" (*beloruscy*) into literature written in that

[41] M. Stryjkowski, *Kronika...* , p. 111.
[42] А. Белы [A. Biely], p. 58-59.
[43] A. Gwagnin, *Kronika Sarmacyey Europskiey*, Kraków, 1611, p. 14.
[44] S. Starowolski, *Polonia...*

language[45]. Furthermore, given the fact that the form *beloruscy* had never before appeared in Ruthenian writings, we may risk the hypothesis that it is just a translation of Stryjkowski's *Biełorussacy*.

Another testimony, which proved that the term „Belarusians" had already won widespread recognition, was given by Moscow patriarch Filaret, who after his return from captivity in Poland said at the Moscow council in 1620: „When I was in the Polish and Lithuanian state, I witnessed much strife among Orthodox Christians, who call themselves there Belarusians"[46].

Filaret used the Ruthenian word *beloruscy*. As he emphasized, this was how Orthodox Christians called themselves **there**, i.e. in the Polish-Lithuanian state, and not in Muscovy. This statement may put at rest any attempt to argue that it was Moscow which imposed this term on modern Belarusians.Also the term „White Russia" in the sense of modern Belarus was introduced in Moscow by foreigners. In 1621 a German agent of czar Mikhail Romanov, working under the assumed name of Yuri Rodionov in Riga, mentioned in his report rumours about a planned military expedition of Moscow troops on „Livonia, White Russia and Lithuania"[47].

Hence, it was only after 1620 that Muscovites started using the term *belorusec* in reference to visitors from the eastern regions of Polish and Lithuanian state and the name „White Russia" for this whole territory, regardless whether it was under Lithuanian or Polish jurisdiction. Patriarch Filaret must have been particularly instrumental in spreading this usage since he had the authority to impose it (the patriarch was bestowed the title of *gosudar'*, otherwise reserved only for czars). This nomenclature was clearly at odds with the names Belarusians and Ukrainians had used to talk about themselves. In what is now the Ukraine the local population used the term „Little Russia" for the Russian provinces of the Polish-Lithuanian state, and with increasing frequency the name „Ukraine" for their own lands, particularly those located on the Dnieper River. Ukrainian scholar Pamva Berynda was the first who called Muskovites „Great Russians" (*Vielikorossy*) in his *Triodia postnaia*.

Local self image found excellent expression in the 1638 proclamation of Jack Ostranica, leader of a Cossack uprising. Ostranica announced that he decided to take action at the head of Zaporizhyan troops „in Littlerussian Ukraine to raise with God's help you, our Orthodox nation, from the Polish yoke". He addressed

---

[45] Хрэстаматыя па гісторыі беларускай мовы, ч. 1, Minsk 1961, c.396.
[46] История Русской церкви. Макария митрополита Московского, T. XI, St. Petersbourg, 1903, c. 30-31.
[47] А. Белы [A. Biely], c. 162.

„our brothers of noble birth and all common people of Ruthenian blood, who live on both sides of the Dnieper". He was ready to accept the services of all people who „wish well for their fallen fatherland of Littlerussia" and he mentioned letters which had been earlier dispatched „to the Littlerussian nation"[48]. Did Ostranica address only the Ukrainians or, when he wrote about „ people of Ruthenian blood, who live on both sides of the Dnieper", did he also have in mind Belarusians? Krzysztof Zbaraski provided circumstantial evidence when he wrote in a letter to the king in 1623 that Cossacks had won „the open or hidden favour of almost whole Kyivan Ukraine and White Russia"[49].

THEY STRUGGLED FOR BELARUS

Belarus lacked a strong centre of opposition to projects of religious union, unlike the Ukraine where opposition could form around the court of Konstanty Ostrogski and, at a later period, the Cossack stronghold of Sich in Zaporizhya. However, given the apostasy of the nobility, its role was partly taken by the burgers. Although Polatsk returned under Polish-Lithuanian rule in 1579 and Smolensk followed suite in 1618, the two towns did not regain their former status. Mahiliow on the Dnieper became the largest city in White Russia. The Orthodox bishop residing there was called (at that time still inofficially) „Belarusian bishop". Mahiliow Orthodoxy was „reformed", i.e. the secular element played leading role in the form of Orthodox fraternities which grouped mainly rich merchants. In the sixteenth century Orthodox reformation went so far in Mahiliow that priests were treated almost like hired labourers. The keys to churches were kept in the fraternities and they were handed out to the priests only for the duration of the services. No wonder Mahiliovians treated the Union of Brest, with its insistence on the strengthening the role of clergy along the lines suggested by the Catholic Council of Trent, as Counter-Reformation and infringement of their inviolable rights.

In 1654 Zaporizhian Army entered into a union with Moscow. Zaporizhian *hetman* Bohdan Khmelnytsky himself at the Pereieslav Council called his country, which was giving itself under the czar's protection, „Little Russia". After the Council czar Alieksiei Mikhailovich changed his earlier title of *gosudar' and samoderzhets vseia Rusi* [the lord and authocrat of all Russia] into a new one: *Vseia Velikaia i Malaja Rossii* [All Great and Little Russia]. The second title re-

[48] П. Кулиш [P. Kulish], Записки о Южной России, Киев, 1857, Т. II, с. 301-306.
[49] П. Кулиш [P. Kulish], Материалы для истории воссоединения Руси, Т.1. 1578-1650, Moskow, 1877.

ferred to the entire Ruthenian lands of the Polish-Lithuanian Commonwealth .This meant war.

The defenders of Belarusian Mahiliow were induced to capitulate by a local nobleman Konstantin Poklonski, who went into the Moscow side during the preparations for Muscovity's invasion. Poklonski accepted the title of „Belarusian colonel" and began the organization of Belarusian regiment[50]. Poklonski's ambitions were undoubtedly far-reaching, both for the territory and for the power. He attempted to create a center of his own political and military power, but he had to dodge between Muscovites and Zaporizhian Cossacks, as Khmelnytsky also wanted to execute his power over large, if not the entire, Russia within the borders of the Grand Duchy of Lithuania. Poklonski demanded from Alieksiei that the leader of the Zaporizhian Cossacks at White Russia, *nakaznyi hetman* Ivan Zolotarenko, did not take over the power on Mahiliovians, „as these are not Ukrainian, but your majesty's subjects"[51]. Soon, however, Poklonski could not stand the Moscow rule and turned into Polish-Lithuanian side. In numerous letters sent to Mahiliovians, Cossacks, Moscow dignitaries and Ukrainian leaders he thus explained the reasons for his behaviour: „as I understood, this war was meant to liberate the enslaved Russia, that is accept consolation, as from a Christian ruler." However, he wrote, what took place was „the pillage of God's homes, as from Tartars" and he enumerated the misfortunes which fell upon the population. Poklonski decided to return to the bosom of „beloved and golden Fatherland"[52]. Great Lithuanian *hetman* Janusz Radziwill endowed him, already as Roman Catholic Vaclaw Konstantin Poklonski, with the authority of a „colonel over all Belarusian lands" and made him a commander of the troops at Biarezina and Druts'. Poklonski was, however, followed by few compatriots and was soon defeated by the Moscow forces. An Ukraininan Zolotarenko became a master of the situation at the Dniepr.

In 1655 the Kingdom of Poland and the Duchy of Lithuania was invaded by the Swedes, which meant an inevitable conflict with Moscow which continued the conquest of the Polish lands.

After the conquest of Vilnius in 1655 Alieksiei Mikhailovich edicted an order in which he called himself *na Velikom Kniazhstve Litovskom i nad Beloiu Rossieeiu i na Volyni i Podolii gosudar'* [the lord of the Great Duchy of Lithuania and White Russia and Volhynia and Podolia]. It is not clear what the czar understood in this

[50] Г. Сагановіч [H. Sahanovich], *Невядомая вайна 1654-1667*, Minsк 1995, p. 20-22.
[51] І. Марзалюк [I. Marzaliuk] , *Магілёў у XII-XVII стагоддзях*, Minsк, 1998, p. 74.
[52] Г. Сагановіч [H. Sahanovich, p. 37.

case by „White Russia". Probably this term referred to, as frequently before, both eastern Belarus and eastern Ukraine. Still, the same year the titles were clarified. Patriarch Nikon adopted the official title of „Moscow patriarch of Great, Little and White Russia". Since then this division has become practically canonical.

A year later Khmelnytsky, who was considering at the time an alliance with Sweden, nominated a new Ukrainian commander of lands beyond the Dnieper, „Belarusian colonel" Ivan Nechay, who did everything he could to undermine Muscovite orders. Furthermore, a group of irregulars under the command of another self-styled „Belarusian colonel", a local adventurer named Denis Murashka, initiated independent guerrilla activity in the districts of Minsk and Navahrudak. In 1557 Khmelnytsky concluded a treaty with Carolus Gustavus, the king of Sweden, and George Rakoczy, the duke of Transylvania. The Grand Duchy of Lithuania was to handed over to Rakoczy but Khmelnytsky intended to incorporate into the Ukraine Belarusian lands stretching beyond the Dnieper all the way to Smolensk in the north. Moscow, which had earlier signed a truce with the Polish-Lithuanian authorities in exchange for the election of czar Alieksiei to the Polish throne, sent its troops against the „Belarusian colonel" Nechay. However, the alliances were soon reversed. Polish bishops and papal nuncio refused to recognize the election of Alieksiei which meant further war. New Cossack hetman, Ivan Vyhovsky concluded a union with the Polish-Lithuanian Commonwealth. Nechay and Murashka went over to the Polish-Lithuanian side[53].

The notions „Belarus" and „Belarusian" were used at the time not only by politicians and military commanders. They regularly appear in the works of the greatest Belarusian poet of the time, Simiaon Polatski, who was a graduate of the Kyiv-Mohylanian Academy and an Orthodox monk.

In 1656 Simiaon Polacki wrote, probably in collaboration with *igumen* (abbot of an Orthodox rite monastery) of Our Lord's Revelation Ihnat Iewlevich and teacher at Orthodox fraternity school Filafiei Utchycki, „verses for the arrival at the native city of Polatsk" of czar Alieksiei Mikhailovich, „the sole ruler of all Great, Little and White Russia". Moscow ruler is called „the most luminous czar from the east, shining on all *Rossians*". The Belarusian monks appeal: „Rejoice Russia, for the orthodox czar has arrived". They thank Christ for „looking from the heights at the truobled common folk and calling to Russia the czar from the East". Alieksiei Mikhailovich is also hailed „the Belarussian adornment of fate, offered

[53] See: Г. Сагановіч [H. Sahanovich], *Невядомая*....

to us, the suppressed, from the highest throne. „The promised native city of Polatsk bows" before the czar, and so does „all of Russia, White and Little". The authors go on to praise the czar: „You have saved us from enemy's yoke, placed Belarussia in the light"[54].

After several years of Muscovite rule and havoc wreaked by constant wars the tone of poems written by Simiaon Polatski was quite different: „April 27. The painting of the holiest Divine mother was taken from Polatsk to Moscow". The poet was dismayed by the fact that the icon was again removed from Polatsk in 1663 and he pleaded to St. Euphrosinia of Polatsk for her intercession to God: „Oh Mother, stoop on our behalf to [the feet of]/ God Our Lord on behalf of our attendants/ for our holy icon to be returned to us and Belarussian land be illuminated"[55].

The usage of names „Russia", „Russian" and „Russia the White", „Belarussia", „Belarussian" by the Orthodox elite of Polatsk (and Simiaon Polatski in particular) does not leave any doubts about the meanings given to these terms. „Russia" stands for „Russian lands": „Great, Little and White Russia". However, „Russia" and „Russian people" are located within the borders of the Lithuanian-Polish state. One is left with the impression that the czar is for Russia and Russians an external factor. The „Russia" of the citizens of Polatsk is „Belarussia", in the midst of which Polatsk itself is located. In Simiaon Polatski's lamentations one may also discern the beginnings of the cult of St. Euphrosinia as the patron saint not only of Polatsk but of the whole „Belarussia".

Adoption by the Moscow czars of the official title of „*gosudar* [lord] of Great, Little and White Russia" may be treated (and usually is treated) as the expression of Moscow's expansionistic sentiments. However, also an Ukrainian idea of „Little Russia", which included both Ukraine and Belarus, may be treated in the some way. In fact, there was no idea of the „triune" Russia before the year 1655. It is obvious, that Moscow authorities hesitated over how to call Russian provinces of the Polish-Lithuanian state. One possibility was to borrow from the Poles the term „White Russia", another was to make use of the Ukrainian (originally Bizantine) name „Little Russia". For a while the two names were used interchangeably. The natives, however, did not show any signs of such uncertainty. Ukrainians never called their country „White Russia", it was always „Little Russia" or „Ukraine". Belarusians never accepted the term „Little Russia" and instead opted for „White Russia" – „Belarussia". Muscovites were pressed to recognize both names. The

[54] Симеон Полоцкий, *вирши*, Edited by В. К. Булинина, Л. У. Звонарева, Minsк, 1990, p. 27-33.
[55] *Ibidem*, p. 62-64.

replacement in the official title of the czars of „all Russia" with a tripartite term meant that the czars had to acknowledge the fact that in European Sarmatia emerged three „Russian" nations.

Translated by ***Wojciech Kubiński***

CONCLUSIONS

To sum up, we may state that the names of White Russia and White Russians were first used in reference to the territory and population of today's Belarus by Polish scholars, who borrowed these terms from West European (initially Hungarian) literary tradition. We should not, however, talk about imposition of these terms on the natives of Belarus, but rather of borrowing them. At first these names referred to the eastern, Russian provinces of the Polish-Lithuanian state and its habitants, but after the political Union of Lublin the territory referred in this manner was soon limited to today's Belarus. The first native who called himself a Belarusian was the writer and folklorist Solomon Rysinski, who did that in 1586. It is most likely that he interpreted this notion in the ethnic sense. Rysinski was a Protestant, but after the religious Union of Brest in 1596 Orthodox inhabitants of the Grand Duchy of Lithuania started to use the name of Belarusians. Hence, the name received both ethnic and religious overtones and continued to combine these two meanings for quite some time. For the Orthodox population of the Grand Duchy of Lithuania adoption of the terms „White Russia" and „White Russians" was on the one hand a way of marking separate identity from Muscovites („Great Russians") and Ukrainians („Little Russians"), and on the other hand was an ideological act of divorcing oneself from the state traditions of the Grand Duchy of Lithuania, increasingly Lithuanian and Roman Catholic. In a sense, Belarus – „White Russia" was becoming one of the successors of the Old „Kyivan" Russia.

The process of growing maturity of the new nation was suddenly arrested by the outbreak of war with Muscovy (1654-1667). Belarus lost half of its inhabitants. Cities were destroyed, the fortunes of burgers, the main adherents of Belarusian national ideas, were dissipated. The nobility converted to Roman Catholicism in droves and adopted both the Lithuanian national myth and the Polish culture. Belarus has become for a whole century a purely geographical notion.

РЭЗЮМЭ

Аўтар – Алег Латышонак – малады беларускі гісторык зь Беластока, у сваім артыкуле канцэнтруецца на аналізе ўзьнікненьня ды распаўсюджаньня назову „Белая Русь". Першымі аднесьлі яго да тэрыторыі сучаснай Беларусі вучоныя з Польшчы, пераймаючы назоў „Белая Русь" зь літаратурнае традыцыі Захаду. Асабліва пасьля Люблінскай Уніі, калі канчаткова ўсталяваліся межы Вялікага Княства Літоўскага. А першым чалавекам, які назваў сябе Беларусам быў выдатны пісьменьнік і фальклярыст Салямон Рысінскі, што мела мейсца ў 1586 годзе. Даволі хуткага пашырэньня набыў гэты назоў у першую чаргу сярод праваслаўнага насельніцтва – дзеля адрозьненьня ад Вялікарусаў-Маскавітаў ды Маларусаў-Украінцаў, а таксама дзеля ідэялягічнай сэпарацыі ад усё болей каталіцка-жмудзінскай дзяржаўнае традыцыі Вялікага Княства Літоўскага.

Маскоўская агрэсія ў палове семнаццатага стагодзьдзя закончылася для Беларусі трагічна: зьнішчана эканоміку і больш паловы насельніцтва, прапала мяшчанства як этнічная аснова

нацыяstваральнага працэсу, баярства масава пайшло ў шляхту, пераймаючы жмудзка-літоўскі нацыянальны міт ды польскую культурнасьць. Белая Русь дэградавала ў гэаграфічны паняtак.

Oleg Łatyszonek *– Ph. D. in history. Teaches at the Chair of Belarusian Culture at the University of Białystok. His research interests concern the earliest elements of Belarusian identity and its evolution into full-fledged national consciousness. Author of books: „Białoruskie formacje wojskowe 1917-1923" [Belarusian military units 1917-1923], Białystok, 1995 and (with E. Mironowicz) „Historia Białorusi od połowy XVIII do końca XX wieku" [The History of Belarus from the half 18th till the end of 20th century], Białystok, 2002. E-mail: latyszon@poczta.onet.pl*

Ryszard Radzik

IDENTITY OF BELARUSIANS AND UKRAINIANS – SIMILARITIES AND DIFFERENCES

Modern identity of European societies has its roots in the renaissance. It was from the renaissance that the process of distinguishing between private and social identities began to develop steadily, and for a long time mainly among the elites, for that matter. Social identity manifested itself in one's self-image as a member of the group, in sharing values recognized by the group, in the awareness of being the same as others. Private identity, in turn, stems from an awareness of one's uniqueness, difference within the group, of an individualized contribution to the group's culture. It has, thus, a distinctly creative, even non-conformist, character. It was developing in European societies along with individualism whose growth was influenced by Protestantism, the urban middle class with its ethos of steady work, law-abiding and trust for non-personal principles of action. The demise of the feudal local communities, especially rural ones, exposing them to the world

at large, and especially the evolution of capitalism – market economy founded on the idea of continuous competition of individuals for material wealth – were all major factors contributing to the dynamic of the growth of individualism. All these processes were additionally boosted by secularization of societies and by the emergence of an idea of civil society as a collective of free individuals cooperating with one another in common economic and political interest, on the foundation of non-personal law and commonly accepted rules of social trust. Such processes of private identity formation were hindered by – on the one hand – emergence of communism and, on the other hand, nationalism, especially in its fascist version.

It does not imply, however, that national ideology was inherently anti-individualist. This ideology contributed to building modern societies since the onset of the Enlightenment, and it had an important role in creating modern market capitalism. It had a distinctly collective dimension – it thus strengthened the modern social identity – and, at the same time, when devoid of its fundamentalist, nationalist aspect, it accepted non-conformist positions and supported an individual creative activity. It can be partly explained by the fact that the idea of the nation was founded on the assumption of competition between nations, and such a competition inspired non-conformist and creative behavior, thus not only collectivity but also individualism, not only a relative stability of cultural foundations of the nation, but also change bringing about chances for success in competing with other nations.

The development of individualism, and thus of private identity, was supported more by Latin denominations (especially Protestantism), rather than the Orthodox church; a rapid development of capitalism rather than vestiges of feudalism; numerous urban population (headed by strong middle class), rather than peasantry (headed by nobility, and later intelligentsia), the formation of a political nation (based on the idea of state as a collectivity of citizens), rather than of cultural nation (based on the ethnic-linguistic foundation). Therefore, these are more democracies of the western type resting on bourgeois mentality and ethos and capitalist economy, on liberalism structured on a strong foundations of national values, rather than communism which grew out of the will to rapidly overcome the vestiges of feudalism and out of the opposition against inequality inherent in capitalism. Communism with its distinct Oriental dimension – collectivist and anti-liberal (in opposition to socialist democracy which, inspired also by Marx, went in a different direction, because the cultural conditions of marxist ideology in Berlin, Paris or London were different than in Beijing or Moscow).

Undoubtedly, the growth of individualism, and of private identity with it, and, of identity in general, stimulated the dynamics of the development of European

and North American societies and was one of the main causes of their civilizational success. It does not mean, however, that it did not have negative outcomes. Nonetheless, creative nonconformity stemming from the pain of alienated individuals, and their strongly delineated identity were an important determining factor for economic, scientific and cultural achievements of the North Atlantic civilization. In the communist Eastern and Central Europe the social reality in general, and economic reality in particular were under the influence of ideology. As a result, the success of an individual depended to a large extent on one's degree of conformity, and not from features which would mostly collide with conformity, such as solidity, reliability, dutifulness, responsibility for oneself, conscientious work, innovativeness. The masses became increasingly unwilling to develop social activity, the tendency was to escape into the private life of one's family and narrow circles of friends. The official public world turned out alien, which is particularly observable on the example of Belarus and Ukraine, which were under a heavier ideological pressure than Poland. The division into 'us' – the close people of everyday family and friends contacts, and 'them' – strangers in the street, shop and an administration office was much deeper in these two countries. The circle of 'us' was kept together by a strong bond of emotional sense of closeness. Individuals were here open toward one another and could count on one another's help and support. The world outside of that circle was hostile, cold and alien.

Together with the onset of market economy Poles, Czechs and Hungarians – despite all the difficulties connected with the process of social transformation – manage to overcome the above type of social divisions much more successfully than in Belarus or Ukraine. Nonetheless, the capital which founded the basis on which market economies and civil societies were built in the West was lacking in the countries of Eastern and Central Europe, and that caused major transformation chaos in the sphere of economy, politics, and social norms. Inability to rely on durable principles of social order brings about a tendency to order the existing chaos. It is done so through, on the one hand, development of bureaucratic structures of state administration, and, on the other hand, through linking business with these bureaucratic structures. Both tendencies are of course incompatible with the task of building civil society. The phenomenon is much more observable in the east of Europe, in Russia, Belarus and Ukraine. In Russia and Ukraine it already led to the emergence of oligarchies in the politico-economic spheres.

A vital role in the process was played out by collective identity of societies of that part of Europe, which is of course a crucial element of social capital. In many aspects Poland is in a way suspended in-between the West and the eastern-Slavic

East. The disintegration of Belarusian and Ukrainian societies was – for many reasons – went much deeper than it did for the Polish, Czech, or Hungarian societies. It seems also, that the identity of Belarusians and Ukrainians is weaker in general, and particularly in some of its aspects. Both societies (with the exception of Western Ukraine) are characterized by a weakly formed national consciousness, and by a strongly developed class consciousness in its social dimension. Private identity is in these societies definitely weaker than social identity. An individual looks at oneself through the group context. The masses are driven by a tradition of condemning those who move ahead of the line. The reasons for such attitudes stem from the peasant descent of these societies, from 70 years of communist rule, and from the influences of the Russian culture. The lack of a strong bourgeoisie tradition, of protestant ethics of work, of a real experience of modern capitalism – all of these are accompanied by the strong tendency to ideologize and mythologize the surrounding reality and divisions within it, as well as common social anomie.

This is the background for representing the concrete aspects of Belarusian and Ukrainian identity, by obvious reasons choosing only some of them.

The identity of societies I am discussing here is unique in relation to other European nations in that it is characterized by a strong sense of togetherness, unknown to the Western Slavs, Germanic and Roman nations of Western Europe. The concept of 'me – '*russkij*' [Russian] strongly binds Russians, Ukrainians and Belarusians[1]. Russians imposed on the two other nations such a vision of history in which they are the most important and developed element of the tradition of Kievan Rus, its direct inheritors, uniting and leading the two other components of the triad. Orthodox Christianity became an important element of Russianness, and the Muscovy state nominated itself its ancient protector. The tradition of the Grand Duchy of Lithuania and that of the Commonwealth was radically limited and manipulated, or even rejected as opposed to the national and state interest of Moscow. 'We – Russians' – this is how in many situations the inhabitants of Minsk, Kiev and Moscow speak about themselves, adding at the same time 'we – Slavs', which once distinguished them and even elevated from all other nations of the USSR.

[1] It does not mean, however, that 'Russianness' is a term referred to by the masses of both societies. Regardless of the degree of community bonding between the three societies, at least the two of them (Ukrainian and Belarusian) are internally diverse in the way they accept the term: territorially, socially (social strata), and situationally. Despite of these differences, in confrontation with others, the Eastern-Slavic community bonding, resting on history, culture, religion, and 20th c. shared experience of the Soviet state, is drawn with clear lines. And sometimes it is indeed expressed in the from of 'me-Russkij', which is quite ambiguous as to its content.

This Slavic component is often underlined in contacts with Poles or Czechs, as if representatives of these two nations were not Slavs themselves. This lack of self-reflexivity of communal references (which indicates how strong they remain) is also frequently manifested in the category of 'we – Orthodox' (which means true Christians), in opposition to the alien (non-Christian?) Catholics and Protestants. The Eastern-Slavic world of Russianness, built, or at least powerfully reinforced by Russians in opposition to the West, is in consequence a relatively closed world, creating barriers where in the rest of Europe they do not exist any more, or are very weak. It seriously limits the possibilities of state and national emancipation of Belarusians and Ukrainians, and makes them dependent on categories of social division diminished in Western Europe for generations now (e.g. we – Orthodox, local, or 'me- Orthodox atheist'), and frequently in fact makes them dependent on Moscow. As a consequence of several centuries, today's Ukrainianness of Kiev (and Belarusianness of Minsk) is more an adaptation of Russianness to local conditions than a continuation of culture of old Ruthenian dukedoms and later politico-cultural communities in those territories. Russianness resembles Arabic culture to an extent. For both, communities were built which prevented the possibility of forming separate nations within the frameworks of respective imperial systems. The national emancipation of Ukrainians emerged in confrontation with Polishness in eastern Galicia and Volhynia. By contrast, in Ukraine dominated by Russians the process was incomparably weaker. We can also observe that Belarusians who come to study in Poland, facing fully nationalized Poles – people with strongly founded cultural and language (in its national context) identity, start to ask themselves questions about their identity often for the first time in their lives: who am I? what determines my identity? And these are more often than not the first beacons of national awareness. It does not happen so while studying in Moscow.

What is even more interesting, Russianness in Ukrainian and Belarusian territories has an additional ethnic aspect absent from ethnic Russians, and it denotes ethnic Belarusianness and Ukrainianness. Sometimes it can take on national forms. The term 'we-Russians' is not, despite its ambiguity, equivalent to either, because it has a state and citizenship dimension, not ethnic-national. Thus, an inhabitant of Moscow who says 'me-Russkij' [Russian] refers to the category which includes the people of Minsk and Kiev, but, in contrast to Belarusians and Ukranians, he does not have a category at hand which would distinguish him nationally from other Eastern Slavic nations. The term 'Grand Russian' is already archaic. Would this be, then, a symptom of Russian imperial mentality, of the tendency to subordinate Ukrainians and Belarusians even on the level of terminology (sub-conscious-

ness)? What testifies to the ambiguity of the term 'Russianness' is the fact that in censuses carried out in Belarus and Ukraine the Russian minority is described as '*russkije*' and not '*rossijanie*', because the latter term has been already radically narrowed down to denote the citizens of Russia or its fresh émigrés (who still feel a bond to their country). So, depending on situation, one can be Russian [*russkij*] in opposition to Belarusianness or underline one's Russianness as a concept broader than Belarusianness, in which case Belarusianness will be a component of Russianness.

Social divisions occurring now in Minks or Kiev: 'we – Russians [*russkije*]' and 'them – alien' do not implicate the existence of fully developed national points of reference. They are a manifestation of Sovietness (now existing without the USSR) in its Russian cultural and language form. It seems probable that the process of national and state emancipation of Belarusians and Ukrainians will be associated with the process of weakening of terminological and conceptual Russianness. The process of emancipation will probably start at the level of business and political elites competing with their Moscow-Petersburg counterparts. An awareness of conflict of interest must lie at the foundations of this process. We can suspect that the process will emerge in Ukraine sooner than in Belarus (assuming that both nation-states will endure). Some facts provide an evidence that the process has already started.

Sovietization, the main factor building modern Belarusian and Ukrainian societies (without the latter's western part), but also determining the identity of local Russians, is the reason why both discussed countries of the former USSR underwent a different course of development than Yugoslavia. Sovietization was the main obstacle to the low level of national awareness of both societies discussed. In Yugoslavia, the conflict had a strongly national character. Ukrainian and Belarusian identity was infused with social concerns and values, and these are equally important to Russians inhabiting the provinces. That is why the emergence of Ukraine and Belarus did not cause so much aggression when compared to Yugoslavia. Inhabitants of Russian Smolensk region wondered, after Belarus became an independent country, if it would not be better to become a part of the Belarusian state, where at that time the standard of living was higher. The power of Russianness linking all people of Eastern Slavic nations proved to be much stronger than the power of Yugoslavness promoted by Belgrad[2]. What is more interesting, is that

[2] Which does not exclude local animosities and even conflicts. An example of that is the recent conflict with Ukraine about Crimea, incited periodically by Moscow. It seems also that the significance of elites in the process

the Russian population settled in the Baltic republics in the second half of 20th c, as a result of colonial conquest did not, after Lithuania, Latvia and Estonia gained independence, return to their countries – like Germans, who left the Zamość region after they had been colonizing it during ... but, driven by social reasons and counting on support from Russia remained in these countries, frequently living off pensions and benefits worked out by local population which governs their country in a much better and efficient way[3].

Orthodox Christianity is the essence of Russianness. It does not mean, however, that only believers could belong to that community. Both Belarusians and Russians, and Ukrainians to a lesser extent, are mostly atheists or agnostics, people indifferent to religion. However, their sense of descending from the Orthodox community is much stronger than similar references among European Catholic or Protestant societies. It is indeed hardly probable that a given political leaser from Central or Eastern Europe make a claim that he or she is a Catholic or Protestant atheist. A statement of the kind would have a humorous effect. Orthodoxy – treated historically and understood as a culture and not the actual faith in God – draws the borders for a cultural sphere traditionally perceived as different from the Latin cultural sphere. Religious loyalties are much stronger among today's Orthodox populations of Europe than among Latin circles. Such bond is determining for taking sides in social conflicts, as it is assumed that they have religious foundations. So, sides taken in the conflict are an outcome of somebody's religious belonging. The Russian-Orthodox identity remains inherently at a distance from the Latin societies of Europe west of the Bug river. Europe is associated with wealth, and often with a better organized social life, but this is Russianness which is truly deep and valuable. The West is traditionally perceived as culturally shallow and materialistic. After the collapse of the USSR the attitudes toward the West are undulating, different for respective social strata and influenced by international events. The Russianness is shaped by, apart from the richness of cultural features characteristic for the Orthodox Church (e.g. the Orthodox mysticism), the heritage of Byzantium – social hierarchies, ceremonies

of popularizing nationalist attitudes is remarkable in Russia, unlike in Poland or Hungary, where the process of the development of national identity was deeper, and occurred through the grassroots national self-organization.

[3] The Russian population traditionally perceived its presence in the Baltic republics within the social-imperial framework (they would not realize its role of an occupier), and not in national – requiring the categories of dignity and honor. The Russian population surrenders to pressure and is leaving the Asiatic republics, being thrown away from them or looking for new opportunities elsewhere. What seems vital in the process is that after the October Revolution the tsarist elites were destroyed, and the code of honor together with them. The code of honor that emulated European patterns stemming from the chivalric tradition, absent from Russia.

and bureaucratization of social life, as well as the Tatar attitude toward power. Many of these features are much stronger among Russians than Ukrainian or Belarusian societies. These societies, after all, were under the influence of the West for many centuries, and in Volhynia and Western Ukraine even more so.

Self-perception in the East-West category is much closer to Russians than Belarusians and Ukrainians. The Russians feel strongly different from the West, and it is even a source of pride for them (accompanied by a range of complexes). They sometimes perceive this distinctiveness of theirs in civilizational categories, at the same time admitting to Europeanness. Bealrusians and Ukrainians, although they belong to the same cultural sphere as Russians, are more suspended between East and West. Their history was for centuries a part of the history of Europe, and even a part of the history of Latin Catholicism (after the Brest Union). Anyway, the relative weakness of the debate concerning the above matter in Belarus can be contrasted with a massive literature on the subject in Ukraine. As Ola Hnatiuk writes: 'Discussions about Ukraine between East and West are waged with changeable zeal by humanists and strategists in geopolitics. It enabled historians to revise Ukrainian history thoroughly, as, on the one hand, they were able to abandon an ethnocentric vision of history and, on the other, to break away from the tradition of Russian or Soviet (Ukrainian and Russian) historiography. Writers, in turn, which is a bit surprising, prefer to speak about belonging (or efforts to belong) to the European culture, instead of remaining on the crossroads and intersections of two influences and civilizations. The formula of in-betweenness is more popular among politicians who, using it, are trying to give their utterances an air of geostrategic considerations"[4]. Hnatiuk is writing here about two clashing visions of Ukraine. The first describes Ukraine as a culture of the borderland, mixing characteristics of both east and west, and bridging the two. The second treats Ukraine as a field where two conflicting, indeed hostile and alien civilizations clash. 'The first is characterized by a conviction that the Ukrainian culture was constituted by being in-between, and as such it is best prepared for the role of a mediator. The second, in turn, rests on a key conviction of the particular and undervalued role of Ukraine as the defender of European values and of the unquestioned cultural superiority of the West. This stance is defined by a clearly negative attitude toward the East, understood as Russia, with stereotypical features commonly ascribed to it – the 'Asiatic' despotism, cruelty, yielding to primitive instincts etc.). The adherents to the first vision of Ukraine underline the presence of various com-

[4] O. Hnatiuk, *Pożegnanie z imperium. Ukraińskie dyskusje o tożsamości*. Lublin, 2003, p. 32 (also 231-284).

ponents in their culture and make this diversity a value. In the second option the argument for Ukraine as belonging the West prevails, and it is accompanied by the rhetoric of the 'return to Europe'[5]. In yet a third vision the East, encountering in Ukraine the West, does not create a new quality, but splits the Ukrainian identity. A fourth vision weaves Ukraine into the fabric of Western culture, while the fifth places Ukraine in the very heart of Europe. 'All these conceptions are bound together by the feeling of estrangement in relation to the European culture, although it is of a different weight for each'[6]. Reflections on the geopolitical and cultural rifts within Ukraine are accompanied by studies on Ukraine as a postcolonial country and society, in which case the western categories worked out in the process of studying postcolonial countries are transferred onto the local conditions. This type of research and discussion is practically absent from Belarus.

Ukrainian intellectual elites are undoubtedly inspired by Western thought. The traditions of manifesting their Ukrainian nationality – which means separateness and independence from Russians – had a deeper rooting in this society than in Belarus. The only quoted work treating on Belarus as a clash between east and west is by a 25-year author Ihnat Abdziralowicz (Kanczewski) from 1921, and intellectually not very inspiring for that matter[7]. This is so not only the present political conditions in Belarus, but also the virtual absence of such debates in the past, which places Belarus in the position of a transitory category between Poland and Russia. It is also because of the weakness of Belarusian elites in general, and national elites in particular, as well as the lack of the tradition of conflicts with neighbors which could provide a basis for the process of the nation forming, and launch national self-awareness on one's distinctiveness and place in this particular place in Europe. It is also a bit of a burden for the Orthodox in its majority society that the creators of its modern literature, as well as of a vital part of their national movement, were Catholics (additionally, Catholicism was identified in Russia with Polishness and it is only in recent years that this interdependence has been disassociated), and even today their representatives in the opposition is clearly visible.

The identity of Ukrainian elites (and especially of the Western Ukraine society) is much more developed than that of the Belarusian people; their historical awareness is more complete, with factography immersed in emotions, and with strongly

[5] Ibidem, p. 233.

[6] Ibidem.

[7] І. Абдзіраловіч, Адвечным шляхам. Дасьледзіны беларускага сьветагляду, Менск 1993

delineated sense of cultural separateness with its religious form (the Uniate Church today and the Orthodox Church during the 1st Commonwealth, especially during the archbishop Mohyla). Włodzimierz Pawluczuk points out here at various attitudes of the opposition in Belarus and Ukraine respectively, prior to the upcoming collapse of the USSR and soon after. 'The national-democratic movement at that period is much more developed in Ukraine than in Belarus. What the most important, however, is that in Ukraine it is 'internalized' in the national tradition, invigorated by the remembrance and tradition of the Cossack culture, founded in the 'Ukrainian' religion, which is the Uniate Church, on the 'heroic' tradition of the UPA [Ukrainian Resistance Army] and the OUN ideology elevating the Ukrainian nation to an absolute, sacred category, as well as a large number of dissidents fighting for the national cause during communism (including those who even in the 60s were shot or sentenced to many years of imprisonment). It is more difficult to find in Belarus the martyrs for the national cause and fighters ready to spare their life for it'[8].

Despite such differences between national identity of Ukrainians and Belarusians, both societies are closely related to each other (with the exception of Western Ukraine) and clearly distinct from the Hungarians, Czechs and Poles. Modern Belarusian and Ukrainian societies were built on the Soviet, not national, values. As a consequence of that process, the masses perceive their distinctiveness from Russians in regional rather than national categories. These are ethnographic and folkloric differences in which the sense of the value of one's own culture, language and history is relatively weak. The vision of own state independence stems most frequently from the republican tradition of the USSR, which results in the stable percent several dozen to accept the possibility of returning to the federacy with Russia (which does not mean, however, the acceptance of melting in the structures of the Russian Federation). A remarkable part of both societies identifies themselves with sovietized Russianness: in Belarus – within the category of Western Russianness, an idea stemming from 19th c. and subsequently modified; in Ukraine – within the category of '*Malorossiia*'. It is also the Soviet identity that determines their attitude toward culture (of secondary importance in relation to the needs of everyday life), to social structure (the peasant foundation of both societies is underlined and all elitist trends condemned), to time (tendency to live in the here and now), attitude toward property, liberty and authority. On the level of the people the unwillingness to introduce 'capitalist fancies' is very strong. Market economy and

[8] W. Pawluczuk, *Ukraina. Polityka i mistyka*. Kraków, 1998, p. 97.

democracy are viewed with suspicion. On a contemporary picture a man dressed western-fashion names 'Mr. Democrat' escapes through the window, and a Ukranian wife dressed in folk costume opens her arms to the husband, also dressed in folk fashion: 'My husband (*cholovik*) came back"[9]. President Lukaszenka ironically uses the title 'Pan' [Mr.] referring to a person from the Belarusian oppositional circles[10]. In both cases the 'Mr.' Symbolizes alien values. Democracy is alien because, as it is often maintained, it brings about chaos (unnecessary conflicts and rows). Market economy is also unwelcome, because it brings with it poverty of many and wealth for only a narrow margin of the population. National concerns are likewise alien, because the Soviet people associate them with nationalism, fascism, conflicts and lack of tolerance. Speaking publicly in Belarusian is considered nationalist, especially for the inhabitants of Belarusian cities, mostly Russian-speaking. Professor Adam Maldzis, a well-known Belarusian literary scholar, says: 'Recently I had a guest, father Aleksander Nadson, who is director of Belarusian library and museum in London. We were walking in Minsk. Two young men sat beside us at a bus stop. When they realized we were talking in Belarusian, they took the matter right into their hands: 'are you cruising for bruising?'[11]. Such a situation would not occur in Western Ukraine, but the eastern parts of that country are sovietized to a comparable extent. The Russian language was the carrier of Soviet modernity. It was also the language of social advancement for the masses. That is why the literary form of Belarusian and Ukrainian was frequently associated with a different – and to a large extent hostile – system of values forming the societies of modern Europe. The sense of cultural inferiority of the Belarusian or Ukrainian language in relation to Russian is common. As Sokrat Janowicz wrote in 1989: 'A Belarusian literary journal published as a journal of translations from Belarusian into Russian sells 20 times more than the same edition in the original'[12]. The process of the depreciation of local culture is so advanced now that it has not been thus far possible to reverse it in independent Belarus. As a Hungarian slavist Andras Zoltan observes – in the first edition of the Belarusian 'Dictionary of borrowed terms' (published in Minsk in 1993), borrowings from Russian are not included, because they are not considered alien any more [13].

---

[9] Picture in A. Wilson: *Ukraińcy*. Transl. by M. Urbański, Warszawa 2002, p. 198.
[10] Interview for the Belarusian section of the radio 'Svaboda', in: *Голас Радзімы*.
[11] M. Rębacz: Białoruś: biją opozycję, *Gazeta Wyborcza*, 25.06.2003 [www.wyborcza.pl]
[12] S. Janowicz, Bialoruś i Polska – małżeństwo z rozsądku. In: Janowicz: *Ojczystość. Białoruskie ślady i znaki*. Selected and edited by Robert Traba, Olsztyn 2001, p. 120.
[13] A. Zoltan, Rec.: А.М.Булыка, Слоўнік іншамоўных слоў. Мінск: «Народная асвета» 1993, p. 398, in: *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. 40, Budapest 1995, pp. 392-396.

A contemporary Ukrainian or Belarusian, stating his cultural and social belonging, does so placing himself within the set of values delineated above. They are determining for his sense of identity. And this is an identity of the people more than of the elites (especially that the latter are diverse anyway), and more so in Belarus than in Ukraine (and in Ukraine more so in the east than in the Dnieper regions, not to mention the western parts of the country). Often, and many years after regaining independence by both societies, you could hear how a Belarusian or a Ukrainian in Poland would refer to the Russian sports team from Volgograd or another Russian city as 'our team, or 'our president' when referring to Boris Yeltsin. The Russians in those two countries are not usually considered a national minority (again with the exception of Western Ukraine). The Russian community keeps a distance from Belarusianness and Ukrainianness, opting rather for the Soviet identity form of the USSR type, than its present nation-state Russianness. The Soviet model integrates within the framework of Russianness, while nationalism isolates from at least some sections of the society, and as such may generate conflicts. Moreover, local Russians are often what we would call Soviet *russkije* rather than fully nationally identified Russians according to the western categories (although the latter are also quite numerous). The transitions between the three nationalities are frequently fluid, liable to changing social conditions (e.g. recently the number of Russians in Ukraine visibly diminished). Symbolic of the transitional identity are the languages – *trasianka* in Belarus and *surzhyk* in Ukraine.

A sociological survey carried out in Ukraine in 1997 gave the respondents several options to choose from while determining their identity. Here are the results[14]:

'I consider myself:
– only Ukrainian 56%
– only Russian 11%
– both Russian and Ukrainian 27%
– more a Ukrainian than Russian 7%
– equally Ukrainian and Russian 11%
– more Russian than Ukrainian 5%

The transitory forms are the most characteristic for the urbanized and industrialized regions of south-easter Ukraine, which means where the dystrophy of tra-

[14] A. Wilson, op.cit., p. 232.

ditional social structures was the strongest, and new forms founded of Sovietness were built. We can suppose that in Belarus such transitory forms – applying the analogous terminology – would be less numerous. It results from a relatively more thorough insulation and also stability of the Belarusian society. Also because the word 'Belarusian' has a stronger regional and ethnic meaning (it was a topographic distinction for long enough), used regardless of how deeply the Belarusianness in a region is infused with Russianness. Thus, the national dimension of this word is rather insignificant. It means belonging to this particular region, and not some clearly delineated in emotional terms and strongly ideologized cultural option, especially not national for that matter. So, the relative narrow range of transitory forms between Russianness and Belarusians may pertain to the fact that the notion of a Belarusian as a person has not got immediate national connotations. It designates more an awareness of the localness than the richness of content (e.g. national content). What is also significant is the fact that fewer Russians live in Belarus today than in Ukraine, and most of them settled there after anyway.

From the point of view of a typical, fully nationalized European, the national identity of Belarusians and Ukrainians today is determined by an eclectic complex of mutually contradictory values, ideas, historical heroes and political stances. Events of mutually opposed ideological meaning are celebrated alongside each other. We have to be aware, however, that such a contradiction becomes apparent only if adopt the national principle of ordering social reality. Auch a principle, however, is alien to most Ukrainians and Belarusians, and does not in fact have to be considered normative. Janowicz writes: 'Today's republic of Belarus is mentally a vestige of the USSR. Its formal independence is perceived by a decisive majority of citizens as a bad joke of history. This feeling of being sentenced to sovereignty has all features of permanence'[15]. Next he states: 'Belarus is a social, and not national, republic'[16].

What is important for both societies and determines the character of community for them is that both lack a vision of the future Belarusianness or Ukrainianness, although to a lesser degree. They clearly lack a vision of the state, nation, system – anything which would be an equivalent of Polish 'glass houses'. At the moment Poland also does not hold such a vision of its future, but, on the other hand, it is in a completely different moment of its historical development. Such visions were developed in breakthrough moments of Polish history. They mobilized the society

[15] S. Janowicz, 'Kształtowanie się narodu białoruskiego', in: *Ojczystość*..., p. 104.
[16] Ibidem.

to be active, to sacrifice, and gave hope. The goals were utopian, but Poland was thanks to them great and beautiful (in spirit, but not only). The lack of such visions is weighing down on Belarusians especially. The weakness of intellectual debates, lack of a serious reflection on the position of Belarus in contemporary Europe, difficulties with finding a place for the country among social, cultural, political and economic trends in the continent – this all sentences Belarus to provinciality[17]. Both Belarusians and Ukrainians to a lesser degree, make an impression of being large conglomerates of loosely connected individuals rather than solid communities.

Belarusian and Ukrainian hierarchized community can be ordered in three narrowing down circles. The first circle contains the eastern-Slavic Russianness. The second, contained within the larger framework of the first, contains the regional-state-cultural Belarusianness and Ukrainianness, subordinated of course to the first category. We can add that the second circle describes the slowly emancipating category, especially at the level of the elites. The third contains strong references to the region, pertaining especially to Ukraine. There is no equivalent of the first in Poland. The second circle has a completely different character in Poland – it has a form of the superior nation-state value. The third is much weaker in Poland in comparison to Ukraine. Some surveys show that regional belonging differentiates their attitudes toward language, history and the issue of political independence, to economic questions and territory inhabited than does the national identification – being a Ukrainian, Russian, Soviet, or just belonging to the language[18]. According to data from 2000, 'only 35% of respondents consider themselves Ukrainian citizens, and 39% identifies themselves mainly with the place of living (the city, village, region), further 10% with the former USSR and others'[19]. Regionalism is a vital dividing force of independent Ukraine. As Jaroslaw Hrycak writes: 'In highly urbanized and industrialized regions of eastern Ukraine inhabited by a consolidated Russian and Russian-speaking population, the communist and leftist parties are widely popular. In the western part of Ukraine, where ethnic Ukrainian population is a majority, political success is in the hands of democratic parties,

[17] It does not mean, however, that Belarus is an intellectual desert. An interesting journal *Arche* is an evidence to the contrary.

[18] J. Hrycak: 'Po obu stronach Zbrucza? Regionalizm i tożsamość narodowa na Ukrainie po upadku Związku Sowieckiego', in: *Tematy polsko-ukraińskie. Historia, Literatura, Edukacja*, ed. By Robert Traba, Olsztyn 2001, pp. 139-140.

[19] M. Riabczuk, Od Małorosji do Ukrainy. Introduced and edited by B. Berdychowska, transl. by Hnatiuk and Kotyńska, Kraków 2002, p. 37.

independent politicians and moderate nationalists. In the western regions a total independence from Russia is preferred, while the east opts for closer links with that country. Such differences are clear also in political culture: the west is more enduring and consistent in its politics, enjoying a strong political mobilization. The east seems to be more unwilling to support long-term political nations and concentrates mainly on social problems'[20]. Sociological research carried out in mid-90s (1994 and 1996) among inhabitants of Donietsk and Lviv picture the differences between those two large regions of Ukraine. The table below contains answers to the questions: 'How important, in your opinion, were the following events in the history of Ukraine?'[21]:

Very significant	Lviv	Donietsk
Kievan Rus	72.7	77.2
Cossack period	74.1	45.9
Pereiaslav Agreement (1654)	33.4	77.7
National Republic of Ukraine	67.5	23.2
Ukrainian Socialist Soviet Republic	19.8	59.7
Proclamation of independence by Ukraine in 1991	90.4	28.0

As the above data show, Lviv is in its historical awareness more pro-national, and Donietsk more pro-Soviet. For 62% of Lviv Ukrainian independence is the most important, and will to reunite with Russia occupies one of the lowest positions in the table, while in Donietsk 57% respondents would wish for a new 'reunion'. 74.4% inhabitants of Lviv estimate the political changes occurring in Ukraine after gaining independence as positive or very positive. In turn, 88.2% of Donietsk inhabitants view the changes as decidedly negative. But even in Donietsk not a significant percentage of the population would be a decided opponent of independence. It was condition on the state's efficiency. Ukraine would be perceived as existing between Europe and Russia, closer, though, to the latter. The Donietsk population, when asked about territory (country) with which it would identify itself, pointed at Russia at first, instead of Ukraine. What is, however, very significant, is that very few – 1% of Lviv inhabitants and 5% of Donietsk inhabitants – accepted the possibility of dividing Ukraine into several separate states. So, despite huge

[20] J. Hrycak, op.cit., p. 127.
[21] Ibidem, p. 135.

regional differences, the tendency to follow one common for all direction, regardless of what it would be, is strong in Ukraine. This is if we assume that the survey was representative for the whole Ukraine, possibly with the exception of Crimea. The inhabitants of Donietsk saw the Ukrainian nation in more political categories, while the inhabitants of Lviv more in ethnic categories. Donietsk opted also against Ukrainian as the official language, underlining at the same time strong cultural and historical bonds with Russia. The Lviv inhabitants were willing to admit that everybody should take care of oneself, while in Donietsk the government was more frequently viewed as a guarantee of social security package[22]. Supposedly, the existing rifts in the identity of Ukrainians could be significantly alleviated by economic and social successes of the young state. However, the necessity that the authorities faced to maneuver between radically different postulates of a diverse electorate is the reason why superior interests are not pursued, why there are no decisive reforms, and why so much inertia or ineffective action.

Regional divisions of Belarus into the eastern and western part are much less significant than in Ukraine, although they also exist. A well-known Belarusian publicist Sarhiej Astraucou writes about these divisions in an article 'Uschodniki i zachodniki', in a Minsk journal *Kurjer* (May 2000)[23]. He ascribes to the '*zachodniki*' – 'westerners' – a deeper love of freedom, active efforts for sustaining own statehood, notices that a lot of activists of the opposition come from the west, especially its leaders, and points out the use of the Belarusian language, according to the census of 1999, is much more frequently used in the west of the country. He enumerates other features he considers characteristic for the west: patriotism, lesser nostalgia for the USSR and its institutions, including federation with Russia, and religiousness. So, as the author observes, the inhabitants of the eastern parts of Belarus yield more to the category of 'Soviet Belarusians'. Inhabitants of the western regions are more wealthy, gain bigger wages (in farming even twice as much as in the east), and *kovhoz* enterprises are much more efficient and have better equipment [24]. Crime statistics are much higher in the east, and in the west the law is more respected. The AIDS occurs more frequently in the east and Astraucou explains its scarce presence in the west by a strong influence of the Church, quoting an opinion of local doctors. According to opinion polls carried out by the

[22] Ibidem, pp. 136-139.

[23] С. Астраўцоў, Усходнікі і заходнікі, „Кур'ер" 2000, nr 2, s. 14-15

[24] C. Goliński, 'Do lemieszy!', Gazeta Wyborcza, no. 95, 21.04.2000, p. 26 – the author writes that in the Witebsk region bordering with Russia 81% of farming estates brought losses, and in the Grodno region only 17%.

NOWAK and referred to by the author, 14% of '*zachodniki*' accepts the possibility of joining the NATO, while the acceptance for the above does not exceed 1.5% in the Mohylew region in the east. What is interesting that both groups are unanimous regarding land ownership.

The identities of Belarusian and Ukrainian societies are in many respects similar to each other, even considering the existing differences. Analogies can be found among the inhabitants of the eastern regions of both communities. They also occur for the western part of Belarus and the Right Bank Ukraine. Belarus lacks, however, a fully nationalized society, like that in Western Ukraine, developed under the influence of the Polish and Austrian culture. Both these societies were for centuries under the influence of two powerful – and remarkably different – cultures: European from the west (in its Polish layout), and Russian from the east. They carried with themselves different, and often contradictory, sets of values. The range of values coming from the west is determined in Ukraine, both chronologically and territorially, by dates of the Commonwealth's withdrawals: 1667, 1772, 1939. A simple enumeration of oppositional values[25] and ascribing them to the cultural circles (or civilization, as Huntington maintains) clashing in the territories discussed here, would result in gross simplifications. We should surely avoid a judgmental attitude and consider them good or evil. The fate of the Ukrainian and Belarusian societies laid in the hands of others for several generations. Hence the weak development of those features which elsewhere allowed other nations to exist as communities capable of apt management of their state and economy. Anyway, in both cases the new state borders necessitate the process of change that both societies have to undergo, a process that is so fascinating for historians, political scientists, and, especially, sociologists.

Translated by ***Dorota Kołodziejczyk***

Ryszard Radzik *– a sociologist, a Professor at the Maria Skłodowska-Vurie University in Lublin. Author book's „Kim są Białorusini?" [What are Belarusians?].*

Рышард Радзік *– сацыялёг культуры, прафэсар Універсытэту імя Марыі Складоўскай-Кюры ў Любліне. Аўтa м.ін. кніжкі „Kim są Białorusini?" ,[Торуń 2002].*

[25] For example: Sovietness (class domination) vs. nation; collectivism vs. individualism; enslavement vs. liberty, rule from without vs. rule from within.

Hans-Christian Trepte

DAS PROBLEM DER „HIESIGEN“ (TUTEJSI) IM POLNISCH-WEIßRUSSISCHEN GRENZRAUM. Regionale Identitäten

In den von kommunistischen Regimes beherrschten Ländern Ostmittel- und Osteuropas war das Bedürfnis nach Beständigkeit und Kontinuität besonders stark ausgeprägt, waren doch Beständigkeit und Kontinuität grundlegende Bedingungen nationaler und kultureller Identität. Nach dem Zerfall des Ostblockes begannen zum Teil heftig und leidenschaftlich ausgetragene Diskussionen über die eigene nationale Befindlichkeiten, über Unabhängigkeit, die künftigen Beziehungen zu (West)Europa sowie über die nationale und kulturelle Identität. Diese Debatten halten vor allem in Weißrußland bis heute an. Dabei ist dieses Land nicht nur als eine europäische Grenzregion, als Peripherie, sondern auch als ein eigenes Zentrum, als Begegnungsraum unterschiedlicher Völker, Weißrussen, Russen, Polen, Ukrainern, Litauern, Letten, Juden, Tataren zugleich zu begreifen. Immer wieder gab es Schwierigkeiten, die instabile, sich ändernde, schwankende Identität der

Weißrussen zwischen Rußland und russischer Identiät im Osten und Polen und polnischer Identität im Westen zu bestimmen. Aus westlicher Perspektive stellte Weißrußland in seiner Rand- und Zwischenstellung zwischen den Sprachen, Kulturen und Identitäten ein fremdes, kaum entdecktes Land im Sinne von „Terra Incognita“ oder „Niemandsland“ dar. Seine unglückliche Lage zwischen zwei starken Völkern und Kulturen hatte dazu geführt, dass Weißrußland bis heute nicht zu einem „normalen Land“ in Europa werden konnte, dass es nicht wie andere vergleichbare Länder des östlichen Europas in die europäische Gemeinschaft demokratischer Staaten zurückkehren konnte. Es war jenes Gefühl der eigenwilligen Zwischenstellung als „people in between“, dass eine starke regionale Identität, „Hiesige“ zu sein, förderte. Bis heute gehören die „Hiesigen“ zu einer unterdrückten und wenig akzeptierten ethnisch-kulturellen Gruppe im Grenzgebiet zwischen Ostmittel- und Osteuropa. Seit Mitte des 17. Jahrhunderts befinden sie sich unter einem ständigen Assimilationsdruck von russischer wie von polnischer Seite. Ein anonymer weißrussischer Autor äußerte im 19. Jahrhunderts folgende typische, charakteristische Worte: „Unser Land ist nicht polnisch, es ist nicht russisch, es ist ein erobertes Land“.[1] Diese Worte stimmen überein mit einer Meinung eines „Hiesigen“, den die amerikanische Journalistin Anne Applebaum, die in den neuziger Jahren mehrere Länder Osteuropas bereiste, in ihrem Buch *Between East and West. Across the Borderlands of Europe* zitiert: „We were a part of Lithunia, a part of Russia. Our history is theirs. Their symbols are ours.“[2] Die Weißrussen sind bis heute ein traditionelles Bauernvolk, wohl gerade weil sie über keine geschlossene, nationalbewußte politische und kulturelle Elite verfügten wie traditionell die Polen mit der polnischen Schlachta. Der im 19. Jahrhundert begonnene Prozeß der Herausbildnung von Nationalstaaten im Sinne des englischen „nation building“ wurde in Westeuropa bereits in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts beendet. Die kulturell-zivilisatorische Entwicklung war im weißrussischen Fall, verglichen mit der Entwicklung etwa in Böhmen und Mähren wie auch in den baltischen Ländern, zurückgeblieben. Die Weißrussen verbleiben bei der Herausbildung eigener nationaler Strukturen sowie bei der Entstehung nationaler Mythen, die für die Festigung einer eigenen, nationale Identität unerläßlicher sind, am Ende dieses Prozesses der Bildung von Nationalstaaten in Europa. Der langwierige, zögerliche Prozeß von Nationbildung und Identitätsfind ist in Weißrußland bis heute nicht ab-

[1] Aleksander Antipenka: Today’s Belarusian (Surviving the ethnicity vrisis), in: Stereotypes and Nations, hrsg. von Teresa Walas, International Cultural Centre, Cracow 1995, S. 97.

[2] Anne Apllebaum: Between East and West. Across the Borderlands of Europe, New York 1994, S. 169.

geschlossen, und wie er enden wird, ist schwer vorauszusagen. Gerade wegen der langen Fremdherrschaft, wegen des relativ schwach ausgebildeten Unabhängigkeitsstrebens und dem Fehlen einer weißrussisch gesinnten Nationalkirche, wurde der Prozeß der „nationalen Wiedergeburt" gehemmt, ja oft in seiner Entwicklung wieder zurückgeworfen. Im Unterschied zu den Kaschuben, Schlesien oder Rusinen gehören die Weißrussen nicht zu jener Kategorie europäischer Völkern, die erst verspätet zu einer eigenen nationalen Identität fanden, vielmehr verharrten sie in einer stabil erscheinenden regionaler Identität zwischen den Völkern, Sprachen und Kulturen. Die Gründe dafür sind wahrscheinlich zuerst in der wechselvollen Geschichte des Landes zu suchen.

Kurzer historischer Abriß

Woher stammt der Begriff der „Hiesigen"? Auch nach den drei Teilungen Polens, als der einst mächtige Polnisch-Litauische Staat von der politischen Landkarte Europas verschwand, hatten sich die Lebensbedingungen der „Hiesigen" nur unwesentlich geändert. Kulturhistorisch von großer Beddeutung war allerdings der Tatbestand, dass sich im 19. Jahrhundert das weißrussische Schrifttum zunächst auf der Grundlage des lateinischen Alphabets unter Hervorhebung des katholischen Glauben, entwickelt hatte. Diese kulturelle Entwicklung wurde vor allem von gebildeten, westlich orientierten weißrussischen Adligen vorangetrieben, die im Weißrussischen "Paczynalniki" genannt wurden. Die weißrussische orthodoxe Intelligenz meldete sich dagegen erst nach 1905 zu Wort. Die absolute Mehrheit der weißrussischen Bevölkerung, die Bauern, die keinen Zugang zur Bildung hatten, wurden von dieser Entwicklung nicht einmal tangiert. Die in Weißrußland zaghaft beginnende „nationale Wiedergeburt" wurde in den Kreisen der russophilen Weißrussen allerdings als Zeichen einer „polnischen Intrige sich polonisierender Russen" angesehen. Von zaristischer Seite aus wurde die von wenigen Adligen und „Aufgeklärern" vertretene „weißrussische Idee" im Sinne einer eigenen nationalen Sprache und Kultur als „gefährlich" angesehen und bekämpft. Erst gegen Ende des 19. Jahrhunderts, nach intensiver Russifizierung, wurde in allgemeinen Volkszählungen schließlich von den zaristischen Behörden schrittweise die Begriffe „Weißrusse" und „weißrussische Mundart" zugelassen. Allerdings erlaubten die russischen Machthaber nicht, im Land weißrussische Schulen zu öffnen. Die überwiegend polenfreundliche Einstellung, die noch zu Beginn des 20. Jahrhunderts vor allem in der weißrussischen Intelligenz vorherrschte, ging nach dem Friedensschluß von Riga im Jahre 1921, als die 1919 gegründete Zweite

Polnische Republik sich Weißrußland mit der Sowjetunion teilte und der Westen des Landes dem polnischen Staat angeschlossen wurde, merklich zurück. Im östlichen, zur Sowjetunion gehörenden Landesteil, wurde den Weißrussen nach einer kurzen Zeit des nationalen und kulturellen Auflebens im Geiste der Leninschen Politik der nationalen Selbstbestimmung mit der Gewaltherrschaft Stalins den Weißrussen erneut die wenigen nationalen Rechte und Freiheiten genommen. Es setzte eine Zeit der nationalen Unterdrückung, Verfolgung, des Völkermords ein, welche die zögerliche Entwicklung des weißrussischen Nationalbewußtseins nicht nur aufhielt, sondern entschieden zurückwarf.

In der Zweiten Polnischen Republik zwischen den beiden Weltkriegen (1919-39) erkannte keine politische Richtung oder Partei die „Gegenständlichkeit" und Rechte der weißrussischen Bevölkerung an, obwohl Józef Pilsudski in seiner berühmten Ansprache vom 22. April 1921 „An die Bewohner des ehemaligen Großfürstentums Litauen (Do mieszkańców byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego) versprochen hatte, deren „Rechte zu schützen, um die Traditionen dieser Länder ohne Anwendung von Gewalt und Druck von polnischer Seite weiter auszubauen".[3] Nur wenig später schien Pilsudski in seinen Ausführungen zu den Perspektiven eines nationalen weißrussischen Schulsystems in Polen seine Meinung geändert zu haben. Er äußerte nun, dass die weißrussische Sprache so schwer und nicht (für den Unterricht) bearbeitet sei, dass Weißrussisch nicht die Sprache von Schule und Verwaltung sein könne. Das Niveau der kleinen weißrussischen Intelligenz schätzte Pilsudski aufgrund ihres „moralischen und intellektuellen Werts" als „äußerst niedrig" ein.[4] In der zweiten Polnischen Republik hatten schließlich die Nationaldemokraten gesiegt, die insgesamt gegen alle nationale Minderheiten im Lande vorgingen, die Weißrussen bezeichneten sie pauschal als „schlecht polnisch sprechende Polen", die man im Verlauf einer Generation polonisieren könne.

Im damals zum polnischen Staat gehörenden Polesien herrschte traditionell eine starke Abneigung gegenüber nationalen Deklarationen vor, die während der polnischen Herrschaft nunmehr auch das polnische Schulsystem betraf. Auf Initiative der Gesellschaft der Weißrussischen Schule (Towarzystwo Szkoły Białoruskiej) wurde im gesamten Schuljahr 1923/24 in vielen Ortschaften Polesiens ein Schulboykott organisiert. So gingen allein in der Stadt Pinsk nur etwa 5-7%

[3] Piłsudski, Józef:Pisma zbiorowe, t. V-VI, Warszawa 1937, s. 76.
[4] Piłsudski, Józef: Wypowiedzi. W: „Dzieje najnowsze", Nr. 3, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1972, s. 144.

der schulpflichtigen Kinder zur Schule.[5] Allerdings hatte die gegenüber nationalen Minderheiten betriebene forcierte „Integrationspolitik" des polnischen Staates im weißrussischen Fall zu einem öffentlich ausgetragenen Kampf gegen alles Weißrussische geführt, so dass es kurz vor Ausbruch des Zweiten Weltkrieges in Polen keine weißrussischen Schulen mehr gab. Der in der Zweiten Polnischen Republik herrschende Sprachchauvinismus hat sich teilweise bis heute im Bewußtsein vieler Polen gegenüber der weißrussischen Sprache gehalten. Aus polnischer wie aus russischer Perspektive wurde das Weißrussische als Ausdruck einer besonderen Volkskultur angesehen, die weißrussische Sprache wurde aus der jeweiligen nationalsprachlichen Perspektive als ein unterentwickelter Bauerndialekt angesehen, der zur „gehobenen Kommunikation" in Kultur, Wissenschaft, Politik, Verwaltung sowie für den Schulunterricht nicht taugte. Eine Folge dieses für die Herausbildung einer eigenen nationalen und kulturellen Identität ungünstigen historischen Prozesses war, dass die Mentalität, das nationale und gesellschaftliche Bewußtsein der heutigen Weißrussen von allen Nationalitäten der früheren Sowjetunion wohl am ehesten der seinerzeit propagierten Kategorie der „neuen sozialistischen Persönlichkeit", der angestrebten sowjetischen Nationalität und damit dem „homo sovieticus" entspricht. Im Prozeß der langjährigen Entnationalisierung, der schnellen Industrialisierung und den gewaltsamen Veränderungen in Landwirtschaft, in dem allein die weißrussische Bauernschaft die natürliche Grundlage und Stütze regionaler sowie weißrussischer Identität blieb, konnte sich in Weißrußland kein nationales Bürgertum herausbilden. Das „weißrussische Element" blieb vorrangig auf das „Hiesige" beschränkt. Bei den Weißrussen generell, bei den „Hiesigen" insbesondere vermißt man auf Grund des verspäteten einsetzenden Prozesses der Nationsbildung die wichtige Kategorie der Selbstmodernisierung, die als eine wichtige Grundbedingungen für die Herausbildung einer eigenen Nationalität bei ethischen- und Minderheitengruppen angesehen wird. Bei den Weißrussen fehlt auch ein ausgeprägtes Gefühl für Unabhängigkeit und Eigenstaatlichkeit, es gibt kaum allgemein anerkannte und akzeptierte „große" Persönlichkeiten, die diesen Prozeß als Repräsentions- und Integrationsfiguren hätten vorantreiben könnten. Im Verlauf der Entstehung eines eigenen Nationalbewußtseins bilden sich auch bestimmte geopolitische Ansichten heraus, die die Beziehungen und das Verhalten gegenüber dem „Anderen" und „Fremden", gegenüber anderen Staaten, Völkern, Sprachen, Kulturen und Religionen bestimmen. Auch dieser nationale und kultu-

[5] K. Gomółka: Białorusini w II Rzeczypospolitej, „Zeszyty Naukowe Politechniki Gdańskiej" nr. 495, Ekonomia XXXI, Gdańsk 1992, s. 103.

relle Differenzierungsprozeß ist bei den Weißrussen nur wenig vorangeschritten. Es zeigen sich allerdings deutliche Präferenzen für zwei ehemalige Sowjetrepubliken, Rußland und die Ukraine, die als slawische Brüder akzeptiert und hoch angesehen sind. Eine deutliche Angrenzung erfolgt gegenüber dem Westen, der im Gegensatz zu Rußland zumeist pauschal abgelehnt wird. Tatsächlich hatte sich der Weste fast nie für die weißrussische Nationalbewegung interessiert. Die traditionelle westeuropäische Ignoranz und Arroganz gegenüber den armen europäischen Brüdern im Osten Europas traf gerade für Weißrußland und die Weißrussen zu, die kaum zur Kenntnis genommen wurden. Besonderheiten weist auch das geschichtliche Bewußtsein der Mehrheit der Weißrussen auf, das sich durch ein deutlich einseitiges, selektives Herangehen an die Geschichte auszeichnet. So schrieb der polnische Schriftsteller und Essayist Jerzy Stempowski, ein Kenner der ehemaligen östlichen Grenzgebiete der polnischen Addelsrepublik, dass die weißrussische Geschichte eine Geschichte sich abwechselnder Besatzungen und des Despotismus sei und sich das Geschichtsbewußtsein der Weißrussen in einer Art Schlafzustand befinde[6]. Die Mehrheit der Einwohner des Landes hat nur geringe Kenntnisse über die Vorkriegsgeschichte und die historischen Ereignisse vor dem Machtantritt der Sowjets. Versuche, diese Geschichtslücken zu füllen, werden mehrheitlich als ein Aufzwingen fremder Geschichte, vor allem der Polens und der ungeliebten Jesuiten zurückgewiesen. Dagegen wird die Geschichte Rußlands, wohl aus Gründen der Schulbildung, der Erziehung und der sowjetischen Propaganda als eigene Geschichte akzeptiert und angenommen. Als hemmend für das eigene Nationabewußtsein wirken sich Minderwertigkeitskomplexe aus, die Überzeugung, dass das Niveau der eigenen Kultur und Sprache im Vergleich mit den Nachbarn nicht mithalten könne. Im Zusammenhang damit bildete sich die falsche Überzeugung heraus, dass es unvorteilhaft, wenn nicht schädlich sei, seine weißrussische Herkunft und Identität offen zu zeigen, da damit die Chance, politisch, beruflich und gesellschaftlich weiterzukommen bedeutend eingeschränkt würde.

Die „Hiesigen“ in Volkszählungen als Gegenstand wissenschaftlicher Forschung

Das offizielle Problem der „Hiesigen“ zeigte sich offiziell zunächst in zwei statistischen Erhebungen, die in Polen 1921 und 1931 durchgeführt wurden. Der

[6] STEMPOWSKI Jerzy: *Od Berdyczowa do Rzymu (Szkice)*, Paris 1971, s. 36.

Zensus von 1931 berücksichtigte lediglich zwei „ethnische Kategorien": die religiöse Zugehörigkeit (wyznanie religijne) und die Muttersprache (język ojczysty) mit dem erläuternden Zusatz „die am nächsten stehende Sprache" (język najbardziej bliski sobie). Verzichtet wurde dagegen bewußt auf die Rubrik, die nach der nationalen Zugehörigkeit fragte, um Unklarheiten und Streifragen wie sie es bei der Interpretation der Ergebnisse der Volkszählung von 1921 gegeben hatte, als eine große Anzahl der Befragten, die nicht polnischer Nationalität waren, wegen ihres Gebrauchs der polnischen Sprache als Polen gezählten wurden. (Zahlreiche Weißrussen, Ukrainer und Juden hatte damals Polnisch als Muttersprache angegeben). Andererseits hatte der überwiegende Teil der Bevölkerung Polesjens, übrigens die ärmste und am schwächsten entwickelte Region der Zweiten Polnischen Republik, in der Erhebung zum Sprachgebrauch „eigene Sprache" (swój język), „unsere Sprache" („po naszemu") oder „hiesige Sprache" (tutejszy) angegeben[7]. Die „Hiesigen" stellten damals 62,4% der Bevölkerung Polesiens dar, die hauptsächlich auf dem Lande wohnte. In offiziellen polnischen Schreiben sowie statistischen Erhebungen wurden die „Hiesigen" jedoch als „Polesjer" (Poleszucy) bezeichnet.[8]

In der Erhebung von 1932 hatte sich gezeigt, dass das sprachliche Kriterium allein wenig aussagekräftig war. Schließlich waren die Sprachbarrieren in diesem Gebiet deutlich niedriger, waren Sprachgrenzen fließend, kaum bemerkbar, und sie spielten bei der Herausbildung eines andersartigen nationalen Bewußtseins nur eine geringere Rolle. Andererseits deklarierten sich viele Einwohner als „Hiesige", weil sie nicht von anderen Nationalismen, dem polnischen, russischen, wahrscheinlich aber auch dem weißrussischen vereinnahmt werden wollten. Wissenschaftliche Untersuchungen, die in der Zwischenkriegszeit in jenen Gebieten durchgeführt wurden, zeigten, dass sich gerade in Situationen, die eine deutliche nationale Definition erforderlich machten, viele der „Hiesigen" unerwartet eher als Polen und nicht als Weißrussen deklarierten, einmal wahrscheinlich wegen der alltäglich praktizierten Zweisprachigkeit, andererseits wegen eines möglichen Aufstiegs und handfester Vorteile im Rahmen des polnischen Staates.

Im Ergebnis in Weißrußland durchgeführter empirischen Feldstudien, die dank der finanziellen Unterstützung durch den *Fonds national suisse de la recherche scientifique* über Erscheinungen der Entwicklung des Nationalbewußtseins auf

---

[7] BORZĘCKI, Jerzy: Issues of Language and National Identity in the Population Censuses of the Polish Russian Borderlands: Reexaminations and Comments. In: The Polish Review, New York, XLIV (1999) 1, S. 39.

[8] Większość mieszkańców województwa poleskiego (707,4 na ogólną liczbę 1131,9) określiła się podczas spisu powszechnego w 1931 r. jako „tutejsi", podczas gdy jedynie 75,3 tys. deklarowalo swoją narodowość w kategorii językowej jako bialoruską, a 54 tys. jako ukraińską. Mały Rocznik Statystyczny, Warszawa 1938, s. 22.

dem Territorium zwischen Ostsee und Schwarzen Meer (im Polnischen als „Miedzymorze“ -bezeichnet) 1993 in Litauen begonnen wurden, stellten die polnischen Forscher Marek Sliwiński i Walery Czekman fest, dass im Falle der Bewohner von Weißrußland der Wahrnehmungsgrad des anderen geographischen Raums, d.h. anderer Staaten, fremder Sprachen und Kulturen mit ihrem Konfliktpotential nur gering ausgeprägt ist. Für Sliwinski und Czekman gehört Weißrußland zweifelsohne zu jenem Teil des früheren Sowjetreiches, in dem die Sowjetisierung Erfolg hatte und der *homo sovieticus* am ehesten verwirklicht werden konnte. Eine häufige Begründung für das Zurückweisen der erstellten Fragebogen durch viele Weißrussen war, dass die Fragen eindeutig „nationalistischer“ Art seien und Versuche darstellten, nationalistische Auseinandersetzungen zu fördern (popytka rozżygania nationalnych strastiej). Da die Weißrussen jedoch im Geiste des proletarischen Internationalismus erzogen wurden (my Białorusiny wospitany w duchie proletariatskowo internacjonalizma), müßten sie derartige Versuche kategorisch zurückweisen. Sogar die weißrussische Sprachform schien die polnischen Forscher automatisch als „weißrussische Nationalisten“ zu disqualifizieren, weil diese nicht so wie die Einheimischen sprachen (patamu szto wy haworycie tak (...) jak my nie haworym). Den Forschern fiel des Weiteren auf, dass die Mehrzahl der Befragten eindeutige Bedenken hatten, ihre Meinung zu äußern, ohne auf Anordnungen und Anweisungen höher gestellter Persönlichkeiten oder auf die Meinung des Kollektivs Rücksicht zu nehmen. Die Politik des weißrussischen Diktators Aleksander Lukashenko hat diesbezüglich nichts geändert. Im Gegenteil, die Weißrussen fürchten heute mehr denn je eine eigene, kritische Meinung zu äußern. Die wirtschaftliche Situation des Landes hat sich dramatisch verschlechtert und die unkalkulierbare Politik des „großen Kolchosbauern“ hat zur internationalen Isolation und Ächtung des Landes geführt. Der weißrussische Staat unter Lukashenko ist nicht an der Föderung der weißrussischen Sprache und einer eigenständigen weißrussischen Kultur interessiert. Nach dem im Mai des Jahres 1995 in Weißrußland durchgeführten Referendum wurde erneut die russische Sprache als Amtssprache eingeführt, kehrten die alten sowjetische Insignien zurück, wurde die weißrussische demokratische Opposition unterdrückt und ihre Anhänger verfolgt; die nach dem Zerfall des Sowjetreiches gerade erst errungene Unabhängigkeit wurde wieder zur Disposition gestellt. Auch die nationale Manövrierungstaktik Lukashenkos nach dem Vorschlag Putins, Weißrußland mit Rußland zu vereinen, ändern an diesem Sachverhalt nichts, geht es auch in diesem Falle wiederum allein um den Machterhalt des Diktators.

Was die „Hiesigen“ im polnisch-weißrussischen Grenzraum betrifft, schien

es seit 1991 Hinweise darauf zu geben, dass eine separatistische Bewegung im Entstehen begriffen war, die auf weißrussischer Seite eine gewisse Autonomie von Minsk einforderte. Vertreter dieser autonomen Bewegung führten die Herkunft der „Hiesigen" auf den alten nichtslawischen Stamm der Jatwigen zurück. (In der renommierten polnischen Wochenzeitschrift „Polityka" stellte man damals die Frage, ob nicht im Gebiet der „Hiesigen" eine weitere slawische Nationalität im Entstehen begriffen sei...).

Die Rolle der Sprache im Prozeß der Herausbildung einer eigenständigen Nationalität bei den Weißrussen und „Hiesigen"

Ein wichtiges Element bei der Erforschung von nationaler und kultureller Identität ist die Frage nach der Sprache. Der bekannte polnische Philosoph und Schriftsteller Leszek Kołakowski stellte u.a. fest, dass ein Volk seine Sprache verlieren kann, ohne dabei zwangsläufig seine Identität verlieren zu müssen (ein trauriges Beispiel stellen diesbezüglich die Iren dar).[9] Die Sprache ist nicht immer eine unbedingt erforderliche Voraussetzung für die Herausbildung einer konkreten nationalen und kulturellen Identität, die automatisch ethnische Gruppen an nur **eine** Sprache bindet wie das Beispiel der (Ober)Schlesier, Elsässer oder Masuren beweist, die zu Hause zwar einen polnischen Dialekt sprachen, sich aber in der Mehrzahl der Fälle mit der deutschen Kultur identifizierten. Zu diesen vor allem zwischen den Sprachen stehenden ethnischen Gruppen kann man auch die Gruppe der, was das Nationalbewußtsein betrifft „Gleichgültigen", „Schwankenden" bzw. „Nichtfestgelegten", aber auch Gruppen mit ausgeprägter regionaler, bipolarer oder multipolarer Identität zählen, die an sprachlichen und kulturellen Werte anderer Völker, vor allem während wirtschaftlicher und politischer Konjunkturen partizipieren, ihrerseits aber wiederum ihren eigenen Beitrag beisteuern und damit die Kulturen und Sprachen der Nachbarvölker bereichern.[10] National und sprachlich gemischte Regionen sowie Gebiet mit einer ausgesprägten und gefestigten regionalen Identität entsprechen nicht den im 19. Jahrhundert bestimmten Kate-

[9] Naród utracić może swój język, nie tracąc świadomości swej tożsamości (czego smutnym przykładem są Irlandczycy".Leszek Kołakowski: O tożsamości zbiorowej, w: Moje słuszne poglądy na wszystko, Kraków 1999, s. 156-168.

[10] F. Barth: Introduction, in: Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Difference, hrsg. von F. Barth, Oslo 1992, s. 9-38.

gorien des nationalistischen Europas mit seinen Vorstellungen von den „Sprachnationen“. Im Prozeß der Herausbildung von Nationen bzw. Nationalitäten und von (zumeist von zwei Seiten betriebenen) Integrations- und Assimilationsbestrebungen im Grenz- und Überlappungsgebieten größerer Kulturen und Sprachen kann es einmal zur Herausbildung deklarativer regionaler wie auch multipler, fließender und schwankender Identitäten kommen.[11] Mit der Entwicklung des Nationalismus, der den Aufbau einheitlicher, monistischer Identitäten anstrebt, die den Einzelnen und unterschiedliche ethnische und kulturelle Gruppen ausschließlich an eine Nation zu binden versucht, wurde der Raum für eigenständige Identitäten zwischen Nachbarvölkern, deren Sprachen und Kulturen immer kleiner. Dieser Prozeß kann – wie bereits gesagt – zu bi- bzw. multipolaren Identitäten, aber auch zur Flucht aus einer nicht selten aufgezwungenen nationalen Zugehörigkeit sowie zur Suche nach einer eigenen Identität führen.

Im weißrussischen Falle haben wir es mit einem historischen Prozeß des Verschwindens einer lebendigen, gesprochenen Sprache zu tun, ähnlich wie zuvor in Europa in Irland bzw. in Schottland geschehen. Dabei geht die neuweißrussische Sprache in ihren Wurzeln auch auf Dialekte anderer slawischer Stämme, vor allem der Kriwitschen zurück, die im sechsten Jahrhundert in das heutige Gebiet Weißrußlands einwanderten und sich mit den in diesen Gebieten bereits vorher ansässigen baltischen Stämmen und deren Dialekten zu vermischen begannen. Gegenwärtig kann man den Prozeß des schrittweisen Verschwindens und endgültigen Verlustes einer lebenden Sprache bei den Niedersorben in der deutschen Lausitz beobachten. Die weißrussische Kultur, die sich auf das Weißrussische stützt, stellt heute angesichts der dominierenden russischsprachigen Kultur in Weißrußland eine absolute Minderheit im eigenen Land dar und provoziert die Frage, ob auch eine weißrussische Kultur und Identität in einem anderen sprachlichen Gewand möglich ist. Im Falle der „Hiesigen“ kann man den selben, frappierenden Mangel einer übergreifenden und integrierenden sprachlichen wie kulturellen Zugehörigkeit beobachten, obwohl wenn mit dem Fremden, Andersartigen konfrontiert, der eigene Dialekt und damit verwandte andere Mundarten durchaus eine identifzierende und integrierende Funktion nach dem Motto „Wer nicht so wie wir spricht, gehört nicht zu uns“ ausüben kann. Sprachliche Zeichen und Kulturcodes bestimmen jenen engen Kreis der Zugehörigkeit zum vertrauten „inneren Kreis“ (orbis interior), als geschlossene regionale Gemeinschaft verstanden, die sich von der Außenwelt (orbis exterior) unterscheidet. Ein wichtiges Element von Kultur ist

[11] Thomas Hylland Eriksen: Ethnicity and Nationalism, London 1993.

zweifelsohne die Sprache, die im Elternhaus gesprochen wird. Der ständige Gebrauch des Russischen in den meisten weißrussischen Familien sowie Russisch als Kommunikationssprache führt automatisch zu einer Annäherung, zur wachsenden Identifizierung mit der russischen Kultur und Identität und den Russen als Hauptbezugsgruppe auf Kosten der ohnehin nur schach ausgeprägten weißrussischen Identität. Der Gebrauch des Weißrussischen bzw. seiner Dialekte führt andererseits zu einer kulturellen Annäherung an Polen und damit an den Westen. Das Polnische hatte in der Geschichte seit der Zugehörigkeit der weißrussischen Gebiete zum Polnisch-Litauischen Commnewealth das Tor zur westlichen Kultur, sowohl über das Latein als auch über die polnische Sprache geöffnet. Ähnlich wie die Ukrainer charakterisiert auch die Weißrussen eine innere Zerrissenheit zwischen einem mehrheitlich national und europäisch eingestellten Westen und einem eindeutig russophilen, ja prosowjetischen Osten mit dem zwar russischsprachigen Zentrum Minsk, in dem die meisten Konflikte ausgetragen werden. Heute sehen sich nicht nur die „Hiesigen", sondern auch die Weißrussisch Sprechenden als Minderheit im eigenen Land. Der gewaltsame Wechsel der nationalen Selbstidentifizierung vom Weißrussischen zum Russischen in der zweiten Hälfte der siebziger Jahre des 20. Jahrhunderts war mit der internationalen Expansion des kommunistischen Systems und dem weltweiten Machtzuwachs der Sowjetunion vor allem nach der Niederlage der Amerikaner im Vietnamkrieg verbunden. Gerade in jener Zeit begann das Weißrussische (ähnlich wie auch andere Sprachen in der Sowjetunion) zu Gunsten des Russischen dramatisch zu schrumpften, wurde die Sprache zusehens immer weniger gebraucht und abgelehnt. Ähnliches trifft, jedoch nicht in diesem Ausmaß, für die „einfache Sprache" (prosta mowa) der Hiesigen zu.

Das Gewaltregime Lukashenkos hatte nicht nur zu einer Abwendung des Westens und der zum Westen zurückkehrenden Staaten Ostmitteleuropas geführt, sondern auch Stereotype vom leicht beherrschbaren, passiven, unterwürfigen und kommunistenfreundlichen Weißrussen verstärkt, die nicht selten erniedrigend als von Minderwertigkeitskomplexen behaftete „Kollektivmenschen", ohne ausgeprägte Individualität charakterisiert werden, die sich eilfertig jeglichen politischen, sprachlichen und kulturellen Veränderungen anpassen und eine geradezu masochistische Leidensfähigkeit zu besitzen scheinen. Diesbezüglich könnte der Rückzug auf die politisch und gesellschaftlich unverbindliche Kategorie des regionalen „Hiesigseins" auch als eine Art Flucht aus dem Dilemma der Zeit gesehen werden. Sie führt aber zu einer freiwilligen, gewollten Selbstisolation, zur Selbstblockade, zur verhängnisvollen Ghettoisierung im soziologischen Sinne, zur Konzentration auf das enge Eigene, Private, Persönliche, zur Abgrenzung von

anderen Kulturen, Völkern, von Europa. Die Politik wird wie auch die Verantwortung für die Geschicke des Landes an die Elite des Landes abdelegiert.

Ein weiters mit der nationalen und kulturellen Identität verbundenes Problem ist die Einschätzung und Wertung des „Andersartigen", der fremden Menschen, Sprachen und Kulturen aus der vergleichenden Perspektive der eigenen Sprache, Mundart und Kultur. Das betrifft vor allem Menschen wie die „Hiesigen", die nicht in der Lage oder nicht Willens sind, ihre eigene nationale Zugehörigkeit auf der Grundlage der Nationalsprache zu bestimmen, da sie ausschließlich nur einen von der Literatursprache abweichenden Dialekt sprechen. Ein solcher Dialekt beginnt häufig sein eigenes Leben zu leben, besondere Regeln und Zeichen, die der Standardsprache eigen sind, werden hier nicht beachtet, gepflegt bzw. gemieden. Bei den Polen, die meist keine näheren sprachliche und kulturelle Kontakte mit der weißrussischen Bevölkerung haben, erscheinen nicht nur die Dialekte der „Hiesigen" sowie das Weißrussische bei aller Verwandschaft mit dem Polnischen als fremd, eigenartig, zum Teil unangenehm und lächerlich. Das Sprachproblem zwischen der Literatursprache auf der einen Seite und den zumeist niedriger eingeschätzten und häufig verlachten Dialekten wird häufig am Beispiel des Kontrastes Stadt Dorf gezeigt. Die Nähe und zugleich Andersartigkeit sowie Fremde einer anderen Sprache führt auf der Grundlage von Tautonymen und sogenannten „falschen Freunden" zu eigenwilligen, komischen, lächerlichen Mißverständnissen, zu teilweise absurden Situationen in der sprachlichen Kommunikation. Die sprachliche Andersartigkeit wird humoristisch, parodistisch aufgenommen, die andere Sprache oder der andere Dialekt im Vergleich mit der eigenen Sprachnorm dabei als niedriger, weniger entwickelt, als unreif im Sinne eines „unzivilisierten Bauerndialekts" wahrgenommen. Auch diesbezüglich weist das Stereotyp des Weißrussen eine weiter, negativ konnotierte Dimension auf, die Überzeugung vom ärmlichen, provinziellen bäuerlichen Charakter der Sprache, aber auch der Kultur und Mentalität sowohl der Weißrussen als auch der „Hiesigen".

Zur Darstellung der „Hiesigen" in der Literatur

Die ehemaligen polnischen Grenzgebiete im Osten des Landes, „Kresy" genante, die zugleich Grenzraum von Ostmitteleuropa sind, wurden - im Widerspruch zur Realität - gerade in der polnischen Literatur als ein geographisch geschlossenen Gebiet dargestellt, das mit dem eigentlichen Polen nicht nur eng verwandt, sondern auch auch mit ihm durch eine Vielzahl unterschiedlicher Banden verknüpft war. Das betraf in erster Linie die Vertreter der in den Gren-

zgebieten ansässigen polnischen Aristokraten, vor allem den polnischen Landadel. Bis zur Romantik wurde der Bauer als nicht würdig erachtet, Gegenstand der polnischsprachigen Literatur zu sein, und er schied automatisch aus den damaligen ästhetischen Kontext von Kunst und Kultur aus.

Die Frage der nationalen und kulturellen Identität spielt in der polnischen Grenzlandliteratur eine wichtige Rolle, sie ist vor allem mit der langen Herrschaft Polens über diese Gebiete verbunden. Es war die polnische Schriftstellerin Maria Kuncewiczowa, die in ihrem literarischen Werk „Der Förster" (Leśnik) das Thema vom Sieg des polnischen Patriotismus über die angeblich in die Irre führende Frage der nationalen Zugehörigkeit in den östlichen polnischen Grenzgebieten erörterte und über die literarische Hauptfigur des Romans die traumatische Identitätskrise zeigt, in derem Verlauf Kazimierz zum „Hiesigen", einem dieser Menschen in Polesjen wird, wo „niemand richtig von sich wußte, ob er Pole, Litauer oder Russe sei oder vielleicht von den Deutschen kommt" (Jeden, który staje się w końcu „tutejszym", jednym z tych ludzi na Polesiu, gdzie nikt dobrze o sobie nie wiedział, Lach on czy Litwin, czy ruski czlowiek rdzenny, albo li może z Germańców). Der weltbekannte polnische Schriftsteller und Nobelpreisträger Czesław Miłosz erläuterte wesentlich später in seinen Ausführungen „Heimatliches Europa" (ins Deutsche als „Ost- und westliches Gelände" übersetzt) „diese Mischung aus polnischem, weißrussischen, litauischen und deutschen Blut, wovon ich selbst ein Beispiele bin" (ten melanz krwi polskiej, bialoruskiej, litewskiej i niemieckiej, jakiego jestem przykladem). Das gesamte kulturelle Begriffsarsenal verband sich in der polnischen Kultur und Literatur über die östlichen Grenzgebiete (Kresy) mit dem Polnisch-Litauischen „Commonwealth" und über diesen dann mit Polen. Identifaktionsmuster sollte in in jener Gemeinschaft von Staaten, Sprachen und Kulturen und auf Weißrußland angewendet die Identifikationsformel *gente Russus albus, natione Polonus* sein. In der weißrussischen Gesellschaft wurde bereits damals kaum eine Schicht oder Elite gesehen, die als geeignet erschien, die weißrussische nationale Kultur zu sublimieren. Die einheimische weißrussische Eliten, die sich zwischen den miteinander rivalisierenden Polen und Russen befand, war zumeist recht schnell beiderseitigen Assimilationsversuchen erlegen und hörte damit auf, für eine eigenständige weißrussische Kultur im Rahmen des Polnisch-Litauischen Commonwealth einzutreten. Auch später wurde in der zöerlichen, wenig nationalbewußten Haltung vieler weißrussischer Intellektueller ein deutlicher Beweis für fehlende nationale Bindungen gesehen.

In einer Reihe von Werken der polnischen Literatur wurde die Problematik der „Weißrussen" sowie der „Hiesigen" besonders erörtert. Das östliche poln-

ische Grenzland avancierte gerade in der polnischen Literatur des 19. und 20. Jahrhundert zu einem außerordentlich wichtigen Thema. Eines der wohl für größeres Aufsehen sorgenden Bücher über die „Hiesigen", über das generelle Thema der Paradigmen vom „Eigenen" und „Fremden", ist der in englischer Sprache geschriebene spektakuläre Roman „Der Bemalte Vogel" (The Painted Bird/Malowany Ptak) des aus Polen kommenden und nach Amerika emigrierten Schriftstellers Jerzy Kosinski. Es ist nicht schwer, Stoff und Herkunft dieses literarischen Werkes zu entschlüsseln. Es steht in der Tradition der polnischen wie auch der englischsprachigen Literatur, besonders in der von Joseph Conrad (Józef Konrad Korzeniowski).

Die Reise ins von Jarosław Iwaszkiewicz ausgedachte Ludyn führt den Priester Suryn aus Połock durch das sumpfiges Gelände des Smolensker Gebietes. Das menschliche Drama und das Verbrechen beginnen an einem Ort, wo sich die Wege von Polock und Smolensk kreuzen... In einer ähnlichen Ödlandschaft begehen die Bauern in Eliza Orzeszkowas Buch „Die Hexe" (Dziurdziowie) ihr grausames Verbrechen, unter jenen dunklen Mächten nimmt sich auch die Heldin des Romans „Der Njemenfischer" (Cham) das Leben. Zu einer wahren Verkörperung des positiven Weißrussen wird im gleichnamigen Roman der Orzeszkowa die Figur des Paweł Kobycki. Verallgemeinernd setzte die polnische Schriftstellerin in ihrem umfangreichen literarischen Schaffen zum polnischen Grenzland das Weißrussische mir dem Volkstümlichen, Folkloristischen gleich und meint, dass infolge der „Kreuzung der Rassen" (der polnischen mit der weißrussischen), die Polen nur gewinnen können, da sie dadurch „gewisse Eigenschaften übernehmen, die es im Königreich Polen nicht gibt (...), dazu zählte sie vor allem „Beharrlichkeit, Ruhe und Ausdauer".[12] Dieser u.a. von Orzeszkowa geschaffene sanfte, friedliche Typ des Weißrussen gibt es bis heute in der polnischen Literatur; Beispiele dafür sind u.a. Marian Brandys' *Das Königreich von Weißrußland (Królestwo Bialorusi)* oder Jan Józef Lipskis *Zwei Vaterländer, zwei Patriotismen – Bemerkungen über die nationale Megalomanie und Xenophobie der Polen (Dwie ojczyzny dwa patriotyzmy – Uwagi o megalomanii narodowej i ksenofobii Polaków)*. Dazu zählen aber zahlreiche literarische Werke von Tadeusz Konwicki wie beispielsweise sein Roman *Bohin*. Der in Polen lebende weißrussiceh Schriftsteller Sokrat Janowicz unternahm in seinem Essay *Dobroruś, Dobroruś* eine wichtige Revision der erwähnten stereotypen Vision von der hilflosen Sanftmut der Weißrussen sowie der

[12] E. Orzeszkowa do A. Drogoszewskiego, 12 V 1903, w: E Orzeszkowa, Listy zebrane, oprac. E. Jankowski, t. IV, Wrocław 1958, s.126.

Identifizierung des „Weißrussischen" mit dem „Bäuerlichen", die gerade Czeslaw Milosz als Ausdruck einer traditionell verstandenen gesellschaftlichen und nationalen Passivität wertete, die die Weißrussen all zu leicht zum Opfer beliebiger Räuber und Banditen gemacht habe.[13]

„Die Hiesigen", d.h. die unfreien, in Armut und Not groß gewordenen Bauern, unterscheiden sich von ihren polnischen Herrn sehr deutlich, nicht nur in kultureller und sprachlicher Hinsicht, sondern auch im Sozialen. Jener (weißrussischer) Bauerntölpel erschien nämlich recht spät auf dem Parkett der polnischen schöngeistigen Literatur. Es war Leon Kruczkowski, der das Gegenstück zum passiven, schicksalsergebenen Bauern schuf. Sein menschlicher, liberaler Bauer tauchte wohl zuerst in Konfrontation mit dem polnischen Adel in Kruczkowskis Roman „Rebell und Bauer" (Kordian i cham) auf. Auch Edward Redlinski – übrigens ähnlich wie Jerzy Kosinski – bedient sich dieses Kontrastes von Bauer und (Guts)Herr, vor allem beim Zusammenprall des primitiven, finsteren, zurückgebliebenen (ostpolnischen) Dorfes mit der modernen städtischen Zivilisation und Kultur und ihrer angeblichen Fortschrittlichkeit, Verderbtheit und Dekadenz. Diesen Gegensatz reflektiert auch die zielgerecht und funktional eingesetzte Sprache im Gegensatz von Literatursprache und Dialekt. Dieser Kontrast wird auch über geographische und geopolitische Dimensionen gezeigt. Wie sieht der Mikrokosmos von Taplary, jenem entlegenen Dorf aus Redlińskis literarischem Werk „Konopielka" aus? Es ähnelt ganz und gar jenen am Ende Europas liegenden zivilisatorisch zurückgebliebenen Dörfern mit ihren skurilen, rückständigen und zum Teil brutalen Einwohnern aus Kosińskis Roman „Der bemalte Vogel" (The Painted Bird/Malowany ptak). Dieses geographische Gebiet ist von der Außenwelt durch ausgedehnte Sümpfe, Flüsse und Überschwemmungsgebiete abgeschnitten, isoliert. Seine einfachen Bewohner scheinen noch in einer Art Urgemeinschaft mit ihren eigenen Gesetzen und Regeln und in enger Verbundenheit mit der Natur zu leben. Das ist nur eine von mehreren möglichen Interpretationen.

SCHLUßBEMERKUNG

Die Schriftsteller des polnisch-weißrussischen Grenzlandes schauen wahrscheinlich aus einer etwas anderen Perspektive auf die Problematik der „Hiesigen" und deren eigenwillig erscheinende regionale Identität. Für sie mag der Kontrast Stadt Land auf der einen und der Gegensatz von polnische Identität und

[13] K. Podlaski: Bracia nasi? Rzecz o Białorusinach, Liwinach i Ukraińcach, Warszawa 1984, s. 13.

regionale Identität auf der anderen Seite für ihre literarische Arbeit nicht ausreichend anregenden literarischen Stoff bieten, um die Paradigmen des „Eigenen" und des „Fremden" in ihren Werken zu zeigen. Sie verfügen über andere Erfahrungen, die sich vor allem aus der spezifischen Erfahrung zweier Sprachen und Kulturen ergeben. Sie leben und schreiben im engen Umfeld zweier mit einander verwandter Völker, Sprachen und Kulturen, die sie bestens kennen. Damit können sie, mehr als ihre weißrussischen Kollegen, zu wahren Brückenbauern zwischen den Völkern und Kulturen, zu wertvollen Botschaftern ihrer Länder werden.

Das Phänomen einer „hiesigen", regionalen Identität im Spannungsfeld zwischen Polen und Rußland unterscheidet sich allerdings deutlich von einer zu beobachtenden Abkehr von der nationalen Identität, wie sie sich gegenwärtig in mehreren Ländern Westeuropas abzeichnet. Im Hinblick auf den traditionell förderativen Charakter des deutschen Staates gibt es gerade Deutschland stark ausgeprägte regionale Identitäten wie beispielsweise in Bayern oder in Sachsen. Im Prozeß der Reichseinigung, die 1871 auf preußischem Wege vollzogen wurde, aber auch in Folge der Vereinigung beider deutscher Staaten mit Hilfe des „Anschlusses" der DDR an die BRD, kam es zu einer weiteren Stärkung des Regionalbewußtseins zu Ungunsten einer gesamtdeutschen Identität. Heute ist man in Deutschland vorrangig ein „Hiesiger", ein Sachse, Bayer, Schwabe und weniger ein „Gesamtdeutscher". Diesbezüglich nimmt die „hiesige" Identität eine weitere, andersartige, universale Gestalt an. Denn das regionale Bewußtsein in Deutschland ergibt sich oft aus dem bewußten Verzicht auf eine vorher bereits etablierte nationale Identität. Dieser Verzicht, aber auch die Verdrängung nationalen Selbstbewußtseins führt dazu, dass man heute in Deutschland Bedenken und Probleme beim Erörtern der Frage empfindet, „Stolz ein Deutscher zu sein?". Die weißrussische „hiesige" Identität hat im Unterschied dazu nie die Etappe einer nationalen weißrussischen Identität und Selbstidentifikation erreicht.

ЗАЎВАГА

Нямецкі аўтар разглядае зьяву „тутэйшасьці", якая, як вядома, знайшла асаблівую трактоўку ў беларускай літаратуры (даволі нагадаць п'есу Янкі Купалы „Тутэйшыя").

„Тутэйшасьць" пашыраная не толькі ў нашым стараньні. Гэта зьява ўнівэрсальная, найвыразна заўважная ў культурна-нацыянальным памежжы і сярод этнічных групаў, адрозных у моўных адносінах, але з неадназначнай нацыянальнай сьведамасьцяй. Аўтар у сваіх развагах найбольш апіраецца на славянскім матэрыяле, на беларускім у прыватнасьці. Аналізуе механіку асіміляцыі тыпу: Я – Беларус польскай нацыянальнасьці // я – белорус, но русский.

Hans-Christian Trepte – Institut für Slavistik Universität in Leipzig.

Zofia Ilinska (1921-1995)

Zofia Ilinska wurde 1921 im Nordosten der östlichen Grenzgebiete der Zweiten Polnischen Republik (II Rzeczpospolita) geboren, die heute zu Litauen bzw. zu Belarus gehören. 1920 waren ihre Eltern in die alte Heimat zurückgekehrt, um ihr niedergebranntes Gut bei Moryn am Niemen wieder aufzubauen. Sechzehn Jahre später, am 17. September 1939, mußte die Familie erneut flüchten. Dem Geheimabkommen zwischen Ribbentropp und Molotow folgend hatte die Rote Armee Ostpolen besetzt. Über das noch freie Litauen gelangte Zofia Ilinska in den Westen und fand in England eine neue Heimat. In Essex erlernte sie die englische Sprache, um schließlich englische Literatur an der Universität von Reading zu studieren. Bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges hatte sie zwei Gedichtbände in polnischer Sprache vollendet. 1946 heiratete sie und zog nach St Mawes in Cornwall. Dreißig Jahre lang führte sie mit ihrem Ehemann verschiedene Ferienhotels; geschäftliche Verpflichtungen hielten sie dabei ziemlich oft vom Schreiben ab. In ihrem Buch *Horoscope of the Moon* schreibt sie über ihr Leben nach dem Ableben ihres Mannes und über den plötzlichen Tod ihres einzigen Sohnes, der bei einem Verkehrsunfall ums Leben kam. Während der kurzen Cornischen Sommer kümmerte sie sich um ihre Feriengäste, die langen Winter waren dagegen ganz dem Lesen und Schreiben vorbehalten. Zofia Ilinska las in polnischer, englischer und französischer Sprache; ihr großes literarisches Vorbild war T. S. Eliot. So übertrug sie u.a. sein *Murder in the Cathedral* (1939, deutsch Mord im Dom, 1946) ins Polnische.

Den Gedichtband *Address of Paradise* (1996), bereits in der englischen Adoptivsprache geschrieben, widmete Zofia Ilinska fast ausschließlich ihrer gespaltenen bzw. doppelten Identität und dem Problem der Sprache bzw. des Sprachwechsels. Die in Englisch verfaßten Gedichte einer aus dem polnischen Sprach- und Kulturkontext stammenden Autorin stellen eine Ausnahme dar. Wenn ein Sprachwechsel in der Fremde des Exils erfolgreich vollzogen wurde, dann geschah das in erster Linie in der Prosa und Dramatik, doch fast nie in der Lyrik. Zahlreiche, in den englischen Text eingeflochtene polnische Wörter unterstreichen die polnische Herkunft und kulturelle Identität von Zofia Ilinska. Erst nach dem Zusammenbruch der Sowjetunion durfte sie 1992 ihr Heimatland am Fluß Niemen (Memel) wiedersehen. Wie bereits vor siebzig Jahre ihre Eltern kam nun die Tochter in ihr Dorf zurück, fand ihr Vaterhaus verwüstet und die Gräber zerstört vor. Nach ihrer Rückkehr nach England stiftete sie einen Fonds, um die Gräber und die kleine Kapelle wieder aufbauen zu lassen. Im Juni 1994 fuhr sie aus Anlaß der Kirchweihe der katholischen Kapelle wieder in ihr geliebtes Land am Niemen. Es sollte ihre

letzte Reise sein. Kurz nach ihrer Rückkehr nach England erkrankte sie an Krebs und verstarb im Oktober des Jahres 1995.

Address of Paradise, die dritte in englischer Sprache verfaßte Gedichtsammlung der Autorin, ist zum größten Teil ein Ergebnis der in das Land der Kindheit unternommenen Reisen. Mit ihren Gedichten versucht die Autorin, die immense Distanz zwischen ihrer ersten Welt am Niemen und der zweiten Welt im britischen Cornwall zu überbrücken. Beim Wiedersehen mit der alten Heimat mußte sie erstaunt feststellen, dass sie am heimatlichen Niemenfluß nur in polnischer Sprache schreiben konnte. So ist das Gedicht „Niemen", das Zofia Ilinska am Flußufer in den Sinn kam, in polnischer Sprache entstanden und wurde später von der Verfasserin ins Englische übertragen.

Zu den wichtigsten Schlüsselwörtern im literarischen Werk von Zofia Ilinska gehören die Ausdrücke „word" (das Wort) und „roots" (Wurzeln). Beide Begriffe widerspiegeln die eigene Exilerfahrung, den komplizierten Sprachwechsel, das Schreiben in einer fremden Sprache, die traumatische Entwurzelung nach Flucht und Vertreibung und die problematische Neuverwurzelung im Gastland sowie die daraus erwachsene doppelte kulturelle Identität, die von der sensiblen Dichterin immer wieder künstlerisch hinterfragt und zum Ausdruck gebracht wird. Bezüge zur Bibel werden im literarischen Werk der Ilinska ebenso deutlich wie der stete Bezug auf die gesamte europäische Kultur im westlich-abendländischen Sinn.

Zofia Ilinska fühlte sich als ein Kind Europas, sie kam aus einem Teil des Kontinents, der mit den dort einst lebenden bunten Menschgewirr aus Polen, Weißrussen, Juden, Russen und Zigeunern, durch Kriege, Revolutionen und Vertreibung verschwunden ist und nur noch in den Erinnerungen der Überlebenden fortlebt. Das Bändchen *Address of Paradise*, aus dem hier wenige Beispiele vorgestellt werden, gehört zu jenen wertvollen intim-persönlichen Zeugenaussagen, in denen sich das Leben, das Leid von Millionen Europäern aus dem „anderen Europa" widerspiegelt, die ihre alte Heimat verloren und das Glück hatten, eine neue zu finden.

H-Ch. T.

THE RIVER AT THE HOUR OF NOON-TIME
MILKING AND THE HORSES
DER FLUSS ZUR ZEIT DES MITTAGMELKENS UND DIE PFERDE

Jahrhundertealt, kontemplativ und stumm,
Fließt der Fluß durch Wiesen einer langsamen Bewegung gleich,
aortend durch mein Herz zur Ostsee hin.

Ein Pferd wird zum Ufer geführt, beugt seinen Kopf und trinkt.
Das Pferd, der Mann mit dem Pferd blicken lange in das Wasser.
Langsames flaches Gulgern. Bewegungslosigkeit.
Die Kühe sind zur Weide gezogen, die schwarz-weißen Friesen.
Die Bienen sind zur Weide geflogen - Töchter, Enkeltöchter
Der Wilden Mutterbiene der Königin, die beim Ausschwärmen
Aus einem geborstenen Baumstumpf von meiner Mutter eingefangen wurden.
Die Bienenstöcke sind geweißt. Sieben. Darunter die Apfelbäume,
Unsere sieben himmlische Schreine mit summendem Heiligenschein.

Die Sonne steht hoch. Es ist die Stunde des Mittagmelkens.
Die Milchfrauen klettern auf die Karren,
Dralle Weidemädchen ziehen ihre langen Röcke hoch,
Rücken ihre Tücher zurecht, werden auf die Kuhblumenweiden gefahren.
„Gelobt sei der Herr Jesus Christ“ stimmen alle an.
„Für immer und ewig amen“ antworte ich ihnen.
Kannen, Eimer, Schemel werden auf die Karren geladen,
Die Pferde warten - das eine grau, das andere kastanienbraun, zwei Füchse.
Siwak*, der Wallach, ist von eigener Vornehmheit
Nach dem Schwimmen im Fluß trocknet seine graue Mähne.

Es gibt nichts Geduldigeres auf der Welt als
Ein Arbeitspferd, seine sanfte Unterwürfigkeit,
ehrwürdige, unbestrittene Güte.

Der Wind spielt in seiner ungekämmten, wehenden Mähne.
Ich gebe ihnen Zuckerstückchen. Sie zermalmen sie, wedeln
mit ihre langen dunklen Schwänzen die Fliegen davon, runzeln ihre Haut
Heben ab und zu einen ihrer beschlagenen Hufe
Bereit den Sand jener beschwerlichen Wege zu betreten.
O sie sind unbezahlbar, edel, unsere herrschenden Prinzen.
Hier gab es keine Pferde als ich geboren wurde
Kein einziges lebendes Pferd im ganzen Lande.
Allmählich, eins nach dem anderen, wurden sie vom Westen hergebracht
In Güterzügen auf Stroh von Warschau nach Lida,
Eine unglaublich wertvolle Fracht, von Tatus-Papa begleitet.

** siwak, siwek, polnisch; deutsch: Schimmel*

NIEMEN / MEMEL

Ich sitze am Niemen und blicke auf die Boote
Krähenjunge ziehen um mich ihre Kreise
Hier singt eine Nachtigall - da fliegt eine Seeschwalbe vorbei
Das Ruder eines Fischers taucht in das Wasser.

Die gleichen Wälder und die gleichen Weiden
Wie vor Jahren - wortlose Verzauberung
Und eigenartige, melancholische Traurigkeit und Verwunderung.
Wohin ist all das Wasser und die Zeit geflossen?

Der Fluß murmelt: bedenke, Schwester,
Nimunas - Niemen sind sie nicht dasselbe?
Flach - tief - wirbelnd - still

Fasziniert - mit mir selbst beschäftigt - in voller Flut
Meine Sterne und meine Fische liebkosend
Eile ich dem Meer entgegen, denn das ist meine Bestimmung.

MY TWO COUNTRIES / MEINE ZWEI LÄNDER

Erfüllt von Schmerz und Zorn blicke ich zurück
Auf die ehrerbietende Ebene meines ersten Landes
Eine gefährliche Ebene die es wehrlos machte

Eine großzügige Ebene - stolze und vertrauensvolle Ebene
Sorglose schneeverwehte dem Tod trotzende Ebene
Ungeschützt und einfältig - für immer entschwindend.

Und dann die Art wie sie schrumpfte und verschwand
In Grenzen und aus Grenzen gezwängt - erlaubte sie den Landkarten
Ihre grausamen Pokerspiele zu spielen.

Weitentfernt von der Ebene schlug ich dann mein Zelt
in meinem Adoptivland auf - auf granitenem Fels
Oben auf einem Keltischen Hügel. Die Gezeiten der See

halten einbrechende Horden fern. Die Kieselsteine geben
einen zischenden Klang von sich beim Rückzug der See.
Ich fülle meine Augen mit Seevögeln und den Umrissen von Booten.

Und es gibt hier einen Anflug von Magie. Lausche.
Sei still und hör‘ zu: eine wilde Flucht von Hufen
Die Hufe der Einhörner - ein gedämpfter Laut.

Zoya Mel'nikava

THE FORMULA OF OPENNESS: THE „TERMAPILY" JOURNAL AND MODERN BELARUSIAN LITERARY PROCESS

Yan Chykvin, Editor-in-Chief of the journal, has proclaimed this formula five years ago in his address to the readers of the very first issue of the „Termapily" (Thermopylae; a narrow pass of east-central Greece; became known after Persian defeat of the Spartans 480 B.C. – *BIR*). It is quite obvious today that foundation of the Belarusian journal in Poland created the new possibilities not only for the members of the „Belaya Vezha" (*abbr.* „Belavezha"; A White Tower) Literary Association; that was the primary initial concern of the Editor-in-Chief of the journal and his associates when they came up with the decision to found a serious periodical edition „for publishing the „longer" prose genres, essays, theatrical plays, articles on literary criticism and reviews" („Termapily", # 1, P. 3).

Within the recent five years of its existence the „Termapily" journal turned out to be the environment which united those people who were sincerely concerned

about the destiny of high Belarusian literary style and Belarusian culture in a broad sense of this word. One could read on its pages the new works by the writers, literary critics, and specialists in the field of literature and culture studies, historians and even musicians. It should be stressed that the journal was a good opportunity to publish the latest materials not only for the authors of the Polish origin. Some fifty per cent of the contents of each issue of the journal comprise very interesting, rigorous, thoughtfully selected and carefully processed materials by the authors who currently reside outside of Poland. Vast geography of the journal, being initially a good sign of the publication, has later on become its constant tradition. Under the covers of the „Termapily" we can find the names of the authors from Poland, Belarus, Dresden, London, Glen Kova and other close and remote areas of Europe; they were not only the scholars from Minsk who could publish their works in the journal, but also their colleagues from Harodnia, Berastse and Homel'. Six issues of the „Termapily" (the first one appeared in 1998) turned out to be an edition which was full of deeply oriented concepts, on the one hand, and, on the other hand, it was a pretty universal publication comprising a broad spectrum of materials on current issues of literary criticism, artistic values as well as Belarusian studies.

This is of major importance today that it is not in Belarus, but mainly here, in Belastok, on the „Termapily" pages, where we can read the most recently created works by Yanka Bryl', Nina Matsiash, Anatol' Kudravets, Ales' Petrashkevich, Vasil' Zuionak, Anatol' Viartsinski. It is a well-known fact that after the „famous" dissolution of the editorial stuff of the „Polymia", the „Nioman" and the „Malados'ts'" journals as well as the „Litaratura I Mastatstva" weekly in 2002 in the Republic of Belarus and creation of the ideologically-stuffed „Litaratura I Mastatstva" Holding Group, the majority of the authors, including the above mentioned ones, refused to publish their works in the Belarusian periodicals. They recalled their materials from the editorial offices. That was the way how Belarusian writers protested against the government-controlled administration of such an exquisite and delicate matter as literature and fine arts. After all, it is the prerogative of each individual author on where to publish his/her creative works.

For many literary workers as well as for regular experienced and motivated readers the „Termapily" is getting more and more significant mainly nowadays when the existing regime encroaches upon the independent mass-media. Unfortunately, they can not get rid of the Herastrate-inspired belief which is based on the assumption that literature should be properly guided by the state in order to proclaim something, to praise somebody, and, of course, to serve the interests of

the domineering ideology. Vasil' Bykau once made a wonderful conclusion on this issue. In his opinion, whenever the authorities of Belarus fail to achieve any slightest success in economy, industry and agriculture, they always come back to their favorite square one, i.e. they begin to raise the ideological and propaganda-related issues. We eyewitness similar process in Belarus nowadays as well.

In my opinion, significance of the „Termapily" journal also deals with the broader sense of recent creative works by the „Belavezha" Association members. I would like to give special emphasis to the two most significant aspects of them.

First of all, broad linguistic circles of Belarus began to seriously consider the Belarusian literature of the Belastochchyna (the Belastok province) as an integral part of the overall Belarusian literary context and process from both synchronic and diachronic points of view. In 2002 they published in Minsk the book named „Belarusian writers of Poland of the second half of the 20th century" which was compiled by Yan Chykvin and a foreword to the book was written by Uladzimir Konan. Publication of such a book contributed immensely to better perception of creative work of the writers of Poland as an integral component and important element of the history of development of the Belarusian literature of the 20th century and the overall modern literary process. It is a well-known fact that within the previous several decades the majority of scholars, who studied the Belarusian literature, tended to ignore creative works by their compatriots residing in Poland. We should definitely thank Uladzimir Hnilamiodau, Uladzimir Kalesnik, Uladzimir Konan, Barys Sachanka and some other writers from Belarus for their previous earlier publications covering various aspects of literary works of their colleagues abroad. Current situation is developing in a much better way. My associates from Brest and I, in particular, apply all our efforts to educate new young generations of future literary workers better and to make them learn more and more about creative work of the Belarusian writers from Poland. We help them better understand and percept creative and esthetical gains of the „Belavezha" writers. This is the reason why we began to deliver a special course in „Literature of the Belarusian Writers Abroad" at the School of Linguistics at the Brest University. Special attention within this course of training is paid to creative work of the writers from Poland. Students of the University, who study Belarusian, Polish as well as Belarusian and Polish Literature, will be offered next year a specialized course of studies in „Belarusian Literature of Poland and Creative Works of the „Belavezha" Association Members".

Serious professional evaluation of place of this literature, artistic traditions and esthetic innovation of the „Belavezha" writers, as well as significance of their

creative works from the point of view of their contribution to the enrichment of the Belarusian literature as a whole, present a complex scientific problem that requires integrated and systemic consideration and solution. To my mind, much has been already achieved in this respect by the Editor-in-Chief of the „Termapily" journal who basically formulated that kind of a problem, i.e. six issues of the journal comprise the number of publications which deal with scientific and esthetical evaluation of creative work of the „Belavezha" authors. Proceedings of the International Scientific Conference, dedicated to the 40th anniversary of the „Belavezha" Association (June 20-21, 1998; Belastok), also contributed very much to this issue. They comprise articles by Liudmila Rubleuskaya (*The Belarusian Myth as an Image of the Nation in the Belastok Poetry of 1980s Through 1990s*), Halina Tychka (*Sakrat Yanovich Within the Context of the Belarusian Tradition*), reasoning by Volha Shynkarenka (*Listening to the Whisperings of the Centuries*) on the historical and mythological prose works by Mikola Haiduk, materials by Liudmila Zaremba (*Interaction of Creative Individualities: Yan Chykvin vs. Uladzimir Haiduk*), Anatol' Ramanchuk (*Man, Space, Time in the book „The First and the Last World" by Yan Chykvin*), Tereza Zaneuskaya (*The Motive of Fire in Poetry of the „Belavezha" Literary Association Members*), Irena Rodzevich (*The „Belavezha" Writers and Traditions of Frantsishak Bahushevich*), Uladzimir Stohel' (*The „Belavezha" Writers and Traditions of Yanka Kupala*) as well as the article by Albina Siamionava (*The Way Consciousness Exists: Poetry of the „Belavezha" Poets as an Integral Part of the Belarusian Literature within the Context of Western Culture*), in which the scholar evaluates creative work of Ales' Barski, Viktar Shved, Uladzimir Haiduk, Mihas' Shahovich, Yan Chykvin, Nadzeya Artymovich, Mira Luksha and others. We should also remember the materials by Liudmila Zaremba (*On Lyrics by Uladzimir Haiduk; Day and Night: Two Wings of the Grand Duke*...) and by Volha Shynkarenka (*The Song of the Ripe Sun* about the artistic system of the *„Bright Moment"* by Yan Chykvin) which have been published in 1997 in the 4th issue of the „Krynitsa" (A Spring) Journal. In issues # 3- 6 of the journal they also published the articles by Anatol' Ramanchuk (*Lyrical Pulse of the Poet. Meditations on Creative Work by Ales' Barski; Several Thoughts of Poetry by Mihas' Shahovich; Tameless Aspiration of Soul*), by Mikola Mishchanchuk who analyzes the creative study „*Who will pay the debt?*" by Yan Chykvin and many others. This is the incomplete list of works by the authors and the editorial stuff of the „Termapily" journal dealing with comprehensive analysis of creative works of the „Belavezha" writers and poets aimed to evaluate their actual contribution to the overall Belarusian literary process.

It is worth mentioning, that mainly the younger and ideologically independent

generation of scholars from Belarus is deeply involved in promotion of scientific evaluation of contribution to the history of Belarusian literature, made by the writers from Poland. And it is not by chance, that they do it. It goes without saying, that the new generation of literary critics and experts got attracted primarily by philosophy and esthetics, creative selfhood, spiritual and moral depth of the literary gains of their compatriots from Poland. Even the above specified publications speak in favor of the fact that these gains are highly appreciated by the Belarusian readers.

My personal evaluation of the current status of the Belarusian literary criticism proves the idea that the new and rather perspective tendency has recently developed in it, i.e. all the scientific issues are considered from the point of view of their spread allover the Belarusian national literary environment as well as its branches in Poland and other foreign countries. The study of the autobiographical prose works, conducted by Veranika Stral'tsova (issue # 3), can serve as a vivid example of my conclusion, i.e. along with the autobiographical materials by Ales' Adamovich, Yanka Bryl', Uladzimir Kalesnik, Ivan Navumenka, Yan Skryhan and some other Belarusian native writers, the author evaluates works of similar genre by Ales' Barski (i.e. his book „From what I saw and experienced", Minsk, 1992), Heorhiy Valkavytski (i.e. his book „Whirlpool. Editor's Essays". Belastok, 1990), Masei Siadniou (i.e. „Masei's Book", Minsk, 1994).

The fundamental book by Yan Chykvin, named „The Distant and Close Ones" (Belastok, 1997), is full of concern about historical objectivity, systemic and integral comprehension of the gains of the Belarusian artistic word. According to Volha Shynkarenka, it goes without saying, that articles by Anatol' Ramanchuk (*Keep burning, my candle*) and Ales' Pashkevich (*The Ways Back: Prose Works of the Belarusian Emigrant Authors of the 20th Century; BLA, Belastok, 2001*) continue realization of the same task and on the same high scientific level of multiple views and fundamental evaluations.

We can obviously conclude, that, step by step, literature of the Belastochchyna is becoming a more vivid and integral part of the overall Belarusian literary context. It is primarily due to the efforts, applied by the „Termapily" Editor-in-Chief, who succeeded to have even united the number of highly-motivated writers. This particular exchange of thoughts and conclusions on creative work of the „Belavezha" writers will also become one of the next stages in achievement of this goal. All the above specified facts speak in favor of the idea that creative works by the writers of the Belastochchyna serve as a self-valuable and esthetically diverse phenomenon, which the history of the Belarusian literature and its current course of development can hardly exist without.

There is one more issue, which I would like to draw your attention to while speaking about the significance of the „Termapily" journal. I do believe, that it won't be unconvincing for me to state, that both the „„Belavezha"" Association and the „Termapily" journal help us, native Belarusians, to remain Belarusians in Belarus. It is especially felt within the recent years when, using Mihas' Tychyna's words, „Belarusian consciousness is vanishing at an apocalyptic pace". Destructive effect of the de-Belarusization process is depicted in the works published in the journal by Anatol' Viartsinski and Sakrat Yanovich, Yanka Bryl' and Yan Chykvin, Vasil' Zuionak and Nadzeya Artymovich, Ales' Barski and Mira Luksha, Ales' Petrashkevich and Halina Tvaranovich, Ales' Pashkevich and Liudmila Rubleuskaya, Mihas' Tychyna and Mikola Mishchanchuk, Radzim Haretski and Yanka Zhamoitsin, Heorhi Valkavytski and Ala Petrushkevich. Nowadays it is next to impossible to publish any material containing protest against mass assimilation of Belarusians both within the mother country and abroad. To be more precise, such Belarusian state-controlled periodicals comprise the „Nioman" and the „Polymia" journals as well as the „LIM" newspaper. In contrast to them, the „Termapily" journal provides its authors with such an opportunity. By the way, the „Belavezha" Association members do not wait for Belarus to become Belarusian and to take care of its national minorities in the world.

Again, that was mainly thanks to the „Termapily" journal and publications by Yan Chykvin (*A Flat Played by Siadniou*), Halina Tvaranovich (*Within the Flame of the Poet's Spirit*), Alena Anisheuskaya (*Holding a Torch in His Hand*) the Belarusians could say good-bye to Masei Siadniou in a painful and reserved way. They could finally experience the belated (very often we do many things too late) feeling of aching pity and sorrow as well as realization of the fact that not long ago such a wonderful and tender son of Belarus lived among them. His creative work also joined the literary process too late and not for a long time. In early 1990s some works and bits of information by and about Masei Siadniou, Natallia Arsenneva, Larysa Heniyush, and Andrei Mriya were honorably included into the school curriculum of Belarusian literature in Belarus. However, pretty soon the bureaucrats in the field of education found the above personalities to be rather „suspicious" and for an indefinite period of time their names were crossed out of the school textbooks again.

The „Termapily" of 2000 also witnessed successful publications of a satirical comedy named „International in a Belarusian Way" by Ales' Petrashkevich, extracts from the documentary novel by Ales' Pashkevich called „The Square of Will", a story of „A Father" by Anatol' Kudravets, prose works by Sakrat Yanovi-

ch, Yanka Bryl', novels by Yanka Yuhnavets (*It*) and Leh Puhir (*Feast in the Eighth Heaven, or the Lenskya Shliahta (dialogs that took place while having a drink)*). As a literary and artistic phenomenon the journal became well known primarily for poetical works published in it. Through the whole five-year period of existence of the periodical its poetry was full of intellectual, philosophical, highly esthetical as well as social and publicistic motives. Poets Masei Siadniou, Yan Chykvin, Uladzimir Haiduk, Anatol' Viartsinski, Vasil' Zuionak and Halina Tvaranovich as well as poets and translators (Nina Matsiash and Liudka Sil'nova) contributed very much to that image.

Sections of the journal dealing with literary criticism, reviews are also full of interesting fundamental materials. Publications by Arnold McMillin on poetry of Uladzimir Karatkevich and creative work of Mihas' Stral'tsou, reasoning of Yan Chykvin about the book „Belarusian Literature within the Diaspora" are full of accurate observations, deep and original generalization. Also, Volha Shynkarenka published her impressions about the book „Ways Back" by Ales' Pashkevich, Nadzeya Panasiuk wrote about creative work of Mihas' Shved which he dedicated to little children, Yanka Zhamoitsin analyzed the book by Halina Tvaranovich „The Edge of the Millennium" and Danuta Springman evaluated literary heritage of Ales' Adamovich.

On behalf of the Berastseishchyna (the Brest province) scientists who work in the field of literary criticism, I have an honor and pleasure to thank the Editor-in-Chief of the „Termapily" journal for a very pleasant and fruitful cooperation with us. We highly appreciate the possibility to have published the materials written by Mikola Mishchanchuk, Uladzimir Lebiadzieu and Henadz' Pranevich as well as very important works by Uladzimir Kalesnik,, who considers himself to a significant degree to be a pupil of the Polish classical literature and esthetics, and who is a good friend of numerous Polish writers (and especially the members of the „Belavezha" Association).

We do hope that the results of the recent research of the Belarusian literary critics and researchers are of interest for many men of letters in Poland and other foreign countries. Their publications enable the readers in various countries to form a better impression about the modern Belarusian literature as well as current status of literary criticism.

Undoubtedly, the „Termapily" is of major importance. It is known to be an elite, intellectual as well as artistic and literary journal, which notably influences upon the rest of the literary and artistic periodicals in Belarus as well. The young

publishers of the „Dzeiaslou" („The Verb") journal in Minsk seem to have used the „Termapily" traditions as a model for their current and future development.

Cooperation between the „Belavezha" writers and their colleagues in Belarus is, of course, very perspective. The Belarusian-Polish borderline serves as an original, historic, ethnic and cultural region. That definitely effected specific nature of literature in it as well as influenced upon various levels and fields relating to creation of specific images, styles, ideology, new topics, themes and genres. Thanks to high initiative and hard efforts applied by Yan Chykvin, which we highly appreciate, we need to definitely go ahead with such kind of cooperation. It can be organized either in the form of joined research on the edge-cutting issues of the literary Polish-Belarusian borderline or fundamental studies of works by the writers of the „Belavezha" Association in within a broad Belarusian literary context.

I sincerely wish this cooperation was developing on a larger and more sophisticated scale. This can be quite possible in case of consistent preservation and promotion of the formula of openness, proclaimed by the honorable Editor-in-Chief.

Translated by ***Ivan Burlyka***

APPENDDIX

INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
dedicated to
the 45th Anniversary of the „Belavezha" Belarusian Literary Association

Board of the „Belavezha" Belarusian Literary Association
Institute for East Slavic Philology
School of Linguistics
University of Belastok

Belastok
June 8, 2003
1 University Square

PROGRAMM:
10:00 – Yan Chykvin
Address of Chairman of the Literary Association
10:20 – Halina Tvaranovich (Belastok)
Stylistic and esthetic peculiarities of the Belarusian literature in Poland.
10:50 – Volha Shynkarenka (Homel')

Heorhiy Valkavytski: about himself and the world.
11:10 – Uladzimir Hnilamiodau (Minsk)
Sakrat Yanovich: Scale of His Talent and Personality.
11:30 – Piatro Vasiuchenka (Minsk)
Pattern of Artistic World of Sakrat Yanovich: Chronotope, Irony, Symbol.
11:50 – Liudmila Sin'kova (Minsk)
Man and History in Memoirs by Yanka Zhamoitsin.
12:10 – Halina Tychka (Minsk)
Prose Works by Mikhas' Andrasiuk: search for new approaches to artistic comprehension of life.
12:30 – Ales' Makarevich (Mahiliou)
Genre-related and Stylistic Peculiarities of Prose Works by Mira Luksha.
12:50 – 13:50 Discussion

14:00 – 15:00 Lunch Break

15:00 – Vanda Supa (Belastok)
Maxims of Wisdom in Prose Works by the „Belavezha" Members.
15:20 – Bazyl' S'ehen' (Belastok)
Dialectal Word in Literary Language (On the Issues of Peculiar Features of Creative Works by the „Belavezha" Members).
15:40 – Ala Bradzihina (Homel')
Intimate Lyrical Works by the „Belavezha" Poets.
16:00 – Anatol' Ramanchuk (Hrodna)
Lyrical Works by Mihas' Shahovich.
16:20 – Zoya Mel'nikava (Brest)
The „Termapily" Periodical and Modern Belarusian Literary Process.

16:40 – 17:40 Discussion

18:00 Dinner

The „Belavezha" Members (1958 – 2003)
Ahniya, Alifer Mariya, Andrasiuk Mihas', Anishchuk Valia, Anisheuskaya Alena, Anton from Lepel', Anhim Liusia, Artymovich Nadzeya, Bazyliuk Mariya, Bazyliuk Mikola, Bandaruk Kastus', Baravik Irena, Barski Ales', Barshcheuski Vasil', Berazavets Yanka, Buiniuk Yurka, Bursh Yasha, Buslovich Zosia, Butsylin Mikola, Vahurka Stanislau, Valkavytski Heorhiy, Vapa Yauhen, Varanetski Mikalai, Vauraniuk Mikola, Haiduk Mikalai, Uladzimir Haiduk, Hauryliuk Nina, Heniyush Yurka, Hrushka Todar, Darashkevich Uladzimir, Dvarakouski Uladzislau, Zhamoitsin Yanka, Zaneuskaya Teresa, Zastavin S., Karbouski S'tsiapan, Karolka Yustyna, Kvapish Varvara, Kiryziuk Ivan, Krasouski Mihas', Leaniuk Veranika, Luksha Mira, Maksimuik Aliaksandr, Martyniuk Zhenia, Pauliuchok Uladzimir, Petruchuk Vasil', Piatel'ski Kastus', Ramanchuk Symon, Rudchyk Viktar, Sauko Hrys'tsina, Sauchuk Uladzimir, Sats Siarhei, Sachko Zoya, S'ventahouskaya Iryna, Svisiok Ales', S'elviasiuk Valiantsin, Sklubouski Vintsuk, Smyla Bahdan, Soshka Andrei, Stahviuk Viktar, Stsepaniuk Andrei, Tankevich Leapol'd, Tvaranovich Halina, Trachuk Yurka, Hliabich Yahor, Tselushytski Yanka, Chykvin Yan, Shatylovich Dzmitry, Shafran Paulina, Shahovich Mihas', Shved Viktar, Shkliaruk Uladzimir, Shostak Yanina, Yanovich Sakrat, Yanovich Yaraslau….

Nadzeya Artymovich
(Надзея Артымовіч)

***

To Bel'sk

My tiny hometown
Which is as small
As a short drop of rain
Which spreads across
And ceases to exist
When it drops down the earth.

My small hometown
Which is as tiny
As a drop of rain
But
It will never spread across
And the tempest will destroy it never
And the fire won't burn it down.

My hometown,
Your narrow streets
Full of people
Both old people
And young children
How good it is to flow into the river of old people and children
To breath in some air.

A rootless tree
Withers
A man without air
Dies.

***

I don't oppose to the fact
That you have seen much:
Sunrise and sunset
And the endless ideal beauty.
Your hand touched upon
A thousand-year history.
Your path was bringing you
Through the stone deserts
And the palaces of rulers,
Powerful
And less known to the world.
You witnessed their ups and downs
Which remain stock-still
In carvings and paintings
That became famous today.
However,
You haven't seen so much.
You haven't seen
A drop of tear…

***

My days
Are standing still
Cracks in time
Are getting bigger
My calendar is cracked
My days
Are standing still
Like shadow
Of a scared man.

Heorhiy Valkavytski
(Георгі Валкавыцкі)

FIGHTERS

Next day the Polish troops retreated from Belavezha. Right away the Red Army soldiers showed up. Trying not to cause any inconvenience to the locals, they pitched their tents on the waste ground and were idling away their spare time there. I haven't been present at the wellcoming ceremony and, therefore, have not heard about the event, but in Stachka one could see the erected green arch. They had obviously arranged some sort of meeting, because everyone in the area spoke about passionate speech made by some kind of Salanevich. Mainly dullness of military uniform and age difference of soldiers stroke our eyes. The word „a fighter" itself impressed us most of all: they did not have soldiers. They were military men but with no shoulder straps. It was the army but they had no officers in it. They had only some sort of triangles, cubes and rhombuses on their tabs. They did not have generals as well. We wondered where such colorless army obtained such a strict discipline and firmness. Within the course of the roadside debates of a „by us vs. by you" they would always win. Even in trade they came over us.

– Do you have bread in your area?

– Yes, up to the neck.

– And milk?

– As much as you like.

– And what about sausage?

– Pecked shelves.

According to them, the Soviet shelves were filled up with meat, sugar and butter. We would laugh at their „shelves", but believe that down there, by them, it was better as compared to our life: we were also experiencing shortage of food stuff and money.

– No problem, you will join the BSSR, and will also have everything what you will need, -- we were consoled by the propagandists.

Yan Chykvin
(Ян Чыквін)

***

Where do the things of great people vanish:
Rubbers of Savanarola,
Foot wraps of Shakespeare,
A bridle for the horse of Alexander Macedonian?

Where do the remains
Of the first owners of
The pike,
Fire
And the plow rest?

Does anyone remember
The first words uttered by
Michelangelo,
Columbus,
Copernicus?

Why don't we admit to ourselves:
Could we repeat by heart
At least two final sentences
Uttered by our parents
During our previous meeting with them?

***

The boat and the roars. The banks are in blossom.
The sand is streaming through the palms
Like precious time of our existence.

The streaming and creative air is around us.
Are we sailing or brought down by the current?
The bark is in motion like a living body.

Painful clarity wells out of the depths.
Does a moment or eternity shine like this?
We are sitting by the fire table of life.

Our destiny presented our wet and black shadows
With a piece of luck to peacefully observe
How the roars are sliding in the water without leaving a trace.

Translated by ***Ivan Burlyka***

Ivan Burlyka
(Іван Бурлыка)

DO BELARUSIANS SPEAK BELARUSIAN IN THE STREET?

This is the question that can be heard very often in various situations. Mildly speaking, for a civilized ear it sounds a bit strange. „What century are we talking about?" – would be the logical continuation of a dialog. The answer is not pleasant for the Belarusians, i.e. the 21st century AD. Would that be OK to ask Germans or Italians about the same kind of things? You can imagine what reaction to this sort of inquiry one can expect.

But emotional beginning of this story does not deprive it from being objective and, therefore, additional comments on this issue would be useful. Before we decide on „who of Belarusians speaks and who keeps silence", it is worth identifying the essence of the term *Belarusian* within its broad and narrow context. In *a broad sense* of this word the Belarusian language (as any other languages in the world) is known to comprise several layers, i.e. literary Belarusian, language of national accents and dialects and what we call „trasianka", i.e. unavailing efforts of certain layers of the society to „sound Russian". In *a narrow sense*, this term comprises only one aspect: literary variant of the national language. This term is usually applied in this respect when questions, specified in the title of the article, are touched

upon. Those, who ask them, mean primarily literary Belarusian that is used on the radio, television, in the spheres of education and such.

To answer this monumental question, let us, first of all, evaluate the structural composition of the population of Belarus from the point of view of the degree of their language expertise and eagerness to apply it in their daily life. There exist several categories of urban and rural population in this country. Representatives of **Category A** *can and speak* Belarusian: some five per cent of the indigenous population mastered its literary variant and use it both in their professional activities and everyday life. The bulk of them comprise writers, poets, people employed in various spheres of education, radio, TV etc. As a rule, most of them in addition can speak one or more foreign languages. For example, in the Hrodna province the majority of the local population, along with Belarusian, can speak Polish and Lithuanian. Another 95 per cent of this category of people, residing in Belarus, *can and speak* their local dialects. The author of this article spent more than ten years going on numerous dialectological expeditions and studying phonetic peculiarities of the Belarusian dialects; that study ended up in defending the doctor paper in dialectology. Multiple contacts with the actual native speakers enable me to say that the majority of the rural population speaks wonderful Belarusian dialects, which will never die and will always serve as an inevitable source of support and development of the literary national language. Within the frame of this category of speakers we can single out **Category B**, the reps of which *want to speak Belarusian but „can not"* because of their heightened sensitivity that they can not speak „proper, literary" variant of the language and, therefore, they prefer to speak the so-called Russian (which is, definitely, far from being the natural Russian language; very often it becomes the target for numerous offensive jokes on the part of the Russian stand-up comedians). They, obviously, need some kind of additional support, which could help them to get rid of their language „incompetence" and prove the simple fact: *a mother tongue always sounds splendid.* **Category C** unites the people who *can but do not want* to speak Belarusian. These are the young people who originate from the rural areas and when they move to towns and cities they apply all their efforts to forget about their provincial roots; it makes them speak a „trasianka", which has never been appreciated by speakers of both literary Russian and Belarusian. Through proper promotion of the national language these people can change their attitude to their mother tongue and return to the form of the language they are accustomed to from their childhood. This will mean a shorter way for them to switch to the literary form of the language and join category A of speakers of Belarusian. **Category D** of the inhabitants of Belarus *cannot and does*

not want to speak Belarusian. Most of such persons comprise former military men (high rank retired Russian-speaking officers) who chose Belarus as the most suitable place for them to spend the rest of their lives in the country with *tolerant and pliable (pamiarkouniya)* people. In most of the cases their unwillingness to learn the local language is explained by the overall nature of a human being: they have a choice not to speak it because of the bilingual situation in this country. And in the majority of cases they avoid hard work of mastering one more „foreign" language (Russians are like Englishmen: why should they bother about learning any other language if the people around them can always understand their *grand* mother tongues) and do everything possible not to get involved in it. Mainly this category of people presented the strongest opposition to former attempts of democrats to introduce Belarusian as the only state language in this country.

The above specification of categories of inhabitants of Belarus enables us to answer one more question: *Who of them has a real choice of what language to speak?* To have a choice in Belarus means to be bilingual. And it appears that only category D deprived itself from being linguistically treated as an equal one within the territory of Belarus (hopefully, on the temporary basis). And, can we expect that such category of people will wake up next morning and will start conversing in Belarusian? Do *they* have *a real* choice?

It is worth analyzing the way in which categories A through C use their knowledge of Belarusian in everyday life. The majority of intellectuals of category A seem to treat the literary language as a means of their self-expression and making money. It means that they use it 100 per cent at their places of work and among their colleagues, mates as well as in the situations when they need to protect their professional image. Many of them switch to the local Russian in their everyday life while socializing with their neighbors, in the street and such. However, there are a growing number of people who use Belarusian both at work and in everyday life, no matter what linguistic environment they happen to be. People, residing in rural areas of this country, speak Belarusian on the everyday basis, no matter whether they do it in their villages or come to visit their children in towns and city and or to sell their agricultural goods at the town markets. Representatives of Category B speak their mother tongue presumably when they happen to be in their natural environment, i.e. go back to their rural settlements and smaller provincial towns where the majority of people also speak Belarusian. The same idea can be attributed to speakers of category C who, in the majority of cases, have to switch to their native dialects as in their home environment they undergo different kind of pressure, i.e. the rural inhabitants do not appreciate those people who moved to towns

and, when occasionally coming back, try to speak the „perverted" language. They are forced to simply speak *pa-liudsku* (in a human, civilized way).

Being a representative of category A (the whole family of ours speak Belarusian in any linguistic environment, be it at home or in public places), I would like to share my personal impressions on how the Belarusian word is percepted by the inhabitants of Hrodna. In 90s of the past century those people who spoke Belarusian in the streets were associated with nationalists and in the majority of cases they were treated with a definite precaution. Later on, when the opposition weakened its efforts, it seamed to have become „unstylish" for most of the „democrats" to use the language in the streets and they reduced its application to narrow circles of their associates, clubs, organizations etc. The people, who continue nowadays to speak literary Belarusian in the streets, in spite of any current conditions, are treated with respect and in most of the cases the regular men in the street try to use the advantage of the situation, join short conversations and also speak a pretty good Belarusian. We haven't experienced any more cases of disrespectful attitude on the part of the local people because of us speaking our mother tongue. On the contrary, very many people try to „secretly confess" that they adore Belarusian and would love to also speak the same pure literary language but they cannot and, therefore, prefer to use „trasianka" in everyday life. Some of the people are honest enough to say that someone needs to „make them speak the language" and in this case they will do it with pleasure. In this case I recollect a well-known story about the guy who came back home from the wedding party and was asked about how good it was there. In response to all questions of his wife and children he responded: *Usio bylo dobra, ale prymusu nie bylo* (Everything was cool but for one thing: nobody forced anyone to eat, to drink and to have fun). This is one of the traits of Belarusian national character, but this is already another story…

So, if we apply a narrow sense of the term *Belarusian* and use it in the initial question, it will sound as logical as it would be asked in any other country of Europe. In Great Britain, for example, the cradle of English, only no more than 5 per cent of the population speaks Received Pronunciation (Queen's English). Again, these are not the people, whom you can meet in the street every minute and enjoy their intellectual discussions. The rest of the native speakers are known for their speaking multiple smaller and bigger local accents and dialects. Sometimes they sound so different that even the inhabitants of the British Isles, originating from different corners of the country, find it difficult to understand each other. Forget about Scottish, Irish or Welsh English that are far from being identical to RP. If that is true, then *Do the British speak English in the street?*

Another issue, which arises out of the above logic, is the following: let us consider such a trivial situation that could happen in any large family. Nine out of eleven children are happy about everything what is going on in their family and only two children keep complaining about policy of their parents, the way they are brought up and taken care of. Question: who is „abnormal" in such a family? On analogy: some eight million of Belarusians out of eleven of them are happy about the present day life, in general, and the linguistic situation, in particular. They speak the variety of the language that is current in their environment and they are happy about it. And only about two million of intellectuals keep raising the issues of their mother tongue, its status, ways to support it, etc… So, who is right and who is wrong in Belarus?

I guess failure to have answered this question led the former Belarusian democrats of 90s to inability to have achieved their goals, in general, and to have changed the linguistic situation, in particular. They wanted to do everything at once and on the highest level. In other words, they expected every single citizen of the country to have mastered literary Belarusian (within a short period of time) and use it in everyday life. Not to mention about their constant inner struggle between *good Belarusian* (Tarashkevitsa) and *the sovietized one* (Krapiunitsa)…

Last but not least, we need to clarify one more idea: who is interested nowadays in posing the question in the way it has been specified in the title of this article? It is easy to assume that someone is real interested in the existence of the situation when the Belarusians would admit that they don't speak their native language in everyday life. It would enable those, who are striving for „Slavonic brotherhood", to proclaim in a loud voice:" See, we even speak the same language!" Educated Belarusians do realize, that whatever language one can speak (i.e. other than the native one), he/she will still be treated as an outsider in the eyes of another nation. Similar story happened about the inhabitants of the Belarusian lands who became the part of Lithuania and Poland. No matter how hard the population tried to get rid of their „national burden" and assimilate with the indigenous population of those countries, they were and still are treated as „ushodniya or zahodniya kresy" (eastern or western „appendices").

To sum it up, there are some brighter thoughts to share with the reader: as for the future of Belarusian in Belarus, it is encouraging. One day the time will definitely come when the knowledge of Belarusian will not only mean an instrument of making money or expressing one's own political posture and ambitions, or whatever. Changes in governmental policy (and they will definitely come one day (!), but they need to definitely be wise, well-balanced, not straightforward and de-

structive) towards the status of the national language will enable the latter to serve as an indicator of patriotism, high standard of education and national consciousness. Government should serve as a guarantor of security for the national language and not close the educational institutions that have enough courage to teach the Belarusian children in Belarusian. When all political leaders of this country will become really bilingual and will use the national language as a routine tool in their daily activities, this will signify the new era for the Belarusians and their mother tongue.

Nina Barshcheuskaya
(Ніна Баршчэўская)

THE ROLE OF THE BELARUSIAN DIASPORA IN PRESERVATION AND DEVELOPMENT OF THE BELARUSIAN LANGUAGE (based on the Belarusian press, published in Germany)

The largest number of Belarusian newspapers and magazines/journals has been published in Germany, the latter having absorbed the first wave of the war and post-war Belarusian emigration.[1] It is natural that not all of them dealt with the linguistic issues; however, it should be pointed out that most of the above mentioned editions paid significant attention to the role and status of the Belarusian language.[2]

Authors of the publications evaluated significance of the Belarusian language within the course of its historical development, including its current status; they

[1]Great amount of newspapers and magazines, published in emigration, is kept at the Frantsishak Skaryna Library in London. I got an access to them thanks to the kindest efforts made by father Aliaksandr Nadsan. Mainly publications from the said press as well as the materials, which are preserved at the Slavic Library in Warsaw, served as the main source for preparation of this article.

[2] See: Nina Barszchewska, Mouniya pytanni na staronkah belaruskih emihratsiynyh hazetau u Niamechchynie

cared for purity of Belarusian and acted as the teachers who visualized their role in educating the Belarusian emigrants as well as bringing them up on the basis of their native cultural heritage.

Editors of the emigration magazines, which were published in Germany, were real concerned about **the current status of their mother tongue**. The „Belaruskaya Prauda" (Belarusian Truth) had a special column entitled *The Belarusian Language*[3], which comprised the articles covering the current status of the Belarusian language and comparing it to the one which served as the language of public and religious life, the language of the state, which was applied to create and process official state documents, laws, chronicles and literary works. Having been officially banned, it continued its existence „under the thatched roof". The Belarusian people continued composing their songs, epics, legends as well as transferring their oral folk wisdom in Belarusian. Currently, the Belarusian language happens to go through severe hardships again.

„The Belarusian language today undergoes severe attacks from all around. Primarily, it gets substituted for the language of the invaders, i.e. the Russian (Moscow) one; Belarusian tends to also be replaced by Polish, Lithuanian, Latvian and Ukrainian in those corners of authentic Belarus, which have been (by accident) annexed by Moscow to the neighboring republics. That was done in order to scatter and weaken the Belarusian nation. But the Belarusian language is still alive! It has been forced out of the higher and secondary schools as well as administration of the BSSR; however, it continues to live „under the thatched roof".

Fight for the survival of the Belarusian languages still goes on. Moscow is forced to slightly retreat its bloody claws. Even the pro-soviet linguists study the language, master it, and enrich it, using the endless sources of the local Belarusian accents and dialects (…). For the Belarusian language to enjoy its highest status, it needs to have the real freedom as well as to regain its former state/national importance. In reality the Muscovites preserved the Belarusian language only for ceremonial purposes, i.e. for no one to reproach them that they tend to destroy national languages"[4].

The „Baratsba" (The Struggle) weekly also published the materials about the severe efforts to assimilate Belarusian with Russian: „The people in their native

---

(Linguistic issues discussed in the Belarusian emigration newspapers published in Germany), in: Literatura emigracyjna Rosjan, Ukraińców i Białorusinów, Lublin 2001, s. 267-290.

[3] *Belaruskaya mova (The Belarusian Language),* in: „Belaruskaya Prauda", Windsberg, October, 1972, # 12, p. 10.

[4] Same.

land keep fighting for their mother tongue and they will never let anyone destroy it. Our duty is to give our people a hand in this holy struggle. We have every possibility to study our mother tongue, develop it as well as make it eloquent. Let us honor it and teach our children how to love it, study it and speak it properly. Let us rise in the hearts of our children the sense of loyalty to their native language, for our mother tongue is our soul.

(…)

By keeping loyalty to our language, disclosing the Moscow terror towards our mother tongue we will help our people to protect it."[5]

The number of articles, written by different authors, dealt with the current issues of **reformation of Belarusian orthography**.[6]

Stanislau Stankevich in his evaluation of the 1933-reform of orthography specified that „… in general, the so-called „reform" aimed at artificial rapprochement of our mother tongue to the Russian language by means of legalized constraint and braking peculiar features of the language at the expense of application the loan words, i.e. Russification of the Belarusian language."[7]

St. Krushynich (St. Stankevich) pointed out that the process of Russification in the field of the language was of a systemic and well-planned nature. It was organized in the two main directions and, on the one hand, it aimed at continuous Russification of the Belarusian literary language while, on the other hand, the already Russified Belarusian was systematically eradicated from everyday usage and replaced by the Russian language. The main objective was to finally achieve the fusion of the Russian and Belarusian languages and to make them flow down the same riverbed. This kind of Bringing Belarusian near the Russian language is officially treated as the progress in development of the Belarusian language.

„The process of Russification of the Belarusian language, which started in compliance with the government decree of 1933, is persistently being put unto practice nowadays as well. As the Belarusians are not capable of opposing this constraint on the mother tongue in their motherland, we must struggle against it in the same systematic and persistent way here, in emigration. Concern over purity of our mother tongue and protection of the latter from invasion of Russian is considered

---

[5] *Uzmotsnenaya rusifikatsyia* (Intensified Russification), in: The „Baratsba", Stuttgart, January-August, 1979, ## 87-88, p. 17.

[6] See: Nina Barshcheuskaya, *Emihratsiynaya hazeta „Batskaushchyna" u abarone rodnaye movy* (The „Batskaushchyna" emigration newspaper and their contribution to protection of the mother tongue), in: „Belarusika-Albaruthenika", # 17, p. 219-228.

[7] Dr. St. St., *U vabarone rodnaye movy* (Protecting our mother tongue), in: „Batskaushchyna", Munich, June 29, 1952, ## 25-26 (104-105), p. 6

to be one of the top priorities nowadays; it is not the matter of only Belarusian national culture anymore, it presents a clear political problem."[8]

Emigration publications paid special attention to the historical background of the process of Russification of the Belarusian language. Yan Stankevich stated in his article, named *On the history of Russification of Belarus*[9], that Pushkin's formula *„Slavic brooks will end up in the Russian sea"* served as a battle slogan for the reactionary circles of the Russian society to properly deal with the Slavic issue. In compliance with numerous projects of the reformers of Belarus, they were to change the overall national spirit in it. Reforms in the field of public education, introduction of the Russian language as well as Russian Civil and Criminal Code, abolishment of Church Union, attraction of numerous Russian bureaucrats to Belarus (by means of granting them various advantages and privileges), and, finally, colonization of the Belarusian regions by the Russians, served as the integral elements of one and the same policy of destruction of the country.[10]

Editors of the emigration editions **were anxious about the universal Belarusian spelling (orthography)**, and for that purpose, as well as to educate their readers, they published in their magazines propositions on current issues of the Belarusian spelling. The „Belaruskaye Slova" (Belarusian Word), for example, published recommendations on the use of ***i*** and ***ў***, formulated by Anton Liosik.[11] The „Holas Belarusa" (Voice of a Belarusian), in its turn, dealt with the issue of a parallel application of both Cyrillic and Latin alphabet in the Belarusian orthography.[12]

The „Batskaushchyna"[13] edition displayed special **concern about purity of the Belarusian language**; it comprised a special column called *Language Corner,* which dealt directly with the said issues. The key target of the *Language Corner* was to support and secure purity of speech of those Belarusians who happened to live in emigration. Trying to achieve the linguistic consistency, the editors published the materials in which special attention was paid to the words or word-combinations which *were* the most traditional for the Belarusian language and which

---

[8] St. St., *Kutok movy* (Language Corner), in: „Batskaushchyna", Munich, February 11, 1956, # 6-17 (282-289), p. 7.

[9] Yan Stankevich, *Z historyi rusyfikatsyi Belarusi* (On the history of Russification of Belarus), in: „Batskaushchyna", Munich, January 17 – February 14, 1960, ## 3-7 (487-491).

[10] Same, # 3 (487), p. 2-3.

[11] "Belaruskaye Slova" (The Belarusian Word), Michelsdorf, August – September, 1954, # 19, p. 3

[12] Halyash, *Za chystsiniu belaruskaha druku* (For purity of the Belarusian press), in: The „Holas Belarusa", Menchehoff, February, 1949, # 2, p. 8-9; Halyash, *U kirylitsu-latsinitsy* (Switch to the Cyrillic-Latin alphabet), in: : The „Holas Belarusa", Menchehoff, February, 1949, # 2, p. 9.

[13] See: Nina Barshcheuskaya, *Klopat „Batskaushchyny" pra chystsiniu belaruskaye movy* (Concern of the „Batskaushchyna" about purity of the Belarusian language), in: The „Belarusika-Albaruthenika", # 15, p. 100-109.

were not, the latter should be avoided in educated Belarusian speech. The „Batskaushchyna" paid much attention to description of the Russian and Polish loan words, described certain mechanisms of the use of dialectal words and phrases in Belarusian as well as focused attention on semantic differences between the words of almost similar meaning.

Beginning with the 113th issue of the „Batskaushchyna", Yan Stankevich in collaboration with Anton Adamovich began publishing their linguistic materials, united in the column named *Certain word-groups of Belarusian.*[14] The authors of the publications would give examples of words, typical for the Belarusian language, and supply them with the context within which they could be used. The scholars referred to the presence of those words in their mother tongue, justifying their conclusions on the basis of various historical documents, in general, and *Al Kitab,* in particular. They also used to compare those words with their equivalents, existing in Polish and Russian.

Some years later Yan Stankevich published in the „Batskaushchyna" his next article from the same cycle, i.e. *On certain words and norms of our mother tongue.*[15] Yan Stankevich specified the key practical issues that he intended to discuss in the coming articles. To be more precise, he planned to: a) specify barbarisms and drawbacks of the written Belarusian language (press); b) to scientifically consider some borrowed barbarisms and their perverted usage; c) to specify strong points in the language of the Belarusian-writing authors; and d) to draw attention of readers to some good Belarusian words that could hardly be come across in the Belarusian press. He was also of the opinion that it was necessary to enrich the existing Belarusian literary vocabulary by means of borrowing the required words from the local dialects. In case it would be impossible to find any necessary equivalent in the live spoken and written Belarusian, then it would be necessary to search deeper in the old literary documents to find the ones. In case of complete failure, it was necessary to come up with the new words (neologisms), which would meet the norms and spirit of the mother tongue.[16]

---

[14]Dr. Yan Stankevich in collaboration with Anton Adamovich, *Nekatoriya hrupy slou belaruskaye movy* (Certain word-groups of Belarusian), in: The „Batskaushchyna", Munich, August 24, 1952, # 34 (113), p. 3-4; August 31, 1952, # 35 (114), p. 3-4; September 7-14, 1952, # 36-37 (115-116), p. 7-8; September 21, 1952, # 38 (117), p. 3-4; September 28, 1952, # 39 (118), p. 3-4.

[15]Yan Stankevich, *Ab nekatoryh slovah I normah nashaye movy* (On certain words and norms of our mother tongue), in: The „Batskaushchyna", Munich, May 15 – September 18, 1955, ## 20-38 (250-26).

[16]Yan Stankevich, *Ab nekatoryh slovah I normah nashaye movy* (On certain words and norms of our mother tongue), in: The „Batskaushchyna", Munich, June 26, 1955, # 26 (256), p. 3.

„As the result of the Russification policy in the BSSR they implanted into the Belarusian literary language a large number of typically Russian specific features which were absolutely alien to the mother tongue; that invasion involved all the fields of the linguistic process, i.e. syntax, morphology, word-formation, phonetics and lexicon. Although most of those russianized words have not been foreseen by the famous 1933-"reform" of Belarusian orthography and standard grammar but were introduced later and were not supported by any official acts, today they have been sanctioned as the only acceptable forms and words, as „strictly Belarusian" ones, while their real Belarusian equivalents have been thoroughly removed from the language as the harmful ones and were treated as „provincial words", „archaisms" or „artificial neologisms"."[17]

The emigration publications would emphasize that **knowledge of the mother tongue** brings not only pleasure but also advantage; it is true for those who can potentially return back to their Motherland as well as for the ones who will stay in emigration for the rest of their lives. In this case their mother tongue will serve not only as a proof of their spiritual and national strength, but it will also fulfill the function of both the one of an intra-family and a foreign language. „Belarus will not be forever the colony and the prohibited zone within the frame of the Russian Empire. One day it will become a free country."[18] Then the representatives of the Belarusian emigration, who can speak their mother tongue, will be able to occupy the important diplomatic positions as well as various positions within the frame cultural, trade and economic activities as well as tourism.

„Belarusians should be proud for them being the successors of Rahneda, Skaryna, Sapeha, Kalinouski and other prominent Belarusians, whose spirit is still alive in Belarusian People."[19]

Emigration columnists, realizing the importance of education, which the latter plays in the development of the mother tongue, **paid special attention to the school system of education.**

The author, signed as Ya. Z., drew attention of the readers to the linguistic aspect of the published school-books.[20] He stressed the idea that the linguistic sci-

---

[17] Yan Stankevich, *Treba achyshchats belaruskuyu movu ad rusitsizmau* (It is necessary to clean the Belarusian language from Russian words), in: The „Batskaushchyna", Munich, February 11, 1956, # 6-7 (288-289), p. 7.

[18] Yu. Papko, *Batski, vuchetsie rodnaye movy!* (Parents, do teach your children Belarusian!), in: The „Baratsba" (Struggle), Stuttgart, 1958, # 27, p. 19.

[19] Same.

[20] Ya. Z., *Ab savetskih padruchnikah belaruskaye movy* (About the soviet-made Belarusian text-books), in: The „Batskaushchyna", Munich, June 3, 1956, # 23 (305), p. 1.

ence in a free world is known to always be isolated from propaganda system and politics.

„Up to this moment, the civilized world would always compile the school text-books in this or that language and would illustrate its grammar rules, using the examples taken from the classical works of the national literary thesaurus. In this case emphasis is given to those outstanding writers who serve for the linguists as the real authority in the field of national literary language. Thus, the English writers serve as a source of examples for the English grammar books, the French ones – for the French grammar materials, the German authors – for the German grammar etc."[21]

At the same time in Belarus the situation looked absolutely different. To illustrate his idea, the author refers to the text-book named *Padruchnik belaruskaye movy dlia pedahahichnyh vuchylishch I dapamozhnik dlia pedahahichnyh instytutau* (Text-book of Belarusian for Pedagogical Secondary Technical Schools and Pedagogical Institutes), issued by the Ministry for Public Education of the BSSR in 1955. Peculiar feature of the text-book deals with the way in which quotations for the it had been selected. For example, to illustrate the use of the *neither ... nor...* particle in the Belarusian language, the authors of the book support their ideas using quotations from the works by Krylov and Gogol. The use of conjunctions was illustrated on the basis of quotations from works of such an expert in the field of linguistics as Vladimir Il'yich Lenin. Maxim Gorki teaches how to use adverbial participles in the Belarusian language. As for the use of verbs, the authors of the book mobilized expertise of the diseased Nekrasov. The author of the „Batskaushchyna" concludes that such insanity reached its extreme and asks the readers:

„Is the Belarusian language so clumsy that mainly Russian writers can help us to deal with it? Don't we have enough Belarusian authors who could serve as the only authority in the field of Belarusian literary language? The above examples serve as the proof of denationalization process current in Belarus. Such process can hardly avoid idolatry for their big brother."[23]

Schoolteachers were also concerned about the level of teaching the Belarusian language at schools of the BSSR. Their concern dealt not only with the quality rate of teaching Belarusian but primarily with the absence of fundamental and scientifically grounded Belarusian textbooks. The author of the article *On text-books and manuals in Belarusian* points out that „the main aim of both the Communist party

[21]Same.
[22]Same.
[23]Same.

and the soviet linguistic science is the so-called „bringing the Belarusian language near the Russian one" for the purpose of spread of Bolshevizm and its complete liquidation. That was to meet the strategic plan for creation of the so-called „soviet man" who would speak universal language in the nearest communist future."[24]

To replace the Belarusian language with the Russian one they created such specific conditions, which required the said transition to Russian on the level of regular public life. Primarily, teaching process at the higher educational establishments was completely switched to the Russian language. The departments for the Belarusian linguistics were the only exception from the rule. Ninety per cent of all the textbooks to be used by the students within the whole five-year course of studies were also published in Russian. It is quite obvious, that graduates of such universities and institutes, having become the teachers, tended to also switch to the Russian language as they have completely forgotten the Belarusian one."[25]

On the one hand, that was caused by the practical reason, i.e. both school children and their parents tend to choose studying at schools with the Russian-based curriculum for them not to waste their time to master Russian, which penetrated into all spheres of life. On the other hand, there exists only formal freedom for national life as the Russian language completely replaced the Belarusian one and became the official state language.[26]

The Belarusian Diaspora realized that the only way to escape assimilation was **to study their mother tongue.** There appeared appeals addressed to the nationals, who happened to reside at the Windischbergerdorf camp, not to give up their mother tongue. The camp administration had to restore Belarusian national and cultural life as well as to open the Belarusian school. The Belarusian primary school began to function on August 15, 1947.[27]

To more effectively spread the information about possibilities for the youth to get education abroad in their own mother tongue, the „Batskaushchyna" would publish the column about **the center for Belarusian studies.** Grand opening of the center took place in Toronto on October 15, 1951.[28] The Belarusian public ac-

---

[24]S. M., *Ab padruchnikah I dapamozhnikah belaruskai movy* (On text-books and manuals in Belarusian), in: The „Batskaushchyna", Munich, 1958, # 8 (394), p. 4.

[25]St. Krushynich, *Zhahlivy bilans rusyfikatsyi* (A horrible outcome of Russification), in: The „Batskaushchyna", Munich, February 16, 1958, # 7 (393), p. 1-2.

[26]P. Zaluzhny, *Da rusyfikatarskai palityki Maskvy* (On the Russification policy of Moscow), in: The „Batskaushchyna", Munich, June 3, 1959, # 18 (454), p. 2.

[27]M. L., *Da rodnaye movy* (To our mother tongue), in: The „Batskaushchyna", Munich, November 17, 1947, # 2, p. 4.

[28]*Lektarat belarusavedy u Toronto* (Center for Belarusian studies in Toronto), in: The „Batskaushchyna", Munich, November 4, 1951, # 74, p.7.

tivists as well as the Board of Belarusian Students Organizations cared for expansion of the number of Belarusian students abroad. The Central Committee of the Belarusian Academic Organizations found the way to unite the Belarusian youth by means of arranging their living together at the dormitories. That enabled the students to get secondary education abroad as well as to consolidate their national identity.[29]In early November of 1951 the group of five Belarusian children came to Louven from France. Center for Belarusian Studies also existed in Madrid.[30]

The Belarusian emigration columnists also covered life of Belarusians within the Polish state.[31]

Great attention was paid to the negative **role played by the printed word in Belarus**. „The printed word in the Byelorussian SSR serves as a weapon for spiritual slavery and extermination of our people as well as probably the only tool in struggle against national and state ideals of our nation. Hostile Moscow-and-Bolsheviks' regime, which was violently introduced in our motherland by the invaders, served the interests of the Moscow bureaucrats and not the Belarusian national interests."[32]

The Belarusian columnists remembered the time when the Belarusian press struggled for the national concerns and issues of the Belarusian people. In June, 1862 the first issue of the „Muzhytskaya Prauda" (The Peasants' Truth) newspaper, edited by Kastus' Kalinouski, was published.[33] Later on the „Nasha Niva" (Our Field)[34] created the whole epoch in the Belarusian national revival, which was known to be called the „nashaniuskaya" one.

The authors of the „Batskaushchyna" materials widely informed their readers about the **Belarusian publication movement in emigration.** Ivan Spadziavaila informed in his article, named *On a blank sheet of paper or The rare phenomenon*

---

[29]A. S., *Rastuts' rady nashai intelihentsyii* (The number of our intellectuals is growing), in: The „Batskaushchyna", Munich, March 30, 1952, # 13 (92), p. 3.

[30] *Instytut Belarusavedy u Madridzie* (Institute for Belarusian Studies in Madrid), in: The „Batskaushchyna", Munich, April 27, 1952, # 17 (96), p. 12.

[31] See: Nina Barshcheuskaya, *Polska-belaruskiya mounyya suviazi u asviatlenni belaruskih emihratsyinyh chasopisau* (Polish and Belarusian Linguistic Ties as they are Depicted by the Emigration Press), in: Acta Polono-Ruthenica, t. IV, Olsztyn 1999, s. 182-195; *Belaruskaya kulturna-asvetnitskaya dzeinasts' u Polshchy na staronkah chasopisa „Batskaushchyna"* (Belarusian cultural and educational activities in Poland as they are depicted by the „Batskaushchyna" journal), in: Acta Polono-Ruthenica, t. V, Olsztyn 2000, s. 75-91.

[32]M. Volny, *Sytuatsiya presy u Belarusi* (Condition of Press in Belarus), in: The „Batskaushchyna", Munich, March 25, 1952, # 21 (100), p.2.

[33] *"Muzhytskaya Prauda" Kastusya Kalinouskaha* (The „Muzhytskaya Prauda" newspaper edited by Kastus' Kalinouski), in: The „Batskaushchyna", Munich, June 29, ## 24-25 (410-411), p. 5.

[34]*50-ya hadavina „Nashai Nivy" I nashaniustva* (The 50th anniversary of the „Nasha Niva" newspaper and its policy), in: The „Batskaushchyna", Munich, November 25, 1956, ## 47-48, p. 3.

of the „manuscript press"[35], that the whole „pile of the hand-written Belarusian editions" had been brought from England. Among them one could find the hand-written newspapers, which were published on the regular basis; sometimes they only changed their format, the latter depending upon the size of the paper, its title as well as various circumstances.[36] The students' editions were also published on the regular basis.[37] St. Stankevich also stressed the increased activity rate of Belarusians who lived in emigration. Only in June of 1952 they published three new Belarusian magazines.[38] In 1952 the editorial staff of the „Batskaushchyna" newspaper founded the publishing house, which, in spite of difficult financial situation, managed to have annually published several nicely decorated, highly demanded and valuable Belarusian books which, later on, were united into the library.[39] In

[35]Ivan Spadziavaila, *„Na chystym arkushy papiery, abo redki fenomen „rukapisnaha druku"* (On a blank sheet of paper or the rare phenomenon of the „manuscript press"), in: The „Batskaushchyna", Munich, November 17, 1947, # 2, p. 2.

[37]The "Adhaloski" (Echoes) newspaper (3 issues); the „Aliarm" (Alarm) newspaper (8 issues); the „Belarus na chuzhynie" (A Belarusian in a foreign land) newspaper (5 issues); the „Dali" (Distant Spots) newspaper (2 issues); the „Peralom" (Turning Point) newspaper (4 issues); the „Razdarozhzha" (Impassible Roads) newspaper (2 issues); the „Utsiakach" (A Runaway) newspaper (6 issues). All of those newspapers were published in 1945. They found their continuation in the following newspapers which were published in 1945-1946 (the „Vyhnanets" (The Outcast; 16 issues in 1945 and 23 issues in 1946)); in 1946-1947 it was published under the name of the „Ahliadchyk" (A Viewer) (44 issues in 1946 and 18 issues in 1947). Besides the above mentioned newspapers, they also edited the hand-written journals and magazines, i.e. the „Kaharka" monthly, the „Narach" and the „Meta" (Aim) – the literary, scientific and public journal (7 issues were published in 1946 and 5 issues – in 1947 as well as the hand-written tiny books published under the series of the „Bibliateka suchasnastsi" (Modern Library).

[37] On November 26, 1945 they published one issue of the „Studentskiya Vestki" (Students' News) bulletin which was edited by the Belarusian Union of Students in Munich. Total 2 issues of it had been published. One year later the same Union renamed its bulletin into the „Kryvitski Svetach" (The Krivitski Cresset) and increased its circulation from 300 to 500 and its size also increased from 8 to 32 pages. Total they published 8 issues. In 1947 the Belarusian Union of Students began to publish its magazine named the „Studentski Klich" (The Students' Call). From August to October of 1947 they edited 3 issues of the magazine (V. Ye. *Belaruskiya studentskiya vydanni* (Belarusian Students' Editions), in: the „Batskaushchyna", Munich, # 44 (528), p. 3).

[38] The „Zapisy" (Notes) journal of the Belarusian Institute of Science and Art; the „Sharstsen" (The Gadfly) independent humorous monthly magazine as well as the „Kalaski" (Spikelets" monthly magazine for children. In 1959 they began issuing the „Belaruskaya Moladz" (Belarusian Youth) quarterly magazine which was published in New York, the USA. It was edited by the Union of Belarusian Youth. (St. St., *Novyia belaruskiya chasapisy* (New Belarusian magazines), in: The „Batskaushchyna", Munich, June 13, 1952, # 28 (107), p. 4; *Belaruskaya Moladz* (Belarusian Youth), in: The „Batskaushchyna", Munich, July 29, 1959, # 29 (465), p. 3).

[39] They comprised as follows: Selected works by Yanka Kupala named *Spadchyna* (Heritage), *Zapiski Samsona Samasuya* (Notes by Samson Samasui) by Andrei Mryia, *Niadolya Zablotskih* (Misfortune of the Zabalotskiya) by Lukash Kalyuha, works by Vlast (Vatslau Lastouski) and the poem *Symon Muzyka* (Musician Symon) by Yakub Kolas as well as *Z historyi Belarusi* (From the History of Belarus) by Prof. Yan Stankevich. (*Na 500 numar „Batskaushchyny"* (To the 500th issue of the „Batskaushchyna" newspaper), in: The „Batskaushchyna", Munich, April 17, 1960, # 16 (500), p. 3; The „Batskaushchyna", Munich, January 31, 1954, ## 4-5 (186-187), p. 1; The „Batskaushchyna", Munich, May 30, 1954, ## 20-21 (202-203), p. 1; The „Batskaushchyna", Munich, November 30, 1958, ## 45-46 (431-432), p.8).

1958 they published the English version of the book *Belaruskaya litaratura u supratsive savetyzatsyi* (Opposition to sovietization in Belarusian literature) written by Anton Adamovich.[40] It was published by the Research Institute in Charge of the USSR Studies, located in Munich. The same year they published the German version of the book *Malaya Slavianskaya Biyahrafiya* (Concise Slavic Biography).[41] In 1954 Belarusians joined the project of the Munich Institute aimed to study the BSSR. Within the five-year course of activities the Institute published 12 volumes of the *Belaruski Zbornik* (Belarusian Review) in Belarusian and 8 volumes of the *Belaruski Zbornik* (Belarusian Review) in English.[42]

A great deal of attention was also paid by the Belarusian Diaspora to the issues of **Belarusization of Church**. They translated the Holy Bible into Belarusian,[43] compiled the collection of Belarusian church songs dedicated to various religious services.[44] According to their statements, prayers in Belarusian and studies of the mother tongue blaze the road to the House of the Lord as well as to their Native Home, i.e. independent Belarus.[45]

„The idea of religious and church-related independence is closely connected with the national independence of any people, in general, and the enslaved one, in particular. One should not struggle for only political and economic independence of his/her people while at the same time being spiritually and religiously dependent from his political and national enemies. This is not a struggle at all. (…) Both political and national independence should grow from the people's soul, from its spirit, psychology, culture, language, rites, customs, traditions etc.. It should also arise from the moral composition of a man, the latter being so difficult to get destroyed by the enemy. The Church, as the real educator of a man, should create such a moral pattern of a man using its own educational means and

---

[40]Anthony Adamovich, *Opposition to sovietization in Belorussian literature,* 1917-1957, Munich 1958, p. 204.

[41] *Malaya Slavianskaya Biyahrafiya* (Concise Slavic Biography), in: The „Batskaushchyna", Munich, February 8, 1959, # 6 (442), p. 3.

[42] St. Stankevich, *Instytut vyvuchennia SSSR I Belarusy* (Institute for the USSR Studies and Belarusians), in: The „Batskaushchyna", Munich, July 3, 1960, # 26 (510), p. 3-4.

[43]D. Yasko, *„Novy Zapavet" u belaruskai move* (New Testament in Belarusian), in: The „Batskaushchyna", Munich, January 30, 1949, # 4 (48), p.3; St.St., *Sviataya Yevanheliya I Apostalskiya Dzeyi* (The Holy Gospel and the Acts of the Apostles), in: The „Batskaushchyna", Munich, June 19, 1955, p. 3.

[44] Mikola Kulikovich, *Da pytannia belaruskaha tsarkounaha piayannia* (On the history of the Belarusian Church Singing), in: The „Batskaushchyna", Munich, September 21, 1958, p. 1; A. Budzich, *Da belarusizatsyi BAPTsarkvy* (On Belarusization of Church), in: The „Batskaushchyna", Munich, February 7, 1960, # 6 (490), p. 1.

[45]A. K., *Da belarusizatsyi BAPTsarkvy* (On Belarusization of Church), in: The „Batskaushchyna", Munich, March 6, 1960, # 10 (494). p. 3.

methods."[46]Penetration of the Belarusian language into the minds of people was easier thanks to accentuation of its **historical significance and importance of Belarusian State organization.**[47] Any people can hardly survive without its mother tongue; no one people can survive without its mother tongue and its past, i.e. historical traditions. Therefore, both the mother tongue and historical traditions of the people are considered to be their highest values.[48]

The Belarusian language, as an independent one, goes back in its roots to the ancient time. It was already in the old legal documents of 1929 where the Belarusian language was used as an inter-trade language between the princes of Polatsk and Smalensk, on the one hand, and the German merchants, on the other one (*Smalenskaya Tarhovaya Prauda*; The Smalensk Merchant Truth). The diplomatic letter (claim) of the Ryga Council of the end of the 13th century, addressed to Mihal Kanstantynavich, Prince of Vitsebsk, and written in old Belarusian, also speaks in favor of ancient roots of the Belarusian language. The independent Belarusian written language had already existed in the 11th century; in the 12th century there appeared such outstanding writers as Kliment Smaliatsich who resided in the Smalensk principality and wrote his famous *Paslanni* (Epistles), Auraam Smalenski, an eloquent public speaker of the second half of the 12th and early 13th century with his collection of chronicles as well as Kiryla Turauski with his legends, who lived in the Turau principality.[49] 1345 through 1377, when prince Algerd ruled the country, the Belarusian language was recognized to be the official language of the government and the state. *Litouski Statut* (Charter of Grand Duchy of Litwa) and an even older document, i.e. *Statut Karalia Kazimera*[50] (Charter of King Kazimer) are known to be the outstanding documents, which prove the official governmental status of the Belarusian language.

It was already in 1517 in Cheskaya Praha (Czech Prague) when the first Belarusian printer, Frantsysk Skaryna, had published the first printed book in the Belarusian language, i.e. *Psaltyr* (Psalter, a psalm-book). To better realize the

---

[46] I. Butrymovich, *U spravie belarusizatsyi nashyh tserkvau* (On Current Issues of Belarusization of our Churches), in: The „Batskaushchyna", Munich, June 8, 1960, # 19 (503), p. 3.

[47]See: Nina Barszczewska, *Język a tożsamość narodowa Białorusinów w ujęciu emigracji białoruskej,* in: Język a tożsamość na pograniczu kultur, Białystok 2000, p. 6-10.

[48]Ya. Stankevich, *Vatslau Lastouski* (Vatslau Lastouski), in: The „Batskaushchyna", Munich, December 6, 1954, # 48 (179), p. 3-4.

[49] See: Aliaksandr Nadsan, *Sviaty Kiryla Turauski* (Holy Kiryla Turauski), „Bozhym Shliaham", London 2001, 56 p.

[50] U. Hl., *Belaruskaya mova u historyi Belarusi* (The Belarusian language within the course of history of Belarus), „Pahonia", Zalzburg, June-July, 1946, # 3, p. 36-38.

monumental educational significance of *Psaltyr*, we need to keep in mind that it was used as a textbook for teaching the language. The books, published by Skaryna, turned out to be the first ones in Eastern Europe. They were distributed in the Moscow area, the Ukraine, the Halitsiya principality; the books were brought to the southern Slavic communities as well as even to the Western European markets. All that favored development of education and culture as well as promotion of the Belarusian language in the world.

Significance of activities of Frantsysk Skaryna and other Belarusian printers has been discussed in the article named *Syhnaly nashaye staroye kultury*[51] (Signals of our ancient culture).

Writing and translating activities of Frantsysk Skaryna found continuation in creative works of such Belarusian writers of the 16th century as Symon Budny, who published his protestant *Katehizis* (Catechism) in 1562, and Vasil' Tsiapinski from the Polatsk area, who translated *Evanhellia* (the Gospel) into the Belarusian language. Vasil' Tsiapinski cordially wished his people would love and preserve their mother tongue. The existence of the said writers speaks in favor of the fact that the Belarusian people had a very strong national consciousness.

Within the course of three and a half centuries (i.e. middle of 14th – end of 17th century) the Belarusian language dominated in the state and it was officially recognized by all the public figures as the literary, state and governmental language. It was until 1697, when in compliance with the Decree all the copyists and scribes of Grand Duchy of Litwa were ordered to write Polish. Actually, the Belarusian language was still in use as a literary one until the end of the 18th century. Those literary traditions were constantly revived by the Pleiades of activists of the Belarusian rebirth in the 19th and the 20th centuries.[52]

Writing about the past of Belarus, the authors of the emigration Belarusians editions, which were published in Germany, would often pay attention to **the confusion of names of the Belarusian people** and, by means of doing that, they drew attention of the readers to the rich heritage of the Belarusian nation.

It has been specified in the article, named *Ne blytats nazovy*[53] (Do not mix up the names), that in the past Belarusians were named like Kryvichy, Dryhavichy, Paleshuki etc., i.e. depending upon where the Belarusian tribes lived and what the

---

[51] *Syhnaly nashaye staroye kultury* (Signals of our ancient culture), in: The „Ranitsa" (Morning), Berlin, March 26, 1944.

[52] U. Hl., *Belaruskaya mova u historyi Belarusi* (The Belarusian language within the course of history of Belarus), „Pahonia", Zalzburg, June-July, 1946, # 3, p. 38.

[53] *Ne blytats nazovy* (Do not mix up the names), in: The „Vekhi" (Milestones), Windsberg, July, 1972, # 25.

name of their part of the country was. Within the course of time those names were not used anymore to denote the name of the whole nation and its whole country.

As a nation, the Belarusian people were called the Russians, the Lithuanians and the Belarusians. That mixtures of names caused sever harm to the nation as, whatever special had been done in Grand Duchy of Litwa nowadays is attributed to the accomplishments of Lithuanians. At the same time we need to remember that at that very historical stage of development Lithuanians were called Zhmudziny, and not Litsviny. As for the achievements of the times of Rus' (Russia), Russians are trying to attribute them to their own merits. In ancient times there existed Rus' Kieuskaya, Rus' Chyrvonaya as well as Belarus, while the present day Russia was called Maskovia at that time and it did not have anything in common with Rus' as for 200 years it had been invaded by the Tatars.

Today Russia claims that all the territories, including Russian and the Ukraine, belonged to it.[54]

That was mainly because of the influence of the Russian language that they began to mix up the names of Belarus and the Belarusian people. „We should constantly remind our readers about this mixture of names for other peoples not to be able to attribute the rich heritage of Belarusian culture and history to their own achievements."[55]

This short evaluation of the role of the Belarusian Diaspora in preservation and development of the mother tongue vividly discloses understanding of the truth, that one can hardly achieve any national independence without the appropriate attitude towards the national language; it discloses understanding of the fact that only official status and broad usage of the Belarusian language in all spheres of public life can secure the language its definite prestige. That was the reason why so much newspaper space was given to the materials about the Belarusian language.

On the one hand, the Diaspora was concerned about the current status of the language, and, on the other hand, it aimed at its development and promotion in emigration. Fear of potential Russification of the Belarusian language and its complete substitution by the Russian one in their authentic motherland, made the emigrants apply efforts to preserve the language in its purest form in emigration. Both purity of the Belarusian language as well as independence of the Belarusian state served as the highest values and aims of all the columnists working for the

[54] Same.
[55] Same.

Belarusian emigration newspapers.

The above-specified examples also prove the fact that the Belarusian Diaspora tended to attentively watch the changes current within the system of school education in Belarus.

Its representatives paid great attention to what language was applied in academic process; they were very pity to recognize that the Belarusian language played the final role in it. Informing the readers about the articles, published in the Belarusian soviet press, the Diaspora acted as a link between Belarusians who resided in their home-country and the ones in emigration, the latter being very much concerned about preservation of the Belarusian language in its purest form. Today we can unfortunately conclude that, in spite of monumental efforts applied, we can not only see any positive changes but should also state that the Russification process in Belarus aggravated to even a greater extent.

The Belarusian Diaspora realized how greatly significant the Belarusian language was for the existence and development of the whole nation. Living under difficult material conditions away from their Motherland, they found enough strength and capabilities to have published in Belarusian such a great number of magazines and newspapers. We should highly appreciate today efforts of its representatives who managed to have not only told other peoples in the whole world about that criminal fact but also contributed immensely to the development of the national language.

Currently, when the actual policy of present authorities of Belarus favors humiliation of the mother tongue, efforts of the Belarusian emigration are getting more and more important. They serve as an example of an absolutely different attitude to the highest national value, which the mother tongue is. This very example will be followed in the future by the conscientious part of the population of Belarus. Such process of going back to the roots of the Belarusian language, to its regional accents and dialects as well as obliteration of the previously propagated foreign forms in the language has already begun. Without doubt, we should give the Diaspora credit for that.

Translated by ***Ivan Burlyka***

Nina Barshcheuskaya *is a lecturer in Belarusian linguistics at the Warsaw University, Poland. She is an Editor-in-Chief of the Belarusian Service of Polish Radio.*

Lajos Pálfalvi

VANNAK-E ESÉLYEI A FEHÉROROSZ IRODALOMNAK MAGYARORSZÁGON?

A fehérorosz irodalom magyarországi fogadtatása nagyon jól dokumentálható. Amikor megpróbáltam összegyűjteni az adatokat, hamar rájöttem arra, hogy ezt a munkát már elvégezték. Bojtár Endre már 1984-ben közreadta a magyarra fordított fehérorosz művek bibliográfiáját.[1] Szmolinka Eszter először Jakub Kolasz magyarul megjelent műveit gyűjtötte össze,[2] majd elkészítette a fehérorosz költészet magyar fordításának teljes bibliográfiáját.[3]

Magyar sajátosság, hogy a recepciótörténethez szükséges adatok összegyűjtése nem állt meg itt. Hatalmas fehérorosz anyag található a *Világirodalmi Lexikon*ban.

---

[1] Bojtár Endre: *Bibliográfia. A belorusz irodalom Magyarországon*, in: Szovjet Irodalom, 1984, 2. 181-186. o.

[2] Эстэр Смолінка: *Пра Якуба Коласа і яго творы на Вугоршчыне*, in: Каласавіны. Матэрыялы навуковай канферэнцыі (1997), Мінск 1998. стар. 91-94.

[3] Эстэр Смолінка: *Пра ўспрыманне беларускай паэзіі ў Венгрыі*, in: Скарыназнаўства, кнігазнаўства, літаратуразнаўства. Матэрыялы III Міжнароднага Кангрэсу Беларусістаў «Беларуская Культура ў Дыялогу Цывілізацый». 1 сесія – 21-25 мая, 2 сесія – 4-7 снежня, Мінск, 2000 г., Мінск 2001. стар. 339-355.

A 219 szerzőt ismertető szócikkek mellett két rövid szintézist is találunk.[4] Mindezt Dózsa Viola dolgozta fel egy budapesti konferenciára készített referátumában.[5]

Ha összegezzük ezeket az adatokat, azt látjuk, hogy a mennyiség igazán imponáló. Különösen akkor, ha nem gondolkodunk el azon, hogy történt-e bármi is, ami a megjelenés puszta tényén kívül említést érdemel. Mielőtt választ adnék erre a kérdésre, röviden le kell írnom azt a közeget, amelyben ezek a fordítások megjelentek.

Az anyag kivétel nélkül olyan folyóiratokban, könyvsorozatokban, antológiákban jelent meg, amelyek a múlt rendszer legjellegzetesebb termékeinek tekinthetők, 1990 után nyomtalanul eltűntek a piacról. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy ennek a szövegkorpusznak esélye sem volt arra, hogy irodalomként működjön Magyarországon, ebben még talán azok sem reménykedtek, akik fordítóként vagy szerkesztőként részt vettek e művek előállításában.

Nemrég megjelent kitűnő monográfiájában Bart István nagyon pontosan leírja a világirodalom és a könyvkiadás helyzetét Magyarországon abban a korszakban, amikor a bibliográfiában szereplő művek megjelentek. Az egész centralizált mechanizmus élén a Kiadói Főigazgatóság állt, ezt pedig gyakorlatilag alárendelték a moszkvai Goszkomizdatnak – szépen leképezve az ország függő helyzetét. Míg ugyanebben az időszakban az angol-amerikai könyvpiacon a fordítás aránya 2-4% volt, Franciaországban ez 8 és 12% között ingadozott, Németországban elérte a 14%-ot, Olaszországban pedig a 25%-ot. A fordított művek legalább fele angol nyelvű volt.[6] Magyarországon a szépirodalom területén az arány többször átlépte az 50%-ot, az egész korszakra pedig a 45-46%-os arány jellemző. Emellett persze arra is ügyeltek, hogy többet fordítsanak oroszból, mint angolból (a fordításpolitika mellett hatékonyan szabályozta ezt a Kiadói Főigazgatóság által elosztott keményvaluta-keret és a népi demokratikus országok irodalmára fordítható korlátlan rubelkeret).[7]

Eltekintve a legnagyobb orosz klasszikusoktól és a szovjet korszak legizgalmasabb szerzőitől a kiadott szovjet és népi demokratikus anyag nagy része a raktárkészleteket növelte. A Szovjetunió nem orosz irodalmainak fordítása a hatvanas

---

[4] Radó György, Voigt Vilmos: *Belorusz irodalmi formák*, in: Világirodalmi Lexikon. 1. köt. Budapest, 1970; Radó György: *Belorusz irodalom*, uo.

[5] Віёла Дожа: *Беларусы на старонках венгерскай літаратурнай энцыклапедыі „Világirodalmi Lexikon" (1970-1995)*, in: Hungaro-Alboruthenica, 1996. Az 1996. Április 19-i konferencia anyaga, Budapest 1996. 23-25. o.

[6] Lawrence Venuti: *The Translator's Invisibility*, London 1995. 13-14. o. Idézi Bart István: *Világirodalom és könyvkiadás a Kádár-korszakban*, Budapest 2002. 74. o.

[7] V.ö. Bart (2202). 75-79. o.

évek vége felé élénkült meg, de a kapcsolatok ápolása szinte csak a Szovjet Írószövetség közvetítésével volt lehetséges. Bart István idéz egy 1968 nyarán készült moszkvai úti jelentést – ebben egy kiadói szerkesztő arról is beszámol, hogy Vilniusban felvette a kapcsolatot a Vaga kiadóval, a kölcsönös érdeklődés lehetővé is teszi az együttműködést, de van a dolognak egy szépséghibája: az oroszt kell közvetítő nyelvnek használni, mert a magyarok nem tudnak litvánul, a litvánok pedig magyarul[8] (Magyarországon e tekintetben hamarosan változott a helyzet, de erről majd a későbbiekben lesz szó). Az orosz közvetítés nem csak a fordítás minőségét tekintve ébreszt kételyeket, hanem arra is figyelmeztet, hogy a tagköztársaságokból csak a fordítás és kiadás által Moszkvában kanonizált művek juthattak el hozzánk. A fehérorosz irodalom esetében is magától értetődő volt, hogy a műveket oroszból fordítják.

Külön kell tárgyalnunk mint kapcsolattörténeti kuriózumot a hetvenes évek közepétől megjelenő *Szovjet Irodalom* című folyóiratot, amely névlegesen a Szovjet Írószövetség folyóirata volt. A nyolcvanas években a fehérorosz íróknak már esélyük sem volt arra, hogy más magyar folyóiratokba is bekerüljenek. Itt jelent meg 1982-ben egy teljes fehérorosz szám. *Beloruszok között*[9] című rövid élménybeszámolójában Radó György minszki útjáról és Anatol Vjarcinszki 1971-es magyarországi látogatásáról ír, majd elmeséli, hogy Mikola Hvedarovics ugyanebben az évben Petőfi-kötetet adott ki – a munka megkönnyítése érdekében azt ajánlja Radó, hogy dolgozzanak az orosz fordításból. Tanácsát természetesen megfogadták.

Ebben a társaságban nem kell egzotikus jelenségként leírnom a szocialista irodalmi életet. Az eddig elmondottakal sem azt akartam sugallni, hogy az elkészült fordítások és maguk a művek is kivétel nélkül érdektelenek, hanem csak azt, hogy megjelentetésük nagyrészt szimulációnak, nem pedig valódi kulturális cserének tekinthető. Szerencsére olyan vállalkozásokról is beszámolhatok, amelyek hiteles kontextusba tudták helyezni ezt az irodalmat.

Magyarországot sajátos helyzete arra készteti, hogy nagy figyelmet fordítson a kelet–nyugati kulturális cserére. Mivel a magyar nem szláv nyelv, a magyar kutatók nem érdekeltek egy szlavisztikai tudományos kategória fenntartásában, amelynek a magyar történelem és kultúra nem része. Az összehasonlító irodalomtörténet művelői már a hatvanas évek elején felismerték ezt (Bibó István és Németh László nagy hatású esszéinek ismeretében). Korábban az volt a gyakorlat, hogy a hazai irodalom nagyságait a világirodalom legkiemelkedőbb szerzőivel

[8] V.ö. Bart (2202). 84. o.
[9] Radó György: *Beloruszok között*, in: Szovjet Irodalom, 1982, 4. 163-167. o.

próbálták kapcsolatba hozni. A szomszédokról – nyelvtudás és valódi érdeklődés híján – keveset tudtunk. Az ország trianoni szétdarabolása után viszont magyarok milliói kerültek kisebbségi helyzetbe, ez pedig néhány évtized múltán kényszerű kétnyelvűséghez, erőszakos asszimilációhoz vezetett. Mindenesetre a szomszédos országok irodalmát már az iskolában megismerték. A vizsgált korszakban ez hatalmas mennyiségű, részben a szomszéd országokban kiadott fordításirodalmat teremtett, de természetesen itt sem az olvasói érdeklődés volt a döntő.

A nyolcvanas években az új paradigma a nem nyelvrokonságon alapuló Közép-Európa lett (ez a divat elmúltával kései megerősítést kapott Maria Bobrownicka tanulmánykötetében, amely hasonló szellemben értékeli át a szlavisztikát).[10] Bojtár Endre 1971-ben megjelent, majd a párizsi *Kultura*ban is közölt *A kelet-európéer pontossága*[11] című esszéjében már a kiszolgáltatottság állapotaként írta le a közép-európai régió helyzetét, ezzel közel hozta azokat az irodalmakat, amelyeket népi demokratikusként próbált ránk tukmálni a hivatalos kultúrpolitika. Nagyon logikusan pont ott talált potenciális ellenzékiséget, ahol a legkevésbé várátk volna. 1968 után már nem is volt nehéz meggyőzni erről olvasóit. Bojtár Endre irodalomtörténészként és -teoretikusként valósította meg programját. Kutatásai kontextusának a fehérorosz irodalom is része volt. József Attiláról írt tanulmányában[12] a fehérorosz költészetre is kitért, akárcsak két összegző munkájában, *A kelet-európai avantgarde irodalom* (Budapest 1977) című, angolul is megjelent kötetében és *„Az ember feljő…" A felvilgosodás és a romantika a közép- és kelet-európai irodalmakban* (Budapest 1986) című kismonográfiájában. A nyolcvanas években, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetében az intézményes kereteket is megteremtette e kutatásokhoz.

Eztán a baltisztika területén ért el jelentős eredményeket. Bizonyos értelemben divatba hozta Litvániát, pedig aligha voltak jobb esélyei Magyarországon, mint a fehérorosz irodalomnak. Lefordította S.T. Kondrotas *A kígyó pillantása* (Budapest 1986) című regényét, összehozott egy Venclova-verseskötetet., érdekes esszéket és cikkeket írt litván témákról. A nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján gyakran szerepelt a médiában. A Soros Alapítvány támogatásával létrehozott egy nemzetközi, nagyrészt közép- és kelet-európai, vagy innen elszármazott emigránsokból álló munkacsoportot, amely kezdetben Dubrovnikban, a háború

[10] Maria Bobrownicka: *Narkotyk mitu. Szkice o świadomości narodowej i kulturowej Słowian zachodnich i południowych*, Kraków 1995.

[11] Bojtár Endre: *A kelet-európéer pontossága*, in: Új Symposion, 1971, 4. 187. o.

[12] Bojtár Endre: *József Attila és a kelet-európai költészet*, in: A mindenséggel mérd magad! Budapest 1983. 33-44. o.

kitörése után pedig Prágában tartotta szemináriumait. Ezeken lettek, litvánok, észtek, ukránok is részt vettek, a legérdekesebb figurák közül többen is publikáltak Magyarországon (ez is esélyt adhatott volna a fehérorosz irodalomnak). Az együttműködésnek ez a formája a kilencvenes évek első felében megszűnt, Budapesten megalakult a Közép-Európai Egyetem, de az nem tölt be ilyen szerepet a kulturális cserében.

A nyolcvanas évek végén sokan azt gondolták Magyarországon, hogy az ellenzékiség egyik formájává váló közép-európaiság tapasztalatainak hatására hosszabb távon is átalakul a hagyományos centrum–periféria térképzet, evidenciává válik, hogy a cseh, lengyel vagy akár a balti kultúra számunkra – léthelyzetünkből adódóan – különösen fontos. Ezek a várakozások nem igazolódtak be, a közép-európaiság gyorsan kiment a divatból,[13] a budapesti bohemisták vagy polonisták tevékenységét már nem kíséri akkora érdeklődés és rokonszenv a kilencvenes években, mint néhány évvel korábban. Hiába bíztak sokan abban, hogy a népi demokratikusból közép-európaivá átdefiniált irodalmak a cenzurális kötöttségek megszűnésével a figyelem középpontjába kerülnek. A nyolcvanas évek legismertebb szamizdat-szerzői néhány év alatt kiszorultak a rendszerváltás utáni könyvpiacról. A fehérorosz íróknak ekkor már nem volt esélyük Magyarországon, legyenek akár kommunisták, akár antikommunisták. Az irodalmi divat ekkor már nem kedvezett az olyan szerzőknek, akik a XX. századi történelmi tapasztalatok feldolgozását tekintették legfőbb feladatuknak.

Ebben a helyzetben egyetlen kiút kínálkozott: a posztszovjet posztmodern. Ezt az irányzatot Magyarországon Bojtár Endre egyik tanítványa, a dél- és keleti szláv irodalmakkal foglalkozó Krasztev Péter népszerűsítette néhány évig. Neki köszönhetően – a divatnak nem behódolva, hanem azt az ügy szolgálatába állítva – olyan irodalmak juthattak szóhoz, amelyeknek enélkül esélyük sem lett volna. Krasztev elindította a *Mutáns könyvek* című sorozatot, amelyben jelent meg lengyel esszéantológia[14] – ez még önmagában nem olyan nagy szenzáció, hiszen a lengyel irodalom helyzete sosem volt reménytelen Magyarországon –, egy kiváló bolgár kötet[15] – ez volt a sorozat legnagyobb felfedezése, olyan bolgár posztmodern figurák lepték meg a magyar olvasókat hiperintelligens, de tematikusan nagyrészt a bolgár

[13] 2002 decemberében érdekes beszélgetést folytatott a budapesti Lengyel Intézetben két feminista, Agnieszka Graff és Séllei Nóra. Kiderült, hogy a mai helyzetben is számos olyan tanulságot kínál a magyar–lengyel párbeszéd, ami túlmutat a nyugati trendek adaptációján.

[14] *Halott világok – lehetséges világok. Lengyel esszék*, Budapest 1994.

[15] *A mutáns egzotikuma. Bolgár posztmodern esszék*, Budapest 1993.

kultúrához kötődő esszékkel, akiknek Budapesten a létezését sem gyanították – és végül a legelképesztőbb vállalkozás, egy albán antológia.[16]

Mondanom sem kell, hogy a bolgároknak sem volt sokkal több esélyük, mint a fehéroroszoknak – az albánoknak pedig egyáltalán nem volt esélyük, mégis létrejött a két kötet, hála a nagyon jó személyes kapcsolatoknak, a kölcsönös érdeklődésnek és a kiváló együttműködésnek. A köteteknek elég jó visszhangjuk volt, a bolgár antológiához az ismert filozófus, Fehér Ferenc írt előszót. A példával természetesen azért álltam elő, mert a fehérorosz irodalomnak is valami hasonló impulzus kellene Magyarországon.

E szempontból tanulságos lenne még megnézni az ukrán irodalom helyzetét. 1990 előtti jelenlétéről hasonló bibliográfiát lehetne készíteni, mint amilyet Bojtár Endre állított össze a fehérorosz irodalomról. Az ukránok esetében mégsem szakadt meg a folytonosság: azokon a bizonyos dubrovniki és prágai szemináriumokon részt vett Volodimir Dibrova és Szolomija Pavlicsko, műveik később igen jó folyóiratokban jelentek meg. Aztán a kilencvenes évek második felében lett egy kiváló fordítójuk, a lengyel és ukrán szakon végzett Körner Gábor, aki lengyelből Schulzot, Gombrowiczot és Witkiewiczet, ukránból Okszana Zabuzskót és Jurij Andruhovicsot fordít.

De hogy ne csak az elszalasztott lehetőségekről legyen szó: néhány hónapja egy igazán elismert, a legjobb magyar szerzők által is kedvelt folyóiratban, a *Magyar Lettre Internationale*-ban megjelent négy fehérorosz szerző, Alena Cihanovics, Aljakszandr Lukasuk, Valjancin Akudovics és Szjarhej Hareuszki egy-egy rövid szövege *A szabadság belorusz szótárából*[17] címmel. Pár rövid írás, de legalább jó környezetben. Ezek sem egyenest Fehéroroszországból jutottak el Budapestre. De most nem a Goszkomizdat vagy a Szovjet Írószövetség volt a közvetítő, hanem Monika Sznajderman, a *Nostalgia* című, általa kiadott kötet szekesztője, ahonnan a lap átvette ezeket az írásokat. Ezért természetesen nem oroszból, hanem lengyelből készült a fordítás.

Mindebből a tanulság számomra annyi, hogy – már csak a *Lettre*-ben megjelent anyag alapján is – a fehérorosz irodalomnak lehetnek esélyei Magyarországon. Kell hozzá egy fiatal fordító, aki megtanulja a nyelvet, és eligazodik annyira a magyar irodalmi életben, hogy meg tudja valósítani a terveit. Krasztev Péter és Körner Gábor példájára azért hivatkoztam, mert szerettem volna érzékeltetni azt, hogy a fordítás ma már sokkal bonyolultabb irodalmi játék, mint az államilag szi-

[16] *Az őskönyv. Mai albán elbeszélések*, Budapest 1994.
[17] *A szabadság belorusz szótárából*, in: Magyar Lettre Internationale, 48, 2003. 34. o.

mulált kulturális csere korában. És a reménybeli fehérorosz szerzők valószínűleg nem a bibliográfiákban és a *Világirodalmi Lexikon*ban felsoroltak közül fognak kikerülni. De nincs ebben semmi különös: 2003-ban már a lengyel irodalmat sem Broniewski, hanem többek között Dorota Masłowska képviseli Magyarországon.

RÉSUMÉ

Czy literatura białoruska ma szansę wzbudzić zainteresowanie na Węgrzech? Badacz recepcji literatury białoruskiej na Węgrzech musi zadać sobie to pytanie, ponieważ prawie wszystkie dane bibliograficzne są już zebrane. Wydawano po węgiersku mnóstwo tytułów, w olbrzymiej 19-tomowej encyklopedii literatury światowej aż 219 białoruskich autorów ma osobne hasło! To wygląda imponująco ilościowo, ale z drugiej strony wiadomo, że literatura białoruska jest zupełnie nieznana na Węgrzech, a od roku 1990 w ogóle nie istnieje u nas na rynku książki. Te teksty zostały opublikowane w takich pismach, seriach książkowych i antologiach, które były traktowane przez czytelników jako typowe produkty socjalistycznego przemysłu literackiego. Świadczą wyłącznie o sowietyzacji ruchu wydawniczego na Węgrzech, nie o prawdziwej wymianie kulturowej.

Ten zamknięty rozdział już mamy za sobą, a poza tym prawie nic nie ma. W swoim referacie opisałem to środowisko, które potrafi tłumaczyć i popularyzować literaturę tego regionu na Węgrzech. Endre Bojtár, wybitny historyk literatury już od lat 70 zajmuje się m.in. badaniami komparatystycznymi, w swoich studiach i monografiach opisuje awangardę, oświecenie i romantyzm tego regionu, uwzględniając literaturę białoruską też. Jest jednym z twórców popularnego w latach 80. paradygmatu Środkowej Europy.

Po zmianie systemu politycznego sytuacja zmieniła się. Skończyła się symulacja wymiany kulturowej sterowana przez Goskomizdat. Literatura białoruska niestety nie znalazła miejsca dla siebie w nowych strukturach, chociaż w pierwszej połowie lat 90. Péter Krasztev, popularyzator tzw. postsowieckiego postmodernizmu, potrafił wydać w swojej serii pt. *Mutant Books* świetną antologię współczesnych bułgarskich esejów (z przedmową znanego filozofa, Ferenca Fehéra) i nawet zbiór albańskich opowiadań. A Gábor Körner, wybitny tłumacz literatury polskiej i ukraińskiej, parę lat później wydał powieści Oksany Zabużki i Jurija Andruchowycza – chociaż literatura ukraińska wcale nie jest uprzywilejowana w stosunku do literatury białoruskiej.

Dotychczas była mowa o zamkniętym rozdziale pseudorecepcji literatury białoruskiej w epoce Kádára i o straconych szansach w latach 90. Jednak parę miesięcy temu w prestyżowym kwartalniku pt. *Magyar Lettre Internationale* wyszły krótkie teksty bardzo ciekawych białoruskich autorów. Alena Cichanowicz, Alaksandr Łukaszuk, Walancin Akudowicz i Siarhiej Chareuski trafili do nas z antologii pt. *Nostalgia* wydanej i redagowanej przez Monikę Sznajderman. Teksty zostały tłumaczone z polskiego.

Literatura białoruska potrzebuje na Węgrzech takiego młodszego tłumacza, który jest w stanie urzeczywistniać swoje plany. Jeżeli to się uda, ta literatura prawdopodobnie będzie reprezentowana przez takich autorów, których nie znajdujemy w tych bibliografiach i w encyklopedii literatury światowej. Ale nie ma w tym nic złego, skoro w roku 2003 literatura polska też nie jest reprezentowana przez Broniewskiego, a m.in. Dorotę Masłowską.

LAJOS PÁLFALVI, historyk i tłumacz literatury, kierownik katedry polonistyki Katolickiego Uniwersytetu im. P. Pázmány'a w podbudapeszteńskiej Piliscsabie wydał monografię o polskiej prozie emigracyjnej (*Tény és metafora. A lengyel emigráció prózairodalma, 1945-1980*, Budapest

1993), przełożył m.in. *Rondo* Brandysa, *Ziemię Ulro* Miłosza, *Testament* Gombrowicza, *Dialogi z Sowietami* i eseje Vincenza, Stempowskiego i innych. Od końca lat 90. interesuje się najnowszymi zjawiskami literatury polskiej, przełożył książki Manueli Gretkowskiej, Antoniego Libery, Andrzeja Stasiuka i Włodzimierza Kowalewskiego. Współredagował węgierski numer *Borussii*.

Thomas Mehlhausen

BELARUS MIT DEN AUGEN EINES DEUTSCHEN

1. Einleitung

Ein Brief eines deutschen Studenten landet im Briefkasten. Sokrat Janowicz liest, dass er sich in einer Hausarbeit für die Universität mit einem sehr speziellen Thema beschäftigt und er um Hilfe bittet. Seiner Einladung folgt der Student und nach dem Besuch erhält Sokrat Janowicz seine nun immer häufiger geschriebenen und bei einer studentischen Online-Zeitschrift publizierten Artikel über Belarus. Letztlich durch diese Begegnung in der Villa Sokrates inspiriert, spezialisiert er sich auf Belarus und vertieft seine Eindrücke während einer Sprachreise nach Minsk.

Dieser Student bin ich und ich wurde gebeten, aus Deutschland einen Blick auf Belarus zu werfen. Es soll dem belarus-interessierten Leser die folgenden Fragen beantworten: Wie kommt ein deutscher Politologie-Student dazu, sich mit Belarus zu beschäftigen? Warum ist aus politikwissenschaftlicher Sicht gerade Belarus besonders interessant? Wie wird in Deutschland Belarus wahrgenommen und warum? Welche Aktivitäten diverser gesellschaftlicher Gruppen und Organisationen bestehen in Deutschland?

2. Reflektionen über einer Sprachreise nach Minsk

Im Sommer 2002 ermöglichte mir eine Russisch-Sprachreise nach Minsk, mir ein eigenes Bild von dem Land zu machen. Besonders nachts beeindruckte mich das Zentrum der Stadt durch die vielen Lichter, die den Gebäuden einen feierlichen Anstrich gaben. Entgegen des in der Literatur vermittelten Eindrucks von Stagnation und Stillstand sah man in der Innenstadt viele Baustellen. Doch als ich in die Außenbezirke kam, änderte sich dieses Bild: Wie ein Fremdkörper inmitten der renovierungsbedürftigen Hochhäuser wirkte der Sportpalast, den Lukašenka vor wenigen Jahren hier errichten ließ. Unweit, abgeschirmt von einem kleinen Wald im Verborgenen, lag ein wahres Schloss, das uns vom Pförtner als Behindertenheim der Orthodoxen Kirche vorgestellt wurde. Die verzierten mitteralterlichen Laternen und der riesige, speziell für dieses Heim angelegte Parkplatz bildeten zusammen mit dem Schloß einen krassen Kontrast zur Umgebung: Von der hohen Wand eines Hochhauses auf der anderen Seite des Waldes schaute Juri Gagarin immernoch mit seinem gewohnt zuversichtlichen Blick auf die trostlos wirkende Skyline der Minsker Plattenbauten.

Nachdem ich mich bereits mit der verbreiteten Sowjetnostalgie in einer Hausarbeit beschäftigt hatte, achtete ich besonders auf solche Reliquien der sowjetischen Zeit. Doch ich brauchte nicht lange zu suchen: Der Wandschmuck eines Theaters bestand aus sich abwechselnden roten Sternen und Hammer-und-Sichel-Emblemen, ebenso wie die Ornamente des Präsidentenpalastes. Der Palast der Republik auf der anderen Seite der Straße sah dem Berliner Pendent zum Verwechseln ähnlich. Gegenüber des KGB-Hauptgebäudes – nicht einmal der Name des berüchtigten Geheimdienstes wurde geändert – ehrte ein Denkmal den ersten Tscheka-Chef Felix Edmundowicz Dsershinski, der wegen seiner Brutalität auch „Eiserner Felix" genannt wurde. Noch heute gibt es eine Stadt Dsershinsk, die ihm zu Ehren benannt wurde. Natürlich findet man auch in Russland solch alte Reliquien – Moskaus Bürgermeister Luschkow versuchte vergeblich ein Dserschinsky-Denkmal erneut errichten zu lassen. Als Kind der ehemaligen DDR habe ich selbst erfahren, wie zu radikale Umbennungen von Straßen oder selbst Straßenbahnen und Bussen einen starken Widerwillen erzeugen können. Für den westlichen Beobachter ist es dennoch verwunderlich, selbst die Schreckensfiguren des sowjetischen Terrors nicht geächtet sondern geehrt vorzufinden.

Die Repressalien gegen die belarussischen Medien sorgten stets für Empörung im Westen. Doch zunächst überraschte mich eine Anzeige in der „Belorusskaja Delowaja Gaseta". Ein Abschnitt sollte abgetrennt und an die Zeitung geschickt werden, um seinen Unmut mit der Politik Lukašenkas zum Ausdruck zu bringen.

Es schien, dass es durchaus Protestmöglichkeiten gäbe – entgegen dem dargestellten Bild in der wissenschaftlichen Literatur (wenige Tage vor Beendigung dieses Artikels wurde die Herausgabe dieser Zeitung für drei Monate eingestellt[1]). Doch bald zeigte sich, dass das nur eine Eintagsfliege sein konnte: Erneut las ich im Internet über Verhaftungen und einige Zeit später über die Schließung der Zeitung „Nowaja Gaseta Smorgoni"[2]. Nach der Reise, auf der ich wie zu erwarten keine direkten Übergriffe sah, erzählte mir einer meiner Dozenten, dass während seines zeitgleichen Aufenthaltes sein Begleiter – ein 70-jähriger, kritischer Journalist – zusammengeschlagen wurde und mit Blut in der Lunge im Krankenhaus liege.

Wenn nicht in diesem Ausmaße, so ist mir als unbeteiligter Beobachter zumindest auf subtile Art die ständige Bedrohung für Regimekritiker bewusst geworden: Gefragt nach ihrer Bewertung der Politik des Präsidenten, weigerten sich die Russischlehrer entweder generell, ihre persönliche Meinung zu äußern, sprachen nur „durch die Blume" oder mit unzweideutigen Blicken. An den Empfehlungen des Dozenten für Landeskunde, welche Radiosender oder Zeitungen empfehlenswert seien, konnte man allerdings seine regimekritische Position erkennen. Obwohl er uns in seinen Seminaren über die politischen und wirtschaftlichen Zusammenhänge seit des Zerfalls der Sowjetunion bis heute aufklärte, war nie direkte Kritik am Präsidenten zu hören. Er wagte höchstens gelegentliche Andeutungen, wie „unser wunderbarer Präsident", wobei der Zynismus durch seine Blicke und Tonfall nicht zu überhören war. Ebenso wunderte mich, dass wenig politische Witze kursierten, obwohl der Kontrast zwischen Realität und Anspruch der Regierung sowie die oft sehr widersprüchlichen Äußerungen Lukašenkas umfangreiches Material für Witze darstellen. Auch das schien mir Beleg für die verbreitete Angst vor den Konsequenzen zu sein.

Bestätigt hat sich dieser Eindruck auf einem Volksfest, wo ein Künstler Karikaturen von bekannten Politikern in Form von Masken verkaufte. Einer meiner Freunde fragte ihn, warum er zwar eine Karikatur von Putin nicht aber von Lukašenka im Angebot hätte. Die Antwort war ein schroffes „Das wissen Sie doch selbst". Plakate des lächelnden Präsidenten fand ich dagegen in einem kleinen Buchladen in Grodno sogar in verschiedenen Größen.

Überraschend war für mich, welcher Stellenwert im Unterrricht der Behandlung der kulturhistorischen Wurzeln des belarussischen Staates beigemessen wurde. Trotz der von Eroberung und Unterdrückung geprägten Geschichte wur-

[1] Näheres unter http://www.belarusnews.de/politik.php?id=293&eintrag=&archiv=.
[2] http://www.belarusnews.de/politik.php?id=227&eintrag=&archiv=.

de ein differenziertes belarussisches Geschichtsbild vermittelt. Das Land konnte – bis auf wenige Monate zum Ende des 1.Weltkrieges – auf keine Staatlichkeit zurückgreifen, die Sprache wurde stets unterdrückt und aufgrund des wenig ausgeprägten kollektiven Gedächtnisses war und ist eine starke Identifizierung mit dem sowjetischen Imperium zu beobachten[3]. Ein reiches Kulturgut konnte sich nicht entwickeln, da zur Zeit des Polnischen Königreichs das Belarussische eher die Sprache des einfachen Volkes war. Während der russischen Herrschaft lag das Gravitationszentrum in Moskau und die Entwicklung der belarussischen Sprache wurde abgesehen von einer kurzen Blütezeit in den 20er Jahren des vergangenen Jahrhunderts stets unterdrückt[4]. Es ist daher verständlich, warum die meisten kulturellen Identifikationsfiguren wie Janka Kupala gerade aus dieser Zeit stammen. So wird die Entfaltung eines bislang schwach entwickelten Nationalbewusstseins auch durch das relativ arme kulturhistorische Erbe behindert. Vor diesem Hintergrund schien es mir, dass eine intellektuelle Schicht versucht, ein komplexes Geschichtsbild zu konstruieren zum Zwecke einer Identifizierung mit dem eigenen Land und zugleich Distanzierung von der Zeit der Belarussischen Sozialistischen Sowjetrepublik.

Gerade in Minsk wirft dies jedoch seltsame Widersprüche auf, ist die hier ausschließlich gesprochene und in den Medien verwendete Sprache Russisch. Da paradoxerweise das belarussische Oberhaupt alles tut, um eine Entfaltung des Nationalbewusstseins zu behindern, und mit seinen Integrationsbemühungen das Land an den Rand des Souveränitätsverlusts treibt, scheint die Sprache die Funktion eines Meßinstruments für den Kampf der Intelligentsia mit der Macht um die dominierende Identität und langfristig sogar Unabhängigkeit des Landes zu haben. Eint dieser Interessenskonflikt die Intelligentsia und die politische Opposition, so bilden sich eine für einen Politologen interessante Spaltungslinie in der Gesellschaft und neue Paradoxa. An der Sprache gemessen müßte dieser Kampf gerade in Minsk verloren sein, da ich während meines gesamten einmonatigen Aufenthalts kein belarussisches Wort gehört habe (außer der Ansage in der Metro). Doch gerade Minsk gilt als Hochburg der Opposition, da sich üblicherweise die Intelligentsia gerade in Städten sammelt und organisiert. Dagegen genießt Lukašenka

[3] Vgl. Timmermann, Heinz (1997): Belarus: Eine Diktatur im Herzen Europas?, in: Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien, Nr.10/1997, S.3.

[4] Vgl. Bieder, Hermann (2001): Der Kampf um die Sprachen im 20.Jahrhundert, in: Beyrau, Dietrich; Lindner, Rainer (Hg.): Handbuch der Geschichte Weißrußlands. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, S.451-471.

auf dem Lande breite Unterstützung[5], obwohl dort noch Belarussisch gesprochen wird. Diese Ironie wird tagtäglich noch durch Lukašenkas nicht akzentfreies Russisch verstärkt.

Zweifelsohne hat diese Reise sowohl das Interesse am Land als auch an meinem Studienfach enorm verstärkt – letzteres deswegen, weil für einen Politologen dieses Land im besonderen Maße mit vielen Überraschungen verbunden ist. Dies hat allerdings den bitteren Beigeschmack der großen psychologischen Belastung für die Bevölkerung aufgrund ständiger Unsicherheit.

3. Warum ist Belarus aus politikwissenschaftlicher Perspektive besonders interessant?

In einer meiner Zwischenprüfungen habe ich mich zur belarussischen Transformation von Kommunismus hin zu Demokratie und Marktwirtschaft prüfen lassen. Die erste Frage meines Professors war, warum ich mich ausgerechnet mit Belarus beschäftige. Sicherlich sind die geschilderten Erfahrungen im Land bereits Anlass genug. Doch gerade aus politikwissenschaftlicher Sicht stellen sich eine Menge interessanter Fragen.

Man könnte sicherlich zurecht argumentieren, dass sowohl Polen als auch Russland politisch wie auch wirtschaftlich eine wesentlich größere Rolle spielen als das von ihnen eingeschlossene Belarus. Auch ist das belarussische Regime bei weitem nicht die einzige Diktatur unter den Ex-Sowjetrepubliken. Mit 10 Millionen Einwohnern und geringen Bodenschätzen scheint es ein Leichtgewicht zu sein, das wenig Aufmerksamkeit auf sich ziehen kann.

Dennoch, es gibt eine Reihe von Argumenten, die man dem entgegenhalten kann: Einerseits gibt es geographische, sicherheitspolitische und nicht zuletzt auch moralische Argumente für eine Beachtung des Landes. Insbesondere bei den angrenzenden Ländern besteht tatsächlich ein vitales Interesse an Belarus, dass durch die Europäische Union auch Deutschland unmittelbar tangiert. Andererseits kann Belarus auch als ein Exempel für eine gescheiterte Demokratisierung gelten, dass für komparatistische Analysen als geeignete Forschungsgrundlage dienen kann,

[5] Laut Statistik der Zeitschrift Zvaboda (5.9.1997, S.4) unterstützten 17,5 Prozent in Minsk, auf dem Dorf jedoch 69,9 Prozent Lukašenka. Entnommen aus: Lorenz, Astrid (1997), Die Entstehung eines wettbewerbsorientierten Parteiensystems in der Republik Belarus. Theoretische Zugänge und reale Prozesse, Diplomarbeit am Fachbereich Politische Wissenschaft der Freien Universität Berlin, vorgelegt am 9.10.1997, S.99.

um in anderen Ländern einen ähnlichen Verlauf verhindern zu können. Es dient durchaus keinem Selbstzweck, die Ursachen der aktuellen Probleme in Belarus in seiner Vergangenheit zu suchen, denn sie können Aufschluß über eine kausale Wirkung geben, die in anderen Ländern präventiv gegen ähnliche Entwicklungen berücksichtigt werden kann.

Um konkreter zu werden: Die realpolitisch relevanten Fragen für deutsche wie auch EU-Politiker liegen auf der Hand: Der künftige Nachbar der EU hat bereits im vergangenen Sommer 2002 Besorgnis erregt, als Lukašenka auf das Einreiseverbot der EU-Staaten (alle bis auf Portugal) mit der Drohung reagierte, er werde der organisierten Kriminalität Tür und Tor nach Europa öffnen, indem er die Grenzkontrollen an der Westgrenze drastisch auflockern werde[6]. Die EU-Staaten können aus legitimatorischen als auch sicherheitspolitischen Gründen kaum einem demokratie- und rechtsstaatsverachtenden Diktator freie Hand lassen und Belarus wie einen normalen Nachbarn behandeln. Sie werden sich dort engagieren müssen; jedoch nicht im Sinne eines gewaltsamen Imports von Demokratie sondern einer Förderung der Selbstverwaltung und Kommunikation zwischen den gesellschaftlichen Gruppen in Belarus.

Wirtschaftlich hat es als Transitland als auch durch sein Fachpersonal durchaus Potential, das zwar nicht unverzichtbar aber immerhin lukrativ für die EU sein könnte. Sicherlich sind andere Transportwege russischen Erdgases nicht nur denkbar, sondern werden auch genutzt: Als Alternative zum konfliktbehafteten Transport durch die Ukraine und Belarus bietet sich zwar eine Gaspipeline durch die Ostsee an, die zu bauen sich der weltweit größte Energielieferant Gazprom nun definitiv entschlossen hat[7]. Dies wäre aber bei normalisierten Beziehungen zu Belarus vermeidbar gewesen.

Indirekt sind auch die wirtschaftlichen Beziehungen zu Russland betroffen; das auch für EU-Politiker wünschenswerte Ziel Russlands, in die Welthandelsorganisation WTO einzutreten, wird durch die Unionsbildung Russlands mit Belarus behindert. Das Wirtschaftssystem des belarussischen „Marktsozialismus" ist weit davon entfernt den WTO-Kriterien zu entsprechen, doch die Verflechtung beider Staaten erschwert die Aufnahme Russlands in die WTO.

---

[6] Für eine detaillierte Beschreibung der Ereignisse siehe Fußnote 15.

[7] Quiring, Manfred (2002): Gazprom beschließt Gaspipeline auf dem Grund der Ostsee, Die Welt, 21.11.2002, verfügbar unter: http://www.welt.de/data/2002/11/21/17976.html.

Nichtzuletzt kann das belarussische System durchaus als instabil angesehen werden, da neben der politischen vor allem die sich verschlechternde ökonomische Lage in der Bevölkerung zunehmend Unmut über die Politik Lukašenkas hervorruft, der schlimmstenfalls in einem Bürgerkrieg münden könnte. Die Furcht vor mehr Kriminalität und einem höheren Einwanderungsdruck in die EU wird bei einer Verschlechterung der innenpolitischen Lage bei europäischen Politikern verstärkt. Auch auf der zivilgesellschaftlichen Ebene sind die Aktivitäten von Initiativen, Vereinen und Verbänden durch die Kontraste der politischen Systeme gefährdet, was sich als hemmend für stabile und durch Kooperation beidseitig vorteilhafte Beziehungen auswirkt.

Langfristig stellt sich zudem die Frage, ob die enge Beziehung der Staaten Belarus und Russland der Beginn einer Schaffung zweier Gravitationszentren EU und Russland darstellen könnte – eine Überlegung, die auch als wesentliche Motivation Russlands zu Beginn der belarussisch-russischen Integration angesehen werden kann, aber durch die schleppenden Erfolge immer aussichtsloser schien. Doch in letzter Zeit sprechen immerhin einige Ereignisse für eine solche Perspektive: In Moldawien schwenkte der kommunistische Staatschef Voronin auf eine prorussische Politik um. Selbst die Ukraine, die in der Vergangenheit durch zahlreiche Konflikte Russland stets kritisch gegenüber stand, ist bestrebt, sich an den großen östlichen Nachbarn durch eine Wirtschaftsunion zusammen mit Belarus und Kasachstan[8]. Und in Belarus wird bald die russische Währung genutzt.

Sicherlich sprechen etliche Gründe gegen eine solche Zwei-Gravitationszentren-Theorie in anbetracht der Schwäche der GUS. Doch gerade von der EU-Politik wird es abhängen, wie stark durch ihre Abgrenzung die östlichen Nachbarn zu einer gegenseitigen Annäherung gedrängt werden. Der neben Russland eifrigste Staat in diesem Vorhaben ist Belarus. Ob eine solche Entwicklung wünschenswert für EU-Politiker ist oder nicht – Bedeutung hat sie für die Zukunft der EU in jedem Falle.

Doch neben diesen realpolitischen Erwägungen gibt es eine Reihe politiktheoretischer Fragen, die sich vor allem anhand Belarus besonders gut bearbeiten lassen können. Die vielleicht naheliegendste ist, warum gerade Belarus als einziger Staat Europas erneut in die Diktatur abgedriftet ist und alle anderen europäischen Staaten – mehr oder weniger erfolgreich – den Übergang zur „westlichen" Gesellschaftsform zu schaffen scheinen. Antworten auf diese Frage könnten Aufschluss

[8] http://www.linxxnet.de/aktuell/09-04-03_russland-amerika.htm.

darüber geben, welche Ursachen im Land zu suchen sind und welche Schuld das Ausland, insbesondere der Westen, an dieser Entwicklung trägt.

Liegt es an der schwachen nationalen Identität des Landes, so könnten Parallelen gezogen werden zu anderen Ländern und untersucht werden, inwiefern der Grad der nationalen Identität mit der Stabilität des demokratischen Systems und deren Unterstützung in der Bevölkerung korrelliert. Ein Staatsvolk ohne bzw. mit geringem Nationalbewusstsein stellt eine ungünstige Voraussetzung für die Entwicklung von Demokratie dar, da durch eine gemeinsame Identität geschaffene Verbundenheit Respekt, Anerkennung der Meinung des anderen und Kooperation fördert[9].

Könnte dies als ein Erklärungsansatz für die konträren Entwicklungen Polens und Belarus dienen? Sollte dem so sein, welche Ursachen können für die schwache Identität gefunden werden? Hier bietet sich ein Vergleich zu Moldawien beispielsweise an, denn dort ist der identitätsstiftende Faktor Sprache mit Moldawisch – Romänisch, das mit Russismen durchsetzt ist – ebenso wie in Belarus nicht nur Kommunikationsmedium sondern auch Symbol politischer Ausrichtung und Instrument politischer Meinungsbildung. Parallelen lassen sich auch in dem blassen Geschichtsbild ziehen, denn beide Staaten können nur auf wenig Jahre staatlicher Eigenständigkeit zurückblicken. Läßt sich nun aber daraus schließen, dass in Moldawien ein charismatischer Populist mit Leichtigkeit das Land in die Diktatur zurücktreiben könnte? Immerhin hätte eine überwältigende Mehrheit von rund 80% im Jahr 2001 eine Rückkehr zum Ein-Parteien-System befürwortet[10]. Doch ist damit Russland oder die Ukraine weniger von einem Scheitern der Transformation bedroht?

Oder sind es eher landesunabhängige Erblasten der Sowjetunion? Haben sich gewisse Strukturen konserviert, die den Wechsel hin zu Demokratie und Marktwirtschaft behindern?[11] Wenn ja, warum waren aber dann andere Länder wie Russland oder gar das Baltikum erfolgreicher in ihrer Transformation? Sind Sowjet-

---

[9] Ein kulturtheoretischer Ansatz von Robert Putnam versucht diese Annahme theoretisch zu untermauern, siehe die Anwendung auf Belarus: Rentrop, Petra (1998): die Spezifika der belarussischen Transformation aus kulturtheoretischer Perspektive, in: Segbers, Klaus (Hg.): Transformationstheorien konkret. Wandel in der Ukraine, Belarus und Ukraine. Arbeitspapiere des Osteuropa-Instituts der Freien Universität Berlin, Heft 18, verfügbar unter: http://userpage.fu-berlin.de/~segbers/wp/AP18.pdf).

[10] Aus einem Gespräch mit dem deutschen Botschafter in Moldawien Zickerick am 12.5.2002.

[11] Diesem Ansatz folgt ein Studie von Neunhöffer. Neunhöffer, Gisela (1998): Belarus und der administrative Markt, in: Segbers, Klaus (Hg.): Transformationstheorien konkret: Wandel in der Ukraine, Belarus und Russland. Arbeitspapiere des Osteuropa-Instituts der Freien Universität Berlin. Heft 18/1998. S.22-29.

Nostalgie und alte wirtschaftliche Verflechtungen innerhalb der Ex-Sowjetunion für das Scheitern in Belarus verantwortlich?

Ein anderer Erklärungsansatz wäre, dass die Belarussen nie so aufrührerisch wie beispielsweise ihre polnischen Nachbarn waren und sich selten gegen Unterdrückung gewehrt haben. Ist es gar schlicht eine wie auch immer definierte, tiefer liegende Mentalität, die eine Politik der starken Hand fordert und durch die Abwesenheit von Demokratie verstärkt wurde?

Möglicherweise waren es auch eher äußere Rahmenbedingungen, die die Transformation nicht gelingen lassen wollten? Konnte eine nicht selbst errungene neue Gesellschaftsform unter ungünstigen Bedingungen überhaupt eingeführt werden? Belarus wurde förmlich die Demokratie als alternativlose Gesellschaftsform übergestülpt als Konsequenz des Zerfalls der UdSSR. Wäre eine kräftige wirtschaftliche Unterstützung durch den Westen unabdingbar gewesen, um der wenig durch die Bevölkerung legitimierten, neuen Gesellschaftsform die ersten Erfolge zu sichern, die verhindert hätten, dass sich die installierte Demokratie innerhalb von wenigen Jahren selbst abschafft? Die kritische Anfangsphase eines Systemwechsel ist aus psychologischer Sicht bei einem Land ohne Demokratie- und Marktwirtschafterfahrung besonders bedeutend: Stellen sich keine Erfolge ein, ist der Spielraum des Startbonus der Ablehnung des alten Systems (der in Belarus bereits verhältnismäßig gering war, da das Volk als eines der sowjetisiertesten innerhalb der UdSSR galt[12]) schnell verbraucht und die Enttäuschung über das scheiternde neue System bald von einer Nostalgie nach dem vergangenen begleitet. Je besser das Ausgangsniveau und das Vertrauen in das alte System zu seinem Ende war, desto geringer ist dieser Spielraum. Wenn die Erfahrung aus dem belarussischen Transformationsversuch die Einsicht ist, dass sich der Westen hier zu wenig engagiert hat, so kann dieser Fehler einerseits bei einem erneuten Demokratisierungsversuch in Belarus aber auch in anderen Ländern vermieden werden.

Diese Untersuchungen könnten in die abstrakteren Überlegungen über die Eigenlogik der Demokratie münden: Unter welchen Umständen kann sich eine Demokratie selbst auflösen? Kann man die Jahre 1994-1996 in Belarus mit Anfang der Dreißiger Jahre in Deutschland vergleichen, in denen Hitler auf demokratischem Wege die Macht eroberte? Wann muss eine Demokratie als gefährdet angesehen werden? Welche äußeren Faktoren haben dazu beigetragen, hätten

[12] Vgl. Timmermann, Heinz (1997): Belarus: Eine Diktatur im Herzen Europas?, in: Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien, Nr.10/1997, S.3.

andere Staaten diese Entwicklungen verhindern können? Welche Wirkung haben Populisten in schwachen Systemen?

Belarus ist nicht das einzige Land, an dem sich solche Forschungsfragen bearbeiten lassen. Es ist aber gut geeignet und eine Analyse ist durch die oben genannten realpolitischen Überlegungen von beachtlicher Relevanz.

4. Die Wahrnehmung Belarus in Deutschland

Im Rahmen eines Medienseminars führten Studenten der Freien Universität Berlin im Sommer 2003 auf der Straße Befragungen durch zur Bewertung der politischen Situation in Belarus und Moldawien. Die ernüchternde Erkenntnis war, dass der überwiegende Teil nicht einmal die geographische Lage der Länder sicher bestimmen konnte. In der breiten Öffentlichkeit wird das Land kaum registriert. Exemplarisch ist die Verwendung der alternativen Landesbezeichnung Weißrussland, die Assoziationen mit Russland weckt. Dass „Weißrussland" dagegen der Bezeichnung der indigenen Bevölkerung der Ruthenen entlehnt wurde, ist dabei nur sehr wenigen bekannt.

Vor 13 Jahren war es zudem sowohl Ost- als auch Westdeutschen erschwert, in die Sowjetunion zu fahren, und meistens wurden nur Moskau und St.Petersburg bereist. Polen hingegen war auch den Ostdeutschen viel besser zugänglich, zumal hier auch familiäre Bindungen zum ehemaligen Ostpreußen Anlass zur Beschäftigung mit dem Land waren. Russland als elementarer Bestandteil der ehemaligen UdSSR ist jedem ein Begriff und wird mit dem Ende des Kalten Krieges in Zusammenhang gebracht. Belarus muss eher als kaum wahrgenommenes Zerfallsprodukt denn als ausschlaggebender Akteur in diesem Umbruch angesehen werden.

Trotz seiner zentralen Lage zwischen Polen und Russland kann das Land auch heute kaum die europäische Aufmerksamkeit auf sich lenken. Einerseits hat es keinen Einfluss auf internationale Entscheidungsprozesse und ist ökonomisch von geringer Relevanz, da es über wenig Naturressourcen verfügt und ein Großteil seiner Produkte aufgrund des niedrigen technologischen Niveaus nicht konkurrenzfähig ist[13]. Andererseits kann es durch seine Resistenz gegenüber wirtschaftlichen Reformen sowie der autokratischen Herrschaft Lukašenkas nicht auf die Vorteile einer gen Osten expandierenden EU hoffen. Während die zehn künftigen EU-Mitgliedstaaten als auch die übrigen drei Beitrittskandidaten durch die Beitrittsver-

[13] Zur Konkurrenzfähigkeit der belarussiscen Produkte siehe den Bericht des Radio Free Europe: RFE/RL NEWSLINE Vol. 7, No. 27, Part II, 11 February 2003.

handlungen in den Medien häufig Erwähnung fanden, blieb Belarus nach wie vor in der unbekannten „grauen Zone".

Doch kann man die Vernachlässigung des Landes keinesfalls nur auf eine Ignoranz und Isolation des Landes durch den Westen zurückführen. Durch Lukašenkas Hasstiraden gegen den Westen, dem reformresistenten Wirtschaftsprogramm „Marktsozialismus" und seinem autokratischen Herrschaftsstil trieb er das Land immer tiefer in die Isolation. Umklammert von zwei Wirtschaftszentren und politisch als schwarzes Schaf zurückgewiesen, kann die Insel inmitten Europas heute kaum etwas den in der westlichen Öffentlichkeit vorherrschenden alten Stereotypen von Armut und Kriminalität entgegensetzen.

Dieses Bild verschärfte sich in letzter Zeit: Während sich Russland dem Westen merklich annäherte, verschlechterte sich das Verhältnis des Westens zu Belarus. Politisch sucht Putin den Schulterschluss mit Europa, nicht zuletzt auch Deutschland, wie sich kürzlich in der Irakkrise abzeichnete. Wirtschaftlich orientiert sich Russland an den Anforderungen der Welthandelsorganisation WTO mit dem Ziel, bald aufgenommen zu werden. Abgesehen von den kritischen Themen Tschetschenien und Medienfreiheit scheint die aktuelle Politik Putins in Deutschland überwiegend positiv wahrgenommen zu werden. Das belarussische Staatsoberhaupt hingegen konnte nur durch dilettantische Auftritte und inkonsequente Politik auf sich aufmerksam machen. Während sein östlicher Nachbar sich dem „Kampf gegen den Terrorismus" anschloss (jedoch insbesonders aus innenpolitischen Gründen, da der Tschetschenienkonflikt sich so leicht als Teil jener Terrorismusbekämpfung propagieren lässt), werden in Belarus dubiose Geschäfte mit jenen Staaten gemacht, gegen die sich die aus dem Boden gestampfte „Allianz gegen den Terrorismus" wendet[14].

Im Sommer 2002 überraschte der offen ausgebrochene Disput über die Zukunft des Gebildes des Belarussisch-Russischen Zusammenschlusses. Nachdem Lukašenka die drei Vereinigungsvorschläge Putins brüsk als Pläne zur Annexion abgewiesen hat und sogar anmerkte, dass nicht einmal Stalin auf derartige Gedanken gekommen sei, schien der Bruch zwischen den Staatschefs perfekt. Doch Lukašenkas naive Strategie, Putin mit einer plötzlichen Hinwendung zum Westen zu Zugeständnissen zu zwingen, scheiterte kläglich. Nachdem Lukašenka erklärte, an dem NATO-Gipfel in Prag (uneingeladen) teilnehmen zu wollen, verweigerte ihm Tschechien kurzerhand das Einreisevisum. Die unmittelbar darauf folgende

[14] Vgl. Windisch, Elke: Das vorletzte Mittel, in: Tagesspiegel, 08.02.03.

Erklärung eines Einreiseverbots aller EU-Mitgliedstaaten (außer Portugal) sowie der USA als Reaktion auf die Ausweisung der OSZE-Mitarbeiter schien wie blanker Hohn. Der Lächerlichkeit preisgegeben wandte er sich wie ein begossener Pudel nach Russland zurück[15].

Dieses Debakel ließ aufhorchen: Wer die Rhetorik Lukašenkas kannte, mochte sich fragen, wie innerhalb so kurzer Zeit aus der von ihm zu einem Feindbild stilisierten NATO plötzlich ein so unverzichtbarer Partner werden konnte. Wem die Figur Lukašenka nicht hinreichend bekannt war, mochte sich fragen, wer jener Staatschef denn sei, der uneingeladen sich die Anwesenheit erzwingen möchte und bei Ablehnung gar damit droht, der organisierten Kriminalität durch gelockerte Kontrollen an der Westgrenze seines Landes den Zugang in die EU zu erleichtern.

Die wenigen, sensationellen Nachrichten aus dem „exotischen" Land fügen sich weniger zu einem Bild eines Landes zusammen, das sich – wie etwa seine westlichen Nachbarn – von der Erblast der Sowjetzeit befreit und sich seinen Platz in internationalen Organisationen erkämpft. Vielmehr erscheint es als ein von einem Dilettanten geführtes Land, das von Politikern in nächster Zukunft kaum als Partner sondern als Sicherheitsrisiko betrachtet werden muss. In der deutschen Bevölkerung verstärken sich die Vorstellungen von der Unsicherheit des Ostens – oft wurde ich vor meiner Belarusreise gefragt, ob es dort nicht zu gefährlich sei. Selbstverständlich färbt der Eindruck eines Staatsoberhauptes auf die Wahrnehmung des vertretenen Landes ab.

Belarus hat durchaus das Potential, von der EU-Osterweiterung zu profitieren. Doch solange die Berichterstattung über Belarus geprägt ist von Übergriffen auf unabhängige Medien, mangelnder Kooperation mit internationalen Organisationen, manipulierten Wahlen, Investitionsunsicherheit und Menschenrechtsverletzungen, wird Belarus im Westen für die meisten Menschen weiterhin ein weißer Fleck auf der Landkarte bleiben. Sollte eine Verbesserung im Lande als auch in den Beziehungen mit der EU, der OSZE und dem Europarat gelingen, so wird sich das Bild in der Öffentlichkeit sicher verbessern. Doch mit Lukašenka als Staatsoberhaupt wird dieser Wandel wohl kaum zu erreichen sein.

[15] Eine detaillierte Schilderung des Verlaufs ist zu finden unter: Mehlhausen, Thomas (2003): Bald schnappt die Falle zu, in: E-politik.de, 02.01.2003, verfügbar unter: http://www.e-politik.de/beitrag.cfm?Beitrag_ID=1992.

5. Deutsch-belarussische Aktivitäten in Politik und Politikwissenschaft

In dem heutigen 14.Bundestag sitzen vierzehn Abgeordnete, die sich mit Belarus beschäftigen[16]. Immerhin wächst die Bedeutung des Landes durch die EU-Osterweiterung durch die Ostgrenze mit Litauen, Lettland und Polen. Die EU muss bereits aus sicherheitspolitischen Aspekten an rechtsstaatlichen, demokratischen und marktwirtschaftlichen Nachbarn ein Interesse haben. Auch die engeren Beziehungen zu Russland geben Anlass, sich stärker mit dem dazwischen liegenden und durch die gemeinsame Union mit Russland verbundenen Staat zu beschäftigen.

In der Wissenschaft gibt es meines Wissens dagegen nur relativ wenige, die sich mit Belarus beschäftigen. Die deutschen (sozialwissenschaftlichen) Wissenschaftler, die regelmässig über Belarus Beiträge publizieren, sind fast an zwei Händen abzuzählen – ein krasser Kontrast im Vergleich mit Russland oder Polen. Zwar kann dieses Phänomen mit der Landes- und Bevölkerungsgröße oder politisch-wirtschaftlichen Bedeutung erklärt werden, doch angesichts der zentralen Lage ist die geringe Zahl der Belarus-Experten dennoch schwer zu erklären.

Immerhin wurden in der letzten Zeit eine Reihe von Veranstaltungen organisiert, die die Aufmerksamkeit auf Belarus lenkten. Eine umfangreiche Veranstaltungsreihe unter dem Motto „Belarus – eine Brücke zwischen Ost und West?" organisierte das Osteuropa-Zentrum im November/Dezember 2002[17]. Eine Reihe namhafter deutscher sowie belarussischer Wissenschaftler und Politiker berichteten über die Innenpolitik und Außenpolitik im Allgemeinen als auch im Besonderen über die Demokratiefähigkeit und Rechtslage des Landes, die Missachtung der Menschenrechte, die Ohnmacht bzw. Übermacht der Medien, die durch Lukašenka behinderte aber auch durch Uneinigkeit sich selbst blockierende Opposition und dem geringen Handlungsspielraum der politischen Wissenschaften. In der abschließenden Podiumsdiskussion wurden auch Spekulationen über die künftigen Entwicklungen des Landes gewagt und eine geeignete Politik der EU besprochen. Die kurz darauf folgende Veranstaltung der Belarus-Gruppe von Amnesty International[18] mit dem Titel „Weißrussland – 89 mm von Europa" konzentrierte sich

[16] Die deutsch-belarussische Parlamentariergruppe besteht laut Gesine Grosser, Mitarbeiterin des Mitglieds jener Parlamentariergruppe Uta Zapf, aus 5 SPD, 4 CDU/CSU, 4 Grünen und 1 PDS Abgeordneten.

[17] http://www.osteuropa-zentrum.de/Aktuelles/akt093kommunismus.htm#belarus.

[18] http://www.amnesty-berlin1310.de.

zum einen auf die Menschenrechtslage, warf aber auch Licht auf die aktuellen politischen Probleme am Vorabend der Kommunalwahlen in Belarus. Eine Lesung eines Gedichts einer weißrussischen Schriftstellerin, eine Fotoausstellung und eine Präsentation eines Films über eine Reise nach Minsk vertieften den Eindruck über das Land. Im Mai 2003 führte der Verein „Bürger Europas e.V."[19] die Veranstaltung „Belarus auf dem schweren Weg zur Demokratie und Rechtsstaatlichkeit"[20] in verschiedenen deutschen Städten durch. Einerseits sollen angesichts der erneuten Manipulation der Kommunalwahlen nicht nur ihre Konsequenzen für die Opposition, sondern vor allem auch für die künftige Belarus-Politik Deutschlands, der EU – insbesondere im Zuge ihrer nahenden Osterweiterung – und dem zunehmend kritischen Unionspartner Russland analysiert werden. Im Hintergrund versucht das Auswärtige Amt nach Kräften derartige Veranstaltungen finanziell zu unterstützen. Das Angebot ist zwar durchaus beachtlich, doch sieht man dort meist die gleichen Gesichter, was auf einen zwar engagierten aber kleinen Kreis Belarus-Interessierter schließen lässt.

Neben den genannten sollen beispielhaft noch einige andere Vereine vorgestellt werden: Während das Osteuropa-Zentrum und Bürger Europas e.V. sich nicht ausschließlich mit Belarus beschäftigen, sehen die Deutsch-Belarussische-Gesellschaft e.V.[21], Belarusnews.de[22] oder der Arbeitskreis Belarussisch-Deutsche Begegnungen e.V. ihren Schwerpunkt in Belarus. Die Deutsch-Belarussische-Gesellschaft (DBG) ist eine Vereinigung, die sich zum Ziel gesetzt hat, über Belarus aufzuklären sowie wissenschaftliche Tagungen und Veranstaltungen über Politik, Wirtschaft und Kultur zu organisieren. Auf ihrer Homepage berichtet sie über Publikationen und Veranstaltungen und bietet eine Linkliste zu verschiedenen Themen zu Belarus an. Von besonderem Interesse sind die Newsletter, die monatlich per Email versendet werden und neben Vorankündigungen von Veranstaltungen und Linklisten auch Erfahrungsberichte über Kooperationen und Inititiativen veröffentlichen. Ihr gehören namhafte Belarus-Experten aus Wissenschaft und Politik an, die durch diese Initiative stärker die Öffentlichkeit erreichen wollen. Die DBG steht in enger Kooperation mit dem Internationalen Bildungs- und Begegnungswerk GmbH (IBB)[23], die die monatlich erscheinende Periodika „Belarus-News"

[19] http://www.buerger-europas.de.
[20] Veranstaltungskalender siehe: http://www.belarusnews.de/index.php#.
[21] http://www.dpg-online.org.
[22] http://www.belarusnews.de.
[23] http://www.ibb-d.de

publiziert. Darin wird der Leser mit diversen Analysen und Berichten über die politischen und wirtschaftlichen Entwicklungen des Landes, Vorankündigungen und Berichten über Veranstaltungen sowie Pressespiegel auf dem laufenden gehalten. Die Online-Zeitschrift Belarusnews.de, nicht zu verwechseln mit der o.g. Publikation des IBB, stellt ein deutschsprachiges Nachrichten-Portal über Belarus dar, die täglich aktuelle Kurznachrichten und Analysen bietet und auf seinem Terminkalender Veranstaltungen ankündigt. Der Arbeitskreis Belarussisch-Deutsche Begegnungen e.V. fördert den Austausch zwischen Studenten und Wissenschaftlern beider Länder, indem er beispielsweise bei der Durchführung von Seminaren oder Studienreisen hilft.

Die ausgewählten Beispiele spiegeln nur einen geringen Teil der Aktivitäten deutscher bzw. deutsch-belarussischer Vereine wider. Die DBG und die IBB haben gemeinsam eine Publikation herausgegeben, in der versucht wurde, die Hunderte Organisationen, Vereine und Verbände aufzuführen, die sich inhaltlich auf Belarus konzentrieren[24]. Es gibt zwar einen Kreis Belarus-Interessierter, innerhalb dessen ein guter Informationsfluss besteht gut, doch scheint mir, dass diese Veranstaltungen allein kaum das Defizit beheben können. Die Breitenwirkung solcher Veranstaltungen oder Austauschprogramme ist im Vergleich zu den Medien jedoch verschwindend gering.

БЕЛАРУСЬ ВАЧЫМА НЕМЦА. Адзін нямецкі студэнт паліталёгіі пачынае цікавіцца Беларусяй. Апавядае свае прыгоды ў час моўнай паездкі ў Менск. Тлумачыць, чаму гэтая краіна так цікавая паліталёгу. Затым разгортвае думкі наконт успрыняцьця Беларусі і Беларусаў у Нямеччыне.

[24] Sie waren zwischenzeitlich vergriffen, aber bei der DBG (dbyg@gmx.de) kann man diese bei Neudruck bestellen.

Michael Fleming

RECKONING WITH LOW ELECTORAL TURN-OUTS IN POST-COMMUNIST POLAND

This article explores the logic of low electoral turnouts in post-communist Poland. I argue that the high rates of abstention are an inherent part of a 'transition' process, which has been guided more by economic 'efficiency' concerns than by considerations of democratic deliberation. I contend that Poland's 'return to Europe' has witnessed a fundamental rescaling of political practice that has privileged some, while weakening and excluding others. Using Sartre's notion of seriality, I maintain that the production of exclusion has been, and continues to be sponsored by the political and economic elite, bringing into question the substance of Polish democracy. The impact of this new reality is illustrated with reference to the Belarussian population in North-Eastern Poland.

Low Turnouts

Since the break with communism in 1989, turnout at elections has been low, at levels considerably below those in Western Europe. While it has long been known that the relationship between voter and representative is problematic, (Young

2000, Kymlicka 2000) and remains distant from normative models of democracy, this alone does not account for the high rates of abstention. Furthermore, as Raciborski (2000:174) makes clear the competence level of voters (that is the relationship of valid votes to invalid votes) has steadily been increasing. In 1991, 5.6% of votes were invalid compared with 3.99 in 2001. Table 1 below illustrates the scale of voter abstention.

Table 1 Voter Abstention 1989-2001

Type of Election	*Date*	*1st/sole ballot (%)*	*2nd ballot (%)*
Parliamentary	June 1989	38	74.7
Local government	May 1990	57.7	
Presidential	Nov/Dec 1990	39.4	46.6
Parliamentary	October 1991	56.8	
Parliamentary	September 1993	47.9	
Local government	May 1994	76.2	
Presidential	November 1995	35.3	31.8
Referendum	February 1996	77.6	
Referendum	May 1997	57.2	
Parliamentary	September 1997	52.1	
Local government	October 1998	53.8*	
Presidential	October 2000	39.6	
Parliamentary	September 2001	53.7	
Local government	October 2002	55.66	

Source: Compiled from data of Panstwowa Komisja Wyborcza (see www.pkw.gov.pl)
* Average turnout for provincial, county and commune elections.

1996 Referendum on property rights initiated by Wałęsa, (It needed a 50% turnout to bind parliament. The question asked was 'Should there be general property enfranchisement?)

1997 Referendum to endorse new constitution

Between 1989 and 2001 the average abstention rate was over 50%, and according to recent estimates some 20% have never voted (Wasilewski, J. 1999:90). Clearly, such high levels of non-participation raise important questions concerning the substance of Polish democracy, and a variety of explanations have been broached to rationalise the situation, from voter apathy, to suggestions that voice is achieved through extra-parliamentary means.

Millard (1999:110) argues that, 'too much emphasis on voting turnout can be misleading as an indicator of systemic legitimacy problems. Varied participation strategies evolved at different levels'. For while it is true that extra-parliamentary activity does take place, and plays a crucial role for a number of social groups in achieving voice, the implication that non-participation in elections is compensated by activity outside the electoral process is misleading. For, as Millard herself notes (1999:109), those who do not participate in elections 'neither knew or cared much about politics, were rather pessimistic, and did not participate in other forms of socio-political activity'.

In short, those who vote are also more likely to be involved in extra-parliamentary activity – whether as trade unionists, participants in organisations and events of 'civil society' such as 'Open Republic', or as participants in Samoobrona's campaign of direct action (in this case wealthier farmers) -, than those who do not. The non-voter is also the non-participant, and given the large size of this group, contrary to Millard, a systemic legitimacy problem does exist.

This paper, therefore, aims to demonstrate how this legitimacy problem has been produced, how it is sustained and to indicate why the Polish political class is reluctant to confront this pressing issue.

Producing seriality

Poland's 'return to Europe' in 1989 repositioned it politically and economically. Indeed, these two aspects were conflated. Access to European and American markets was conditional upon transformations within Poland. Rather than construct 'socialism with a human face' as argued for at Solidarity's conference in 1981, Wałęsa and his colleagues sought to construct a democratic capitalism, with the accent more on the capitalism than the democracy as Garton-Ash (2000:90) points out. However, capitalism is highly adaptive, and can make progress within a variety of regulatory and social frameworks. A choice still had to made as to what model of capitalism to embrace (i.e. Anglo-Saxon, German etc), and as to how 'efficiency' was to conceptualised.

The leverage of the West in the initial years of post-communism played a fundamental role in creating a new economic topography, and disciplining the electorate. The legacy of Gierek's (First Secretary of the Communist Party 1970-1980) dash for growth and Western banks desperation to loan oil dollars during the 1970s, left Poland with an unsustainable debt, and made it especially vulnerable to the hegemonic economic thinking emanating from the West. The result

was Leszek Balcerowicz's plan (he was advised by the Harvard economist Jeffrey Sachs) which aimed to confront the deep structural crisis and rectify the macroeconomic imbalance, while at the same time creating a landscape favourable, in the first instance, to investors (as opposed to other groups, such as the electorate for example)[1].

The debt reductions of the Paris and London Clubs were conditional upon changes made in this direction. Similar to IMF sponsored structural adjustment projects, the Balcerowicz plan has had significant social costs.[2] These include systematic increase in unemployment, decline in real wages, uncompensated destruction of personal savings, and decline in consumption (increase in poverty). Furthermore, the attempt to comply with the Maastricht deflationary regime in order to access the European Union has encouraged policies to shrink state expenditure in the key areas of education, health care, pensions, and welfare.[3] The direction of government policy has been consistent regardless of which party has held office.

Thus, two major factors have emerged which discourage participation. On the one hand is the broad macro-economic policy pursued by the major parties both post-communist and post-Solidarity which have led to the rupture of social networks and to anomie; and on the other is the representation of these policies as 'the only show in town', as 'realistic' and most crucially as 'inevitable', thus inhibiting the articulation of an alternative future.

This effective depoliticisation of economic policies has been one of the key aims of post-communist governments and regardless which party has been in

---

[1] The assumption that catering to the interests of the business lobby will automatically produce beneficial social outcomes has guided economic policy in Poland. But as the experience of the UK and US demonstrate, such a position is difficult to sustain. For a discussion of the UK experience, see Monbiot (2000). Furthermore, such an assumption reduces the nature of deliberation about economic policy since the meaningful decisions have already been taken by 'experts'

[2] It should be noted however that the IMF presented Poland with three different stabilisation plans. Poland chose the most radical, something which surprised the IMF expert given the very tough negotiations their 'assistance' usually provokes amongst third world states. See Bruno (1992).

[3] It is worth noting that in France protests followed Juppé's government decision to cut welfare spending to meet the Maastricht criteria in November 1995, while in Poland such cuts are presented as 'modernisation', and 'inevitable', successfully inhibiting protest. Poland has one of the highest proportions of private provision in health care in Europe. Welfare provision has become less generous, and increasingly means-tested. There has been an expansion of private schools of higher education as the public funded sector has seen its budget capped. Recent pension reform is transforming a PAYGO system, to include a prefunded element, giving a steady stream of business (and profit) to the private sector. Blackburn (2002) discusses the myriad of problems associated with private funds, including poor returns, high administration costs, the high tax subsidisation (tax breaks) required, as well as conferring 'ownership' title which decrees that 'some regions will boom while others decay' (2002: 5). The structural inequalities which pension fund capitalism fosters is a major concern. The 'pension-savings' of Polish workers could be put to better use, both socially and efficiently without the intervention of commercial providers, whose reputation post-Equitable Life, post-Enron is somewhat tarnished.

power and the construction of hegemonic control (Kymlicka 2000:13) in this area has been an on-going project. Clearly, such an endeavour compromises any subsequent deliberation.

Leszek Balcerowicz (1995a:110) explained that 'the task for Central and East European countries is to build efficient and strong democracies able to continue the process of economic transformation (*defined from above*)…[requiring norms] … that protect the stability of public finance and therefore the stability of money from populist attempts to gain popularity by implementing expenditures which could only be financed through inflationary measures' (my italics). The dismissal of an expansionary fiscal policy as populist prior to deliberation is grossly unfair, and linking potential Keynesian alternatives with only negative outcomes (instability / inflation) is contestable, but does serve to undermine this economic alternative.

Indeed, in a work published around the same time, Balcerowicz (1995b:161-3) is somewhat more candid about how to implement a policy which the population has not mandated. He explains that the initial period following a political breakthrough is accompanied by a period of 'extraordinary politics' in which people are more likely to 'think and act in terms of the common good'.[4] This allows politicians to push through *their* policies, in this case, otherwise difficult economic measures. In fact, what Balcerowicz is describing is a period in which representatives' accountability to the electorate is eased. Recognising this, Balcerowicz is essentially recommending that representatives exploit this to pursue non-deliberated paths to the 'common good'. But as Young (2000:40-44) has argued, appeals to the 'common good' often rest upon systemic exclusion. Balcerowicz appeal worked in a similarly way, since it excluded the citizenry from contributing to the most important decision taken in post-communist Poland: the qualitative reforming of its socio-economic relations.

[4] In this Balcerowicz is undoubtedly correct. Opinion polls indicates that following Solidarity's victory in mid-1989 until March 1990 there was general optimism concerning the political situation in the country. See Zagórski et al (2000:43)

[5] While the technical criteria for defining poverty may vary, numerous studies have shown that it has increased during the course of post-communism. The Vienna Institute of Human Studies reports (quoted in Kowalik 2001) that the number of people receiving half average disposable income or less (on an equivalent basis) reached 18.3% in 1995. Subsequent economic growth during the late 1990s rewarded the wealthier percentiles. Since then, the economy has stalled with unemployment pitched at around 18% according to official statistics and disproportionately affecting the younger cohorts.

The Absentee State

The progressive privatisation of key collective endeavours such as education, health care, pensions and welfare, and the unravelling of the social contract implied by universal provision, has promoted serial thinking (Sartre 1976/78). The citizen becomes the individual consumer. But in Poland, where numerous studies have shown that the number of people living in poverty has doubled over the last decade,[5] the purchase of an education, good health care, security in old age, and unemployment insurance is therefore extremely restricted, leaving the mass of the population in a state of serial limnality – the non-consuming consumer.[6]

For where the possibility of unity of action, no matter how shallow, exists amongst consumers (witness consumer group campaigns), the possibility for action amongst the series of non-consuming consumers has proved to be negligible. The withdrawal of the state from providing fundamental services not only for the well-being of the population, but also for continuation of the accumulation process, is replaced by a proliferation of private concerns, benefiting from more or less generous tax concessions.[7]

The notion of efficiency promulgated has been extremely restrictive. Despite the fact that one of the main agreements of the 1989 Round Table was the principle that different types of ownership were to be protected, including employee ownership there has been widespread antipathy toward employee owned companies. The general prognosis, expressed by economists and politicians alike has been that these firms are a transitional form allowing proper capital privatisation with the minimum of social conflict. In actuality there has been a general shift in share ownership from the rank and file to the managers, but the hostility that employee ownership has evoked is irrational on economic grounds. After all, as Kowalik observes (2001:233), these firms have performed well with gross return and net profitability, on average, greater than that achieved by other privatisation routes.

Employee owned firms produce positive externalities – a sense of collective purpose, engagement, wage-restraint and responsibility, qualities which could un-

---

[6] There has been considerable resistance in Poland to the acceptance of the identity of the non-consuming consumer. Social protests, which remain frequent, exploit a variety of historic identities such as class (peasant / farmer, worker), regional markers (ie Silesians), and there remains a vibrant civil society challenging the trajectory of current socio-spatial transformations. Nevertheless, many Poles have fallen out of civil society, and it is they who are the main subject of this paper.

[7] These private concerns are increasingly foreign owned, and given the weakness of the Polish market, consumer voice is unlikely to pose a serious challenge.

derpin meaningful democracy. In contrast the Polish elite has strongly favoured the concentration of capital (and the power which this implies). The alleged egalitarian National Investment Funds, based on models pioneered by Thatcher, and earlier by Pinochet, performed this task. The resulting NIF's comprised a small proportion of the nations assets, mainly weak small / medium sized firms but were launched under banner of democratizing capitalism. The ability of foreign institutional investors to dominate the NIFs has produced negative externalities as they seek high returns on a short time scale.[8] Asset stripping rather that restructuring is taking place as Bochniarz (1999) indicates: 'Following the sale of the few best companies from each NIF it will the be possible to achieve a satisfactorily large shareholder profit, while the remaining weaker companies would be sold at any price , without duly securing the interests of either the firms themselves or their employees'.

However, it is the chaining of imagination by the internalisation of the doctrine of market supremacy which prevents the social protest that has, in other times, posited alternative futures. As Bauman (1999:273) puts it: 'These days the suffering of the poor do not add up to a common cause. Each flawed consumer licks his or her wounds in solitude. Flawed consumers are lonely, and while left lonely for a long time they become loners; they do not see how society could help, they do not hope to be helped, they do not believe that their lot can be changed by anything except a football pools or a lottery win..'

The creation of a new topography of economic exploitation has broken networks of social interaction and social reference points. It is in rural areas where this has reached its furtherest point as agriculture has collapsed, and state run rural firms have closed down, or privatised with the concomitant shedding of labour. Maria Jarosz's (1998) study of suicide in Poland shows part of the high social cost of 'transition', and validates Durkheims's theory of suicide by observing that situational factors are still the strongest determinants. Unlike the findings of *'Le suicide'*, however, it is rural areas rather than the city which is now the main location of suicidogenic people, but it is here were disintegrational processes have been strongest as 'transition' follows its non-deliberated course. New investment has been concentrated in the major cities (witness the shiny new office complexes and shopping centres), and rural areas have generally been ignored. Disinvestment

[8] The reform of the pension system is likely to exacerbate short-termist investment, undermining the general rate of investment and thereby reducing long-term increases in productivity. For an account of the role played by pension funds in the economy see Blackburn (2002).

from rural areas proceeds apace, with the devaluation of fixed capital and inhabitants skills.

Jarosz's conclusion notes the different degrees of anomie between the town and the country, and this difference is also reflected in participation rates at elections, with the town recording higher levels than the country. In the parliamentary election of 2001 for example, there was a turnout of 47.99% in the town, and 42.93% in the country. Nevertheless, both these figures are low.[9]

Producing scale

The incorporation of Poland within the orbit of capitalist social relations has reconfigured socio-spatial power relations. Place is revalued according to the degree of market penetration, which itself is dependent upon the capacity of various social formations to resist and contest.

The penetration of the market proceeds on a number of levels. The global firm fashions the local, driving political elites to shape local conditions in an image favourable, in the first instance, to the firm, rather than the electorate / citizenry. The shift in the regulation of capital – labour relations from the national level (collective deals for workers in particular industries) to the local (individual deals) is particularly acute in Poland. The downscaling of regulation has been resisted in some sectors (Silesian miners for example), but proceeds apace in others, exploiting, and reproducing socio-cultural prejudices. (Women earn a mere 56.7% for the same work performed as do men, for example). This downscaling is buttressed by the rhetoric of the rights of the individual entrepreneur, which draws upon Romantic notions of Polish individuality, as well as the more modern notions derived from the USA and UK which have a particular neo-liberal aspect.

This rescaling may feel, for many white-collar workers in Warsaw, Poznan, and Krakow as liberation, as they are able to command remuneration disproportionate to their social contribution, and are able to enjoy the commodified culture celebrated as 'Western', 'modern', or 'cool'. Indeed, knowledge of English is a defining characteristic of the new elite.

Inequality in Poland is among the highest in Central Europe, with a gini co-efficient of 34 for household incomes in 1996. By 1999 Poland 'entered the group

[9] It should be noted, however, that the pattern of voting in the 2002 local elections saw many small towns record higher turnouts than for the presidents of large cities.

of the most inegalitarian countries' (Golinowska 1999). Kowalik (2001:229) notes that managers of most large firms already earn 60 times the average wage, and this figure continues to increase. Indeed, this elite overcomes space both physically and imaginatively by co-opting into the glocalization of Poland (Swyngedouw, 1996). In contrast, those trapped in their place by the rapid devaluation of both skills and capital have generally been unable to articulate protest. Indeed, many have sought relief in the embrace of the Catholic Church. Rather, than challenge the current regime of accumulation, with its concomitant social costs, acceptance is preached, and energy is diverted into campaigns cementing the Church's regressive hegemony.[10]

Thus the new gestalt of scale draws upon existing socio-cultural formations as changes in the scale of production and reproduction are expressed through everyday life. The broad success of downscaling the regulation of the labour - capital relation owes much to the ceding of ground by labour (through the acceptance of the rhetoric of the individual and the family). In addition, the state's lax enforcement of labour protection laws further strengthens the position of capital, and dissuades collective action.[11]

Where resistance has been strongest, so too has been resistance to the accompanying individualistic ideology. From this perspective, rural inhabitants were extremely ill prepared for the process of transition. The large private agricultural sector which had existed under the communist regime educated and disciplined these workers to the dictates of supply and demand. In a shortage economy low productivity could still be rewarded. This is no longer the case. The ratio of capital – labour is far too low for most of Polish agriculture to compete with imports and more efficient agribusiness.[12] Nevertheless, collective action remains restricted as commonality of interest is obscured by particularism. This itself is conditioned by

---

[10] This is not to say that Polish Catholicism is regressive per se, rather to signal the fact that progressive strands within the Church have been eclipsed by agents such as Radio Maryja (independent of the Episcopate) which has promoted atavistic nationalist sentiments and varying degrees of intolerance.

[11] However, it should be noted that the State has advocated, and advocates the 'softening' of labour regulation assuming that 'soft' labour (i.e. unorganized) will produce a friendlier business environment.

[12] It is worth noting that as early as 1993 Poland had a $100 million deficit in agricultural trade. Although a drought occurred in 1992, subsequent performance has been discouraging. See Kawcka-Wyrzykowska, E (1996: 70). Part of the problem has been the administrative manner in which co-operatives were liquidated at the beginning of the 'transition' process. Only after the increasingly regular demonstrations and road blockages by farmers, did a government minister in 2000 advise the (re)creation of co-operatives in order to shift trade profits to raise primary food prices. Such a shift is urgently called for. In Podlaskie, for example, the cost of production has for many small farmers exceeded farm gate prices. (Interview with Jan Syczewski, May 18th 2000 former SLD MP), and without increased seller's power this is unlikely to change.

the production of scale, which encourages those trapped by the new gestalt to reify their place.

There are exceptions however. In Opole Silesia, the articulation of a German identity by the autochthonous population mobilised the population in the 1990 and 1991 elections, to the degree that in some villages turnout was 80%. Using the rhetoric of *Heimat*, and the claim 'We are German', the leadership of the 'German' minority community were able to forge upscale linkages with the German government, its embassy in Warsaw and with powerful German NGOs such as the Union of Expellees, and to achieve representation at all spatial scales – local, regional, national. In consequence over 250m DM has been invested in Opole Silesia. Nevertheless, since 1991 abstention rates have decreased as the leadership failed to deliberate policy with its electorate, and Opole Silesia increasingly became integrated into the European circuit of capital. Furthermore, the willingness of upscale partners to deliberate with the local has declined. Thus the conjectural window which was wide open in 1990, has slowly, but surely been closing. Identification with the German minority has not been reproduced amongst the younger cohorts, as the achievements of the minority has not included expanding the demand for labour. Many have sought exit, and migrate temporarily to work in Germany (they also have German / EU passports). Returning to Poland these migrants eschew collective endeavour, and consume individualistically the commodified culture available to those with the ability to pay.

The upscaling of environmental regulation (the state of the environment in Poland has been a source of concern for the EU) has also effectively marginalised a rural community. The Białowieza forest in Podlaskie, north-east Poland has been depicted by international NGOs, such as the WWF as the last-primeval forest in Europe, and therefore requiring special protection. Using demonstrations in Warsaw, London and in Canada the space of the forest was appropriated and represented as an exotic wilderness. The claims of local people (Belarussians) were marginalised, to the extent that traditional access rights to collect forest fruits and to graze animals were under threat.

It was not until 2000, following a demonstration in Białowieza that the views of local people were taken seriously (Franklin 2001). The involvement of the Danish ambassador , and the Danish organisation DANCEE with their desire to implement the Aarhus convention which seeks to safeguard the environment, and promote democratic deliberation has proved crucial in ensuring local voice. What is clear is that a politics of scale manipulated by international NGOs disrupted local demo-

cratic deliberation, and in order to rectify the situation local people also had to pursue a scalar strategy, which allowed them to reclaim their place.

These two examples suggest that a connection to place can become a strategy of liberation if detached from restrictive particularism. Contesting the production of scale through networks of alterity on the margins of the current gestalt can reconfigure aspects of the gestalt. But this requires engagement, and in the first instance the strength to refuse. [13] Politicians, the media, and the Church have all acted to diffuse such an outcome.

Elections in Poland form just one part of the political process. Scalar strategies of empowerment are also crucial. Together both voice and legitimacy can be achieved. If action pursues a singular strategy then there is likely to be a deficit of either voice, or legitimacy. Until now, the mass of the populace has failed to act leading to legitimacy and voice deficits. In contrast, the representatives of international capital have ensured voice through manipulating a politics of scale – through the lending clubs, EU, business fora and through hegemonic economic doctrine, especially in the early 1990s. Indeed a number of empirical studies have demonstrated that voters views are poorly reflected in the programmes and policies of the main parties.[14] The process of socio-spatial transformation and its accompanying justification has inhibited engagement. This raises questions about the legitimacy of contemporary democracy in Poland. If key policy areas have been decided by the technicians of capital, and politics is reduced to staid managerialism, then perhaps the electorate is right not to rubber stamp the formality of contemporary Polish politics.

Revisiting Sartre: Elections a trap for fools?[15]

Sartre in his 1973 essay is clear. Elections are not merely ineffective, they are a harm to the possibility of alternative modes of participation and justice. He argues that the electoral process is a mechanism of serialisation, which reinforces the process of atomisation which operate under the capitalist regime. (Sartre, 1978: 200). He points to the fact that an individual when engaged in social activities – taking the bus, buying a newspaper, voting, makes use of collectives, but the collectives address him as a member of a series.

[13] See Camus (1971:19). Notwithstanding Sartre's critique of Camus' voluntarism, Camus' insight into the power of refusal remains valuable.

[14] For further details see Wasilewski, J. et al (1999)

'He (sic) becomes in essence identical with all other members, differing from them only by his serial number. We say he has become serialised' (201)

In this condition matter mediates between people. Even though the suffrage is universal, granting all the right to choose; the right to act as real participants within a political community is constrained by the system in which it takes place. If the system is configured against the basic needs and desires of the population then the strong citizenship ideal on which the justification for elections is based, is thwarted. Indeed, the electoral process offers the least part of that ideal – the opportunity to make 'choices' within a prejudiced framework, rather foster substantive engagement.

For Sartre, such a situation is unbearable. Elections and voting are serious harms for two main reasons. Firstly it leads to the wasting of enormous amounts of political energy (A point which should find resonance with many Labour supporters in the UK), and secondly, they function as safety valves giving the mask of legitimacy to power emanating elsewhere (in Poland, international financial markets, and international institutions). Where the socio-spatial configuration is in flux, with the concomitant changes in material pressures, encouragement to vote is inappropriate:

Confronting them in their abstract solitude and their separation are the groups or parties soliciting their votes. They are told that they will be delegating their power to one or several of these political groups. But in order to 'delegate its power', the series formed by the institution of the vote would itself have to possess at least a modicum of power. Now, these citizens, identical as they are and fabricated by the law, disarmed and separated by mistrust of one another, deceived but aware of their impotence can never as long as they remain serialised, form that sovereign group from which, we are told, all power emanates – the People. (203)

Serialisation and anomie proceed apace within Poland, as indicated above. Voting, proclaimed by the elite as civic responsibility, is nothing of the sort according to Sartre:

'Why am I going to vote? Because I have been persuaded that the only political act in my life consists of depositing my ballot in the box every four years? But that is the very opposite of an act. (206)

Thus on one level, the high rate of abstention can be explained by the populace's recognition that voting is not a substantial expression of real participation within a real polis. By opting out of the series called 'voting' the electorate is declaring that the game is up for 'formal' democracy. Meaningful participation, and meaningful decision-making capabilities are urgently called for. Such desires, as yet unarticulated, require a thorough reworking of what 'transition' is about, and for whom.

In order for such an articulation to manifest itself, a radical break is required. The rule of the neo-liberal market is not inevitable, and other futures are possible. In one sense, this is a problem of imagination, with the electorate identifying itself, as Freud would put it 'with the aggressor'. However, given the material conditions of a substantial proportion of the population, any contestation of the hegemonic construction of reality seems distant. As Xavier Emmanuelli (1997) explains:

'*People called these days 'the excluded' do not come forwarded with demands nor projects, do not value their rights, do not exercise their responsibilities as human and as citizens. As they stopped to exist in the eyes of other, so they gradually stop to exist in their own eyes'.*

The withdrawal of many elements of what has passed for part of the substance of citizenship – free healthcare, education, pension, welfare further reduces the possibility for scaled engagement and traps people in their place (spatially, economically, socially) – increasingly that of the non-consuming consumer.

The Belarusian minority

In this context it is worth reflecting upon the experience of the Belarusian minority in Poland, since it starkly illustrates the contemporary limitations of Polish democracy. On the one hand the minority has felt the full force of economic restruc-

[15] The question of low electoral turnouts has been a thorny issue for political scientists, and numerous theories have been advanced to explain the phenomenon. Sartre's theorisation is particularly useful because it collapses the false dichotomy of the political and the economy. It recognises that structural social relations are important. Some theorists see the abstention from political activity as a rational, pragmatic decision allowing time and energy to be spent on other activities rather than any calculated choice concerning the status of 'formal' democracy. If this is the case, then those abstaining are willfully abstaining from participating in the decisions that affect them in order to do other things. Ultimately, however, abstention rather than creating time and saving energy for these other activities could actually constrain non-political activity since others decide what can be done, where and how.

turing as capital abandons their rural heartlands in North East Poland. On the other, they have been systematically excluded from decision-making processes, and have therefore been subjected to policies implemented without due deliberation.[16] The experience of the minority brings into sharp focus the false (although heuristically useful) dichotomy between a politics of redistribution and a politics of recognition. It therefore illustrates the necessity of action that synthesises socio-cultural affirmation with socio-economic justice to substantiate Polish democracy.

Restructuring

The rural areas in Podlaskie, like much of rural Poland, have experienced considerable economic hardship during the transition period. In 1999 GDP per capita in Podlaskie was 76.32% of the Polish average, and investment in the region was 58% of the state average[17]. But within the region itself there are further inequalities of investment. For example, investment by enterprises per capita in 1999 in the voivodship as a whole was 1092.27 zl. In the Hajnówka powiat, which has the highest concentration of people who can be described as Belarusian, such investment was a mere 450 zl per capita. These figures are indicative of long-standing trends of under-investment.

Investment in agriculture in Podlaskie has declined steadily since 1980, and by 1990 the use of fertilizer had fallen below its 1975 level. According to Radecki (1996), 45% of farmland in the area around Białowieża has too low a content of potassium and phosphorus.[18] This is due to the sustained lack of fertiliser use. In addition, 75% of soils showed strong acidity due to insufficient liming. The consequence of this under-investment has been declining yields, and economic regression. The decline in agriculture has had two important effects for the Belarusians. Firstly, it has stimulated a larger reliance upon non-farming activities. Poskrobko (2000) points out that only 3.3% of farmers earn less than 10% of their income from other sources.[19] Secondly, the crisis in agriculture has been a factor encourag-

[16] I explore the Belarusians exclusion from, and marginalisation in democratic fora elsewhere. See Fleming, M. (2002) 'Fixing the political landscape: The Belarusian minority in Poland after the 2001 parliamentary elections' in Annus Albaruthenicus 2002, p33-50 Krynki, Poland and Fleming, M. (2003) National minorities in post-communist Poland Veritas, London.

[17] See www.stat.gov.pl 'Investment' and Urząd Statystyczny w Białymstoku (2000) p454 Rocznik Statystyczny 2000: Województwa Podlaskiego WUS Białystok

[18] Radecki, A. (1996) p17 Agriculture in the region of the Białowieża Primeval Forest (sic) Warsaw Agricultural University, Warsaw. Radecki claims that the basic fertiliser used in this area is manure

[19] Poskrobko, B. (2000) p53 Restrukturyzacja przemysłu w gminach rejonu Puszczy Białowieskiej. Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok.

ing rural to urban migration. In 1975, the population of villages exceeded that of towns by 13,200. By 1995, the population of towns exceeded that of villages by 186,000. Since 1990, Hajnówka powiat has lost 5.2% of its population. While the town of Hajnówka recorded a moderate increase (1.1%), the villages in the powiat experienced a population decline of 10.3%.[20] This includes both natural wastage, and migration to larger centres.

Table 2 The use of fertilizer and lime in 1999 (in kg per hectare)

	Poland	Podlaskie
Artificial Fertilizer	87.4	78.5
Lime	104.2	64.2

It is clear that the economic supportive capacity of southern Podlaskie is being reduced and impoverishing its residents. Instead of reinvesting in agriculture, non-local decisions makers assert that the area is unproductive, in order to promote an exclusively tourism based economic model (See below). This is true only to the extent that investment to improve soil quality has not been forthcoming for a generation. Even the EU, which through the Rome Treaty has an obligation to work to reduce regional inequalities, is complicit. Since Belarusian farmers have holdings that are too small to qualify for EU funds they are excluded from this much needed source of finance.

Although the economic marginalistion of southern Podlaskie is structural, political interventions that could alleviate both people and place poverty are not taking place. In fact, interventions emanating from non-local locations are accentuating an already difficult situation. For example, finance to compensate local communities for economic hardship resulting from the extension of the Białowieza national park in 1996 did not materialise until 2000, and a substantial proportion of the money ear-marked for local development under the 'Contract for Białowieża' went to the National Park despite assurances to the Council of Europe that it went to local communities.[21]

[20] Source WUS (various years) and Zarząd Województwa Podlaskiego w Gminach rejonu Puszczy Białowieskiej Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko. Białystok. (1999) p66 Strategia rozwoju województwa podlaskiego, Białystok

[21] This was revealed by an inspection of budget figures by NIK, Poland's Supreme Chamber of Control in September 2000.

Exclusion

As argued earlier, the entire process of transition has rested upon the systematic exclusion of the population from the key decisions of the post-communist period which have determined the new economic topography of the country. However, the experience of the Belarusian minority indicates further mechanisms of how exclusion is perpetuated at the local scale – the level at which the new topography manifests itself.

The regional economic development plan for example aims to achieve economic coherence within the region by setting goals, and isolating specific areas for investment (and by extension disinvestment – since capital, in all its forms is at continual risk of devaluation).[22] It is therefore a profoundly political undertaking, determining who gets what, where, when and how, but is not subjected to sufficient democratic deliberation. In this plan for example, southern Podlaskie is assigned a future based on tourism although this unstable industry lacks the capacity to support the population, (For the evidence see Podlaskie statistical yearbooks 1990-date for the number of tourists to the region). Furthermore access to the area is deteriorating as some public transport routes are withdrawn.

The mono-industry model is sponsored by powerful environmental NGOs who argue that Białowieża forest is primeval and therefore demands restrictive protection. The NGOs have pressed their case at the central government and international levels, while residents have been largely restricted to the local level. Key decisions concerning the future of the forest have been taken at non-local scales, undermining the ability of Belarusians to achieve voice.[23]

Thus in conjunction with the triumph of neo-liberalism and its concomitant serialisation of the population, the rescaling of political power operates to exclude. Using different arguments in which the role of the 'expert' assumes prominence, such as economic coherence and efficiency (the regional development plan), or environmental crisis (as in Białowieża) an effective strategy is devised to inhibit and / or block citizens participation in the decisions that affect them.

---

[22] Harvey, D. (1991) The Limits to Capital Blackwell, Oxford

[23] For full details of the Białowieża conflict see Franklin, S. (2002) 'Białowieża Forest: Myth, Reality and the Politics of Dispossession – The Power of representation' in Environment and Planning October 2002 & Fleming, M. (2002) 'The Białowieża forest conflict: Is there a democratic solution?' published as 'Bialowieża: A Minority View' in Central Europe Review 26th November 2002 (www.tol.cz)

In addition, power exercises hegemony through discourse. The use of negative stereotypes to marginalize and trivialize Belarusian concerns is widespread.[24] In democratic fora such as the Sejmik, 'internal' exclusion has been problematic since the fall of communism. The domination of Belarusians heartlands around Hajnówka by imposed representations such as 'primeval forest' and 'rural idyll' has undermined Belarusians' ability to engage with other scales (national, international). (In contrast, the German minority was able to discuss their Heimat, and this was a factor in their successful engagement with all scales).[25]

However, resistance is possible. As the mass demonstration in March 2000 in Białowieża indicated, a wide range of methods must be utilised in order to impact upon the current political framework. Restricting political participation to elections traps people in their place in a situation where the local is determined by the national and international. It is only through action which reaches beyond the local and manipulates scale can voice be achieved. It also requires the appreciation that the harm of exclusion operates through misrecognition / misrepresentation and socio-economic inequality[26]. To overcome exclusion necessitates action in both areas.

Democracy in Poland

The high rates of abstention indicate a democratic deficit, while contemporary elections are part of the problem. Even if turn out were higher a difficulty would still exist. This paradox is resolved by the notion of seriality which I maintain produce the low turnout rates, and which is produced, in part, by the election process.

The problem is that regardless of which party has been in power, the direction and goal of 'transition' has not been subjected to democratic deliberation.[27] The main influence on policy has been actors acting at the national and international

---

[24] See Czykwin, E. (2000) *Białoruska mniejszość narodowa jako grupa stygmatyzowana,* Trans Humana, Białystok.

[25] For further details concerning the importance of place based discourse see Fleming (2002)

[26] The recognition / redistribution debate is of key relevance to understand the problems of contemporary democracy. See recent work by Nancy Fraser, Judith Butler & Iris Marion Young.

[27] One seasoned commentator was surprised with 'the ease with which the elites, called to life by the workers' movement, were able to make a turn about 180 degrees and discard the values, hitherto considered essential'. Modzelewski (1993). Clearly such an about face would not be possible if the deliberation advocated by Young (2000) and Kymlicka (2000) took place. The scale of the disjunction between representatives and the population has been captured in numerous CBOS opinion polls, and sociological studies.

scale who have been determined to fashion the local in a manner congruent with the dictums of a narrow conception of the market. This has produced a serialised and frequently pauperised population, especially in rural areas, who have been unable to recognise their commonality of interest due to their isolation and acceptance of the 'ruling ideas'.

This has seriously compromised their ability to act as full participants within the polis, and as such participation in elections would be inappropriate since this is the limit of democratic accountability, and agents operating through higher scales have already taken the key structural decisions. The real possibility of launching a scalar strategy of empowerment is hindered by the same serialisation and pauperisation.

Clearly, in Poland the construction of a neo-liberal market economy has taken priority over the construction of democracy. The production of decentred power operating through a 'nesting' of scales mystifies the process of transition, and further encourages the view that the path of 'transition' is determined. The government for its part, rather than challenge this view, is happy to acquiescence in its promotion, since it reduces contestation, and the demand for deliberation.

The lack of substantive democracy in Poland has been a necessary feature of the Polish 'transition'. Lech Wałęsa explained as early as September 1989 when accused that he was not working for the revival of a strong Solidarity trade union, that with such a union, radical economic reform would be impossible. (Ławiński 1989). Similarly Leszek Balcerowicz observed that it was important to act quickly in order to push the reforms through (1995:162).

The regressive redistribution of income, the privatisation of fundamental services and the concomitant growth of crony capitalism, with corruption *po polsku* have worked to produce an alienated citizenry.[28] It should be no surprise that consistently since 1993 between 50% and 60% of the population has been unhappy with the way democracy functions in Poland (Zagórski (2000:55). Indeed, despite struggling for over forty years for democratic deliberation, Polish citizens have, once more, been outflanked.

---

[28] It is worth recalling Antonio Gramsci's understanding of corruption. He wrote: 'The normal exercise of hegemony is characterized by the combination of force and consent in variable equilibrium without force predominating too much over consent' In certain circumstances the use of force is too risky (force is not a realistic option with Poland on the brink of EU membership) but 'between consent and force stands corruption-fraud, that is the enervation and paralyzing of the antagonist or antagonists'. No one should be surprised by the explosion in corruption in Poland since 1989, given the difficulties in exercising force for internal control and the shallowness of the consent of the ruled. See Gramsci, A. (1975) *Quaderni del Carcere, vol III p1638* Turin.

РЭЗЮМЭ

Майкл Флемінг з оксафардзкага ўнівэрсытэту публікуе ў „Годзе Беларускім“ вось дасьледваньне аб рэагаваньні электарату у пасткамуністычнай Польшчы, зьвяртаючы пры тым увагу на асаблівасьці ў рэагаваньні беларускай нацыянальнай меньшыні. Разглядае гэту асаблівасьць у кантэксьце вядомага канфлікту наконт будучыні Белавескай пушчы, важнага цэнтру гаспадарчай дзейнасьці Беларусаў. Згодна духу эўрапэйскай законнасьці, нельга разбураць – у імя інтарэсаў эканомікі дзяржавы тыя асяродкі, якія служаць матэрыяльна-грамадзкім апірышчам у далейшым існаваньні меншыннай этнікі.

Selected Bibliography

Balcerowicz L 1995 (a) Eastern Europe: economic, social and political dynamics in **Góralczyk B et al** *In pursuit of Europe: Transformations of post-communist states 1989-1994* ISPPAN, Warsaw 109-123

Balcerowicz L 1995 (b) *Socialism, Capitalism, Transformation* Central European University Press London

Bauman Z 1999 The new poor – unneeded, unwanted and forsaken in **Jasińska-Kania A, Kohn M and Słomczyński K** *Power and social structure: Essays in honour of Włodzimierz Wesołowski* WUW, Warszawa

Bruno M (1992) Stabilisation and reform in Eastern Europe: A Preliminary Evaluation *IMF Working paper 92/30* Washington DC.

Blackburn R 2002 *Banking on Death, or Investing in Life: The History and Future of Pensions* Verso, London

Bochniarz H and Wioniewski A 1999 Godzina prawdy in: *Rzeczpospolita* 5 February

Camus A 1971 *The Rebel* Penguin, London

Emmanuelli X 1997 quoted in **Bauman Z** 1999 The new poor – unneeded, unwanted and forsaken in **Jasińska-Kania A, Kohn M and Słomczyński K** *Power and social structure: Essays in honour of Włodzimierz Wesołowski* WUW, Warszawa 264-277

Franklin S (2001) *Bialowieża Forest, Poland : social function and social power,* Unpublished D.Phil thesis, School of Geography, University of Oxford.

Garton Ash T 2000 *History of the Present: Essays, sketches and despatches from Europe in the 1990s* Penguin, London

Golinowska S 1999 Nędza, ubóstwo, niedostatek in: *Rzeczpospolita 9 September,* Warszawa

Jarosz M 1998 *Suicide* ISPPAN Warszawa

Kawecka-Wyrzykowska, E 1996 Developments in Poland's trade with the EU and CEFTA countries between 1990 and 1994 in **Franzmeyer F and Weise L (ed)** *Polen und die Osterweiterung der Europaischen Union* Duncker and Humblot, Berlin 64-77

Kowalik T 2001 Why the Social Democratic Option Failed: Poland's Experience of Systemic Change in **Glyn A (ed)** *Social Democracy in Neoliberal Times: The Left and Economic Policy since 1980* OUP, Oxford *223-252*

Kymlicka W and Norman W (ed) (2000) *Citizenship in Diverse Societies* OUP Oxford

Ławiński P (1989) Ile wytrzymacie? Tygodnik Solidarność 29/9/1989 quoted in **Kowalik T** 2001 Why the Social Democratic Option Failed: Poland's Experience of Systemic Change in **Glyn A (ed)** *Social Democracy in Neoliberal Times: The Left and Economic Policy since 1980* OUP, Oxford *223-252*

Millard F 1999 *Polish Politics and Society* Routledge, London.

Modzelewski K 1993 *Dokąd od komunizmu,* Warzsawa

Monbiot G 2000 *Captive State: The Corporate takeover of Britain,* Macmillian London

Raciborski J 1997 *Polskie wybory: zachowania wyborcze społeczeństwa w latach 1989-1995.* Scholar, Warszawa.

Raciborski J 2000 The institutionalisation of electoral behaviour amongst the Polish electorate in **Kubiak H and Wiatr J** *Between animosity and utility: Political parties and their matrix.* Scholar, Warszawa 171-182

Sartre J P (1976) *Critique of dialectical reason: Theory of practical ensembles* (translated by Alan Sheridon-Smith) NLB London.

Sartre J P (1978) Elections: A trap for fools in: **Sartre J P** *Sartre in the Seventies* Translated by Paul Auster and Lydia Davis Andre, Deutch, London. (originally in Les temps modernes, January 1973)

Swyngedouw E 1996 Neither global nor local: Glocalisation and the politics of scale in: **Cox K** *The global and the local: Making the connections,* Longman New York

Wasilewski J, Kopczyński M and Szczur S 1999 Stabilność zachowań wyborczych in: **Markowski R (ed)** *Wybory parlamentarne 1997* ISPPAN Warszawa

Wade L et al 1994 Estimating participation and party voting in Poland. The 1991 parliamentary elections in *East European Politics and Societies Vol 8 No1 p94-121*

Young I M 2000 *Inclusion and Democracy* OUP, Oxford

Zagórski K and Strzeszewski M 2000 *Nowa Rzeczywistość: Oceny i opinie 1989-1999,* Centrum Badania Opinii Społecznej, Dialog, Warszawa

Bazyli Białokozowicz
Васіль Белаказовіч

JAN BAUDOUIN DE COURTENAY AND HIS ATTITUDE TOWARDS BELARUS AND BELARUSIANS

„Jan Baudouin de Courtenay was one of the most distinguished linguists in general, and certainly the most illustrious linguist in the whole history of Poland." In these words Henryk Ułaszyn characterized his mentor and teacher[1]. Jan Baudouin de Courtenay was primarily one of the founding fathers of modern linguistics. He made a lasting contribution to phonology and foreshadowed the development of mathematical linguistics, pioneered scientific approach to contrastive and applied linguistics, inspired new theoretical and cognitive trends in lexicology, semantics, onomastics and anthroponymy, as well as in dialectology, sociolinguistics and logopedics. It would be difficult to overstress his personal role and the significance of his works for the development of Indoeuropean linguistics, and particularly for

[1] H. Ułaszyn, *Jan Baudouin de Courtenay. Charakterystyka ogólna uczonego i człowieka (1845-1929)*. Czcionkami Uniwersytetu Poznańskiego [Jan Baudouin de Courtenay. General characterization of a scholar and man (1845-1929). Set in print at the University of Poznań], Poznań 1934, p. 7.

the linguistic study of Slavonic languages, for general theory of language and for linguistic theory of writing systems.

Let us retrace the *curriculum vitae* of the eminent scholar. He was born to a polonized family of French origin. Kazimierz Nitsch states that his French ancestor from the eighteenth century „served as a colonel of Foreign Guards at the court of king Augustus II”[2]. The scholar never denied his French ancestry, but he also consistently emphasized his Polish identity. Born on March 13th, 1845 in Radzymin near Warsaw as the oldest son in a large family (altogether 12 siblings), Jan Baudouin de Courtenay was the son of Aleksander (officer of the Polish Army in the November 1830 uprising against Russian rule and a geometrician) and Jadwiga (nee Dobrzyńska), who did their utmost to secure proper education for their fistborn. At first, he was tutored at home and only later, in 1857, took up regular studies in the third grade of grammar school in Warsaw. The school subjects of his particular interest were mathematics and (as one of the ancillary courses) Latin. After finishing Preparatory Courses instituted by margrave Aleksander Wielkopolski, in order to prepare candidates for university studies, in 1862 Jan Baudouin de Courtenay enrolled at the Faculty of Philology and History of the Central School in Warsaw, i.e. Warsaw University. As an outstanding graduate he received in 1866 the degree of *magister* (M.A.) and a government grant to pursue further studies abroad, in order to prepare himself for the degree of university professor. In the years 1866-1868 he broadened his academic expertise at the universities of Prague, Jena and Berlin. In 1868 he published in Leipzig his dissertation entitled *Einige Fälle der Wirkung der Analogie in der polnischen Declination* (Several Instances of Analogy at Work in Polish Declination) in the renowned series of academic publications *Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung* (vol. 6). On the basis of this work he received in Leipzig the title of Doctor of Philosophy (Ph. D.). Later, after a brief stay in Warsaw and St. Petersburg, he conducted fieldwork research in Italy and Slovenia on the phonetics of Rezian dialects of Slovenian.

Wherever Baudouin sojourned, his attention was drawn to absolutely everything: the problems of the country, province or region in which he was staying, its linguistic, cultural and social situation, spiritual life, freedom of word, human and citizen’s rights. As a result of his fieldwork research in northern Italy on Slovenian dialects, in 1875 he presented in St. Petersburg his new *magnum opus*, a doctoral dissertation entitled Опыт фонетики резьянских говоров (Account of the pho-

[2] *Polski Słownik Biograficzny* [Polish Biographical Dictionary], vol. I. Nakładem PAU [Printed by PAU], Kraków 1935, p. 359.

netics of Rezian dialects). Having obtained the degree of doctor in comparative linguistics, he could now embark on an illustrious university career.

In the years 1875-1883 Baudouin de Courtenay worked at the University of Kazan where he earned well deserved fame as the founding father of the Kazan School of Linguistics. Numerous universities of the Russian Empire offered employment to this outstanding scholar and linguist, including the renowned University of Dorpat, later known as the University of Yuriyev (at present Tartu, Estonia). In order to be closer to Poland and Warsaw, Baudouin accepted the position of the head of the Chair of Comparative Grammar of Slavonic Languages at that university. Furthermore, his stay at the University of Dorpat was an occasion to broaden studies on Baltic languages, and particularly on Lithuanian.

After World War I Baudouin returned to Poland in 1918 and accepted the position of the head of the Chair of Comparative Linguistics at the University of Warsaw (1918-1929). He died in Warsaw on November 3, 1929, and was buried at the Reformed Evangelical cemetery.

Jan Baudouin de Courtenay devoted much of his attention to the mutual relationships and affinities between East Slavonic languages and the specific characteristic features of each of them (Great Russian, Belarusian and Little Russian, i.e. Ukrainian). Due to a certain coincidence he became particularly interested in the Belarusian-Polish ethnographic and cultural borderlands. I have in mind specifically his publication entitled *Pieśni białorusko-polskie z powiatu sokólskiego guberni grodzieńskiej* (Belarusian-Polish songs from the Sokółka district of Hrodna province)[3] and his work as the editor and publisher of *Pieśni białoruskie z powiatu dziśnieńskiego guberni wileńskiej* (Belarusian songs from the Dzisna district of the Vilnius province) collected and recorded by the Czech Slavist and poet Adolf Černý[4], with Baudouin's „*Dodatek do Pieśni białorusko-polskich z powiatu sokólskiego*" (Appendix to Belarusian-Polish songs from the Sokółka district)[5]. This problem deserves separate notice and the author of this article intends to prepare an appropriate article in the nearest future. In the meantime I wish to draw the

[3] J. Baudouin de Courtenay, *Pieśni białorusko-polskie z powiatu sokólskiego guberni grodzieńskiej* [Belarusian-Polish songs from the Sokółka district of Hrodna province], „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej" [Collection of Data on National Anthropology], Kraków 1892, vol. XVI, pp. 219-237; also in: *Osobne odbicie z tomu XVI*. Nakładem Akademii Umiejętności [A separate reprint of volume XVI. Printed by Academy of Skills], Kraków 1892, p. 20.

[4] A. Černý, *Pieśni białoruskie z powiatu dziśnieńskiego guberni wileńskiej* [Belarusian songs from the Dzisna district of the Vilnius province], „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej" [Collection of Data on National Anthropology], Kraków 1894, vol. XVIII, pp. 192-224; also in: *Osobne odbicie z tomu XVIII*. Nakładem Akademii Umiejętności [A separate reprint of volume XVIII. Printed by Academy of Skills], Kraków 1894, p. 42.

readers' attention to a commentary by Baudouin de Courtenay, or his „*Objaśnienia wstępne*" (Introductory explanations), where he writes:

„I picked up these songs from the lips of the nanny of my children, Józefa Borkowska (aged circa 30), residing in Dorpat for four years, who originally came from Horczaki, a village in Sokółka district, populated by small gentry. There is a whole assortment of such villages populated by petty gentrymen who are officially included in the rolls of citizens of small towns located in their vicinity. In such manner, Józefa Borkowska was also officially classified as a citizen of the town of Odelsk. This small gentry uses both languages at home, Polish as well as Belarusian. Some use Polish more often, others Belarusian. In any case, Belarusian seems to prevail in these regions. In spite of this, small gentry tends to consider itself Polish, and not only on account of religion, for they are almost all Catholic, but also because of the traditions of Polish gentry. As far as I can tell on the basis of contacts with several individuals born in this region, the Polish language used there is quite standard, though the local population also speaks quite good „peasant" language, i.e. Belarusian. Although the home language used there (in proportion of about two thirds) is Belarusian, at more important social events, like weddings, petty gentry tends to use exclusively Polish. Some of them can also write quite acceptable Polish.

Trying to put a strict ethnographic label to this territory, we should call it a *mixed, Polish-Belarusian territory*.

Such mixed character is also mirrored in the songs enclosed here. Some of them sound purely Belarusian, others Polish and yet others present a weird mixture of both languages."[6] I will quote only the first stanzas of the first (Belarusian) and the last (Belarusian-Polish) songs:

E'j, pajdú ja na kráj łuha
Tám moj miłyj haré płuham,
A jón haré, a já płaczu,

---

[5] J. Baudouin de Courtenay, „Dodatek do Pieśni białorusko-polskie z powiatu sokólskiego guberni grodzieńskiej" [Appendix to Belarusian-Polish songs from the Sokółka district], „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej" [Collection of Data on National Anthropology], Kraków 1894, vol. XVIII, pp. 225-231; also in: *Osobne odbicie z tomu XVIII* [A separate reprint of volume XVIII], and in another reprint: *Pieśni białoruskie z powiatu dziśnieńskiego guberni wileńskiej* [Belarusian songs from the Dzisna district of the Vilnius province], Kraków 1894, p. 35-41.

[6] J. Baudouin de Courtenay, *Pieśni białorusko-polskie z powiatu sokólskiego guberni grodzieńskiej* [Belarusian-Polish songs from the Sokółka district of Hrodna province]. Nakładem Akademii Umiejętności [Printed by the Academy of Skills], Kraków 1892, pp. 1-2.

Darmo swajé lieta traczu.
Swajé lieta patráciła,
Niemá tahó, sztó lubiła.
Ják nie byłó, tó j nie budzie
Tahó, sztó lubici budzie[7].
(Hey, I will go to the edge of the meadow
There my beloved is toiling with the plough,
And he's toiling, and I'm crying,
In vain I'm losing my years.
I lost my years,
The one is gone, who I loved,
Just as there was none, so there will be none
Of the one, who will love me.)
.....
.....
- *„Kasiulu majá, zarenczónaja,*
Czego chodzisz po sadeńku, zasmencónaja?
Czahó ty chodzisz, czahó ty nudzisz?
Czamú że ty mnié nie skażesz, kahó ty lubisz?"[8]
(- „Kathy my, fiancé,
Why are you walking in the orchard so sad?
Why are you walking around, why are you being a nuisance?
Why don't you tell me, who you are in love with?)

It may be added that Baudouin marked all the stress patterns and prepared instructions, how the words should be pronounced, and furthermore added notes and melodies in notation prepared by Elli de Schoultz-Adaiewski.

On the basis of his observations of Belarusian ethnographic material, Jan Baudouin de Courtenay arrived at the conclusion that it is characterized by an absolute confusion of religious and national identuty, whose close identification was in his opinion a serious mistake. Taking into account the above observation, he wrote: „Although the local villagers and parishioners tend to identify „Polishness" with „Catholicism", „Germanness" with „Protestantism" and „Russianness" with

[7] *Ibidem*, pp. 2-3.
[8] *Ibidem*, p. 20.
[9] J. Baudouin de Courtenay, *Dzieła wybrane* [Selected works], vol. VI, PWN, Warszawa 1983, p. 221.

„Greek Orthodoxy" [...], it does not require much effort, even on the part of the narrow minded and quite unenlightened, to understand that even a non-Catholic could be Polish, while Catholicism is not totally located within the confines of the Polish village"[9].

Baudouin treated religion and creed as a personal and exceedingly intimate matter. „What right has any ruffian from the street to rummage in my soul and to paw around for my religious affiliation? Hands off! And that goes also for my beliefs, for what I hold holy, for what I cherish in the depths of my spirit! [...] I personally treat any question about my religious affiliation as a personal insult, as humiliation, as an offence against human dignity"[10].

Such attitude was a consequence of his humanistic convictions, whose inherent attributes comprised tolerance, equal rights and freethinking. With such ideals, he felt obliged to defend freedom of conscience, word and print, including also „all believers and unbelievers, as long as they are harassed by police authorities, or by attackers coming from the society at large"[11].

In the St. Petersburg Belarusian community composed of adherents of cultural and educational national rebirth, both Orthodox and Catholic, Baudouin enjoyed enormous respect. He was frequently asked for advice, aid in research and consultation. Those who received such assistance from Baudouin included: Bronisław Epimach-Szypiłło, custodian of the Library of St. Petersburg University and later of the Academy of Sciences and at the same time lecturer of the Imperial Roman Catholic Seminary in St. Petersburg, as well as Bronisław Taraszkiewicz, at that time a student of St. Petersburg University, and later author of the first academic grammar of the Belarusian language. Belarusians, like representatives of other national minorities, often visited the hospitable home of the Baudouins in St. Petersburg. Ewelina Małachowska, Baudouin's daughter, reminisces:

„Like pilgrims to Mecca, representatives of so called national minorities flocked to my father, for he always defended the rights of nations oppressed by alien tyranny. These very often included Belarusians, like the librarian of the Academy of Sciences, who later lived in Minsk, Bronisław Epimach-Szypiłło, or the future glory of Belarusian poetry, one of the founding fathers of Belarusian literary language, Łucewicz – Janka Kupała. We didn't know then, that we were sitting at

[10] J. Baudouin de Courtenay, *Tolerancja. Równouprawnienie. Wolnomyślicielstwo. Wyznanie paszportowe*, Biblioteka Stowarzyszenia Wolnomyślicieli Polskich [Tolerance. Equal rights. Freethinking. Passport creed, Library of the Association of Polish Freethinkers], no. 1, Warszawa 1923, p. 18.

[11] *Ibidem*, p. 16.

the same table with someone of that stature. He also frequently exchanged letters with Ivan Franko, Ruthenian. Lithuanians kept inviting father to their lectures, concerts, meetings, exhibitions, for example of the works of Čiurlionis, and, as I am told, they are grateful even today for my father's defence of the right of the Lithuanian alphabet to exist in the Russian state"[12].

Baudouin de Courtenay, who strongly condemned the official imperial Russian policy of russification of Poles, Belarusians, Ukrainians and Lithuanians, could not accept either attempts to polonize Belarus, Ukraine and Lithuania. „Panpolonism or ultra-Polishness have set before themselves the task of forcing all non-Poles who live among Poles or in, so called, 'Polish' lands, to recognize themselves as Poles or to retreat. For example, Ruthenians and Lithuanians are merely 'ethnographic material', merely *mutum et turpe pecus*, who may be granted the privilege of assimilation into Polishness"[13]. In consequence, Baudouin distinguished two types of patriotism:

„1) The patriotism of hoodlums and international expropriators, that is nationalistic patriotism, with its slogan of 'national egoism', slogan of mutual extermination of bipeds differing in creed, language, traditions, convictions, a patriotism which transforms 'fatherland' into a prison for convicts, a cage for different species of wild beasts, into hell populated by madmen obsessed with nationalism.

2) Territorial patriotism, under the banner of equal rights for all citizens, a common fatherland for all people of different creeds, different languages, different convictions, under the slogan of solidarity in the name of common work for the benefit of common fatherland, work in the sphere of material possessions and all the things which could be attained here on earth"[14].

Accepting this „second, proper patriotism", Baudouin postulated that officials of state administration ought to know all the languages of a given district, region, province or country, i.e. of the local Fatherland, which is characterised by multiethnicity, by cultural and confessional diversity. He predicted recalcitrance not

---

[12] E. Małachowska, *Zarys życia na tle domu i dalszego otoczenia*, maszynopis [An outline of life against the background of home and more remote surroundings, typescript], p. 167.

[13] J. Baudouin de Courtenay, *O zjeździe slawistów i o panslawizmie «platonicznym». Dwa odczyty wygłoszone w Krakowie 16 i 18 czerwca 1903 na korzyść Towarzystwa Pomocy Naukowej dla Polek im. Kraszewskiego* [On congress of Slavists and „Platonic" panslavism. Two lectures presented in Cracow on June 16 and 18, 1903, for the benefit of Kraszewski Society of Academic Assistance to Polish Ladies]. Nakładem Wydawnictwa „Krytyki" [Printed by „Krytyka" Publishers], Kraków 1903, pp. 22-23.

[14] J. Baudouin de Courtenay, *W sprawie «antysemityzmu postępowego»* [On so called „progressive antisemitism"]. Skład Główny w Księgarni G. Gebethnera i Spółki [The Main Warehouse of G. Gebethner and Company Bookstore], Kraków 1911, p. 43.

only on the part of the Russian imperial bureaucracy, but also among nationalistically minded Poles. Therefore, he warned:

„Because it is not the population which exists for the officials, but officials for the population, they are obliged to know the languages of all the nationalities which reside in a given administrative unit. In exceptional cases interpreters should be employed for certain languages.

It is quite possible that it might be perceived as demeaning to the noble Polish nation that it is equated in rights with other nations such as Lithuanians, Tartars, Kirghiz, Bashkirs, Estonians, Jews, Buryats, etc. Several days ago I heard one well known Polish scholar seriously express the opinion that the Lithuanian language is suitable only for talking to cows. This gentleman forgot signs so recently posted on the walls of public offices in the „north-western province" (and perhaps lingering there even now), informing that „*zdyes po polski govorit' vospryeshchayetsya*" (here it is forbidden to speak in Polish). The gentleman in question treats Lithuanian in the same way his own language was treated by civilizers from the east"[15].

Thus, linguistic research *sensu stricto* is accompanied in Baudouin's work by in-depth moral and ethical, philosophical, social and political reflection. Also literary masterpieces turn out to provide an invaluable resource, and in particular literary works written in Slavonic languages, which are an excellent expression of Slavonic spirituality. The above thesis finds more than adequate confirmation in numerous, extremely skilfully chosen quotations from the works of Slavonic writers, which may be found in Baudouin's essays, lectures, both academic and popular, and formal addresses.

In accordance with his deepest convictions, Baudouin advised his readers not to neglect even such diversity, manifestations of uniqueness and time honoured traditions which exist within one and the same language. As an example, he mentions on the one hand Croatians and Serbs, and on the other Catholic and Orthodox Belarusians:

„After all, the existence of two nations, Croatian and Serb, which use languages practically identical from the articulatory and auditory point of view, is explained by the fact that Croatians, who are predominantly Catholic, use the Latin alphabet,

---

[15] J. Baudouin de Courtenay, *Autonomia Polski. Odczyt wygłoszony w sali Muzeum Techniczno-Przemysłowego w Krakowie 9 lipca 1906 roku*. Nakładem Krakowskiego Oddziału Uniwersytetu Ludowego [Autonomy of Poland. Lecture presented in the hall of Technological-Industrial Museum in Cracow on July 9, 1906. Printed by Cracow Division of People's University], Kraków 1907, pp. 20-21.

modified in accordance with the requirements of West Slavonic languages, while the Serbs, usually Greek Orthodox, use an alphabet derived from the Cyrillic script modified in Russia. Belarusians also fall into two groups, distinct, if only embryonically, in terms of political tendencies depending on whether some of them, being Orthodox, use the Russian alphabet and are drawn towards Russia, while others, as Catholics, used Latin alphabet and were drawn towards, if not Poland, since Poland was at the time nonexistent, at least towards the Polish culture and Polish society. I use the past tense („used", „were drawn") because this pertained to the situation that preceded the World War, which brought in its wake fatal results and hence arrested and paralized all symptoms of that sort. Today, instead of human beings with their objectives, we see bipedal creatures, either harassed and terrified, or themselves tormenting other similar creatures"[16].

Baudouin discussed the Belarusian question in postwar Polish state against the background of broader national and religious problems. He demanded from the Polish state wise and responsible policy based on noble humanistic principles, and in particular on absolute respect for existing differences. In 1924 he advised and postulated:

„I suppose it is high time to shake hands in agreement, and the first step in this direction ought to be made by the stronger side; in this case it is the governing side, the side of the people who are identified with Polish statehood.

It would be possible to instil Poland in the souls of its citizens of foreign stock, who live on its frontiers, only by:

1) implementation and rigorous maintenance of the principle of equal rights for all citizens, by merciless suppression and eradication of hostile, contemptible treatment and harassment of non-Polish nationalities and non-Catholic religions;

2) resorting to all available means which would improve the welfare of all citizens living on Poland's frontiers, among which measures an important place should be reserved for the implementation of a reasonable land reform;

3) by totally unhindered propagation of education in all local languages, in accordance with the independently expressed wishes of the local population"[17].

Considering the problem of coexistence of different nations and assimilation, Baudouin raises the possibility, on the one hand, of lack of identification with any nationality, and, on the other, of identification with two or more nationalities:

---

[16] J. Baudouin de Courtenay, „Państwowość polska a Żydzi w Polsce" [Polish statehood and Jews in Poland], in: J. N. Baudouin de Courtenay, *Dzieła wybrane* [Selected works], vol. VI, PWN, Warszawa 1983, p. 177.

[17] J. Baudouin de Courtenay, „«*Nie sprzeciwiać się złu*»" [„Not repudiating evil"], *Głos Poznański*, year IV, 25th December 1924, no. 37, p. 2.

„In conditions where freedom of conscience and respect for human dignity are rigorously upheld, it is quite possible that one might consciously refrain from seeking affiliation to any one nationality, or might equally consciously and emotionally identify with two or more nationalities. [...] When one lives either on the ethnographic borderline between two nations, or in ethnically mixed regions, one may not only use both languages from the very beginning but also participate in the cultural life of both national groups and even love the cultural accomplishments of both nations alike"[18]Such opinions could only cause perplexity and sharp criticism among nationalistically minded chauvinists.

On the one hand, Baudouin was staunchly against the opinion that Belarusians and Ukrainians are merely „subcategories of Russians and together with them constitute a single Russian family", while, on the other hand, he was also obstinately against the thesis that they had little in common with Russians, because they comprised distinct and even antagonistic nations with different languages and dissimilar histories. He emphasized their exceptional ethnic and linguistic affinities, which did not preclude their uniqueness and distinctiveness stemming from different historical circumstances. The whole topic obviously needs more detailed discussion which I intend to undertake in the future.

Jan Baudouin de Courtenay was invited to the Congress of Belarusian culture organized in Minsk on November 14-21, 1926. He intended to accept the invitation, since the congress was devoted to Belarusian studies pertaining to linguistics, philology and literary accomplishments, but infirmity of health and old age (he was 81) stood in the way of these plans. Although from afar, he could insightfully evalutate the results of the conference (mainly on the basis of the account provided by professor Józef Gołąbek, one of the participants). And while his assessment of the academic effects was very positive, he could not suppress the feeling of strong anger caused by the fact that Polish political authorities precluded the participation of Polish Belarusians in the congress (only Father Adam Stankiewicz was allowed to go to Minsk). Overcome with resentment, Baudouin wrote: „They refused to grant their permission to Mr. Taraszkiewicz, the author of one of the best grammars of Belarusian language, they refused their permission also to other scholars and writers, who, induced by their sense of national affiliation, were inclined to

[18] J. Baudouin de Courtenay, *W kwestii narodowościowej* [On the national question]. Nakładem Księgarni F. Hoesicka [Printed by F. Hoesick's Bookstore], Warszawa 1926, p. 17.

participate in this momentous manifestation of national cultural solidarity of all Belarusians"[19].

Baudouin further noted that even the authorities of imperial Russia usually consented to the participation of those Polish subjects of the Russian empire, who wanted to express their national unity with Poles living in other parts of Poland living at the time under the yoke of other powers, in national congresses organized in Galicia, the region of Poland under Austrian rule. Therefore he expressed his deploration in the following words:

„When at one of the sessions of the aforementioned Belarusian congress a telegram sent by Mr. Taraszkiewicz and other Belarusian guests invited from Poland was publicly read, in which it was stated that the Polish authorities did not permit them to go to Minsk, the lecture hall resounded with shouts „shame! shame!" and these were followed by other demonstrations of hostility to Poland. And this could hardly be surprising. The congress had a purely cultural character and no one present there intended to play political games. And here, out of the blue, came news about this totally unreasonable decision of the Polish government, which brought to mind the darkest traditions of the «*soyuz russkovo naroda*» („union of the Russian nation"), except that now «*soyuz russkovo naroda*» gave way to «*soyuz polskovo naroda*» („union of the Polish nation")[20].

Overwhelmed with indignance, Baudouin continued:

„The cry „shame!" ought to have been repeated by every citizen of Poland who cares about the interests of his country, who wants to win hearts of others instead of repelling them.

Such unreasonable, irresponsible acts, as the Polish ban on Belarusian participation in a purely cultural congress of all Belarusians, are, in quite objective terms, tantamount to activities detrimental to the Polish state and Polish nation, naturally if this nation wants to live in peace with other nations, with whom its fate has been interwoven for good and ill"[21].

Jan Baudouin de Courtenay's role in the struggle for a civic and open society, both in imperial Russia and later in the Republic of Poland, which had regained its independence, could be hardly overdramatized. To sum up, it must be concluded that Jan Baudouin de Courtenay as a thinker, social activist and journalist was engaged both in the central dilemmas of his epoch and in mundane problems of

[19] J. Baudouin de Courtenay, „*Śladami Rosji carskiej*" [In the footsteps of czarist Russia], *Życie Wolne*, year I, Warszawa 1927, no. 2, p. 8.
[20] *Ibidem*.
[21] *Ibidem*, pp. 8-9.

everyday life. He strongly objected against any form of national exclusiveness and earned himself the reputation of a staunch spokesman for peaceful and brotherly coexistence, cooperation and development of all ethnic groups, nations and nationalities, and in particular Poles, Russians, Belarusians, Ukrainians, Lithuanians, Germans and Jews. And it is absolutely not a coincidence that in 1922 representatives of national minorities in the Polish parliament, after consulting each other, proposed him as their candidate for President of Poland. In the ballot which ensued Baudouin de Courtenay received 105 votes, i.e. 20% of the electoral college, running against four other candidates.[22]

Translated by ***Wojciech Kubiński***

Bazyli Białokozowicz *– Professor, Ph.D. Habil., doctor honoris causa of St. Petersburg University and the University of Nizhniy Novgorod; research in comparative literary studies and specifically in Polish-East Slavonic literary relations and Polish-Slavonic cultural frontiers, Russian literature, Belarusian and Ukrainian literatures; head of the Chair of East Slavonic Literary Studies at Uniwersytet Warmińsko-Mazurski (Varmland-Mazurian University) in Olsztyn; fellow of the International Eurasian Academy of Sciences; recipient of numerous honorary awards, including Medal Komisji Edukacji Narodowej (Medal of the Committee of National Education) and honorary title „Zasłużony Nowogródczyźnie" (For Meritorious Services to Navahrudak Province).*

[22] J. Kulczycka-Saloni, *„Jan Baudouin de Courtenay, profesor Uniwersytetu Warszawskiego, kandydat na pierwszego przezydenta Rzeczypospolitej Polskiej*" [Jan Baudouin de Courtenay, professor of the University of Warsaw, candidate for the first president of the Republic of Poland], *Przegląd Humanistyczny* [Humanistic Review], year XXII, Warszawa 1978, no. 11 (158), pp. 65-77.

Zoltán András

SZENT ORSOLYA LEGENDÁJA KELET-EURÓPÁBAN

A régi magyar–fehérorosz kulturális érintkezéseket áttekintő tanulmányunkban utaltunk rá, hogy e kapcsolatok révén lengyel közvetítéssel nyugat-európai eredetű művek is jutottak el a régi fehérorosz irodalomba. Ennek illusztrálására az Orsolya-legendát hoztuk fel példaként, amelyet Oláh Miklós beillesztett *Athila* című munkájába, amelyet 1574-ben lengyelre fordítva kiadtak Krakkóban, majd a lengyel fordításból 1580 táján ófehérorosz nyelvű fordítás is készült, s ily módon Szent Orsolya legendája a magyar humanista által megfogalmazott változatban vált ismertté a régi lengyel és fehérorosz irodalomban.[1] Talán nem felesleges még egyszer részletesebben is visszatérni az Oláh-műnek erre a részletére, mert mind előélete, mind utóélete meglehetősen kalandos.

[1] Zoltán András, A régi magyar–fehérorosz nyelvi és kulturális érintkezések történetéből: Annus Albaruthenicus 2003 – Год Беларускі 2003. Рэдактар Сакрат Яновіч. Krynki: Villa Sokrates, 2003, 218–220.

A hunoknak vagy egyenest Attilának számos nyugat-európai szentet „köszönhetünk". A francia szentek közül ide tartozik többek között Szent Genovéva (Geneviève), Párizs védőszentje, Szent Ányos (Aignan) orléans-i püspök, Szent Lupus (Loup) troyes-i püspük és Szent Nicasius (Nicaise) reimsi püspök, az olaszok közül Szent Geminianus modenai és Szent János ravennai püspök. A valóságban nem mindegyikük a hunok 451. évi galliai vagy 452. évi itáliai hadjárata során szenvedett vértanúhalált, egyesek közülük több száz évvel korábban vagy később éltek, de a későbbi hagyomány csodás tetteiket vagy mártírhalálukat a hunokhoz kapcsolta.[2]

Ezek sorába illeszkedik a kölni Szent Orsolya is, mert tizenegyezer társával együtt elszenvedett mártírhalálát a hagyomány Attila galliai hadjáratához köti. A hagyomány kiindulópontja egy Kölnben talált középkori feliratos kő, amely arról tudósít, hogy bizonyos Clematius újjáépített egy templomot, „ahol szent szüzek Krisztus nevéért ontották vérüket". A IX. században a szüzek Orsolyával az élükön nevet kapnak, számuk fokozatosan gyarapodik, végül eléri a tizenegyet. A fantasztikus tizenegyezres szám úgy keletkezett, hogy a *XI MÑ Virg* rövidítést *XI Martyres Virgines* 'tizenegy szűz vértanú' helyett tévesen *XI Milia Virginum*-ként ('tizenegyezer szűz') oldották fel. A X. századi első *Passio Ursulae* szerint Orsolya brit királylány volt, aki tizenegyezer társával együtt zarándokútra megy Rómába. Útjuk a Rajnán fölfelé vezet Bázelig, onnan gyalog folytatják útjukat. Miután Rómában végigjárják a szent helyeket, visszafelé indulnak ugyanazon az úton. A Rajnán lefelé haladva Kölnhöz érnek, amelyet időközben megszálltak a hunok. A szüzek nem sejtve a veszélyt, partra szállnak, és a hunok mind egy szálig lenyilazzák őket.[3]

A hunok teljesen ártatlanul kerültek ebbe a történetbe. Az első *Passio Ursulae* szerzője ugyanis művét a gerresheimi kanonisszák számára írta, s az ő kolostorukat 922-ben feldúlták a magyarok. Tehát a hun–magyar azonosítás egy korai nyugati példájával van dolgunk.[4]

A hunok és a magyarok azonosítása Nyugaton egyáltalán nem volt hízelgő a magyarokra nézve, hiszen ott, különösen Franciaországban a hunok a gonosz

---

[2] Eckhardt Sándor, Attila a mondában. — In: Attila és hunjai. Szerkesztette Németh Gyula. Budapest, 1940, 158–170; Leena Löfstedt, Attila, the Saintmaker in Medieval French Vernacular. — In: Attila. The Man and His Image. Edited by Franz H. Bäuml and Marianna D. Birnbaum. Budapest, 1993, 65–74.

[3] Joachim Schäfer, Ökumenisches Heiligenlexikon. Stuttgart, 2002 (http://www.heiligenlexikon.de/index.htm), s. v. *Ursula*; The Catholic Encyclopedia [1913]. Online Edition by Kevin Knight, 2002 (http://www.newadvent.org/cathen/), s. v. *St. Ursula and the Eleven Thousand Virgins*.

[4] Eckhardt Sándor, i. m., 163–165.

megtestesítőinek számítottak. A középkori magyar krónikások ezért kényelmetlen helyzetbe kerültek, amikor a hunokat a magyarok őseiként, a hunok történetét a magyarok előtörténeteként ábrázolták. A keresztény magyar krónikaíróknak szembe kellett nézniük azzal, hogy a magyarok dicső őseiként bemutatott hunok Nyugat-Európában a kereszténység legnagyobb ellenségeiként vonultak be a köztudatba, tehát ha büszkén emlegetik a hunok dicső haditetteit, „vállalniuk" kell a hunok rémtetteit, a keresztény vértanúk általuk történt elpusztítását is. A hunok tetteinek megítélésekor a magyar krónikások nemzeti büszkesége óhatatlanul szembekerült a keresztény szolidaritás eszméjével. Ha ezeket a rémtetteket tartalmazó nyugati forrásokat nem is lehetett cáfolni, mindenesetre megpróbálták legalább Attilát tisztára mosni. Valószínűleg ezt a célt szolgálta, hogy már Thuróczy János Krónikájában (1488) Gyulát teszi meg a Kölnt ostromló hun sereg vezérének[5], s ezáltal a legenda magyarországi változatában rá (és nem Attilára) hárul a felelősség a tizenegyezer szűz egyébként koholt lemészárlásáért. A középkori krónikások igyekeznek minél rövidebben napirendre térni a hunokra — felfogásuk szerint a magyarok őseire, így magukra a magyarokra is — rossz fényt vető esemény fölött. A humanista Oláh Miklós azonban beépít művébe minden a maga korában fellelhető, a hunokra vonatkozó forrást, így az Orsolya-legendát is egy elég részletes változatban beilleszti 1537-ben írt *Athila* című munkájába.

Mint láttuk, ez a mű a magyar irodalom legnépszerűbb alkotása lett a XVI. században Kelet-Európában: 1568-ban jelent meg először nyomtatásban Bázelban, 1474-ben lengyel fordításban kiadták Krakkóban, 1580 körül pedig kéziratos fehérorosz fordítás is készült belőle. A mű szerzőjéről azonban már az 1574. évi krakkói nyomtatvány olvasója sem értesült, azon tudniillik csak a fordító (Cyprian Bazylik) neve volt feltüntetve, és az, hogy a fordítás latin nyelvből készült. A fehérorosz kéziratos fordítás már semmiféle információt nem tartalmaz a szöveg eredetére vonatkozóan. A lengyel és a lengyelt követő fehérorosz szöveg azonban a latin eredetitől eltérően Attilát „magyar királynak" nevezi, s általában nem hunokról, hanem magyarokról beszél, tehát visszamenőlegesen is teljes mértékben azonosítja a hunokat a magyarokkal. Az azonosítás technikáját a fehérorosz szöveg segítségével sikerült rekonstruálnunk.[6]

Oláh *Athila* c. munkájának 1574. évi Cyprian Bazylik-féle lengyel fordítását felhasználta Maciej Stryjkowski 1582-ben Königsbergben kiadott lengyel–litván–

[5] Thuróczy János, A magyarok krónikája. Fordította Horváth János. Budapest 21980, 55.

[6] A. Zoltán, Rekonstrukcja zaginionych fragmentów Bazylikowego przekładu *Athili* M. Oláha (1574). — In: Studia Slavica Hung. 46 (2001) 13–23.

orosz krónikájában.[7] Stryjkowski tulajdonképpen a litvánok eredetéről értekezik. Részletesen tárgyalja azt a Długosztól származó vagy legalábbis legkorábban általa lejegyzett legendát, miszerint a litvánok ősei rómaiak, akik hazájukat elhagyva egy Palemon nevű nemes vezetésével hajón érkeztek a Niemen torkolatához. Rómából való távozásuk okára nézve Stryjkowski ellentmondásos magyarázatokat talált forrásaiban. A legenda egyes változatai szerint Néró kegyetlenkedése, más változatok szerint egy hosszantartó szárazság késztette új haza keresésére a rómaiakat. Talált egy olyan változatot is, amely arról tett említést, hogy Palemon és társai Attila „magyar" király itáliai betörése elől menekültek el. Ebből kiindulva Stryjkowski verses elbeszélést írt, amelyben tömören elbeszélte az egész hun történetet, amelyet Palemon menekülésének harmadik lehetséges okaként ad elő:

Trzecia Przyczyná

A jeſli dla Atile, i to też być może,
Ktory z Hunny Europę wßyſtkę zburzył ſrodze,
Z Tatar, z Huhri kráiny, ktora w Moskwie leży,
Przyßedßy oſiadł Węgry, ßczęście zá nim bieży,

Ceſarzá Marcianá po trzy kroć poráził,
Y Maternuſa tákże, burząc wßytko káził,
Tracią, Achaią i Macedonią,
Zburzył Serbow, Sławakow, Boſnę, Bulgarią,
Záś z Ekiuſem Rzymſkim y s Teodorykiem
Wyſegotſkim, boy ſtoczył krwáwobitnym szykiem,
Gdzie ſto ośmdzieſiąt tyſiąc mężow poginęło,
Z obu stron áß Jezioro krwią w polách płynęło.

[7] Íme a meglehetősen hosszú című krónika teljes címleírása: Ktora przed-/tym nigdy ſwiá-/tłá niewidziáłá. / Kronika Pol-/ſka Litewſka, Zmodźka, y wßyſt-/kiey Ruſi Kijowſkiey, Moſkiewſkiey, Siewierſkiey, Woł-/yńſkiey, Podolſkiey, Podgorſkiey, Podláſkiey, etc. Y rozmáite przypadki / woienne y domowe, Pruſkich, Mázowieckich, Pomorſkich, y inßych kráin / Kroleſtwu Polſkiemu y Wielkiemu Xięſtwu Litewſkiemu przyległych, / Według iſtotnego y gruntownego znieſienia pewnych dowodow z rozmái-/tych Hiſtorikow y Autorow poſtronnych, y domowych, y Kijowſkich, Mo-/ſkiewſkich, Sławáńſkich, Liflantſkich, Pruſkich ſtárych, Dotąd ciemnochmur-/ną nocą zákrytych Kronik, y Látopisczow Ruſkich, Litewſkich, y DŁUGO-/SZA Oycá dzieiow Polſkich z inßymi, z wielką pilnoſcią y węzłowatą / pracą (Oſobliwie około Dzieiow Litewſkich y Ruſkich od / żadnego przedtym niekußonych) Przez MACIEIA OSOSTEWICIVSA STRIY-kowſkiego dostátecznie nápiſána, złożona, y ná ſwiátło z wybádo-/nim prawdziwie dowodney ſtárodawnoſci właſnym wynálezienim, / przeważnym dochćipem, y nakładem nowo wydźwigniona / przez wßyſtki ſtárożytne wieki, áż do dziſiey-/ßego Roku 1582. A naprzod wßyſtkich ile ich kolwiek ieſt ludzkich ná / Swiecie Narodow gruntowne wywody. / Z łáſką y Priwileiem Kro: J: M: / Drukowano w Krolewcu v Gerzego Oſterbergerá: / M. D. LXXXII.

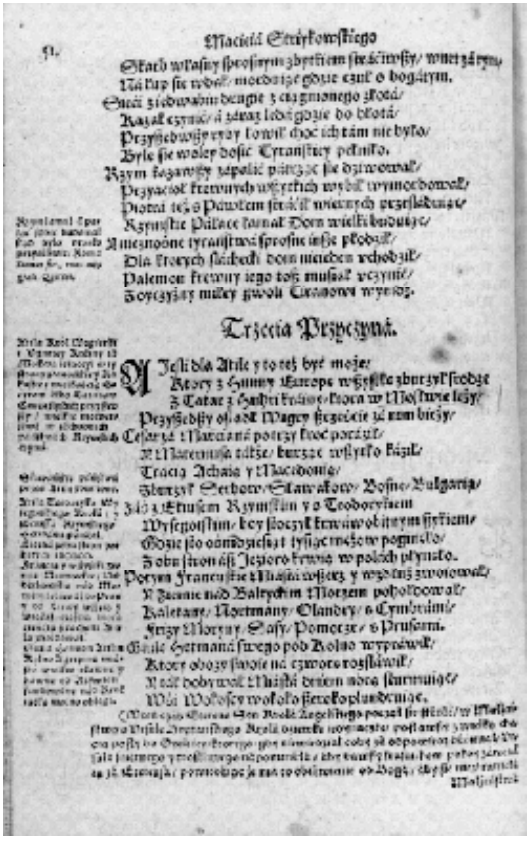

Maciéiá Stryikowſkiego

Skach wſzyſcy ſproſnym zbytkiem ſtracinoſty/ wnet zárzy/
Ná bap ſie wdaſ/ mordarze gdzie czuſ o bogátym.
Gdá ziedzwiadom dengie z cagnionego ſtodá/
Kazak czynic/ á zaraz ledzgdzie do błotá/
Przyſiedwſzy wnet ſowiſ dzoc ich tám nie było/
Byle ſie woley doſic Tyranſtwy pełniło.
Rzym ſzarwſzy zapalic pánſtwo ſie dziwowal/
Przyiacioł krewnych wſzyſtkich wybił wrzuciedowal/
Potrá też o Pawłem ſtrácił wiernych przyſłużnic/
Rzymſkie Páłace ſarnak Dom wielki budujic/
Niesnośne tyranſtwá ſproſnie inſze płodził/
Dla ſtarych ſłużebek dom nowy rchodził/
Palemon krewny iego toż muſiał vczynic/
Zoyczyſtey miłey głowá Cesarowi wrocic.

Trzecia Przypowieść.

Jeſli dla Atile y to też być może/
Ktory z Gimny Europe wſzyſtke zburzył ſrodze
Z Tatar z Gothi krolow/ ktora w Moſkwie leży/
Przyſiedſzy ob ádł Magey ſzczęście iá nam bicíy/
Cesarza Marcianá potrzy ſnoc porzuć/
Marcianus rádſze/ burzce wſzytko Bázil/
Tracia Achaia y Macedonie/
Zburzył Serbow/ Sławakow/ Boſnę/ Bulgarią/
Z Hunem Rzymſkim y z Teodoricem
Wyſtąpiſtam/ bey ſzczyſk krwawobitnym ſtrzelcem/
Gdzie ſto oandzieſzat tyſiąc mężow pogrzebło/
Z obu ſtron ſiá Jezioro krwią w polach płynęło.
Potym Francuſkie Miaſtá wßerz y wzdłuż zwoiował/
Y Ziemie nád Baltyckim Morzem pohołdował/
Kaletany/ Nortmany/ Olandry/ s Cymbrámi/
Frizy Moryny/ Saſy/ Pomorze/ s Pruſami.
Giulę Hetmaná ſwego pod Kolno wypráwił/
Ktory obozy ſwoie ná czworo rozſtáwił/
Y ták dobywał Miaſtá dniem nocą ſturmuiąc/
Wſi/ Wołoſcy wokoło ßeroko plundruiąc.

(Wten czas Etereus, Syn Krolá Angelſkiego począł ſie ſtárác, w Małżeń-/ſtwo o Vrſulę Brytańſkiego krolá dziewkę iedynaczkę, poſławßy z wielką chę-/cią poſły do Oicá iey, ktorego, gdy niewiedział coby zá odpowiedz dác miał, Vr-/ſula ſmętnego

Stryjkowski 1582, k. 51

Potym francuſkie Miáſtá wßerz i wzdłuż zwoiował,
Y ziemie nád Baltyckim morzem pohołdował,
Kaletany, Nortmany,Olandry s Cymbrámi,
Frizy Moryny, Saſy, Pomorze s Pruſami.
Giulę Hetmaná ſwego pod Kolno wypráwił,
Ktory obozy ſwoie ná czworę rozſtáwił,
Y ták dobywał Miáſtá dniem nocą ſturmuiąc.
Wſi, Wołoscy wokoło ßeroko plundruiąc.

(Wten czas Etereus, Syn Krolá Angelſkiego począł ſie ſtárác, w Małżeń-/ſtwo o Vrſulę Brytańſkiego krolá dziewkę iedynaczkę, poſławßy z wielką chę-/cią poſły do Oicá iey, ktorego, gdy niewiedział coby zá odpowiedz dác miał, Vr-/ſula ſmętnego

i troſkliwego nápominálá, áby dawßy frasunkom pokoy záręczeł / ią zá Etereuſa, powiedáiąc, że ma to obiáwienie od Bogá, áby ſię niezbraniałá // Małżeńſtwá tego, wten ſpoſob żeby iey dano ießcze wolne trzy látá, przez ktore-/by odpráwiłá drogę ſwoię, ná ktorą ſie byłá obiecáłá: To ieſt áby ßłá do Rzymu, / máiąc przy ſobie dzieſięć tyſięcy pánien. A przetoß tego ſie domagáłá, áby y Oćiec / y Etereus pánic iey ſtáráli ſie społnie, iákoby iey náleźli 10 pánien oſobney czyſto-/ści y ſtáteczności, á káżda znich áby miáłá przy ſobie tyſiąc pánienek, y oná ſamá / áby też także przy ſobie tyſiąc miáłá, iedno żeby wßytki bely oſobliwey cnoty y / czyſtośći. Poſłowie wziąwßy od Oycą Vrſulinego tę odpowiedź z rądoſcią od-/iecháli.

Ták tedy Etereus, y Británſki Krol, Ociec Vrſule, zebrawßy wedle zmowy / ták wiele pánien, dáli ie Vrſuli w towárzystwo, która przyiąwßy to ſláchetne to-/wárzyſtwo, á ſpráwiwßy 11. wielkich okrętow, y drugie rzeczy ná ták dáleką dro-/gę potrzebne, puściłá ſie morzem z Britanniey áż do tego mieyſcá gdzie Ren w / morze wpada, gdzie teraz ieſt część Holandiey, ſkąd záſię przećiw wodzie rzeką / przyiechálá do Kolna Agripiny, z wielką rádością mießczánow, A s Kolná do / Bazileiey Tám zoſtáwiwßy okręty y inße ſprzęty, ßłá pießo do Rzyma, ktora / potym obchodziwßy mieyſcá wßytki w Rzymie, iáko byłá obiecáłá, wrociłą ſie / do Bazyliey, á Papież Cyriák prowádził ią z wielką poczćiwośćią áż do mieyſcá.

Wſiadßy tedy v Baziliey w Okręty Renem rzeką ná doł iáchálá do Kolná, Támże wyſiádłá ná brzeg nic ſie nieprzyiacielá nieſpodziewáiąc, ále mnimáiąc / áby ták wßytko beſpieczno było iáko pirwey, á gdy ſię do miáſtá przybliżáć poczę-/łá, wnet ią Węgrowie ze wßech ſtron obſkoczyli, á z onymi wßytkimi pánnámi / okrutnie pozábiiáli. A ták oná ſláchetna Pánná z Etereußem Pánicem ſwoim, / ktory dowiedziawßy ſie, że Vrſula ná zad iedzie, z mátką y z ſioſtrą Florentiną y / z niktorymi inßymi Biskupy áż do Kolna przećiwko niey był wyiechał, y z onym / Cyriakiem Papieżem, i ze wßytkimi pánnámi z tego Swiátá zeßłá, á czyſtość / ſwą Chriſtuſowi prawdziwemu dziewictwá oblubieńcowi ofiárowáłá.

Tych pá-/nien ciáłá leżą w Kolnie. A potym kośći ich w wielki sklep ſą złożone. Tą Histo-/riyką dla tegom rzecz przerwał, iß też w Litewskich ſtárych látopißczach około / Burzenia Atile y pobicia tych iedenaśćie tyſiąca dziewic, á przyczynie przyśćia / Włochow s Palemonem do Litwy, iakoby przes ſen ledáiáko wſpominái. / Przetom to *inter parenteſim* położył.)

Do Węgier ſie zwroćiwßy Budę zámordował
Brátá, iß Sikambrią od ſiebie miánował
Buda: ktory iednak dziś też Budzyniem zową,
Ktoremu (Ach Węgrowtie), 'I'urek teras głową.

Potym ſię do Włoch mocą ogromną wypráwił,
Stirią, Karintią, Iſtry, Szablą ſkrwáwił,
Dalmacią z Miáſtámi poburzył i z grody,
Kto wypowie pobitych, kto wypiße ßkody,
A gdy ku Aquileiy z obozem ſie toczył,
Hetman Rzymſki z woyſkámi drogę mu záskoczył,
Atila vphy Włoſkie poſiekł, pomordował,
Valentinian Ceſarz też trzy kroć ßwankował.
Ztąd Wenetowie będąc z rodu Troiańſkiego,
Oſiedli wyſep morzá Adriatyckiego,
Gdzie Wenecią miáſto sławne zbudowali,
Także inßy gdzie mogli zdrowie zachováli.
Potym Aquileią obległ mocą wielką,
Burząc, paląc około, s folwarki Włość wßelką,
Długi czás pod nią trawił, mocno dobywáiąc,
Y ſturmy vſtáwicznie dziwne przemyſlając.
A iß ták mocna była, iußby był odciągnął,
By go był Boćian wroſką ſwoją niepowſciągnął,
Który z Miáſtá wynośił dziatki gołe ſwoje,
Widząc przyßły vpadek przes Węgierſką zbroię.
Przeto Atila záras ſwoich pośiliwßy,
A z ſiodeł ogień w koło murow zápaliwßy,
Tłukł mury, á uśilnie częſtym ſturmowánim
Wziął Miáſto, trzydzieśći ſiedm tyſięcy zbił ná nim.
Potym Taruis, Weronę wziął, y Concordią,
Mantwę, Bergom, Kremone, Ferarz i Brixią,
Wicencią, Rawennę, Ticin, Placentią,
Meilan, Padue, Mutinę, Parmę, Apulią,
Ták práwie wßyſtkę Włoſką ziemię powoiował,
Włoch *ò Dio ò Dio* káżdy lamentował,
Drudzy *la Dona nostra* krzyczą uciekáiąc,
A Węgrowie *Beste Freng* biją, náganiáiąc.
A gdy do Rzymu ciągnął, Lew on Papież ſwięty,
Odwiodł jego zły vmysł ku temu nápięty,
Zá czym ſie názad wrocił, burząc y morduiąc,
Przeto ſie nie ieden krył przyßłą trwogę czuiąc.

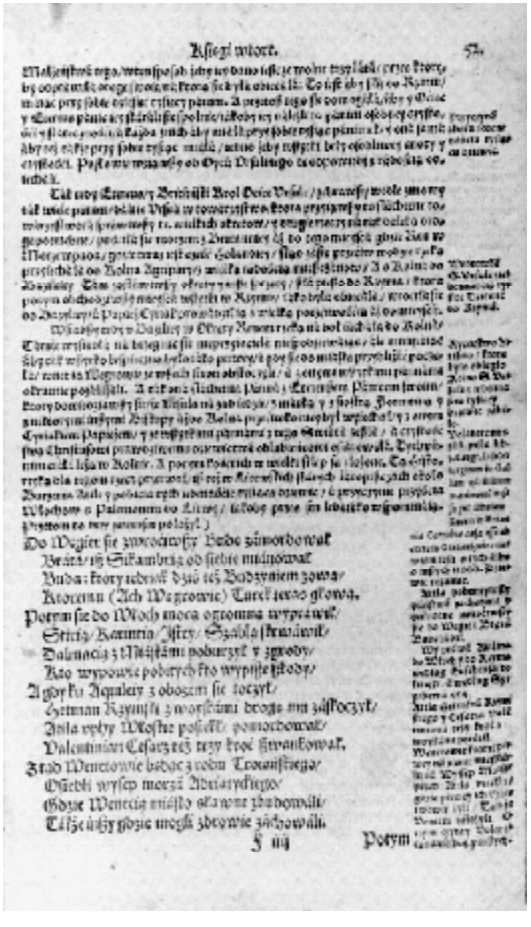

Stryjkowski 1582, k. 52

Palemon, któremu też o Rest ßło jak innym,
Kto ſie nieſtrzeże mogąc ſam ſobie ieſt winnym,
Mogł też vchodząc trwogi w tę pułnocną Ziemię,
Záwieść długim pielgrzymſtwem Włoſkiej Sláchty plemię.
(Stryjkowski 1582, 51–53)

Mint látjuk, a verses elbeszélés közben Stryjkowski beiktat egy prózai betétet, amely Szent Orsolya legendáját meséli el. Összehasonlításképpen idézzük fel a megfelelő részletet Oláh Miklós *Athilá* jának Cyprian Bazylik-féle 1574. évi lengyel fordításából:

Hiſtoria ſpraw Atyle Krolá Węgierſkiego
Z Łacińſkiego ięzyká ná / Polſki przełożoná / przez Cypriana / Bazyliká

(F3v:) […]

Kápitułá xi.

To gdy ſie w Remeńſkim mieſcie / działo, Atylá niektorego Hetmá/ná ſwego Giułę, álbo (iáko go / niektorzy zową) Juliuſá, dawßy mu / niemáłą część woyská ſwego, poſłał / do Kolná ktore zową Agryppiná, áby / go dobywał, ktore miáſto iáko theráz / ták y ná on czás było zacne y wielkie.

W ten czás Etereus ſyn Krolá Angiel/ſkiego, młodzieniec gładki, cnotliwy y / dobrych obyczáiow, począł sie ſthárác / w małżeńſtwo o Vrßulę, Brytáńſkie-/go Krolá dziewkę iedynaczkę, poſła-/wßy z wielką chęcią posły do ojcá iey. / Ktorego, gdy niewiedział coby zá od-/powiedź dáć miał, Urßulá smętnego / y

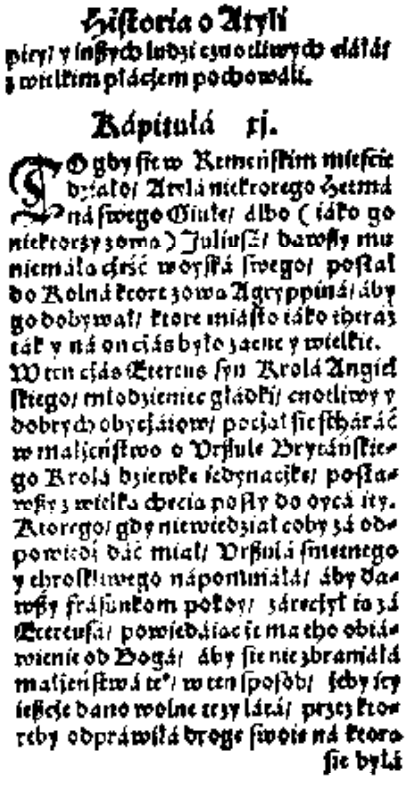
Hiſtoria o Atyli
piey/ y inßych ludzi cnotliwych ciáłá
z wielkim płáczem pochowáli.

Kápitułá xj.

TO gdy ſie w Remeńſkim mieſcie
działo/ Atylá niektorego Hetmá
ná ſwego Giułę/ álbo (iáko go
niektorzy zową) Juliuſá/ dawßy mu
niemáłą część woyská ſwego/ poſłał
do Kolná ktore zową Agryppiná/ áby
go dobywał/ ktore miáſto iáko theráz
ták y ná on czás było zacne y wielkie.
W ten czás Etereus ſyn Krolá Angiel
ſkiego/ młodzieniec gładki/ cnotliwy y
dobrych obyczáiow/ począł ſie ſthárác
w małżeńſtwo o Vrßulę Brytáńſkie-
go Krolá dziewkę iedynaczkę/ poſła-
wßy z wielką chęcią posły do oycá iey.
Ktorego/ gdy niewiedział coby zá od-
powiedź dáć miał/ Vrßulá ſmętnego
y chroſtliwego náponiáłá/ áby da-
wßy frázunkom pokoy/ zárecźył to zá
Etereuſá/ powiedáiąc ſie mu tho obiá-
wienie od Bogá/ áby ſie nie zbraniłá
małżeńſtwá tę/ w ten ſpoſob/ ſeby ſcy
ießcze dano wolne trzy láty/ przez kto-
reby odpráwiłá drogę ſwoię ná ktoro
ſie byłá

throſkliwego nápomniáłá, áby da-/wßy frásunkom pokoy, záręczył ią zá / Etereuſá, powiedáiąc że ma tho obiá-/wienie od Bogá, áby ſie nie zbraniáłá / małżeńſtwá teº, w ten ſpoſob, żeby iey / ießcże dano wolne trzy látá, przez kto-/reby odpráwiłá drogę ſwoię ná ktorą // (F4:) ſie byłá obieczáłá, tho ieſt, áby ßłá do / Rzymu, máiąc przy ſobie dzieſięć tyſię-/cy pánien. A przetoż, tego ſie domagá-/łá, áby y on, y Etereus pánic iey, stárá-/li ſie ſpolnie, iákoby iey náleźli dzieſięć / pánien, oſobney cżyſtośći y státecżno-/śći, á káżda z nich, áby miáłá przy ſo-/bie tyſiąc pánien, y oná ſámá áby theż / tákże przy ſobie tyſiąc miáłá, iedno że-/by wßytki były oſobliwey cnothy y cży-/ſtośći. Posłowie, wziąwßy od oyczá / Urßule tę odpowiedź, z rádoſćią odie-/cháli.

Etereus y Brytáńſki Krol, ociec Ur-/ßule, zebrawßy wedle zmowy, ták wie-/le pánien, dáli je Urßuli w thowárzy-/ſtwo, ktora przyiąwßy to ſláchetne to-/wárzystwo, á ſpráwiwßy iedennaſcie / wielkich okręthow, y drugie rzeczy ná / ták dáleką drogę potrzebne, puśćiłá ſie / morzem z Brytanniey áż do tego miey-/ſcá gdzie Ren w morze wpada, gdzye / teraz ieſt część Hollándiey, skąd záſię rze/ką przećiw wodzie przyiechálá do Kol-/ná z wielką rádoſcią mießcżánow, á s / Kolná do Bázyleiey. Tám zostáwi-/wßy okręty, y inße ſprzęty, ßłá pießo do // (F4v:) Rzymu, ktora potym, obchodziwßy y / oglądawßy mieyscá y ſwiątośći wßy-/tki w Rzymie, iáko byłá obiecáłá, wro-/ćiła ſie do Bazyleiey, á Papież Cyryak / prowádził ią z wielką vczćiwoſcią áż / do mieyscá. Wſiadßy tedy v Bázyleiey / w okręth, Renem rzeką ná doł iechálá / do Kolná, kthora wyſiadßy ná brzeg, / nic ſie nieprzyiacielá nie ſpodziewaiąc, / ale mnimáiąc áby ták wßytko beſpie-/cżno było iáko pirwey, gdy ſie do miá-/ſtá przybliżáć poczęłá, wnet ią Węgro-/wie ze wßech ſtron obſkoczyli, á z one-/mi wßitkiemi pánnámi okrutnie pozá-/biyali. Thákci oná ſláchetna pánná, z / Etereuſem pánicem ſwoim, (ktory do/wiedziawßy ſie że Vrßulá ná zad ie-/dzie, z mátką y s ſiostrą Florentyną, y z / niektoremi inße*m*i Biskupy, áż do Kol/ná przećiwko niey był wyiechał) y z o-/nym Cyriakiem Papieżem, y ze wßytki/mi onemi pánnámi, s tego ſwiátá ze-/ßłá, á cżyſtość ſwą Kryſtuſowi, praw-/dziwemu dziewicthwá oblubieńcowi / ofiárowáłá. Tych pánien ciáłá leżą w / Kolnie. Hiſtorikowie nie zgadzáią ſie / o cżáſie tego pobicia. Ale iż Kroniká // (F5:) Węgierſka ſtára, ten cżás pobicia tych / pánien być powieda, podobna rzecż / ieſt k wierze, iż w ten cżás gdy Atylá we / Fránciey był, Vrßulá s pánnámi ſwo-/imi, byłá od Węgrow zábitá.

(Bazylik 1574, F3v–F5)

Ha tehát általában elmondható, hogy az egész hun történetet Palemon menekülése kapcsán Stryjkowski az Oláh Miklós-mű lengyel fordítása alapján adja

elő,[8] az Orsolya-legendát tartalmazó prózai rész nem egyéb, mint Cyprian Bazylik lengyel szövegének szó szerinti átvétele. Ennek a kis plágiumnak a következtében Oláh Miklós munkájának egy részlete Cyprian Bazylik fordításában belekerült Maciej Stryjkowskinak a maga korában igen népszerű krónikájába. Az igazság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy Stryjkowski krónikájában más összefüggésben utal erre a műre. Amikor átveszi szintén szó szerint Bazylik szövegéből azt az értesülést, hogy Attila a világ négy táján őrállomásokat létesített, mégpedig egyet ezek közül éppen Litvániában, a lapszélen megjegyzi: „O tym czytay / Hiſtorię od / Baſilica Cy-/prian prze-/łożoną" (Stryjkowski 1582, 54).

Stryjkowski krónikája igen népszerű lett nem csak a Lengyel–Litván Államban, hanem Oroszországban is, ahol több részleges fordítás mellett a XVII. század második felében két teljes fordítása is készült egymástól függetlenül. Mindkét teljes fordítás kéziratban maradt, másolataik többsége moszkvai és szentpétervári közgyűjteményekben található.[9] Az egyik fordítás 1673–1679 között keletkezett, a másik 1688-ban. Mindkettő tartalmazza a Szent Orsolya-legenda fordítását, tehát Stryjkowski fordításával együtt Oláh Miklós művének egy részlete is eljutott — természetesen névtelenül — az orosz olvasóhoz. Az alábbiakban a moszkvai Állami Történeti Múzeumban őrzött egy-egy másolat alapján mutatjuk be a két orosz fordítást egyszerűsített átírásban.[10]

Az 1673–1679 közötti fordítás:

[…] Воеводу же своего под Колно посла, иже на четверо обозы постави, днемъ и ночью добивая грады, волости же и веси в' конецъ разоряя. (в' то время Етереи, сынъ короля аглинскаго нача тщатися в' супружство Урсули, дщери короля британъскаго единицы,ославъ пословъ своихъ с велиею охотою к отцу ея, егоже неведуща кии ответъ дати, Урсуля печалного увещеваше, да отставивъ печал, обручилъ ю, Етерию, поведая яко имат то во откровение от б[о]га, да не отречетца супружства того симъ образомъ: да дастся еи свобода на три лета, в няже путь свои скончаетъ, егоже обеща, се есть да идетъ

[8] Vö. Julian Krzyżanowski, Romans pseudohistoryczny w Polsce wieku XVI. Kraków 1926 (= Prace Historyczno-Literackie 25), 153.

[9] А. И. Соболевскій, Переводная литература Московской Руси XIV–XVII вѣковъ, Библіографическіе матеріалы. С.-Петербургъ, 1903, 79–80; А. И. Рогов, Русско-польские культурные связи в эпоху Возрождения (Стрыйковский и его Хроника). Москва, 1966, 259–306.

[10] A szövegek betűhű átiratát l. А. Золтан, Легенда о святой Урсуле в старой польской и восточнославянской письменности (XVI–XVII вв.): Studia Slavica Hung. 48 (2003) 323–334.

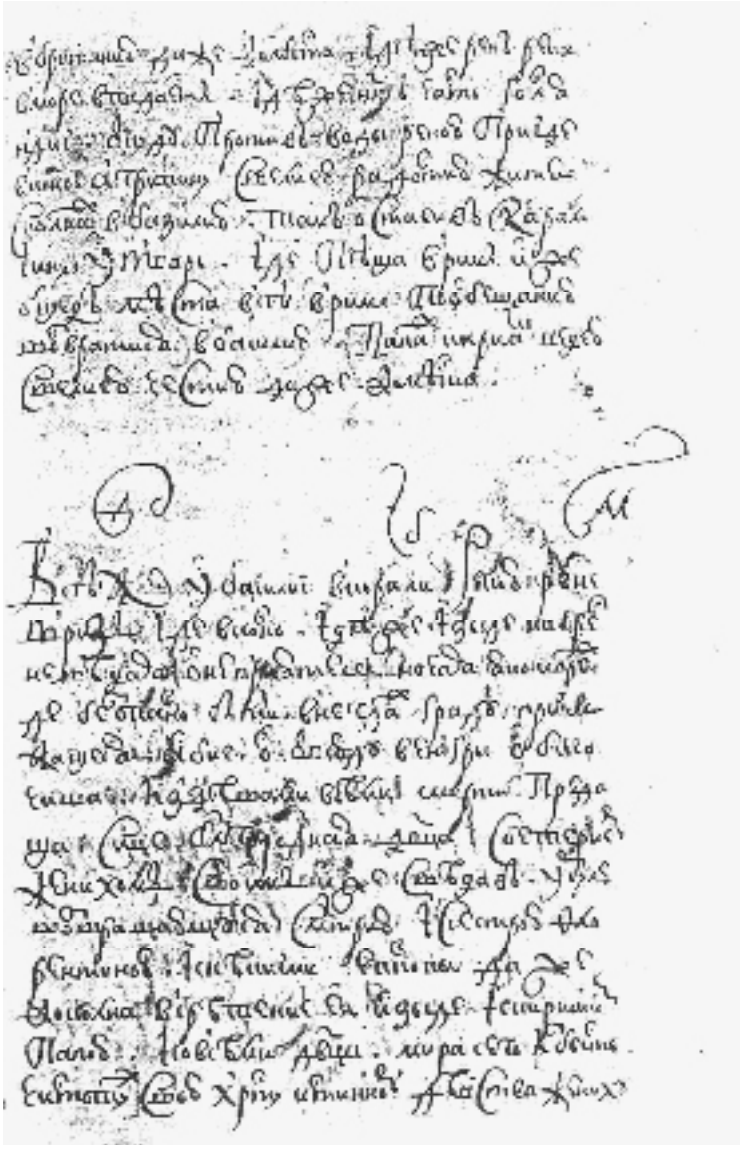

ГИМ, Музейное собрание, № 1391, л. 76–77об

в’ Римъ, имея при себе 10000 девъ. Сего ради того требоваше, да от[е]цъ ея и Етереи жених подщатся вопче обрести 10 девицъ собственныя чистоты и постоянства, каяждажъ из нихъ да имать 1000 девъ, она ж имать такожде :1000

девъ, токмо вси да будутъ чисты. Послы принявъ от о[т]ца Урсулина тои ответъ, с радостию отидоша.

Сице же Етереи и британскии корол, от[е]цъ Урсулин, собравъ по словеси толико девъ даша ихъ в' подружие Урсули, яже приняв то блгородное клев'редство, сотворив же 11 караблеи и прочиа вещи на пут годныя, иде моремъ в' Британию даже до места, идеже Ренъ река в' море в'падаетъ, идеже н[ы]не часть Голляндии, откуду противъ воды рекою прииде в'Колно Агрипину с велиею радостию жителеи, с Колна ж в' Базилию. Тамъ оставивъ карабли и ину утварь, иде пеша в' Римъ, иже обшедъ места все в' Риме по обещанию, возвратися в Басилию. Папа ж Кириак веде ю с велиею честию даже до места.

Всед же у Басилии в' корабли рекою Ренем в' ризъ [sic!]иде в Колно, идеже изыде на брег, не ведая о неприятеле, но чая, яко и прежде, безопасно быти. Внегда ж граду приближашеся, абие ю отвсюду венгры обскочиша, и з девами всеми смерти предаша. Сице бл[а]городная д[е]в[и]ца со Етерием женихомъ своимъ, иже сведавъ Урсулю возвращающуся, с м[а]т[е]рию и сестрою Флорентиною, и с некими епскопы даже до Колна в' сретение ея изыде, и с Кириаком папою, и со в'семи д[е]в[и]цы мира сего избысть, чистоту ж свою Хр[и]сту, истинному девства жениху, принесе. Техъ девицъ телеса лежат в Колне. Потом кости их в велии погребъ положены суть. Сею повестию того для речь перервалъ, яко и в литовских старыхъ летописяхъ о разорении Атили и убиении 11000 девъ и о вине прихода Палемонова с ыталианы в Литву бутто чрез сонъ воспоминают, сего ради в междометии положихъ].

Аттиля ж в Венгры возвратився, Буду брата уби, яко Сикамврию от своего имени нарече, однако жъ его Будою зовутъ, имже о венгры, турокъ владеетъ […]

(ГИМ, Музейное собрание, № 1391, л. 76–77об)

Az 1688. évi fordítás:

[…] Гиулу воєводу под Колно посла, кии обозы своя на 4 части устави и тако грады дабы днем и нощию приступая веси и волости кругомъ множественно разоряя.

В то убо время Этеренус, сын короля аглинского начат помышляти в бракъ брытенского короля о единороднои дшери. Послаше с велиею охотою послы ко отцу ея. Оного ж, не ведая, каков ответъ хотяше сотворити, Орсуля печал-

ного и унылого увещеваше, яко доставит всяку печал, обручи ю за Этересуса, поведая, что имать сие явление от б[о]га, яко не возбраняется супружества оного симъ подобием, да дадут еи три лета свободны, в сих же да исправит путь свои, имея с собою 10000 дев. И о сем моли, дабы и от[е]цъ и младенецъ Этереус о неи промышляше купно, и да обрящут еи десять дев особыя чистоты и постоянства, кояждо из них да имать при себе 1000 дев тожде, и она да имат с собою 1000, токмо дабы всякая была особыя лепоты и чистоты.

Послы взяша от Ершулина отца сицевыи ответъ, с радостию отойдоста. И тако Етереус, и брытанскии корол от[е]цъ Орсулинъ собрав по приречению толико число дев, дадоста Орсули в другихи, онаго прияв оное дружество и содеяв 11 караблеи великихъ и потребныя вещи в таков дален путь, иде морем из Брытании даже до оного места, идеже река Ренъ в море впадает, где н[ы]не есть часть Голандии, оттуду ж паки противу воды рекою приплы до Колна Аграпины, и с великою радостию граждан, а исполна [sic!] в Базилию. Оставив тамо вся места в Риме, яко обещася, возвратися в Базилию. Папа ж Кирияк провождаше ю с великим почтением даже до места.

Вседоста же у Базилии в карабли, Реном рекою на низ шествова до Околна, и тамо изыде на брегъ не опасаяс неприятелеи ни мало, но уповая яко всегда в тишине, тако будет яко и первее. Егда ж бы близ града, абие ю от всех стран обыдоша венгры, и со всеми оными девами зле побиша. Оная ж прекрасная дева сь Этереушем обрученным своимъ, сеи уведа яко Ерсуля назадь возвращается, с материю и сестрою Флорентиною и с некоими протчими епископы аже до Колна во стретение ея пришествова, и со оным папою Кирияком и со всеми оными девами отыде с сего света, чистоту ж свою Хрсту сущему девства возлюбленнику вручи. Оных дев телеса погребены в Колне, по сем же кости их положены суть в великии погреб. Сию историю того ради прекратихъ, зане в литовских летописцахъ и о погромлени Атила и о убиении 11000 девицъ, вину же пришествия италиан с Палемоном в Литву, якобы во сне несовершенно воспоминает, и сего ради во вместителном положихъ.

Возвративше же ся в Венгрию, замучи брата, Зане Сикамбрию от себе назначи, Буда кии тожде н[ы]не Будином прозывают, семуж (ах венгры) турокъ нне главою […].

(ГИМ, Уваровское собрание, № 4, л. 112–114об)

Oláh Miklós *Athilá*ja volt az első magyar (bár nem magyar, hanem latin nyelvű) irodalmi mű, amelyet lefordítottak lengyelre, ez az első fordítás ófehéroroszra is a magyar irodalomból. Úgy tűnik, ennek a műnek egy részlete — az Ors-

olya-legenda szövege — az orosz irodalomban is a legkorábbi fordítás a magyar irodalomból, bár természetesen az orosz fordítók erről nem tudhattak, mert hiszen már Stryjkowski sem tudta, hogy kinek a szövegét másolta ki Cyprian Bazylik fordításában. A mű kelet-európai elterjedésében a kulcsmomentum az volt, hogy 1574-ben lefordították és kiadták lengyelül. Enélkül nem készült volna el az ófehérorosz fordítás, nem vehette volna át — az Orsolya-legenda esetében szó szerint is — Maciej Stryjkowski, és nem juthatott volna el Stryjkowski krónikájával együtt Moszkváig.

RÉSUMÉ

W XVI wieku za pośrednictwem polskim przedostały się do literatury starobiałoruskiej też utwory z Europy Zachodniej. Takim utworem pochodzenia zachodnioeuropejskiego jest legenda o św. Urszuli, która została włączona do dzieła historycznego węgierskiego humanisty Miklósa Oláha pt. *Athila*. Dzieło to zostało przetłumaczone na język polski przez Cypriana Bazylika i wydana w Krakowie w 1574 r. Niedługo potem, około 1580 r. na podstawie drukowanego polskiego przekładu Cypriana Bazylika został sporządzony w Wilnie – też anonimowy – starobiałoruski przekład rękopiśmienny. Z legendą o św. Urszuli zapoznała się więc zarówno literatura polska jak i starobiałoruska, najpierw w wersji węgierskiego humanisty Miklósa Oláha.

Dzieło Miklósa Oláha zostało wykorzystane przez Macieja Stryjkowskiego w swojej bardzo popularnej *Kronice polskiej, litewskiej, żmudzkiej i wszystkiej Rusi* (Królewiec, 1582), a mianowicie przy opisaniu legendy o pochodzenia Litwinów od Rzymian. Według Macieja Stryjkowskiego, w jednej z wersji tej legendy przyczynę ucieczki Palemona i pięćdziesięciu szlachetnych rodzin z Rzymu przypisuje się najazdowi Attyli na Italię. Z tego powodu Stryjkowski daje wierszowane streszczenie całej historii Hunów (czyli „Węgrów"), do której wstawia też prozaiczny tekst – legendę o św. Urszuli, która miała ponieść męczeńską śmierć właśnie z rąk „Węgrów". Jeżeli tekst wierszowany jest parafrazą dzieła M. Oláha, to ten prozaiczny ustęp z legendą o św. Urszuli jest dosłownym powtórzeniem tekstu M. Oláha w przekładzie Cypriana Bazylika. Dzięki temu małemu „plagiatowi" odpowiedni fragment dzieła M. Oláha został włączony do bardzo popularnej w swoim czasie *Kroniki* Macieja Stryjkowskiego, która z kolei, prawie o wiek później, została przetłumaczona aż dwa razy w Moskwie na język ruskocerkiewnosłowiański. Wraz z całą *Kroniką* został przetłumaczony na język literacki Rusi Moskiewskiej także fragment tekstu M. Oláha zawierający legendę o św. Urszuli, oczywiście bez wzmianki o autorze. Rękopiśmienne teksty tych przekładów (z lat 1673-1679 oraz z r. 1688) znajdują się teraz przeważnie w zbiorach bibliotek moskiewskich i petersburskich. Legenda o św. Urszuli w wersji M. Oláha, która się przedostała do Moskwy za pośrednictwem *Kroniki* Stryjkowskiego, jest pierwszym przekładem z literatury węgierskiej w Rosji, a całość dzieła Oláha – pierwszym przekładem z literatury węgierskiej na język polski i białoruski.

Zoltán András *urodził się w 1949 r. Doktor habilitowany, docent Uniwersytetu Loránda Eötvösa w Budapeszcie. Studiował rusycystykę i polonistykę w Budapeszcie, studia doktoranckie skończył w Moskwie. W szeregu studiów oraz w monografii Из истории русской лексики (Budapeszt, 1987) zajmował się wpływem starobiałoruskiego języka kancelaryjnego Wielkiego Księstwa Litewskiego na moskiewski język kancelaryjny w XV–XVI w. Pracę habilitacyjną (2001) i kilka artykułów ostat-*

nich lat poświęcił badaniom nad starobiałoruskim przekładem Athili M. Oláha. Organizował w Budapeszcie dwie międzynarodowe konferencje naukowe poświęcone językom WKL (1998, 2000). Zajmuje się też leksykologią i frazeologią historyczną oraz etymologią języków słowiańskich, a także słowiańsko-węgierskimi kontaktami językowymi. Jest współautorem i redaktorem kilku prac zbiorowych oraz redaktorem serii Studia Russica (Budapeszt). Był uczestnikiem II (1995) i III (2000) Międzynarodowego Zjazdu Białorutenistów, jest członkiem Komitetu Międzynarodowej Asocjacji Białorutenistów. Przez szereg lat (1991-2002) kierował Katedrą Filologii Wschodniosłowiańskiej i Bałtyckiej Uniwersytetu Loránda Eötvösa w Budapeszcie; od 2003 r. kieruje Katedrą Ukrainistyki tegoż uniwersytetu.

Зольтан Ондраш *– нар. у 1949 г. Дацэнт. Вывучаў русістыку і паляністыку ў Будапэшце; дактарызаваўся ў Маскве. Дасьледваў м.ін. уплыў старабеларускай канцылярскай мовы ВКЛ на маскоўскую канцылярскую мову ў XV-XVI ст.ст. У апошнія гады дасьледваў старабеларускі пераклад „Атылі" Міклаша Оляха. Арганізоўваў у Будапэшце міжнародныя навуковыя канфэрэнцыі, прысьвечаныя мовам ВКЛ, (1998, 2000). Займаецца гістарычнай лексікалёгіяй ды фразэалёгіяй, этымалёгіяй славянскіх моваў, як і славяна-вугорскімі моўнымі кантактамі. (E-mail: zoltan@ludens.elte.hu)*

Вісэнтэ Бласка Ібан'ес
(Vicente Blasco Ibànez)

МАРСКІЯ ВАЎКІ

Спісаны на бераг ад „справы" пасля сарака год плавання, поўных рызыкоўных прыгод, капітан Лёвэт стаў найпрыкладнейшым жыхаром Кабаньяла, вёскі з белымі дамамі ў адзін паверх, вузкімі, простымі і абпаленымі сонцам вулічкамі, што была падобна на невялічкае амерыканскае мястэчка.

Валенсійцы, якія прыязджалі туды на летні адпачынак, з цікаўнасцю глядзелі на старога марскога ваўка, што сядзеў у вялікім крэсле пад паласатым брэзентавым тэнтам у ценю ля дзвярэй дома. За сорак год, праведзеных пад голым небам на палубе карабля, загартаваны дажджамі і баўтанкай, ён набрыняў вільготнасцю да самых касцей. Раб рэўматызма, ён большасць часу нерухома сядзеў у сваім крэсле, грымаючы вохканнямі і праклёнамі штораз, калі трэба было падняцца. Высокі, мускулісты, з напухлым жыватом, што спаўзаў на калені, з загарэлым, чыста паголеным тварам, капітан быў падобны на курортніка, ціхамірнага дабрачка ля дзвярэй свайго дома. Толькі ягоныя шэрыя вочы сваім прамым і цвёрдым выразам, вочы чалавека, прызвычаенага загадваць, апраўдвалі славу капітана Лёвэта, змрочную легенду, што ахутвала ягонае імя.

Ён правёў сваё жыццё ў бесперапыннай барацьбе супраць каралеўскага англійскага флоту, смеючыся ўцякаў ад крэйсераў, якія пераследвалі ягоную славутую брыганціну, напоўненую чорным грузам, які ён перавозіў ад берагоў Гвінеі на Антылы. Смелы і непахісна ўраўнаважаны. Ягоныя матросы ніколі не бачылі, каб ён сумняваўся.

Пра яго расказвалі жудасныя рэчы. Як выкідвалі ў мора ўсіх неграў, набітых у трумах, каб адарвацца ад крэйсера, што паляваў на яго; як акулы Атлантыкі сплываліся статкамі, і хвалі ўскіпалі ад іхніх змрочных целаў, мора пакрывалася крывавымі плямамі, а яны рвалі зубамі рабоў, якія адчайна ўздымалі рукі над вадой; пра бунты на караблях, якія ён падаўляў стралянінай і ўдарамі сякеры; пра прыпадкі сляпой злобы, калі ён хадзіў па палубе, як драпежнік; урэшце пра жанчыну, якая суправаджала яго ў падарожжах і была выкінута апантаным рэўнасцю, ашалелым капітанам у мора. І разам з тым, пра нечаканыя праявы высакароднасці; шчодрую дапамогу сем’ям ягоных матросаў. У парыве нянавісці ён быў здольны забіць любога са сваіх; але калі хтосьці з іх падаў у ваду, кідаўся ратаваць таго, не баючыся ані мора, ані яго жарлівых пачвар. Абураны, ён шалеў, калі гандляры неграмі ашуквалі яго на некалькі песет, а той жа ноччу мог выкінуць тры або чатыры тысячы дурас на оргію, якімі ён услаўіўся ў Гаване. „Б’е, да двух не лічыць”.—казалі пра яго матросы; і прыгадвалі, як аднойчы ў моры ён, западозрыўшы свайго памочніка ў арганізацыі змовы, разнёс яму галаву стрэлам з пісталета. Пры тым ён быў вельмі дасціпны, нягледзячы на свой змрочны твар і цяжкі позірк. На пляжы Кабаньяла, сабраўшыся ў ценю барак, дзядзькі рагаталі, успамінаючы яго жарты. Аднойчы ён наладзіў святочны прыём на борце для афрыканскага царка, што гандляваў рабамі, і калі ўбачыў, як напіліся чорная вялікасць і ягоныя прыдворныя, то зрабіў, як гандляр рабамі ў Мэрымэ: узняў ветразі і прадаў тых у рабства. Другі раз, уцякаючы ад брытанскага крэйсера, ён за адну ноч цалкам змяніў выгляд карабля, памаляваўшы яго ў іншы колер ды перастаviўшы мачты і рэі. Англійскія капітаны мелі больш чым дастаткова дадзеных аб караблі смелага гандляра неграмі, але засталіся ні з чым. Капітан Лёвэт, як казалі на пляжы, быў цыганом мора і выярабляў са сваёй баркай цудоўныя пераўтварэнні, як з ярмарачным аслом.

Жорсткага і высакароднага, гатовага праліць сваю і чужую кроў, цвёрдага ў справе і няўрымслівага ў забаве, кубінскія гандляры называлі яго „Бліскучы Капітан”. І так працягвалі называць яго нямногія матросы з яго былой каманды, якія яшчэ цягаліся па пляжы на рэўматычных нагах, кашляючы і сагнутыя ў крук.

Пасля амаль поўнага заняпаду на гандлёвых аперацыях і адыходу ад „чорнага гандлю” ён асеў у Кабаньяле. Глядзеў, як жыццё праходзіць перад яго вачыма, не маючы іншай разрыўкі і толькі лаючыся, як катаржнік, калі рэўматызм прыкоўваў яго да крэсла. З павагай і шанаваннем прыходзілі і сядалі побач з ім на ходніку некалькі з тых старэчаў, якія некалі атрымлівалі ад яго загады і пакаранні палкамі. Разам яны гаманелі з пэўнай тугой пра „вялікі шлях”, як капітан называў Атлантыку. Падлічвалі, колькі разоў яны мянялі маршруты, ідучы з Афрыкі ў

Амерыку, уцякаючы ад штормаў і падманваючы жандараў мора. Улетку, у дні, калі не дапякалі болі і ногі мацнелі, яны спускаліся на пляж; і капітан, узбуджаны морам, даваў волю сваёй нянавісці. Ён ненавідзеў Англію, бо не раз чуў свіст ядраў яе гармат. Ненавідзеў параходы як блюзнерства над мараплаваннем. Клубы дымоў, што цягнуліся на далягляд зе, былі пахавальнай працэсіяй флоту. На хвалях не было ўжо месца сапраўдным прафесіяналам; мора цяпер належала качагарам.

Штармавымі зімовымі днямі яго заўсёды бачылі на пляжы. Выставіўшы нос, ён прынюхваўся да буры, нібыта ўсё яшчэ стаяў на палубе і рыхтаваўся да змагання са стыхіяй.

Аднойчы дажджлівай раніцай ён убачыў, як людзі пабеглі да мора. І ён падаўся туды ж, суправаджаемы папрокамі сям'і, якая нагадвала яму пра рэўматызм. Сярод чорных барак, што стаялі на якары ля берага, вылучаліся на фоне мора, бурнага і пакрытага пенай, групы людзей у блакітных блузах. Віхор задзіраў спадніцы сагнутых пад дажджом жанчын. Далёка, у густым тумане, што затуліў далягляд, несліся, як напалоханыя авечкі, рыбацкія баркі з ветразямі, што ледзь трымаліся, пачарнелыя ад вады. Яны прабіваліся страшнымі скачкамі, паказваючы кіль пры кожным перуэце, пакуль не перасякалі мяжу порта, чырвонае скальнае нагрувашчванне, адшліфаванае хвалямі, дзе кіпела жаўтаватая пена, жоўць раз'юшанага мора.

Адна барка без мачты пералятала, як мячык, з хвалі на хвалю ў бок правага мыса. Людзі на беразе закрычалі, убачыўшы на палубе каманду, прыгнечаную блізкасцю смерці. Пачуліся галасы, што трэба было б падплыць да баркі, перадаць ім канец і выцягнуць на пляж. Але найсмялейшыя, зірнуўшы на свінцовыя хвалі, якія напаўнялі паветра вадзяным пылам, змаўкалі ад страху. Любая барка перакулілася б, нават не ўдарыўшы вёсламі.

– Гляньце, людцы, ды што ж гэта! Трэба ратаваць неўдалотаў.

Гэта быў грубы і ўладарны голас капітана Лёвэта. Ён уздымаўся на сваіх лядашчых нагах, вочы яго шалёна ззялі, рукі трэсліся ад усхвалявання, абуджанага небяспекай. Жанчыны спалохана глядзелі на яго; мужчыны пасунуліся, стварыўшы вакол яго шырокае кола. А ён выбухнуў праклёнамі, махаючы рукамі, нібы адбіваўся ад усяго натоўпа. Яго раззлавала маўчанне людзей. Ён быў, нібыта сам-насам з бунтам на караблі.

– З якой гэта пары капітан Лёвэт не можа знайсці ў сваёй вёсцы мужчын, гатовых выйсці ў мора?

Ён роў, як тыран, якому не падпарадкоўваліся, як боства, што бачыла ўцёкі сваіх вернікаў. Крычаў на касцільскай мове, што было знакам сляпой злсці.

– Слухаем загад, капітане! – пачуўся крык некалькіх дрыготкіх галасоў.

Прабіваючыся праз натоўп, у цэнтры кола з’явіліся пяцёра старэчаў, пяць шкелетаў, пашкуматаных морам і штормамі. Старыя матросы капітана Лёвэта выйшлі, адгукнуліся на заклік з імпэтам, які дае сумеснае змаганне з небяспекай. Яны ледзь перасоўвалі ногі, дробна крочылі па-птушынаму. Вочы некаторых адлюстроўвалі старэчую слепату, усе трымцелі ад холаду. Целы паабматаныя жоўтай фланелью, шапкі насунутыя на скроні, паабкручаныя падвойным слоем хустак. Старая гвардыя ішла на смерць за сваім кумірам. З натоўпа выйшлі жанчыны і дзеці, кінуліся да іх, каб затрымаць.

– Дзядуля! – крычалі ўнукі.

– Бацька! – стагналі маладыя.

А мужныя старэчы, схамянуўшыся, як паўмёртвыя канякі, якія пачулі баявую трубу, аддзіралі рукі, што ўчапіліся ім за каўнеры і лыткі, і крычалі ў адказ камандзіру:

– Слухаем загад, капітане!

Марскія ваўкі на чале са сваім кумірам прайшлі праз натоўп, каб спіхнуць у ваду адну з барак. Чырвоныя, налітыя крывёй ад намаганняў, з шыямі, набычанымі ад злосці, яны здолелі толькі на некалькі крокаў скрануць барку. Раздражнёныя на сваю старасць, яны наваліліся з новай сілай; але натоўп не пагадзіўся з іхнім шалёным памкненнем, усе кінуліся на іх, сем’і адвалаклі старых.

– Пакіньце мяне, баязліўцы! Хто падыдзе, той труп! – грымаў капітан Лёвэт.

Але ўпершыню людзі, якія захапляліся ім, пусцілі ў ход рукі. Яго скруцілі, як вар’ята, не слухаючы ягоных просьбаў, раўнадушныя да ягоных праклёнаў.

Барка, застаўшыся без дапамогі, ляцела насустрач смерці, скачучы па хвалях. Ужо наблізілася да скал, каб разбіцца сярод успененых віроў. А гэты чалавек, які так не шанаваў жыццё бліжняга, які скарміў акулам цэлыя плямёны і насіў жудаснае імя, ахутанае змрочнай легендай, шалеў, стаўшы здабычай сотні рук. Праклінаючы іх за тое, што не давалі яму рызыкнуць жыццём, каб дапамагчы невядомым. Урэшце, вычарпаўшы сілы, ён заплакаў, як дзіця.

ДАКЛАДНЫ СТРЭЛ

Адчыняючы дзверы сваёй хаты, Сента знайшоў у замочнай адтуліне паперку...

Гэта было ананімнае пасланне з пагрозамі. Ад яго патрабавалі сорак дурас, якія трэба было пакінуць сёння ўначы ў печы насупраць хаты.

Гэтыя бандыты тэрарызавалі ўсю вёску. Калі хто-небудзь адмаўляўся задавальняць патрабаванні, ягоныя палеткі вытоптвалі, ураджай нішчылі. Нават можна было абудзіцца сярод ночы і ледзь паспець уцячы з-пад саламянага даху, ахопленага полымем, задыхаючыся ў чадным дыме.

Гафарó, самы заможны мужык у вёсцы Рутафа, пакляўся накрыць іх і цэлымі начамі цікаваў у трыснягу, хадзіў па сцежках са стрэльбай у руках. Але аднойчы раніцай яго знайшлі ў калдобіне з распоратым жыватом і разбітай галавой... і паспрабуй здагадацца, хто гэта зрабіў.

Нават валенсійскія газеты пісалі пра тое, што адбывалася ў вёсцы, дзе на змярканні ўсе зачынялі хаты і запаноўвала эгаістычная істэрыя, калі кожны шукаў паратунку сам, забыўшыся пра суседа. Пры гэтым дзядзька Батыстэ, раённы алькальд, сыпаў перунамі штораз, калі ўлады звярталіся да яго як да выбарнай асобы з запытаннем па справе, і ўпэўніваў, што ён і яго верны альгвасіл[1] Сігрó змогуць самі адолець гэтую напасць.

Нягледзячы на гэта, Сента і не думаў ісці да алькальда. Навошта? Не хацелася марнаваць час, выслухоўваючы хлуслівую балбатню.

Было ясна, што ад яго патрабавалі сорак дурас. І калі ён не пакладзе іх у печ, яму спаляць хату. Хату, на якую ён ужо глядзеў як на згубленае дзіця. Сцены яе зіхацелі беллю, дах з пачарнелай саломай меў крыжыкі на вільчаку, аканіцы блакітныя, дзікі вінаград зялёнымі жалюзямі навісаў над дзвярыма, і цераз яго залатымі блікамі прасочвалася сонца. Клумбы з геранямі і настурцыямі аблямоўвалі двор, абкружаны штыкетнікам. А за старой смакоўніцай стаяла печ з гліны і цэглы, круглая і прыплюснутая, як афрыканскі мурашнік. Гэта было ўсё ягонае багацце, гняздо, у якім месцілася найдаражэйшае: жонка, трое малых, пара старых каняг, верных памочнікаў у штодзённым змаганні за лусту хлеба, і бела-рыжая карова, якая штораніцы праходзіла па вуліцах мястэчка, абуджаючы ўсіх сумным мыканнем і даючы малака на цэлых шэсць рэалаў са свайго, заўсёды налітага, вымя.

Колькі яму прышлося гарбець на чатырох сотках, палітых потам і крывёю усёй сям'і з дзеда-прадзеда, каб сабраць жменю дурас, якія ён закапаў у збане пад

[1]Участковы паліцэйскі (іспанск.).

ложкам! А тут яму хочуць адабраць сорак дурас!.. Ён мірны чалавек, уся вёска можа пацвердзіць. Ніколі не лез у бойку за ваду, не хадзіў у шынок, не куражыўся са стрэльбай. Працаваць што было моцы для Пепеты і трох смаркачоў было ягонай адзінай уцехай. Але, калі нехта хоча абрабаваць яго, ён дасць рады абараніцца. Божа! У спакойнай душы дабрыні абуджалася жарсць арабскіх гандляроў, якія дазвалялі бедуіну лупцаваць сябе палкай, але станавіліся львамі, калі рабіўся замах на іхнюю маёмасць.

Набліжалася ноч, а нічога яшчэ не было вырашана. Ён пайшоў параіцца да старога, што жыў у хаце па суседзку. Лядашчы дзед, здольны толькі прыбіраць ліcце з дарожак. Але пра яго казалі, што ў маладосці ён шмат каго пакінуў гніць у зямлі.

Стары слухаў яго, утаропіўшыся ў тоўстую цыгару, якую скручваў дрыготкімі рукамі, пасыпанымі каростай. – Добра, што ты не хочаш аддаць грошы. Іншая справа, калі рабуюць на дарозе, як мужчыны, твар у твар, рызыкуючы скурай. Мне семдзесят год, але гэткія штучкі са мной не пройдуць. Вось і паглядзім, ці хопіць духу, каб бараніць сваё дабро?

Упэўнены спакой старога заразіў і Сенту, які пачуваўся здольным на ўсё, каб абараніць хлеб сваіх дзяцей.

Стары з урачыстым выглядам, нібыта рэліквію, дастаў з-за дзвярэй сямейную каштоўнасць: капсульную стрэльбу, падобную на мушкет, і пяшчотна, з замілаваннем пагладзіў адпаліраваны прыклад.

Ён хацеў набіць яе сам, бо знаўся на гэтым лепш за суседа. Дрыготкія рукі памаладзелі. Порах сюды! Цэлую жменю. З дрокавай вяроўкі натаўкці пыжы. Цяпер зарад з пяці-шасці кулек; усыпаць шрапнелі, што на ліса, яшчэ дробнага шроту і ўрэшце шчыльна забіць пыж. Калі стрэльбу не разарве такім смертаносным фаршам, то барані Божа.

Гэтай ноччу Сента сказаў жонцы, што будзе чакаць чаргі на паліўку. Сям’я паверыла і пайшла спаць раней.

Калі ён выйшаў, добра зачыніўшы хату, то ўбачыў у зорным святле пад смакоўніцай акрыялага старога, які зарадзіў яму „сябручка”.

Ён яшчэ раз растлумачыў усё Сенту, каб той не прамахнуўся. Нацэліцца дакладна ў адтуліну печы і сядзець ціха. Калі яны нахіляцца, шукаючы „куклу” у сярэдзіне... плі! Гэта ж так проста, і хлапец бы здолеў.

Сента, як і параіў аўтарытэт, засеў сярод клумб з геранямі ў ценю хаты. Цяжкая стрэльба стырчэла у штыкетніку, скіраваная дакладна ў адтуліну печы. Прамахнуцца нельга. Толькі спакойна, а калі трэба, націснуць на курок. Ну, бывай хлопча! – Мне вельмі падабаліся гэткія штукі, але цяпер маю ўнукаў, ды і такія справы лепш вырашаць самому.

Стары асцярожна адышоў, як чалавек, прызвычаены хадзіць агародамі і чакаць ворага за кожным рогам.

Сенту здавалася, што ён застаўся сам на цэлым свеце, што на ўсю неабсяжную даліну пад пранізлівым ветрыкам не было больш жывых істот, акрамя яго і „тых", каторыя меліся прыйсці. Хаця б не прышлі! Ствол стрэльбы дрыготка бразгаў аб штыкетнік. Было не холадна, было страшна. Што сказаў бы стары, калі быў бы тут? Нагамі ён упіраўся ў хату, і падумаў, што за гэтай сцяной спяць Пепета і малыя, не маючы іншай абароны, а толькі ягоныя рукі. Што яго хочуць абрабаваць. І бядняк зноў адчуў дзікую злосць.

Скалыхнулася паветра. Нібыта далёка, вельмі далёка з вышыні прагучаў голас кантара. Гэта звон царквы ў Мігулетэ. Дзевятая гадзіна. З далёкай дарогі пачуўся скрып воза. Брахалі сабакі, перадаючы ўзбуджаны скавыт ад двара да двара. „Ква-ква" саковак у арашальным канале па суседску перапынялі толькі ныркі жаб і пацукоў, што скакалі з берагоў у трыснёг.

Сента падлічваў гадзіны, якія адбіваў звон у Мігулетэ. Толькі гэта выводзіла яго, застылага ў чаканні, з аспаласці і ачмурэння. Адзінаццатая! Ужо не прыйдуць? Госпад крануў іхнія сэрцы?

Раптам сакоўкі сцішыліся. Па сцежцы шыбавалі дзве цёмныя плямы, якія падаліся Сенту вялізнымі сабакамі. Наблізіліся: ішлі людзі, схіленыя, амаль на каленях.

– Ужо тут, – прамармытаў ён і яго сківіцы затрэсліся.

Людзі азірнуліся на ўсе бакі, нібы баючыся нечаканасці. Прайшлі ў трыснёг, агледзелі яго. Потым вярнуліся да дзвярэй хаты, прыставілі вушы да замочнай адтуліны і, робячы гэта, два разы абмінулі Сенту, які так і не пазнаў іх. Былі захінуты ў плашчы, пад якімі натапырыліся стрэльбы.

Гэта дадало адвагі Сенту. Прыйшлі тыя ж, што забілі Гафаро. Трэба забіць іх, ратуючы жыццё.

Яны ўжо наблізіліся да печы. Адзін з іх укленчыў, прасунуў руку ў адтуліну і выставіўся перад нацэленай стрэльбай. Цудоўная мішэнь. А што рабіць з другім?

Бедны Сента адчуў прыліў страху, на яго твары выступіў халодны пот. Калі забіць аднаго, ён застанецца сам-насам з другім. Калі адпусціць іх беспакарана, то адпомсцяць і спаляць хату.

Але той, што стаяў напагатове, стаміўся ад дурасці свайго напарніка і палез дапамагаць яму ў пошуках. Абодва зліліся ў адну цёмную масу, што засланіла сабой адтуліну печы. Вось дык шанец. Смялей, Сента! Цісні на курок!

Грукат скалануў усю вёску, выклікаючы буру крыкаў і сабачага брэху. Сента

ўбачыў вахляр іскраў, адчуў, як абпякло твар; стрэльба адляцела, і ён памахаў рукамі, каб пераканацца, што яны цэлыя. Ясна, што „сябручка” разарвала.

Ля печы ён нічога не ўбачыў; тыя, відаць, збеглі. І калі ён хацеў ужо сам даць драла, расчыніліся дзверы хаты, і выйшла Пепета, у споднім, са святільнікам. Яе абудзіў аглушальны стрэл і яна выскачыла напалоханая, баючыся за мужа, якога не аказалася ў хаце.

Чырвонае святло святільніка з яго неспакойным мільгаценнем кранула адтуліну печы.

На зямлі ляжалі двое людзей, адзін на адным, наўскрыж, сплеценыя, як адно цела, нібыта збітыя нябачным цвіком праз пас і спаяныя крывёю.

Ён не прамахнуўся. Старая стрэльба ўдарыла з двух ствалоў.

І калі Сента і Пепета з бояззю і цікаўнасцю асвяцілі трупы, каб разглядзець іхнія твары, то адразу адхінуліся, ускрыкнуўшы ад жаху.

То былі дзядзька Батыстэ, алькальд. І ягоны альгвасіл Сігро.

Вёска засталася без уладаў, але ў спакоі.

СЦЯНА

Заўсёды пасля таго, як унукі дзядзкі Рабо́сы сустракаліся з сынамі ўдавы Каспо́ры ў полі або на вуліцах Кампанара, усё наваколле абмяркоўвала падзеі. Яны паглядзелі адзін на аднаго!.. Абражалі адзін аднаго жэстамі!.. Гэта кепска скончыцца, і аднойчы, калі менш за ўсё чакаеш, вёска перажыве яшчэ адзін пачварны інцыдэнт.

Алькальд разам з найбольш шанаванымі суседзямі звяртаўся да юнакоў дзвюх варагуючых сем'яў з заклікамі да прымірэння. Да іх, з аднаго дома ў другі, хадзіў святар, стары Божы слуга, пераконваючы забыцца пра крыўды.

Трыццаць год як нянавісць паміж Рабосамі і Каспорамі парушала спакой Кампанара. Амаль ля самай брамы Валенсіі, у прыгожай вёсачцы, якая глядзела на горад з берагу ракі круглымі вокнамі сваёй востраверхай званіцы, гэтыя варвары паўтаралі з афрыканскай лютасцю гісторыю боек і гвалту шляхецкіх сем'яў сярэднявечнай Італіі. Некалі яны былі лепшымі сябрамі; іхнія дамы – хаця і месціліся на розных вуліцах, але сутыкаліся дварамі, падзеленымі толькі нізкай загароджай. Аднойчы ўначы – падчас спрэчкі за ваду для паліўкі – адзін з Каспораў забіў сына дзядзькі Рабосы стрэлам са стрэльбы. А ягоны малодшы сын, каб не казалі, што ў сям'і не засталося мужчын, працікаваўшы месяц, загнаў кулю паміж вачэй забойцу. З тае пары сэнсам жыцця абедзвюх сем'яў стала ўзаемнае знішчэнне. Яны думалі больш пра выкарыстанне памылак суседа, чым пра працу на палетках. Стрэльбы грымелі сярод вуліцы; на змярканні стрэлы ўспыхвалі каля арашальнага канала, сярод трыснёгу і на фоне пагоркаў, калі ненавісны вораг вяртаўся з поля. Час ад часу то некага з Рабосаў, то некага з Каспораў неслі на могілкі з цэлай унцыяй волава пад скурай. А прага помсты не толькі не слабела, але мацнела з кожным пакаленнем. Здавалася, што ў гэтых дамах немаўляты выходзілі з матчынай утробы, працягваючы рукі да стрэльбы, каб забіваць суседзяў.

Пасля трыццаці гадоў змагання ў доме Каспораў засталіся толькі ўдава з трыма малойцамі-сынамі, сапраўднымі вежамі з мускулаў. У другім доме быў васьмідзесяцігадовы дзядзька Рабоса, прыкаваны да дрокавага крэсла, бо ногі яму амярцвіў паралюш. Ён сядзеў як зморшчаны ідал помсты, перад якім ягоныя двое ўнукаў кляліся абараніць гонар сям'і.

Але часы змяніліся. Ужо нельга было пачынаць страляніну, як іхнія бацькі, сярод плошчы пасля сканчэння імшы. Гвардзейцы не спускалі з іх вачэй; суседзі за імі сачылі. І дастаткова было, каб нехта з іх затрымаўся на колькі хвілін на сцежцы або на рагу, як яго імгненна атачалі людзі і прасілі прымірыцца. Стомленыя гэтай увагай да сябе, якая пераўтварылася ў абсурдны пераслед і паўстала

паміж імі, як неперааадольная перашкода, Каспоры і Рабосы больш не шукалі адзін аднаго і нават уцякалі, калі выпадкам сутыкаліся твар у твар.

Яны так хацелі пазбегнуць адзін аднаго і ніколі не бачыцца, што сцяна, якая падзяляла іхнія двары, стала здавацца ім нізкай. Курыцы і тых і тых, узлятаючы на дровы, браталіся на вышыні; жанчыны з абодвух дамоў праз вокны абменьваліся абразлівымі жэстамі. Гэта стала невыносным: жыццё нібыта адной сям’ёй. І ўдава Каспора загадала сынам надбудаваць сцяну на адну вару. Суседзі паспяшаліся прадэманстраваць сваю нядобразычлівасць, кідаючыся камянямі і камлякамі раствору, ды дабудавалі сцяну яшчэ на некалькі слаёў. І вось так, як нямая і бесперапынная дэманстрацыя нянавісці, сцяна ўсё расла і расла. Ужо не бачна было вокан; трохі пазней стала не бачна і дахаў. Бедная хатняя птушка імкнулася ў смутны цень гэтай сцяны, якая засцінала сабой частку неба. Квохканне гучала жаласна і прыглушана праз сцяну, гэтую прыладу нянавісці, якая, здаецца, была ўзведзена на трупах і крыві ахвяр.

Так мінаў час для сем’яў, якія не нападалі ўжо адна на адну, як раней, але і не набліжаліся: непахісныя і застылыя ў сваёй нянавісці.

Аднойчы ўвечары званы на ўсю вёску падалі сігнал трывогі. Гарэў дом дзядзькі Рабосы. Унукі былі ў полі, жонка аднаго з іх пайшла мыць бялізну, а цераз шчыліны ў дзвярах і вокнах валіў густы дым, гарэла салома. Унутры, у гэтым пекле, маліў аб паратунку стары, бедны дзядзька Рабоса, прыкаваны да свайго крэсла. Унучка рвала на сабе валасы, крычала, што гэта яна вінавата ва ўсім праз сваю неабачлівасць. Людзі віравалі на вуліцы, натоўп хваляваўся, напалоханы сілай пажару. Смялейшыя расчынілі дзверы, але адскочылі перад хмарай густога дыму, прасякнутай іскрамі, якая пачала запаўняць сабою вуліцу.

– Дзядуля! Бедны дзядуля! – крычала Рабоса, дарэмна шукаючы вачыма выратавальніка. Напужаныя суседзі адчувалі такі жах, нібыта ўбачылі, як званіца скранулася і пайшла на іх. Тры юнакі забеглі ў палыхаючы дом. Гэта былі Каспорасы. Яны пераглянуліся, усё зразумелі і без слоў кінуліся туды стрымгалоў, як саламандры. Натоўп запляскаў у ладкі, убачыўшы, як яны выйшлі, трымаючы высока, як святога на працэсіі, дзядзьку Рабосу ў ягоным дрокавым крэсле. Пакінулі старога, не зірнуўшы на яго, і зноў вярнуліся назад.

– Не, не! – крычалі людзі.

Але яны ўсміхаліся і не думалі спыняцца. Хацелі выратаваць нешта з маёмасці сваіх ворагаў. Калі б там былі ўнукі дзядзькі Рабосы, яны б не палезлі ў дом ратаваць іх. Але там быў толькі бедны стары, якога яны абавязаны былі абараніць як сапраўдныя мужчыны. Людзі бачылі, як яны то з’яўляліся на вуліцы, то ныралі ў дом, поўны дыму. Рассыпаючы іскры, як дэманы, яны выцягвалі мэблю і мяшкі, каб ізноў кінуцца ў полымя.

Натоўп загаласіў, убачыўшы, што старэйшыя браты цягнуць малодшага на руках. Бервяно ўпала і зламала яму нагу.

– Хутчэй, крэсла!

Людзі рвануліся, выхапілі з-пад старога Рабосы дрокавае крэсла, каб пасадзіць параненага.

Хлапец, абпалены, з запэцканым тварам, спрабаваў перамагчы боль, што скрывіў яму вусны. Ён адчуў, як дрыготкія рукі старога сціскалі ягоныя рукі.

– Сынок! Сынок! – стагнаў дзядзька Рабоса і цягнуўся да яго.

І перш чым бедны юнак змог адхінуцца, паралітык прыпаў бяззубым, правалены ротам да яго рук, учапіўся, пачаў цалаваць іх, паліваючы слязьмі...

Дом згарэў дашчэнту. І калі з'явіліся муляры, каб пабудаваць новы, унукі дзядзькі Рабосы не дапусцілі іх ачышчаць участак, увесь завалены чорнымі абломкамі. Тыя мелі больш тэрміновую работу: разбурыць праклятую сцяну. Яны самі ўзяліся за кіркі і пачалі дзяўбсці яе.

Пераклаў з іспанскай – ***Валеры Буйвал***

Vicente Blasco Ibañez. La Condenada. Valencia, 1919.

Стэн Стэнсэн Бліхэр
(Sten Stensen Blicher)

ДЗЯЎЧЫНА З РАДОСА

(сапраўдны выпадак)

У порце Марселя як ніколі віравала жыццё: на прычале было поўна народу; усе караблі ўзнялі сцягі; усе гарматы грукаталі. У мора выходзіў адзін з галіёнаў радоскіх рыцараў[1], выдатна узброены і з моцнай камандай. Але што найбольш выклікала цікаўнасць і захапленне натоўпу, дык гэта бліскучы шыхт французскіх юнакоў, якія толькі нядаўна прынялі крыж, а цяпер выпраўляліся ў паход, каб выпрабаваць мячы Багародзіцы на турэцкіх турбанах. Ніхто з маладых рыцараў не прывабліваў столькі жаночых вачэй, колькі Франсуа дэ Сэн Прэвіль. Ягоны твар, юны, зззяючы здароўем і мужнасцю, быў звернуты (як і ва ўсіх ягоных высакародных таварышаў па зброі) да любай Айчыны і яе прыгожых дачок. А карабель нёс яго ў бурнае мора, ён адчуваў крылы паўночнага ветру, што прыгнятаў, даносячы енкі і развітальныя крыкі, халадзіў яго гарачыя шчокі.

Побач з ім стаяў ягоны стрыечны брат і таварыш дзіцячых гульняў Амарал – ва ўсіх адносінах супрацьлегласць адкрытаму, дружалюбнаму, сумленнаму

[1] Ордэн Іянітаў, заснаваны крыжакамі ў Іерусаліме, стаў традыцыйна называцца Радоскім ордэнам, пасля выгнання крыжакоў з Палестыны мусульманамі і перасялення рыцараў ордэну на востраў Радос. У 1530 г. туркі захапілі Радос, і радоскія рыцары перанеслі сваю ордэнскую дзяржаву на востраў Мальту – з тае пары ордэн традыцыйна называецца Мальтыйскім.

і ў любым становішчы заўсёды ўпэўненаму ў сябе Сэн Прэвілю. Амарал быў пыхлівы, замкнёны – а часам асцярожны да крайнасці; апантаны жарсцямі, няўрымслівы ў жаданнях, якія ён імкнуўся задаволіць любым коштам, спачатку кіруемы простай шаленаватасцю, а потым ганарлівасцю. Ён быў высокі, ладны і прыгожы – можа прыгажэйшы за Сэн Прэвіля, які быў сярэдняга росту, але мацнейшы і элегантнейшы. Аднак мужчынскую прыгажосць Амарала псаваў адбітак пыхі і фанабэрыі, якія магла засціць адно пожадзь – не каханне. Маючы толькі дваццаць год, ён ўжо быў вопытным бабаедам. Па ім не адна ўздыхала цяпер: „Бывай, прыгожы падманшчык!" А з Сэн Прэвілем мілыя вусны, што дарэмна чакалі пяшчотаў, развітваліся: „Бывай, прыгожы і бязлітасны! Бывай, ты – як прыўкрасная статуя!"

Бераг Праванса знік за хвалямі; набліжалася Корсіка. Тут яны заўважылі ветразнік, які, здаецца, адчаліў ад берага і цяперака кіраваўся на поўдзень. Галіён пайшоў наўздагон, узняўшы ўсе ветразі. Праз тры гадзіны пагоні ваяўнічыя радосцы наблізіліся настолькі, што ясна маглі разглядзець вялікі турэцкі ваенны карабель. Ганарлівыя мусульмане самі дазволілі сябе дагнаць. Яны выкарыстоўвалі толькі меншыя ветразі, часам ішлі зігзагамі, нібыта чакаючы ворага і высмейваючы яго за маруднасць.

Рыцары пачалі рыхтаваць карабель і самі рыхтаваліся да сур'ёзнай сутычкі. Яны ўжо добра ведалі, што Турак меў мацнейшую каманду, а ягонай крывой шабляй кіравала моцная рука. Старэйшыя, даўно загартаваныя ў бітвах ветэраны, спрабавалі паўстрымаць імпэтны похап маладых, астуджваючы іх патрабаваннем асцярожнасці, абяцаючы, што калі справа дойдзе да абардажу, то яны пойдуць першымі.

Бітва распачалася. Глухі грукат гармат, здавалася, быў толькі шумам, бо ядры або не даляталі да караблёў, або пераляталі цераз іх. Пакуль не дайшло да крывавай работы, ваяры віталі адны адных фанабэрыстым гуканнем, падскокваючы і тупаючы. Турак страляў кепска, але манеўрыраваў лепш, і хутка наблізіўся, каб уступіць у бой і адпомсціць за панесеныя страты. Капітан галіёна, які таксама імкнуўся да абардажу, і не хацеў напалохаць ворага, дэманструючы ўсе свае сілы, схаваў палову ваяроў да рашаючага моманту. Момант настаў: караблі сутыкнуліся бартамі. Хрысціяне і туркі падрыхтаваліся да скачка – як раптам грамавы камандны покліч загадаў апошнім адысці назад. Першы тузін кінуўся на іх, і ў тое ж імгненне туркі сякерамі абсеклі бусакі рыцараў, а сваімі бусакамі адштурхнулі галіён. Тут сэнс гэтага манеўра стаў зразумелы і радосцам: два ветразнікі пад сцягамі з крыжом спяшаліся ім на дапамогу. Турэцкі капітан, заўважыўшы іх першым, адразу ж вырашыў ратавацца уцёкамі, спадзяючыся на большую хутка-

снасць свайго карабля. Галіён рабіў усё, каб зноў наблізіцца да яго, але дарэмна: ён мог пераследваць ворага толькі ядрамі, а той страляў у адказ з кармавых гармат. Карабель аддаляўся ўсё больш і больш. Ужо праз гадзіну ён схаваўся за далягляд, а праз дзве гадзіны начная цемра схавала яго далоў з вачэй хрысціянскіх рыцараў, што прагнулі помсты.

Тыя, што пераскочылі да турак, вялі адчайны і крывавы бой. Не могучы дапамагчы ім, таварышы на палубе былі гледачамі гэтай няроўнай бітвы і бачылі, як адзін за адным іхнія шлемы знікалі сярод турбанаў. Хутка застаўся толькі адзін – шлем Сэн Прэвіля. Стоячы спіной да дзвярэй каюты, ён трымаўся па-рыцарску. Бліскучае лязо мяча пазначала кожнага, хто надта набліжаўся да яго. „Прыбіць яго бусаком да сцяны!"– гукнуў нечый голас, і ўжо некалькі бусакоў натапырыліся супраць яго. Але намеснік капітана паўстрымаў нападаючых і ў захапленні непараўнальнай мужнасцю і смеласцю юнага рыцара запрапанаваў яму пардону. Бусакі ўзняліся, шаблі апусціліся і паўкола нападаючых застыла, чакаючы ягоны адказ. „Колькі гэта будзе каштаваць?" – спытаў Сэн Прэвіль. „Пяць тысяч цэхінаў, – прагучала ў адказ. – І свабода ўключана ў суму". „Нешта дорага!" – крыкнуў Сэн Прэвіль. – Але я пашукаю грошы". „Добра! – сказаў турак. – Давай мне меч! Калі заплаціш выкуп, атрымаеш яго назад, бо дужа добра валодаеш ім". Капітан, які дагэтуль быў пры гарматах, што адказвалі на стрэлы пагоні, падышоў таксама. Ён злаваўся, таму што абардажны бой доўжыўся так шмат, і яшчэ больш таму, што перамога каштавала так дорага, бо на палубе сярод загінуўшых рыцараў ляжала ў тры разы больш пабітых турак. Яго бянтэжыла, што ягоны падначалены падарыў маладому хрысціяніну жыццё. І можа толькі пяць тысяч цэхінаў паўстрымалі яго ад парушэння мірнага пагаднення.

Сэн Прэвіля адвялі пад палубу і замкнулі ў малым кубрыку, дзе ён сам мусіў перавязаць свае лёгкія раны. Ежы яму далі дастаткова.

Ноч цягнулася ў сумных разважаннях. Першы ж крок на шляху гонару прывёў яго да няўдачы. Ён быў адлучаны ад сяброў і адзінаверцаў – многія з іх загінулі побач з ім. Ён быў ў палоне ў зацятых ворагаў Крыжа, і да тае пары, пакуль ягоныя родзічы будуць збіраць цяжкі выкуп, ягоным удзелам будзе рабства ў дзікіх варвараў. Аднак пяшчотныя прамяні надзеі, што прабіваліся ў самы смутны закуток, тым больш знаходзілі дарогу да мужнага сэрца маладога франка! Ён спакойна нёс цяжар лёсу і з дзіцячай даверлівасцю сустракаў Гасподнюю волю.

Пад раніцу – у згодзе з самім сабой і паглыблены ў думках аб зменлівасці лёсу – ён быў хацеў ужо аддацца сну і салодкаму забыццю аб усіх бедах. Склаў рукі ў паклоннай малітве, пацалаваў крыж на сваіх грудзях і паклаўся на саламяны

тапчан, глыбока і шчымліва ўздыхнуўшы. Раптам ён пачуў, як нехта, зусім побач з ім, уздыхнуў у адказ. Юнак ускочыў і, не стрымаўшыся, крыкнуў: „Хто гэта?" „Франсуа, гэта ты?" – прагучаў голас. „Божа мой, Амарал! – прашаптаў Сэн Прэвіль. – Дзе ты?" „Ды вось іду на корм да рыбам. – адказаў Амарал. – Трымаюся за руль, але больш не маю сіл. А ты дзе?" „У цёмным лёху!" – адказаў Сэн Прэвіль. – Пад пільнай аховай ды з надзеяй быць выкупленым". „Калі ўрэшце вернешся дадому, – уздыхнуў Амарал, – то павітай ад мяне правансальскіх дзяўчат ды скажы, што я ляжу на дне марскім". „Кінь ты, дружа! – сказаў палонны рыцар. – Паспрабую выратаваць цябе. Тут ёсць дзірка для пэўных патрэб. Яна надта малая, каб пралезці; але калі ты маеш кінжал, то я паспрабую пашырыць яе". Ён падняў покрыўку, узяў у Амарала кінжал і пачаў асцярожна пашыраць адтуліну. Палічыўшы, што яна дастакова прасторная, ён папрасіў сябра зняць даспехі і ціхенька частка за часткай апусціць у ваду. Зрабіўшы гэта, Амарал ухапіўся за руку Сэн Прэвіля і, хаця не без намаганняў, улез да яго. Тут ён расказаў, як ацалеў у крывавай лазні: на самым пачатку бітвы ён атрымаў аглушальны ўдар па галаве і беспрытомны ўпаў на палубу. Ачуняў толькі тады, калі разам з мёртвымі быў выкінуты за борт. Халодная купель вярнула яму прытомнасць, і ён здолеў праплыць пад карму, дзе ухапіўся за руль. Зрэшты, ён не быў паранены, нішто не балела, адно было няёмка і холадна. – Тады ён зняў мокрую вопратку, а верны сябра падзяліўся з ім сваёй сухой адзежай. Сэн Прэвіль высакародна запрапанаваў дзяліцца з ім ежай і пітвом, а калі прыбудуць у турэцкі порт, з усіх сіл спрыяць ягонаму вызваленню. Каб не быць спайманым, Амарал мусіў штораз, як выдавалі ежу, хавацца пад саламяны тапчан, які служыў пасцеллю палоннаму.

Ледзь яны дамовіліся аб усім, як гучныя галасы зусім побач з імі паслужылі знакам паводзіць сябе як мага цішэй. На самой справе толькі тонкая сценка аддзяляла іх ад каюты турэцкага капітана, а праз шчыліну яны маглі бачыць частку яе прасторы. Гэта было адкрыццё, якое праз колькі дзён паслужыла іх вызваленню і дазволіла ім самім вызначаць кошт сваёй свабоды.

Аднойчы раніцай на караблі пачаўся рух; загучалі гарматы. Яны адказвалі на слабыя аддаленыя стрэлы. І нашы палонныя не мелі сумневу, што паміж Туркам і нейкім хрысціянскім суднам ідзе бой. Праз паўгадзіны гарматы змоўклі, і зазвінелі мячы – пачаўся абардаж; але яны не маглі бачыць яго. Аднак хутка рыцары пераканаліся, што перамога была на баку іхніх ворагаў. Пад страшныя крыкі ў славу Алаха ішоў рубон, пачуліся жаласныя енкі гвалтаваных жанчын. Сэрцы рыцараў палалі, целы пранізваў гнеў ад бездапаможнага адчаю.

Прайшло няшмат часу, і расчыніліся дзверы капітанскай каюты. Сэн Прэвіль прыпаў да шчыліны і ўбачыў, як турак цягне за сабой маладзіцу ў грэчаскім

строі. Той зачыніў дзверы. „Цяпер, мая міртавая кветка! – пачаў ён. – Мы самі тут, і цябе ўжо не трэба сароміцца або прыкідвацца. У гэтае імгненне ты адзіная султаніха на ўвесь мой гарэм. І таму..." Тут ён спыніў сваю варварска-галантную прамову, спрабуючы абняць яе. Але дзяўчына так моцна дала яму рукой у грудзі, што ён адхінуўся на два крокі і апусціў рукі. Турак нахмурыў лоб, пагладзіў бараду, ўдаваючы раззлаванасць, каб працягнуць любоўную атаку пагрозамі. Але яна апярэдзіла яго такімі словамі: „Турак! Варвар, я – хрысціянка! Я – грэчанка, а не палятуха. Маё жыццё ў тваіх руках, але не мой гонар..." „Што яшчэ за гонар, мая ж ты маладзічка! – спыніў яе турак. – Давай па добрай волі, што магу ўзяць сілай!" Ён ізноў наблізіўся да яе з растапыранымі рукамі, але дзяўчо імгненна і спрытна выхапіла з похвы ягоны кінжал, крутнулася, прыціснулася спіной да сцяны і выставіла кінжал перад сабой. Раней Сэн Прэвіль мог толькі ззаду бачыць яе высокую, стройную постаць; цяпер яна павярнулася да яго тварам, высакародная прыгажосць, якая адразу ж выклікала ў ім узнёслае захапленне і глыбокае спачуванне. „Цяпер ты ў маёй уладзе! – закрычала яна. – Толькі паспрабуй наблізіцца і гэты кінжал будзе сядзець у тваіх грудзях". Амарал, які з хваляваннем слухаў усю размову, прашаптаў сябру: „З такою і пекла пяройдзеш... дай і мне паглядзець на гэтую амазонку!" Сэн Прэвіль адсунуў галаву і ўпершыню за ўвесь час глыбока ўздыхнуў. Праз імгненне турак зноў пачаў завабліваць яе. А калі гэта не дапамагала, то пагражаў. Ён пераконваў адважную грэчанку, што ёй не выкруціцца ад яго, што будзе горш, калі ён пакліча пару сваіх людзей. І калі яна прымусіць яго ўжыць гвалт, то станецца здабычай усёй каманды. „Ну давай! – адказала яна. – Хадзі! Вядзі сюды сваіх халопаў! Але будзь пэўны, што твой кінжал вызваліць мяне ад вас усіх". У Сэн Прэвіля зашчыміла ў грудзях, ён прашаптаў: „Я больш не магу цярпець... мы мусім яе выратаваць!" „Выратаваць яе? – сказаў Амарал. – Якім чынам? Цудам?" „Што робіць турак? – спытаўся са страхам Сэн Прэвіль. „Бярэ падушкі сафы", – адказаў Амарал. „Ён збіраецца выкарыстаць іх як шчыт і зброю нападу, – сказаў Прэвіль. – Нельга губляць час! Сценкі тонкія і гнілыя, праломім іх і..." „І што?" – спытаў саркастычна Амарал. „І заб'ем турка ды вызвалім яе!" – сказаў Сэн Прэвіль ды так громка, што пачуў турак. „Дык ты падслухоўваеш, хрысціянскі сабака!" – закрычаў ён. „Давай!" – сказаў Сэн Прэвіль і кінуўся на сценку з усяе сілы. Сценка разляцелася, і ён уварваўся ў каюту, а за ім Амарал з кінжалам у руцэ. Напалоханы капітан вытрашчыўся на іх, а Сэн Прэвілю хапіла гэтай секунды, каб выхапіць кінжал з рукі грэчанкі і ўсадзіць яго ў сэрца варвара. Той асеў на падлогу без адзінага гуку.

Настала ціша, жывыя застылі без словаў разам з мёртвым. Міра, – так звалі гэтую дзяўчыну, – першая парушыла маўчанне: „Я ўдзячная вам, мае высакарод-

ныя выратавальнікі! – сказала яна. – Само неба паслала вас, каб вызваліць мяне ад гэтай пачвары. Але толькі яно і мае сілу назаўсёды вызваліць нас, бо як на моц чалавека, то небяспека застаецца такой жа вялікай для ўсіх нас".

Сэн Прэвіль адказаў толькі поглядам, бо было ясна, што не страх валодаў ягонай душой. Здавалася, ён згубіў уяўленне аб тым, што адбылося, ды і аб тым, што магло стацца. Больш спрытны Амарал лепш разумеў становішча. „Святы Ян! – сказаў ён. – Прыгожая пані мае рацыю: мы выйгралі роўна на столькі, каб цяпер памерці разам, трошкі ўзнялі кошт нашага жыцця на пару турэцкіх галоў, а тыя скора спахопяцца, дзе падзеўся іхні камандзір. Але тым часам трэба прыкрыць тыл! Дапамажы мне, Франсуа!" З гэтымі словамі ён пачаў ставіць на месца выламаныя дошкі. Зрабіўшы гэта, прыпёр да сценкі абедзве сафы, а на іх паставіў вялізны куфар. „А з ім што рабіць?" – спытаўся Сэн Прэвіль, паказваючы на мёртвага капітана. „Калі дажывем да вечара, то адправім яго тым шляхам, якім я патрапіў сюды". „Ага, вось як?" – прамармытаў Сэн Прэвіль, з трывогай зірнуўшы на грэчанку. „Але, – ён утаропіўся ў падлогу, – здаецца, ёсць яшчэ адзін спосаб: падчас бітвы я пачуў, як яны патрабавалі прынесці ім адсюль зарады; іхні парахавы склад павінен месціцца недзе тут". Ён ухапіўся за кальцо ў падлозе і тузануў: покрыўка падняла, за ёй была яшчэ адна. І глянь жа ты, за ёй сапраўды было ўмацаванае памяшканне, больш чым на палову напоўненае парахавымі зарадамі. „Хвала нябёсам! – закрычаў ён. – Цяпер філістымляне ва ўладзе Самсона. Дастаткова адной іскры, і мы можам узарваць іх усіх ..." „...разам з намі!" – падхапіў Амарал. „А хто ведае, – працягнуў Сэн Прэвіль, – чаго мы можам дамагчыся ў ворагаў гэтай пагрозай? У шафе я бачу ёсць фіцілі і агнівы... Прыгожая пані! – звярнуўся ён да грэчанкі. – Мы былі сведкамі вашай мужнасці і самавалодання; я не магу сумнявацца, што вы з ахвотаю і дзейсна паўдзельнічаеце ў нашым плане. Вы і мой сябра застанецеся тут, а я тым часам падымуся на палубу і запрапаную туркам дзве ўмовы: або яны даставяць нас у хрысціянскі порт і ў гэтым выпадку мы даем ім гарантыю, што яны адплывуць адтуль без аніякай перашкоды; або мы ўзрываем карабель". „Ваш план, высакародны рыцар, – сказала Міра, – не можа здавацца мне больш страшным за тое, да чаго я ўжо была гатовая! У горшым выпадку мы захаваем найкаштоўнейшае, што маем – наш гонар". „Было б разумным, – гукнуў Амарал, – каб мы захавалі нешта большае. Давайце я пайду да іх на перамовы! Мне да зарэзу трэба вопратка, а яму ўжо не – дапамажы, Франсуа!" З гэтымі словамі ён пачаў распранаць труп. Міра адвярнулася. Скора замест радосца ў каюце стаяў турэцкі баша.

Ён нацягнуў турбан на лоб і заткнуў акрываўлены кінжал за пас. „Цікава, – сказаў ён з усмешкай, – што каманда скажа свайму новаму капітану. З'явіцца

нехта зусім чужы ў знаёмым строі іхняга начальніка, нібыта прост з нябёсаў або з магілы, вось напалохаюцца. А вы, мая дарагая! – звярнуўся ён да Міры з далікатнасцю, уласцівай французам. – Думаеце, я не здолею быць такім страшным, як ранейшы гаспадар гэтага строя?" „Рабэр! – сказаў паважна Сэн Прэвіль; ён ужо стаяў з запаленым фіцілём у руцэ. – Няма часу на цырымоніі, можа праз колькі хвілін мы будзем вымушаны зрабіць важны крок..." „... скачок, ты хацеў сказаць, – перапыніў яго Амарал. – Усё адно – што радасць, што журба! Ну, бывайце! Скора зноў будзем разам, або тут, або... – ён паказаў на неба. – там!"

Ён расчыніў дзверы каюты і хутка падняўся па трапу. Міра з непакоем зірнула яму ў след. Потым яна дастала маленькі залаты крыжык, які мела на грудзях, укленчыла, пацалавала яго і пачала маліцца, склаўшы рукі. Часу было зусім мала, яна малілася ціха і апантана. Душа рыцара, набожна прасветленая і моцная, таксама звярнулася да Уладара смерці і жыцця. Але скора іхняя малітва была перарвана высокім і рэзкім крыкам Амарала: „Фіціль напагатове?" „Так! – гукнуў Сэн Прэвіль. – Трымаю яго ў дзюйме ад пораху". „Добра! – адказаў той. – Калі я крыкну „агонь!", падпальвай яго ў імя Госпада і ўсіх святых!" Але яму не давялося выкрыкнуць гэтыя страшныя словы: праз колькі хвілін Амарал, трыюмфуючы, спусціўся ў каюту з крыкам: „Вікторыя! Сябры, мы плывем прамым курсам на Радос!"

Дзёрзкі юнак сваім з'яўленнем на палубе выклікаў непараўнальнае здзіўленне турак: яны ўбачылі свайго начальніка, і ў той жа час гэта быў не ён. Ягоны строй да найменшай дробязі, ягоная постаць, але не ягоны твар, больш таго, не ягоны голас прамовіў да іх. Амарал, прачытаўшы на іхніх тварах разгубленасць уперамешку са страхам, паспрабаваў выкарыстаць моцны эфект першай хвіліны наступным хітрыкам.

„Назад! – гукнуў ён глыбокім і пагрозлівым голасам. – Назад, сыны Іслама! Першы, хто наблізіцца да мяне, станецца здабычай смерці. Слухайце і трымціце! Здарыўся цуд, нябачаны з часоў Прарока: ваш капітан жывым патрапіў у рай, а я перанёсся праз паветра з муроў Каіра, каб замяніць яго. Пятнаццаць хвілін таму я скакаў сярод маіх мамелюкаў, як Прарок – няхай будзе багаславёным ягонае імя – з'явіўся мне. Ібрагім! – сказаў ён. – Сядай на васьміногага каня; ён адвязе цябе з хуткасцю маланкі на карабель, які ты павядзеш да славутых перамог. Як толькі станеш на палубе, мусіш адразу плыць на востраў Радос, якім цяпер валодаюць няверныя. Калі ты выцягнеш гэты меч... (тут ён выцягнуў кінжал і ўзмахнуў ім), ён заззяе ў тысячу разоў ярчэй за сонца. Няверныя напалохаюцца, пабягуць і патопяцца ў моры; а ты станеш уладаром горада і ўсіх іхніх багацяў".

Ніхто не вымавіў ані слова, слухаючы гэтую велічную прамову. Усе застылі

і не маглі прыйсці ў сябе, вылупіўшыся на юнака, аблашчанага Прарокам. Пакуль адзін з тых, што стаялі ззаду (ён быў менш даверлівы за іншых), не прашаптаў свайму суседу: „А ці гэта не палонны франк?" „Не, ты што? – адказаў той. – Таго мы ведаем надта добра. Ён або кажа праўду, або гэта сам д'ябал".

„Адказвайце, сыны Прарока! – зноў гукнуў Амарал. – Ці будзеце вы слухацца ягонай свяшчэннай волі, ці вас чакае жудаснае пакаранне на гэтым і на тым свеце?" Тым часам падыйшоў намеснік капітана, які быў на іншым канцы карабля. Ён пачуў апошнія словы рыцара. „Што гэта такое? – закрычаў ён, наводзячы парадак у збінкаваным натоўпе. – А ты хто такі, каб тут камандаваць?" Амарал у некалькіх словах паўтарыў сваю легенду. „Хо-хо! – гукнуў той. – Прамінулі часы, калі Прарок рабіў цуды, разумных людзей ты не надурыш такімі казкамі. Ты – франк, цябе выдае твой акцэнт. Ты сядзеў недзе на караблі. Але пачакай, мы засадзім цябе зноў ды так, што Прарок цябе ўжо не знойдзе. Мусульмане!.." Ён хацеў сказаць: „Хапайце яго!" Але не паспеў, бо Амарал падняў руку і крыкнуў: „Стойце! Яшчэ адно слова! Калі ты не выслухаеш мяне, гэта будзе каштаваць жыцця тябе і ўсёй камандзе. Дай час, каб адкрыць праўду, а потым рабіце са мной, што хочаце. Я і так у вашай уладзе". „Ну, кажы, давай, толькі паспяшайся!" – быў адказ. „Унізе ў каюце, – сказаў рыцар, – стаіць мой таварыш з запаленым фіцілём каля адкрытага парахавога складу. Як толькі вы схопіце мяне, то ўзляціце ў паветра..." І ён крыкнуў ім: „Туркі, вы цяпер бачыце, хто мае абсалютную ўладу на караблі. Аднак мы не хочам злоўжываць уладай, калі вы не прымусіце нас да гэтага". Хасан чухаў бараду, астатнія мармыталі праклёны... „Дзе Імры, наш баша?" – спытаў Хасан. „Я ўжо казаў дзе, – адказаў Амарал. – Ягоная душа, калі ён меў яе, цяпер разам з Прарокам: сярод гурый, якія больш саступлівыя, чымсьці грэчанка, якая ўсадзіла яму ягоны ж кінжал. Але паслухайце, што я вам прапаную! Вы вязеце нас на Радос, і як толькі мы высаджваемся на бераг, вы адплываеце вольна і бесперашкодна на вашым караблі з усім скарбам. Ты падарыў майму таварышу па зброі жыццё; мы адплацім вам тым жа".

„Досыць! – сказаў Хасан. – А якія гарантыі ты даеш? Мы даплывем да Радоса, а вашыя таварышы захопяць наш карабель ды зробяць нас саміх рабамі". „Мы прысягаем, – адказаў Амарал, – рыцарскім гонарам і нашым святым Евангеллем: ніхто не кране воласа на вашых галовах. Наш вялікі магістар не мае моцы парушыць нашу клятву. Акрамя таго, ты бачыш, што вы не маеце іншага выбару".

Хасан параіўся з камандай. У выніку дзіўнае пагадненне было заключана. Амарал пакінуў палубу, а карабель узяў курс на востраў Іянітаў. Да вострава было ўсяго паўдня плавання. Пакуль плылі, рыцары змянялі адзін аднаго на палубе; яны спакойна хадзілі сярод турак.

Цяперака настаў час Міры распавесці сябрам па чарзе яе гісторыю. Яна была дачка грэчаскага купца з Радоса. Ён памёр шмат год таму, але была жывая яго ўдава. Вельмі багаты дзядзька Міры, што жыў на Кандзіі, але быў нежанаты, запрапанаваў узяць яе да сябе і адпісаць ёй усю спадчыну. Ейныя ж сёстры заставаліся з маці. Таракі, так звалі гэтага дзядзьку, прыплыў на Радос чатырнаццаць дзён таму на сваім гандлёвым караблі, аснаджоным таксама і для бою. Праз дванаццаць дзён ён адплыў ад вострава, узяўшы некалькі падарожнікаў, сярод якіх пару сем'яў, што жадалі асесці на Кандзіі. На няшчасце па дарозе на іх напалі мацнейшыя за іх карсары і пасля кароткага бою ўзялі карабель на абардаж. Яна аказалася адзінай здабычай турак. Бо калі яе зацягнулі на турэцкі карабель, каб быць ахвярай пажаднасці капітана, рубон працягваўся, як нехта крыкнуў, што кандзійскі карабель тоне. Нават не ўсім туркам удалося выратавацца, ускочыўшы на свой карабель. Як толькі яны адплылі на адлегласць ружэйнага стрэлу, гандлёвец патануў без следу.

На працягу некалькіх гадзін плавання ў кірунку Радоса Міра мусіла заставацца сам-насам то з Амаралам, то з ягоным сябрам. Кожны з іх абыходзіўся з ёю па-рознаму: першы надта шмат гаварыў, другі амаль не сказаў ні слова. Той быў настойлівы ў словах і позірках, гэты ледзь рашаўся зірнуць на яе: адно здушаныя ўздыхі сведчылі, што ён знаходзіўся побач з прыгажуняй. Маўклівы таварыш падабаўся ёй значна больш за балбатлівага. Амарал быў прызвычаены да перамог; гэта зрабіла яго дзёрзкім і настойлівым. Але Міра не была лёгкай здабычай; жаночы гонар быў ейным абаронцам нат больш за яе цнатлівасць. Рыцар, прызвычаены разглядаць кожны супраціў толькі як прыкідванне і хітрыкі, так далёка зайшоў у сваіх залётах, што дастойная дзяўчына мусіла вярнуць яго да межаў пачцівасці. „Пане рыцар! – сказала яна такім тонам і з такім выразам твару, якія дэманстравалі яе сур'ёзнасць. – Пакіньце вашы жарты тым, якія зразумеюць іх! Шануйце жаночую цнатлівасць! Балюча думаць пра дзяўчын вашай краіны, калі вы не адкрылі для сябе існаванне цноты. Вы бачылі, як грэчанка змагаецца супраць гвалту, а хітрыкамі я пагарджаю". Уражанага Амарала змяніў ягоны мяккі і сціплы сябра. Яму засталося прыкусіць ласыя вусны і спыніць свой напор. Але ён не пакінуў жадання.

Перад захадам сонца карсарскі карабель пад сцягам з крыжам увайшоў цераз вузкую пратоку ў гавань Радоса. Перад гэтым усе туркі, акрамя Хасана, схаваліся ў труме, каб не ўстрывожыць радоскую варту на батарэях у гавані. Сэн Прэвіль стаяў за рулём, а Хасан са связанымі рукамі побач з ім. „Цяпер мы ў тваёй уладзе, хрысціянін! – азваўся турак. – Хутка стане ясна, ці ты стрымаеш слова". „Хутка ты даведаешся аб гэтым, – адказаў рыцар. – Мы не можам даць табе лепшай га-

рантыі выканання слова, чымсьці тая, якую мелі самі: парахавы склад і палаючы фіцільʼ. Ён паклікаў з каюты Амарала і Міру. „Выведзі на палубу столькі сваіх людзей, – працягваў ён, – каб яны маглі развярнуць карабель, а сам ідзі ўніз! Вось набліжаецца човен з камендантам порта, ён забярэ нас. Я скажу яму пра дамову; ты бесперашкодна адплывеш. І я абяцаю, што на працягу шасці гадзін ніхто не будзе пераследваць цябе". Сказана – зроблена. Камендант са здзіўленнем выслухаў расповед рыцараў, забраў іх і грэчанку з сабой і паспяшаўся на бераг. Ён не парушыў заключанае пагадненне, і ўпершыню з тых часоў, як іяніты трымалі пад сваёй уладай востраў, турэцкі ваенны карабель увайшоў у гавань і адплыў з мірам.

Спадарожнікі сустрэлі абодвух юнакоў, – навіцыят якіх распачаўся рыцарскай прыгодай, – надзвычай радасна, а старэйшыны паставіліся да іх з належнай павагай. Сам вялікі магістар, – таксама француз, – выказаў ім належнае шанаванне: яны мусілі паўтарыць яму сваю гісторыю. Распавядаў Амарал, бо Сэн Прэвіль быў больш здатны да справы, чым да словаў.

Іх накіравалі на кватэры. Сэн Прэвіль патрапіў жыць да маці Міры. Дастойная матрона прыняла яго са слязьмі радасці і падзякі а дачка позіркам, у якім выказала больш, чым сама хацела ці думала. Юнак адчуў, што памяняў адзін палон на іншы.

Прамінула чатыры месяцы. Каханне Сэн Прэвіля да высакароднай дзяўчыны, жыццё і гонар якой ён выратаваў, настолькі ўкаранілася ў ягоным сэрцы, што ані час ці праца, ані ад'езды па справах ці забавы не маглі вырваць яго адтуль. А ўсё ж закаханы не выдаў сябе ані словам – аднак, ягоныя перажыванні не былі сакрэтам для яе. Юнак так высока шанаваў яе, яго думкі былі так высакародныя, сапраўды рыцарскія, што ён не мог прызнацца ёй у пачуцці, якое забараняў яму ягоны стан. Ён ведаў, што паміж імі не можа быць ніякой законнай сувязі. І хаця ён назіраў прыклады недапушчальных адносін паміж ягонымі ордэнскімі братамі і радоскімі дзяўчынамі, яго калаціла ад адной думкі, што Міра магла б быць ягонай каханкай. Імкнучыся перамагчы сваю жарсць, ён бачыўся з ёю роўна столькі, колькі было непазбежна, уцякаў ад яе, знаходзіўся як мага часцей па-за дарагім і такім небяспечным домам. Ён вёў змаганне як сапраўдны мужчына, але змаганне знясільвала яго, адбівалася на ягоным здароўі, згасіла румянец на яго шчоках і бляск вачэй.

І ўсё ж адказам яму было шчырае каханне. Сэрца Міры было мацней за ягонае, яна з меншымі стратамі здолела перамагчы свае схаваныя жаданні. І хаця яна не была ў стане прытушыць тайны агонь, то прынамсці не давала яму вы-

бухнуць. Ані позіркам, ані ўздыхам не выдала яна сваіх перажыванняў. Узвышаная душа валадарыла яе сэрцам і пачуццямі, а прыгожае цела захоўвала здароўе і мацату юнацтва.

Чаго мог бы дамагчыся Амарал ад такой дзяўчыны? Калі б яна нават не кахала Сэн Прэвіля, усё роўна ўсе намаганні спакусніка разбіліся б аб скалу яе цноты. Дарэмнымі былі ягоныя хітрыкі: ліслівасць, упрошванні, бліскучыя абяцанні... Усё марна. Нават трагічная маска безнадзейнага, пакутлівага кахання не мела ніякага эфекту. Спачатку ён падазраваў, што існуе патаемная згода паміж ёю і Сэн Прэвілем, але хутка адкрыў, што гэта не так. Яму засталося толькі адно суцяшэнне: што прыгажуня-грэчанка проста пазбаўлена пачуццяў. Бо тая, што магла супрацьстаяць яму – думаў правансальскі юнак – не атрымала ад прыроды каштоўнейшы з яе дараў. Але на Радосе было дастаткова іншых, якіх прырода адарыла шчодра. Амарал адвярнуўся ад няўступлівай Міры, пачаў шукаць і знайшоў задавальненне ў яе слабейшых сясцёр.

Паўгода ён бавіў на востраве, а потым па справах ордэна быў накіраваны ў Францыю, адтуль у Іспанію і зноў у Францыю, затым на Кандзію і зноў на радзіму. Так атрымалася, што толькі праз пяць год ён у другі раз пабачыў Радос і гэта прынесла непапраўную шкоду ордэну, а яму самому пагібель.

За пару месяцаў да ад'езду Амарала маці Міры захварэла і памерла. Сэн Прэвіль быў разам з абедзвюма дочкамі ў іхным горы. Малодшай, – Фразіне, – было толькі дванаццаць год, і для абедзвюх ён быў як брат. Нябожчыца любіла яго, як сына. Але жалоба па бацьку і маці не вечная, яна мае моц на кароткі час: кіпарыс расце і арашаецца спачатку слязьмі, а потым гэту працу выконваюць хмары і воблакі. А маладая дзяўчына забываецца аб ім, схіліўшыся над міртам.

Жалобныя строі былі ўрэшце знятыя; Міра зноў ўпляла кветкі ў свае валасы. Сэн Прэвіль усё маўчаў і ўздыхаў. Ягоныя сілы таялі дзень за днём, ён ледзь хадзіў, выглядаў змрочна і прыгнечана – гэта быў шлях у магілу. Ён разумеў гэта, але маўчаў. Чаго заслугоўвала такое каханне? Узаемнага кахання Міры.

Сэн Прэвіль ужо доўгі час еў у яе пакоі. Аднойчы ўвечары Міра паслала сваю служанку да яго з запрашэннем на супольную з ёю трапезу. Поўны салодкіх і цмяных прадчуванняў, ён увайшоў у святочна ўпрыгожаны пакой. Стол быў накрыты для дваіх. Фразіна пайшла спаць. Прыгожы твар Міры палаў дзіўным румянцам. Моўчкі яна паказала рыцару месца. Яны селі насупраць адно аднаго. Падалі стравы. Можна было пачынаць трапезу, але ім нішто не смакавала. Прыгожая гаспадыня падала знак служанцы: тая выйшла. Сярэбраны келіх, напоўнены каштоўным віном, стаяў паміж імі. Міра адпіла з яго і перадала келіх рыцару. Не ведаючы, што робіць, ён асушыў яго да дна. Новае жыццё апанавала

яго. Упэўненасць і надзея напоўнілі ягонае сэрца. Ён пачуваўся, нібыта выпіўшы з зачараванага начыння.

Тады толькі насмеліўся ён зірнуць на прыўкрасную дзяўчыну. І ўбачыў! Яна сядзела перад ім, такая чароўна прыгожая, усміхалася так, што адразу растапіла ягонае сэрца і ўзнесла яго ў галавакружныя вышыні салодкіх жаданняў. І была яна ў строі нявесты, як усе грэчаскія дзяўчыны ў самы ўрачысты дзень жыцця: чырвоную шлюбную спадніцу трымаў на тонкай таліі пазалочаны пас; беламармуровая шыя была абвіта залатым ланцужком; сярэбраны нагруднік зззяў сярод поўных грудзей, што падымаліся і апускаліся пад складкамі ільняной блузы. Нявеста была гатова – бракавала адно міртавага вянка. Падхоплены хваляй кахання, Сэн Прэвіль падняўся і хацеў кінуцца ў ногі чараўніцы, каб прызнацца ва ўсім, што так доўга хаваў ад яе. Але Міра таксама паднялася і выпрастала руку, нібыта каб стрымаць яго. Ейны твар стаў раптам сур'ёзным, румянец знік з яе шчок. Яна глыбока ўздыхнула і сказала: „Рыцар! Мы абодва доўга захоўвалі таямніцу. Нашы вусны не здрадзілі таго, што пачувалі нашы сэрцы... Сэн Прэвіль! Мы кахаем адно аднаго". Яна спынілася, глядзела ўніз. Вочы яе напоўніліся слязьмі, яна хавала іх, нібыта ім было сорамна за дзёрзкае прызнанне, што зрабілі вусны. Шчаслівы юнак шалеў ад радасці. Яго сэрца калацілася ў грудзях. Ён хацеў нешта сказаць, але не знайшоў слоў, каб выказаць свае пачуцці. Міра зноў падняла вочы і працягнула: „Ваша маўчанне, рыцар, гаварыла за вас! Калі б Вы былі адораны анельскім языком і выказалі тое, што хавалі з высакароднай стрыманасцю: сапраўды! Я б ніколі не прымусіла сябе прызнацца Вам у маім каханні. Сэн Прэвіль! Вы выратавалі мой гонар, але толькі дзеля таго, каб завалодаць ім. Францыа! Тое што ты не хацеў узяць, Міра сама аддае цябе!" Яна падняла покрыўку вазы, што стаяла на стале, дастала адтуль міртавы вянок і ўсклала яго сабе на галаву. „Нас, – сказала яна ўрачыста, – злучылі не людзі, і не ім дадзена разлучыць нас. Вышэйшы закон напісаны ў нашых сэрцах, і мы будзем паслухмянымі яму, мой вечна каханы! Так, Францыа! Я чую голас нябёсаў і глухая да голасу свету... каханы! Абдымі сваю жонку!" Яна раскінула рукі – і яны ўпалі ў абдымкі адно аднаго.

Чатыры гады прамінулі для шчаслівай пары, як адзін дзень, як пагодлівы вясенні дзень. Міра нарадзіла свайму любаму сына і дачку. Міхаэлю было тры гады, Сафіі два. Тут вярнуўся Амарал. Ён чуў пра іхняе сумеснае жыццё, ён убачыў іхняе шчасце, і нячыстае полымя ўспыхнула зноў. Змяя зайздрасці ўджаліла ягонае пыхлівае сэрца. Ён убачыў, што прыгажуня-грэчанка ўсё ж мела пачуцці, толькі не да яго. І вырашыў зноў паспытаць шчасця.

Удаючы сяброўства, зманлівай дабрынёй ён украўся да брата, з якім дзяліў гульні маленства. Ён імкнуўся ўцерціся ў ягоны давер ў спадзяванні з часам і пры нагодзе дамагчыся ў каханкі таго, ў чым адмовіла яму дзяўчына. Ён цікаваў і выкарыстоўваў кожную магчымасць, каб быць з ёю сам-насам, ужываў усё сваё мастацтва і вялікі досвед, каб дасягнуць сваёй мэты. Усё дарэмна, як і раней: Міра адрынула ўсе ягоныя памкненні, спачатку з халоднай ветлівасцю, а потым з паважнай строгасцю. Але яна хавала ягоныя нізкія заляцанні.

Аднак, Сэн Прэвіль, які ўсё ж адчуваў нешта, выбраў момант, калі Амарал думаў, што ён адсутнічае, і стаўся сведкай здрады таго і непахіснай вернасці Міры. Ён пачуў, як яна сказала: „У сувязі з тым, пане рыцар, што вы ўсё часцей наведваеце мой дом у адсутнасці Сэн Прэвіля, я вымушана шукаць у яго абароны ад вашай бессаромнасці". „Бессаромнасць, – адказаў Амарал, – бывае толькі ў адносінах да законных жонак..." Ён не скончыў. Увайшоў Сэн Прэвіль: „Я надта пагарджаю Вамі, – сказаў ён, – каб адносіць да Вас папрокі... вон, нягоднік! Каб я цябе больш тут не бачыў!" „Калі не тут, то ў іншым месцы мы з табой яшчэ сустрэнемся", – адказаў круцель і выйшаў. Міра залілася слязьмі і прыціснулася да грудзей каханага, ахопленая страшнымі прадчуваннямі.

На наступны дзень рыцары сустрэліся ў асяроддзі таварышаў па зброі. „Сэн Прэвіль! – пачаў Амарал. – Учора ты звярнуўся да мяне з абразлівымі словамі; ці не хочаш ты ўзяць свае словы назад?" „Амарал! – адказаў той. – Словы праўды проста не могуць быць абразлівымі для чалавека гонару. Акрамя таго, наша кароткая размова не была публічнай". „Але, але, – сказаў злоўмыльна Амарал, – ў прысутнасці публічнай жанчыны". „Я добра бачу, – сказаў Сэн Прэвіль, – што ты шукаеш нагоды для спохваткі, і я даю яе табе. Я заяўляю, што Вы не дастойны крыжа, які носіце". Гэтага было дастаткова: двубой прызначылі на наступны дзень.

Сэн Прэвіль спрабаваў схаваць ад каханай заўтрашнюю справу і гэта яму ўдалося. Раніцай ён падняўся раней, калі Міра яшчэ спала, асцярожна пацалаваў яе руку. Пяшчотна абняў салодка спячых дзяцей, узброіўся і пайшоў... Калі Міра прачнулася, ў дом заносілі яго мёртвае цела.

Пэўны час яна асыпала ягоны бледны твар пацалункамі і слязьмі, але раптам устала і выцерла слёзы: яна прыняла рашэнне. Абмыла крывавыя смяротныя раны і апранула труп каханага ў белы саван. Потым падышла да дзяцей; яны яшчэ салодка спалі, бязгрэшна абдымаючы адно аднаго ручкамі. Пацалаваўшы на развітанне дачушку, яна пайшла да сваёй сястры. Абудзіла яе і распавяла пра жудаснае здарэнне, што адбылося раніцай. „Калі я памру, будзь маткаю для дзяцей Сэн Прэвіля!" Фразіна не зразумела яе; яна была ашаломлена і зусім разгубілася.

Міра пакінула яе; апранула строй і даспехі каханага. Яшчэ раз пацалавала яго халодныя вусны і пайшла шукаць ягонага забойцу. Яна знайшла яго непадалёк ад месца, дзе адбыўся двубой, ён быў там з двума сваімі прыяцелямі. Яна апусціла забрала шлема. „Што! – закрычаў той трохі напалохана і ў той жа час са здзекам. – Мерцвякі так хутка чуняюць?" „Я – мсціўца!" – адказала Міра і выцягнула меч свайго каханага. Амарал схапіўся за свой меч, а здзіўленыя гледачы сталі секундантамі. „Або ты ўдаеш мёртвага, – крычаў ён, – або ты ўваскрос, а можа д'ябал пазычыў табе сваё цела: мой меч праверыць, ці ты з плоці і крыві!" Пачаўся адчайны бой: Амарал быў цяжка паранены, але Міра загінула.

Калі малыя прачнуліся ад салодкага сну, то ўбачылі трупы бацькі і маці. Фразіна сядзела пры іхнім ложы з выразам дзікага болю. Яна стала маці для самотных дзяцей. Праз год яна пабралася шлюбам з багатым купцом. Калі туркі захапілі Радос, яны перасяліліся на Кандзію, дзе гадавалі дзяцей Сэн Прэвіля і Міры як сваіх уласных.

Амаралам пагарджалі амаль усе таварышы па зброі, вялікі магістар ставіўся да яго з агідай. Гонар, – ягоны апошні якар, – быў згублены, і ён дрэйфаваў цяпер, нічым не стрмыліваны па бурным моры заганаў. Адной з самых цяжкіх і ліхіх заганаў, якія апанталі яго, была помста: Амарал здрадзіў сваёй веры і свайму ордэну. Калі Сулейман пачаў аблогу Радоса, ён стаўся яго шпіёнам. Ён атрымаў плату за здраду, а іяніты згубілі востраў.

Пераклаў з дацкай – ***Валеры Буйвал***

Sten Stensen Blicher. „Noveller fra Nordlyset". T. 1. København, 1967.

Міка Вальтары
(Mika Waltari)

СІНУХЕ, ЕГІПЦЯНІН

(SINUHÈ EGYPTÄLÄINEN)

КНІГА ПЕРШАЯ
Трысняговы човен

1

Я, Сінухе, сын Семнута і жонкі ягонай Кіпы, пішу гэта. Не дзеля ўслаўлення багоў зямлі Кемт, бо ўстылі мне багі. Не дзеля ўслаўлення фараонаў, бо ўстылі мне іхныя здзяйсненні. Толькі дзеля сябе самога я пішу гэта. Я не чакаю дабрасхільнасці ні ад багоў, ні ад цароў зямных, не адчуваю перад імі страху і не спадзяюся на будучыню. За ўсё сваё жыццё я перажыў гэтулькі выпрабаванняў і стратаў, што марныя страхі не турбуюць мяне, бо я стаміўся ад безнадзейнай веры ў бессмяроцце, гэдак жа як ад валадароў і багоў. Толькі дзеля сябе самога я пішу гэта і тым, думаю, я адрозніваюся ад усіх тых, што пісалі ў мінулым і маюцца пісаць у будучыні.

Таму што ўсё напісанае да гэтага дня пісалася дзеля багоў або дзеля людзей. Я лічу фараонаў звычайнымі людзьмі, бо яны ва ўсім падобныя да нас – у сваёй нянавісці і ў сваім страху, у жарсцях і расчараванасцях. І хай тысячу разоў іх называюць багамі, яны ўсё роўна застануцца людзьмі, такімі ж людзьмі, як і ўсе астатнія. У іх дастаткова ўлады, каб спагнаць сваю злосць і пазбегнуць страхаў, але ад жарсці і расчаравання іх не ўратуе ніякая ўлада. Такім чынам, усё напісанае раней пісалася ці па загаду валадароў, ці дзеля ўслаўлення багоў, ці дзеля таго, каб падманам прымусіць людзей паверыць у тое, чаго не было ніколі. Або прымусіць іх паверыць, што ўсё адбывалася зусім іншым чынам, чым гэта было на самой справе і, што ўдзел той ці іншай асобы ў падзеях мінулага большы або меншы, чым на самой справе. А таму я сцвярджаю, што з самай сівой даўніны і да нашых дзён усё пісалася дзеля ўслаўлення багоў ці людзей.

Усё вяртаецца да свайго пачатку і няма нічога новага пад сонцам, і не змяняецца чалавек, хаця б і змяняліся ягоныя ўбранні і словы ў ягонай мове. А таму я лічу, што і ў прышлыя часы нічога не зменіцца ў пісаннях, як не змянілася там нічога да гэтага часу, таму што сам чалавек застаецца нязменным. Людзі таўкуцца вакол хлусні, як мухі вакол мядовага сачня, і словы казачнікаў – чароўны водар, хай сабе самі яны і сядзяць у кучы гною на рагу вуліцы, але праўды пазбягаюць як толькі могуць.

Я, Сінухе, сын Семнута, у дні сваёй старасці і расчараванняў, стаміўся ад хлусні і падманаў. Таму я пішу для самога сябе і пішу толькі пра тое, што пабачыў на свае вочы, або дакладна ведаю, што ўсё пачутае мною – праўда. Тым я і адрозніваюся ад усіх тых, што жылі да мяне, і ад усіх тых, што будуць жыць пасля мяне. Бо чалавек, які крэсае свае словы на папірусе, а тым болей чалавек, які загадвае высекчы сваё імя і свае здзяйсненні на камянях, жыве ў спадзяваннях на тое, што далёкія нашчадкі прачытаюць ягоныя словы і ўславяць ягоныя здзяйсненні і ягоную мудрасць. У маіх жа словах знойдзецца няшмат вартага ўсхвалення, дзеянні мае не вартыя падзякі, а ў мудрасці маёй гэтулькі палыновага смаку для сэрца, што нікога яна не ўзрадуе. Дзеці не будуць крэсліць мае словы на гліняных таблічках, спасцігаючы майстэрства напісання іерогліфаў. Людзі не стануць паўтараць мае словы дзеля таго, каб узбагаціцца маёй мудрасцю. Таму я выракаюся спадзяванняў, што мой аповяд некалі прачытаюць і зразумеюць мяне.

Чалавек у кепстве сваім болей жорсткі і скамянелы ў пачуццях, чым кракадзіл, які жыве ў рэчцы. Сэрца ягонае цвярдзей ад каменя. Марнасць ягоная лягчэй ад пылу на дарозе. Кінь яго ў рэчку – і як толькі прасохне вопратка, ён стане такім жа самым, што і раней. Ахіні яго бядой і адчаем – і як толькі яму ўдасца падняцца, ён застанецца гэткім жа самым, што і раней. Я, Сінухе, за ўсё сваё жыццё

пабачыў шмат зменаў, аднак усё засталося па-ранейшаму і чалавек нікольк не змяніўся. Ёсць і такія, што кажуць, нібыта ўжо адбылося штосьці такое, чаго не бывала раней, аднак гэта ўсяго толькі пустаслоўства.

Я, Сінухе, бачыў, як сын да смерці збіваў свайго бацьку на рагу вуліцы. Я бачыў як бедныя паўставалі супраць багатых, а багі паўставалі супраць багоў. Бачыў, як чалавек, які раней піў віно з залатых чараў, схіляўся ў жабрацтве, каб далонямі зачэрпнуць вады з рэчкі. Тыя, хто ўзважвалі золата, жабравалі на вуліцах, а іхныя жонкі прадавалі сябе размаляваным неграм за кальцо медзі, каб толькі купіць хлеба дзецям.

Аднак такое было і раней. І ў часы пастаральных валадароў пад раскошным балдахімам мог узляжаць чалавек, які раней спаў на глінянай падлозе. І тады прыходзілі чужынцы і разбівалі галовы дзяцей аб парогі дамоў, звязвалі і гналі ў рабства жанчын у адзеннях з царскага ільну, а мужчын, якія пабудавалі сабе магільні ў Заходніх гарах, забівалі і целы іхныя кідалі ў раку.

Так што нічога новага жа не пабачылі мае вочы, і тое, што адбылося ў мінулым, адбудзецца і ў будучыні. Чалавек як не змяніўся да гэтай пары, так ён не зменіцца і ў будучыні. Нашыя нашчадкі будуць такімі ж, як і нашыя продкі. Дык якім жа чынам яны змогуць спасцігнуць маю мудрасць? Як жа мне спадзявацца на тое, што яны прачытаюць мае словы?

Але я, Сінухе, пішу гэта дзеля самога сябе, бо веды раз'ядаюць маё сэрца падобна шчолаку і я страціў усе радасці жыцця. На трэцім годзе майго выгнання я пачынаю гэтую кнігу, на самым краю пустэльні непадалёку ад узножжа гор, дзе старажытныя фараоны бралі камень дзеля сваіх выяваў, на ўсходнім беразе мора, адкуль плылі караблі ў краіну Пунт. Я пішу гэта таму, што віно стаіць палыном у мяне ў горле. Я пішу гэта таму, што страціў радасць ад жаночай ласкі, а сад мой і сажалка, поўная рыбы, болей не радуюць мае вочы. Халоднымі зімовымі начамі чорная дзяўчына сагравае мой ложак, але няма ў мяне радасці ад яе. Я прагнаў ад сябе спевакоў, а гукі струнаў і флейтаў толькі раздражняюць мяне. Таму і пішу гэта я, Сінухе, якому не патрэбна багацце, залатыя чары, міра, чорнае дрэва і слановая косць.

Таму што ўсё гэта ёсць у мяне і нічога ў мяне не адабрана. Па-ранейшаму рабы баяцца майго кійка, а стражнікі схіляюць галовы, апускаючы рукі да каленяў. Але адмераны межы крокаў маіх і ніводзін карабель не пасмее прыстаць да берага ў белай пене прыбою. Таму што я, Сінухе, ніколі не пачую водар чорнай зямлі веснавою ноччу, таму я і пішу гэта.

Але ўсё ж маё імя было аднойчы запісана ў Залатую кнігу фараона і я жыў у Залатым палацы фараонаў на правым беразе. Слова маё значыла болей, чым

слова самых магутных людзей краіны Кемт, а знатныя вяльможы пасылалі мне падарункі і залатыя ланцугі абвівалі маю шыю. У мяне было ўсё, што толькі можа пажадаць чалавек, але, як і звычайны чалавек, я хацеў большага, чым мог дасягнуць. Вось таму я і апынуўся тут. Мяне выслалі з Фіваў на шостым годзе праўлення фараона Харэмхеба і забілі б, як сабаку, калі б толькі я пасмеў вярнуцца назад, мяне раздавілі б, як жабу паміж камянёў, калі б толькі я насмеліўся хаця б на крок перастуліць мяжу адведзенай мне жыццёвай прасторы. Такі быў царскі загад, загад фараона, які некалі быў маім сябрам.

А чаго іншага можна чакаць ад нізкароднага, які загадаў выцерці імёны фараонаў-папярэднікаў са спісу валадароў і загадаў пісцам занесці ў царскі спіс імёны сваіх бацькоў, каб узвялічыць іх. Я бачыў ягоную каранацыю і бачыў як на галаву яму ўсклалі чырвоную і белую кароны. Ён адправіў мяне ў выгнанне праз шэсць гадоў з таго дня. Аднак па разліках пісарчукоў гэта адбылося на трыццаць другім годзе ягонага праўлення. Дык ці не хлусня ўсё тое, што пісалася раней і пішацца зараз?

Да таго, хто жыў праўдай, я ставіўся з пагардай за ягоную слабасць і прыходзіў у жах ад тых бедаў, да якіх ён давёў краіну Кемт дзеля сваёй праўды. Вось у тым і ягоная мне помста: я прагну жыць праўдай, хаця і не дзеля ягонага бога, а дзеля сябе. Праўда – гэта востры нож, праўда – гэта невылечная язва ў чалавеку, праўда – гэта шчолак, які раз'ядае чалавечае сэрца. А з-за таго мужчына ў пару сваёй маладосці і мацаты бяжыць ад праўды ў дамы забаваў, слепіць свае вочы працай і разнастайнай дзейнасцю, падарожжамі і забавамі, уладай і будаўніцтвам. Аднак наступае дзень, калі праўда працінае яго навылёт, як дзіда, і пасля таго яму ўжо болей не ў радасць ні вясёлыя думкі, ні творы рук сваіх, таму што застаецца ён у самоце, адзін сярод людзей і нават багі не могуць уратаваць яго ад той самоты. Гэта пішу я, Сінухе, з поўным усведамленнем таго, што ўчынкі і дзеянні маюць былі нядобрымі, а шляхі – непрамымі. Я пішу гэта з поўным усведамленнем таго, што ніхто не знойдзе нічога вартага прыкладу, калі нават і прачытае гэта. А таму я пішу гэта толькі дзеля сябе самога. Няхай хто іншы адмывае грахі свае ў святой вадзе Амона, а я, Сінухе, ачышчаюся тым, што апісваю здзяйсненні і справы свае. Хай іншыя ўзважваюць няпраўду сваіх сэрцаў на вагах Асірыса, а я, Сінухе, буду ўзважваць сваё сэрца на чаротавым пісале.

Але перш, чым пачаць сваю кнігу я хачу выказаць жальбу свайго счарнелага сэрца выгнанніка.

Хто хаця б адзін раз напіўся вады з Нілу, той будзе заўсёды з тугою імкнуцца назад да вялікай ракі. І смагу ягоную не зможа наталіць ніякая іншая вада на свеце. Той, хто нарадзіўся ў Фівах, будзе заўсёды з тугою імкнуцца назад, бо няма

на зямлі другога горада, падобнага да Фіваў. Той, хто нарадзіўся ў маленькім завулку, будзе заўсёды тужыць і імкнуцца назад, у гэты завулак. Ён будзе імкнуцца з кедравага палаца назад, у глінабітную хаціну і сярод водару каштоўнага алею яму будзе мроіцца дымок сухога гною і пах падгарэлай на алеі рыбы.

Усе свае залатыя начынні я прамяняў бы на адзін гліняны глечык, каб толькі яшчэ адзін раз ступіць на мяккую глебу зямлі Кемт. Сваё ільняное адзенне я памяняў бы на скураны пярэднік раба, каб толькі яшчэ адзін раз мог пачуць як шапаціць рачны чарот пад веснавым ветрам.

Разліваецца Ніл, і як каштоўныя камяні, высяцца над зялёнай вадой гарады, прылятаюць ластаўкі, жоравы ходзяць па топкім іле, а мяне там няма. Чаму я не ластаўка, чаму я не журавель з моцнымі крыламі, каб праляцець, мінуючы стражнікаў, назад у зямлю Кемт?

Я звіў бы сваё гняздо паміж размаляваных калонаў Амона, дзе палымяным золатам гараць абеліскі, дзе ўздымаецца ў неба водар цім'яну і густы дым прынесеных багам ахвяраў. Я звіў бы сабе гняздо пад страхою глінянай хаціны бедняка. Быкі цягнуць плугі, рамеснікі склейваюць папірус, гандляры нахвальваюць свае тавары, жук-скарабей коціць свой гноевы шар па высланай камянём вуліцы.

Светлай была вада майго юнацтва, салодкімі былі мае маладыя вар'яцтвы. Горкае і кіслае віно маёй старасці і ніякі, самы смачны, мядовы хлеб не заменіць мне чорствы загубак хлеба маёй беднасці. Павярніцеся гады, панясіце мяне назад у мінулыя леты, паплыві Амон з захаду на ўсход, каб змог я зноў вярнуцца ў сваю маладосць! Я не памяняю аніводнага слова і не пазбягу аніводнага ўчынку. О маё стройнае чаратовае пяро, о гладкі папірус, дайце мне зноў вярнуцца ў шаленства маладосці і зноў перажыць мае марныя здзяйсненні!

Гэта напісаў я, Сінухе, выгнанец, бяднейшы ад усіх бедных краіны Кемт.

2

Семнут, якога я называў бацькам, быў лекарам беднякоў у Фівах. Кіпа, якую я называў маці, была ягонай жонкай. Дзяцей у іх не было. Я трапіў да іх толькі ў дні іхняй старасці. Яны прастадушна называлі мяне дарам багоў і нават не падазравалі, якія няшчасці прынясе ім гэты дар. Маці мая, Кіпа, назвала мяне імем казачнага героя Сінухе, таму што яна любіла казкі і ўяўляла, што я трапіў да яе, ратуючыся ад нейкай небяспекі, гэтак жа як і казачны Сінухе, які выпадкова падслухаў у шатры фараона страшэнную таямніцу, а затым мусіў уцякаць і шмат гадоў вандраваць па чужых краінах, церпячы шматлікія беды і нягоды.

Аднак усё гэта было толькі плодам яе прастадушнага здзяцінелага ўяўлення,

і яна шчыра спадзявалася, што мне ўдасца пазбегнуць бедаў і няшчасцяў на сваім жыццёвым шляху. Таму яна і назвала мяне Сінухе. Аднак капланы Амона сцвярджалі, что імя чалавека – гэта прадвесце ягонага лёсу. І напэўна маё імя зацягнула мяне ў небяспечныя прыгоды і завяло ў далёкія краіны. І напэўна з-за свайго імя я спасціг жудасныя таямніцы фараонаў і іхных жонак, таямніцы, якія могуць давесці да пагібелі. І нарэшце маё імя зрабіла мяне ўцекачом і выгнанцам.

Аднак наіўная ідэя небаракі Кіпы не болей наіўная, чым думка, што імя можа мець нейкае значэнне дзеля чалавечага лёсу. Я лічу, што са мною адбылося б тое ж самае, калі б нават маё імя было Кепру, ці Кафран, ці Мосэ. І ўсё ж нельга адмаўляць, што Сінухе стаў выгнанцам, а вось Хеб, сын Сокала, каранаваўся пад імем Харэмхеба чырвонай і белай каронамі як валадар Ніжняга і Верхняга Егіпту. А таму кожны можа думаць аб прадвесці і знатамках свайго імя ўсё, што хоча. Кожны ў сваёй веры знойдзе сабе суцяшэнне ад жыццёвых бедаў і навалаў.

Я нарадзіўся ў часы царавання вялікага фараона Аменхатэпа III, і тым жа самым годам нарадзіўся той, хто хацеў жыць у праўдзе і чыё імя зараз нельга і ўспамінаць, таму што гэта праклятае імя, хаця тады гэта, безумоўна, ніхто не ведаў. Таму з выпадку ягонага нараджэння ў палацы было вялікае святкаванне і фараон прынёс Амону шматлікія ахвяры ў храме, які пабудавалі па ягоным жа загадзе, і народ таксама весяліўся, не ведаючы, што чакае яго наперадзе. Вялікая жонка фараона Тэйе доўга і безнадзейна чакала нараджэння сына, хаця ўжо дваццаць два гады яна была Вялікай жонкай валадара і ейнае імя было выразана ў храмах на камянях і выявах побач з імем фараона. Таму той, чыё імя нельга ўпамінаць, быў з вялікай урачыстасцю абвешчаны наследнікам царскай улады адразу пасля таго, як толькі капланы паспелі зрабіць яму абразанне.

Але ён нарадзіўся пад час веснавой сяўбы, а я, Сінухе, з'явіўся на свет яшчэ ўвосень, калі разводдзе было на самай вышыні. Дзень майго нараджэння невядомы, бо я прыплыў Нілам ў маленькім трысняговым чаўне, абмазаным варам, і маці мая, Кіпа, знайшла мяне сярод узбярэжнага трыснягу амаль побач са сваім парогам – так высока тады стаяла вада. Тут жа прыляцелі ластаўкі і зашчабяталі ў мяне над галавой, аднак сам я маўчаў і яна падумала, што я памёр. Яна занесла мяне ў дом, сагрэла мяне ля жарніцы і дула мне ў рот, пакуль я не пачаў ціха плакаць.

Мой бацька Семнут вярнуўся дадому пасля абыходу сваіх хворых, несучы двух качак і кошык мукі. Ён пачуў мой піск і падумаў, што мая маці Кіпа завяла ў хаце кацяня, а таму пачаў лаяць яе. Але мая маці сказала: „Гэта не кот, а хлопчык. Радуйся, муж мой Семнут, бо ў нас нарадзіўся сын."

Мой бацька раззлаваўся і сказаў, што яна глузданулася, але Кіпа паказала

мяне яму і мая бездапаможнасць кранула сэрца майго бацькі. Такім чынам яны прызналі мяне сваім сынам і нават вымусілі суседзяў паверыць, што Кіпа нарадзіла мяне. Гэта было проста ейнае пустахвальства і я не ведаю, ці шмат хто ёй паверыў. Але трысняговы чаўночак, у якім прыплыў, Кіпа зберагла і падвешала яго пад столлю над маім ложкам. Мой бацька ўзяў свой самы лепшы медзяны прадмет і аднёс яго ў храм, каб мяне запісалі ў кнігу народжаных, як ягонага ўласнага сына, народжанага Кіпай. Аднак абразанне ён зрабіў мне сам, таму што баяўся даверыць гэта ножыкам капланаў, якія пакідалі гнойныя раны, а таму ён не дазволіў капланам дакрануцца да мяне. А можа ён зрабіў гэта з ашчаднасці, бо жыў не надта заможна, таму што быў лекарам беднякоў.

Вядома ж, усяго таго я не памятаў ужыве, пра гэта мае бацькі падрабязна распавядалі шмат разоў аднымі і тымі ж словамі, што я паверыў ім і не бачу ніякіх падставаў, чаму б яны хлусілі мне. Але на працягу ўсяго свайго дзяцінства я лічыў іх сваімі сапраўднымі бацькамі і ніякая туга не змрочыла маё дзяцінства. Яны паведалі мне праўду толькі тады, калі абстрыглі мае дзіцячыя курчы і я стаў падлеткам. Яны зрабілі так, таму што баяліся і шанавалі багоў, і бацька мой не хацеў, каб я пражыў увесь свой век у ашуканстве.

Але хто я такі і адкуль, хто былі мае сапраўдныя бацькі – я так ніколі і не даведаўся. Зараз у мяне маюцца кой-якія думкі на гэты конт – я распавяду пра іх пазней – але гэта толькі мае ўласныя меркаванні і прыдумкі.

Мне дакладна ведама толькі тое, што я не быў адзіным немаўляткам, якога адправілі ўніз па рацэ ў прасмоленым трысняговым чаўне. Фівы, са сваімі храмамі і палацамі, вакол якіх грудзілася безліч гліняных хацінак беднякоў, былі вялікім горадам.

У часы вялікіх фараонаў Егіпет захапіў шмат краінаў і завалодаў многімі землямі, але разам з узвялічваннем і ўзбагачэннем краіны змяняліся звычаі і норавы, у Фівы панаехала шмат замежных гандляроў і рамеснікаў, якія будавалі ў горадзе храмы сваіх багоў. Аднак гэтак жа, якімі вялікімі былі раскоша, бляск і багацце храмаў і палацаў, такой жа вялікай была і беднасць па-за сценамі гэтых храмаў і палацаў. Многія беднякі пакідалі сваіх дзяцей на літасць лёсу, аднак шмат і багатых жанчын, чые мужы былі ў паездках, адсылалі ў трысняговых лодачках ўніз па рацэ сведчанні сваіх парушэнняў вернасці шлюбным вязям. Можа мяне падкінула жонка мараплаўцы, якая здрадзіла свайму мужу з сірыйскім гандляром? А можа я быў сынам чужаземцаў, таму што мне не зрабілі абразання. Калі абстрыглі мае дзіцячыя курчы і маці мая Кіпа схавала іх у маленькую скрыначку, дзе зберагаліся мае першыя сандалі, я доўга разглядваў трысняговы чоўнік, які мне паказала Кіпа. Некалі жоўтыя сцяблінкі трыснягу патрэскаліся і счарнелі ад

дыму жарніцы. Трысцінкі былі завязаныя вузламі, якія звычайна вяжуць птушкаловы, і нічога болей распавесці мне пра маіх бацькоў лодачка не магла. Так я атрымаў першую рану ў сваё сэрца.

3

Калі надыходзіць старасць, душа чалавека птушкай ляціць назад, да дзяцінскіх дзён. У дні старасці дзяцінства зіхціць у маёй памяці светла і чыста, нібыта тады ўсё было болей прыгожым і лепшым, чым зараз. І тут, напэўна, няма ніякай розніцы паміж бедным і багатым, бо няма на свеце такога бедняка, які не ўбачыў бы тыя праблiскі святла і радасці ў сваім дзяцінстве, калі ён успамінае пра тое ў старасці.

Бацька мой Семнут жыў у шумным і бедным квартале вышэй па рачной плыні ад храмавых муроў. Непадалёку ад ягонага дома, вышэй па рацэ, былі вялікія каменныя прыстані, каля якіх разгружаліся нільскія караблі. На вузенькіх вулачках было шмат піўных і вінных крамак для гандляроў і мараплаўцаў, там жа размяшчаліся і дамы забаваў, куды часцяком наведваліся ў сваіх лектыках заможныя мужчыны з цэнтру горада. Па суседску з намі жылі зборшчыкі падаткаў, малодшыя афіцэры, шкіперы ды капланы пятай ступені. Як і мой бацька, яны стваралі эліту квартала беднякоў, узвышаючыся над іншым бедным людам гэтак жа, як каменны мур узвышаецца над роўнай паверхняй вады.

Наш дом быў вялікі і прасторны ў параўнанні з глінянымі бядняцкімі хацінкамі, якія панурай чарадой цясніліся сцяна да сцяны ўздоўж вузенькіх завулкаў. Перад нашым домам быў нават невялічкі, у некалькі крокаў, сад, дзе расла сікамора, якую пасадзіў мой бацька. Кусты акацыі аддзялялі сад ад вуліцы, а поблізу быў абкладзены каменем басейн, куды вада набіралася толькі пад час разводдзя. У доме было чатыры пакоі, у адным з іх мая маці гатавала ежу. Снедалі мы на тэрасе, праз яе ж траплялі і ў пакой, дзе бацька прыймаў сваіх пацыентаў. Два разы на тыдзень да нас прыходзіла прыбіральшчыца, бо маці мая любіла чысціню. Раз на тыдзень памывачка забірала нашае адзенне, каб памыць яго ў пральні на беразе ракі.

Пасярод беднага, неспакойнага, квартала, які ўсё болей напаўняўся прышлым людам і чыё распуства я спазнаў толькі юнаком, мой бацька разам са сваімі суседзямі трымаліся старых традыцыяў і зберагалі старыя, добрыя, звычкі. Нават у цэнтры горада старыя звычаі паступова занепадалі, асабліва сярод багацеяў і вярхоў, аднак мой бацька і людзі ягонага класу па-ранейшаму з каменнай непарушнасцю прадстаўлялі стары Егіпет з шанаваннем багоў, сардэчнай чысці-

нёй і бескарыслівасцю. Яны нібыта супрацьстаўлялі сябе – і свайму кварталу, і людзям, сярод якіх яны жылі і працавалі, падкрэсліваючы сваю адасобленасць сваімі паводзінамі і ладам жыцця.

Але навошта я распавядаю пра тое, што спасціг значна пазней? Ці не лепей было б успомніць шурпаты ствол сікаморы і шолах яе лісця, калі я ляжаў пад ёй у густым цяню, спачываючы ад палючай спёкі? Чаму б мне не ўспомніць сваю лепшую цацку, драўлянага кракадзіла, якога я цягаў за сабою па каменнях вуліцы, а ён разяўляў сваю чырвоную пашчу і ляскаў сківіцамі, а усе суседскія дзеці збягаліся паглядзець на такое дзіва. Шмат мядовых прысмакаў, шмат бліскучых камянёў і мядзяных драцінак я атрымаў ад дзяцей за тое, што дазваляў ім пацягаць цацку і пагуляць з ёй. Такія цацкі былі толькі ў сем'ях эліты, і мой бацька атрымаў яе ад царскага цесляра за тое, што прымочкамі пазбавіў яго ад нарыву, які не даваў яму сядзець. Звычайна ўранні мая маці брала мяне з сабою на гароднінны рынак. Праўда, ёй не трэба было рабіць шмат закупак, але яна магла патраціць цэлую меру вадзянога гадзінніка на тое, каб выбраць звязку цыбулі, а на выбар новага абутку траціўся перадабедзенны час усяго тыдня. Па яе размовах можна было зразумець, што яна багатая і хоча набываць толькі ўсё самае лепшае. І калі яна не купляе ўсё спадраду, дык толькі дзеля таго, каб прывучыць мяне да ашчаднасці. Так яна казала. „Не той багаты, хто валодае золатам і срэбрам, а той, хто задавальняецца малым," – пераконвала яна мяне, але тым жа часам яе старыя гаротныя вочы з захапленнем глядзелі на стракатыя ваўняныя тканіны з Сідону і Бібласа, тонкія і лёгкія, як пух. Яе пацямнелыя, загрубелыя ад працы, рукі пяшчотна краналі ўпрыгожванні са слановай косці і стравусавых пер'яў. Усё гэта непатрэбныя дробязі, так запэўнівала яна мяне і, напэўна, сябе. Але ўся мая дзіцячая душа паўставала супраць такіх павучэнняў і з вялікім задавальненнем я купіў бы сабе малпачку, якая абдымала за шыю свайго гаспадара, або стракатую птушку, якая выгуквала сірыйскія і егіпецкія словы. І нічога я не меў супраць залатых ланцужкоў на шыю і пазалочаных сандаляў. Толькі нашмат пазней я зразумеў, што старая гаротніца Кіпа ў душы таксама была не супраць быць багатай.

Але, паколькі яна была ўсяго толькі жонкай беднага лекара, яна задавальняла свае мары казкамі. Вечарамі перад сном яна ціхім голасам апавядала мне ўсе казкі, якіх столькі ведала. Яна распавядала пра Сінухе і мараплаўца, які пасля караблекрушы трапіў да змяінага цара і вярнуўся дадому з вялікім багаццем, яна распавядала пра багоў і чарадзеяў, пра заклінальнікаў і старажытных фараонаў. Мой бацька часта бурчаў і казаў, каб яна не дурыла мне галаву ўсялякай лухтой і сваімі глупствамі, але як толькі бацька пачынаў храпці, маці працягвала свае

гісторыі – думаецца, што болей дзеля свайго задавальнення, чым дзеля маёй забавы. Нават зараз я памятаю тыя спякотныя летнія вечары, калі сяннік абпальваў цела і сон ніяк не прыходзіў, я чую яе нізкі, закалыхваючы, голас і ад таго мне зноў становіцца так спакойна і ўтульна. Наўрад, ці родная маці была б мне лепшай і болей пяшчотнай маці, чым прастадушная Кіпа, якая верыла ў забабоны і казачныя цуды, дзякуючы чаму ўсе сляпыя і калечныя казачнікі заўсёды маглі атрымаць неблагі абед.

Казкі захаплялі маю душу, але поўнай іхняй процілегласцю было жыццё на вуліцы, гэтым гнездаванні мухаў, вуліцы напоўненай разнастайнымі пахамі і смуродам.

Вецер з порту даносіў на вуліцу хвалюючы пах кедраў і водар духмянай смалы. Ці на зямлю падала кропелька пахкага алейку, калі шаноўная дама выглядвала са свае лектыкі, каб палаяцца на вулічных мальчукоў. Вечарамі, калі залаты човен Амона схіляўся да Заходніх гор, з усіх тэрасаў і гліняных хацінак над вуліцай уздымаўся чад ад смажанай на алеі рыбы, мяшаючыся з пахам свежага хлеба. Я з дзяцінства прызвычаіўся да гэтага паху бядняцкай часткі Фіваў і палюбіў яго так, што забыць яго я не змагу ніколі.

Пад час абедаў на тэрасе я атрымліваў першыя павучэнні з вуснаў майго бацькі. Стомленай хадою ён прыходзіў з вуліцы праз сад або выходзіў з прыёмнага пакою і ад ягонай вопраткі востра пахла лекамі і прыціркамі. Маці палівала яму на рукі і мы садзіліся за стол, а маці падавала нам ежу. Бывала, што ў гэты час па вуліцы праходзіла хеўра п'яных маракоў, якія гарлалі песні і лупілі палкамі па сценах дамоў. Часам яны спыняліся і спраўлялі патрэбы пад кустамі акацыі. Мой бацька быў чалавек асцярожны і нічога не казаў, пакуль яны не праходзілі міма. Толькі тады ён павучаў мяне:

– Толькі варты жалю негр ці брудны сірыец спраўляе патрэбы на вуліцы. Егіпцянін робіць гэта ў сценах дома.

Або ён казаў:

– Віно – гэта дарунак багоў, які весяліць сэрца, калі піць яго ў меру. Адна чарка нікому не шкодзіць, дзве робяць язык балбатлівым, а той, хто бярэцца за цэлы гарлач, прачнецца ў вулічнай канаве, абрабаваным і пабітым.

Часам да нашай тэрасы даносіўся водар духмяных алейкаў, калі міма праходзіла прыгожая жанчына, цела якой агортвала празрыстая тканіна, з яскрава нафарбованымі шчокамі, вуснамі і брывамі, з вільготным бляскам у вачах, чаго я ніколі не бачыў у іншых жанчын. Убачыўшы, што я зачаравана гляджу на яе, мой бацька сурова казаў:

– Сцеражыся жанчыны, якая скажа „прыгожы хлопчык" і павабіць цябе за

сабою, таму што сэрца яе – гэта сіло і пастка, а яе абдымкі абпальваюць мацней, чым агонь.

Дык не дзіва, што пасля гэткіх павучэнняў я у сваім дзіцячым прастадушшы пачаў з жахам глядзець на начынні з віном і прыгажунь, не падобных да жанчын, якіх я звычайна бачыў навокал сябе. Але ў той жа час і тыя і тыя выклікалі ў маёй душы небяспечнае і прыцягальнае зачараванне, як і ўсё невядомае і страшнае.

З дзяцінства бацька дазваляў мне быць з сабою пад час прыёму хворых. Ён паказваў мне свае прылады, нажы і пасуду для лекаў, расказваючы, як трэба імі карыстацца. Калі ён аглядаў хворага, я стаяў побач і падаваў яму то посуд з вадой, то павязкі, то алей або віно. Мая маці, як і ўсе жанчыны, не магла глядзець на раны і нарывы, а таму ўвесь час дзівілася маёй дзіцячай цікавасці да розных хваробаў. Дзіцёнак не можа зразумець болю і пакутаў, пакуль сам іх не паспытае. Чыстка нарываў падавалася мне захапляючай справай і я з гордасцю распавядаў пра ўсё пабачанае іншым хлапчукам, каб яны ставіліся да мяне з павагай. Заўсёды, калі прыходзіў новы хворы, я ўважліва сачыў як бацька аглядае яго, слухаў і запамінаў усе пытанні і што казаў бацька на заканчэнне: „Хвароба вылечваецца" або „Бяруся дапамагчы". Але былі і такія хворыя, лячыць якіх ён і не пачынаў, а пісаў на папірусе колькі радкоў і адсылаў іх у храмавы Дом жыцця. Калі такі наведвальнік сыходзіў, бацька звычайна ўздыхаў, хітаў галавою і прамаўляў: „Небарака!"

Не ўсе, што звярталіся да майго бацькі, былі беднякамі. На перавязку да яго прыносілі з дамоў забаваў мужчын у адзеннях з тонкага ільну, часам прыходзілі сірыйскія капітаны караблёў, каб палячыць флюс або хворы зуб. Таму я і не здзівіўся, калі на прыём да бацькі заявілася жонка гандляра прыправамі, пакрытая рознымі ўпрыгожваннямі і з каштоўнымі камянямі на каўняры. Бацька ўважліва аглядаў яе, слухаючы няспынныя стогны і скаргі на шматлікія немачы. Я быў вельмі расчараваны, калі бацька, закончыўшы агляд, стаў пісаць штосьці на лісточку. Я думаў, што бацька вылечыць гэтую хворую і атрымае за гэта шмат падарункаў і розных прысмакаў. А таму я сумна ўздыхнуў, паківаў галавою і прашаптаў: „Небарака!"

Хворая спалохана здрыганулася і з жахам зірнула на бацьку. Але бацька пераносіў на лісцік радкі нейкіх старых пісьмёнаў і малюнкаў са старажытнага скрутку, потым перамяшаў у сподачку алей і віно, апусціў туды лісцік і паласкаў яго там, пакуль чарніла не растварылася ў сумесі. Затым ён пераліў гэтыя лекі ў маленькую гліняную баначку і аддаў жонцы гандляра прыправамі, загадаўшы прыймаць гэтыя лекі кожны раз, калі забаліць галава ці адчуе боль у жываце. Калі

жанчына пайшла, я запытальна паглядзеў на бацьку. Той крыху збянтэжыўся, колькі разоў кашлянуў і сказаў:

– Ёсць шмат хваробаў, што вылечваюцца ад чарнілаў, якімі былі напісаныя моцныя заклінанні.

Болей ён не сказаў мне нічога, а праз некаторы час прамармытаў сам сабе: „Ва ўсякім разе лекі хвораму не пашкодзяць."

Калі мне споўнілася сем гадоў, я атрымаў паяснічную павязку падлетка і маці павяла мяне ў храм, дзе прыносіліся ахвяры. У той час храм Амона быў самым вялікім храмам Егіпту. Ад храмавай сажалкі багіні Месяца праз увесь горад, да яго ішла алея, абапал якой стаялі сфінксы з галовамі бараноў. Вакол храма з усімі ягонымі будынкамі ўздымаліся магутныя цагляныя сцены, утвараючы сапраўдны горад у горадзе. На вяршынях высокіх, нібы горы, пілонаў паласкаліся рознакаляровыя сцягі і вялічэзныя статуі фараона па баках мядзяных варотаў вартавалі ўваход на тэрыторыю храма.

Мы прайшлі праз вароты і гандляры Кнігамі мёртвых пачалі тузаць маю маці за рукавы; яны то шапталі ёй штосьці на вуха, то гучна гарлалі, прапануючы зрабіць закупку. Маці адвяла мяне ў сталярню, дзе былі выстаўлены выразаныя з дрэва статуэткі рабоў і прыслужнікаў, якія па заклінаннях капланаў будуць на тым свеце адказваць за свайго гаспадара і рабіць за яго ўсю працу так, што яму і пальцам варухнуць не давядзецца. Але навошта я распавядаю пра тое, што ўсім і так вядома, бо ўсё вярнулася да ранейшага стану, і толькі сэрца чалавечае не змянілася. Маці заплаціла патрэбную плату, каб можна было паглядзець на прынясенне ахвяры. Капланы ў белай вопратцы спрытна закалолі і рассеклі быка, паміж рагоў у якога на сплеценай з чароту вяровачцы вісела пячатка, пацвярджаючы, што бык не мае ніякіх недахопаў і на ім няма аніводнай чорнай валасінкі. Капланы былі дзябёлыя, іхныя паголеныя галовы ільсніліся ад алейкаў. У прынясенні ахвяры ўдзельнічала каля дзьвюх соцень чалавек, аднак капланы не звярталі на іх асаблівай увагі і ўвесь час спакойна размаўлялі пра свае справы. Я ж разглядаў карціны бітваў на сценах храма і быў уражаны велічынёй ягоных калонаў. Я не мог зразумець хвалявання маёй маці – калі мы вярталіся дадому, на вачах яе былі слёзы. Дома яна зняла з мяне дзіцячыя пантофлі і я атрымаў новыя сандалі, якія моцна намульвалі ногі, пакуль я не звыкся з новым абуткам. Калі я паскардзіўся на гэта, бацька дабразычліва пасмяяўся і сказаў, што хлопчык з прыстойнай сям'і не можа хадзіць па горадзе басанож, так вось змяніліся зараз часы. Ён расказаў, што яшчэ ў часы ягонага дзеда нават вялікія начальнікі маглі павесіць сандалі на шыю і пайсці босымі. Звычаі тады былі болей простымі і здаровымі, чым зараз. Жанчыне хапала вузкай сукенкі без рукавоў, а зараз кожная

жанчына, якая дбае пра сваю годнасць, патрабуе шырокіх строяў са стракатымі каўнярамі. Раней засмяялі б мужчыну, які надзеў бы вопратку з накрухмаленым пярэднікам, сабраным у фалды, ды яшчэ з шырокімі рукавамі. Сапраўды, дзед не пазнаў бы Фіваў, калі б паўстаў з магілы паглядзець на горад, наўрад ці зразумеў бы паўсядзённую гаворку, нагэтулькі мова засмецілася сірыйскімі назвамі і словамі. Чым болей чалавек ужывае чужамоўных словаў, тым болей вытанчаным ён уяўляе сябе, так гаварыў мой бацька.

Але пасля абеду бацька стаў сур'ёзным, ён паклаў мне на галаву сваю вялікую руку майстра і, з баязлівай пяшчотай пакруціўшы мой дзіцячы віхол ля скроні, сказаў:

– Табе ўжо сем гадоў, Сінухе, і трэба вырашаць, кім ты хочаш быць.

– Воем! – імгненна адказаў я і ніяк не мог зразумець, чаму ягоны добры твар стаў такім расчараваным.

Найлепшымі гульнямі сярод хлапчукоў на вуліцы лічыліся ваенныя гульні. Я бачыў, як воіны дужаліся і вучыліся валодаць зброяй перад вайсковым домам, я бачыў, як баявыя калясніцы несліся ў грукаце колаў і трапятанні пышных султанаў вазніц за горад на вучэнні. І не магло быць болей шаноўнай і ганаровай справы, чым кар'ера ваяра. Апрача таго, воіну не трэба было вучыцца пісаць, што і было для мяне ледзь не галоўным доказам, таму што старэйшыя хлапчукі расказвалі жахлівыя гісторыі пра тое, якой цяжкай была навука пісьменнасці і як балюча жорсткія настаўнікі цягаюць за валасы, калі незнарок выпусціш гліняную таблічку або трысняговае пісала зламаецца ў няўмелых руках.

Напэўна мой бацька з маладосці быў не надта адораны здольнасцямі, іначай ён дасягнуў бы значна большага, а не застаўся б простым бядняцкім лекарам. Але ён быў уважлівым і старанным у працы, не рабіў шкоды сваім хворым і з гадамі набыў вялікі досвед. Ён ужо ведаў, якім я быў самалюбным і ўпартым, а таму нічога не сказаў пра мае намеры.

Але па кароткім часе ён папрасіў у маёй маці посуд, пайшоў у працоўны пакой і напоўніў яго танным віном са збанка. „Хадзем, Сінухе", – сказаў ён, і спаважна павёў мяне да берага ракі. Я ў сподзіве пайшоў за ім. На прыстані ён спыніўся і паказаў мне на барку, з якой насільшчыкі, сагнуўшы ўспацелыя спіны, выгружалі зашытыя ў дываны тавары. Сонца схілялася да Заходніх гор за Горадам мёртвых, а мы, сытыя і задаволеныя, назіралі за тым, як грузчыкі бесперапынна цягалі цяжкую паклажу, задыхаючыся і абліваючыся потам. Наглядчык падганяў іх бізуном, а пад павеццю спакойна сядзеў пісец і для памяці адзначаў трысняговым пісалам кожны знесены мех.

– Ты хацеў бы стаць такім, як яны? – спытаўся бацька.

Пытанне падалося мне нагэтулькі неразумным, што я нават не адказаў на яго, а толькі здзіўлена зірнуў на бацьку, таму што стаць падобным да гэтых насільшчыкаў, вядома ж, ніхто не хоча.

– Яны працуюць так з самага рання і да позняга вечара, – сказаў мой бацька Семнут. – Іхняя скура стала грубай і шурпатай, як у кракадзіла, іхныя рукі загрубелі, нібы кракадзілавыя лапы. І толькі з наступленнем цемры яны разыйдуцца па сваіх убогіх гліняных хацінах, а ежай ім будзе кавалак сухога хлеба, цыбуліна ды глыток кіслага квасу. Вось такое жыццё ў насільшчыка. Гэтак жа сама жывуць і земляробы. Так жывуць усе, хто працуе сваімі рукамі. Ты, пэўна, ім не зайздросціш?

Я паматаў галавою і здзіўлена паглядзеў на бацьку. Я ж хацеў стаць ваяром, а не якім-небудзь там насільшчыкам або земляробам, што вечна рыецца ў глеі, палівальшчыкам палёў ці пастухом.

– Яны ніколі не змогуць змяніць свой лёс, – сур'ёзна казаў далей мой бацька. – Пасля смерці іхныя целы ў лепшым выпадку прасоляць і закапаюць у пясок. Іх не чакае бяссмерце і радаснае жыццё ў краіне Захаду, як у тых, хто можа пабудаваць сабе трывалую магільню, у тых, хто можа заплаціць за бальзамаванне свайго цела, каб яно і пасля смерці збераглося навечна. А чаму гэта так, ты ведаеш, Сінухе?

Я глядзеў на Горад мёртвых, дзе заходзячае сонца афарбавала белыя храмавыя магільні фараонаў у крывава-чырвоны колер і ніжняя сківіца мая задрыжала, таму што я ўжо здагадаўся да чаго вядзе бацька.

– Таму што яны не ўмеюць пісаць, – вельмі сур'ёзна сказаў ён. – Ні ў жыцці, ні ў смерці не спаспее той, хто не ўмее пісаць.

Ён задуменна падняў посуд з віном, аглянуўся так, нібы баяўся, што Кіпа падглядвае з-за вугла, пасмакаваў глыток віна, выцер вусны і, узяўшы мяне за руку, павёў далей. Я пакрочыў за ім з цяжкім сэрцам, але з непахісным намерам стаць ваяром.

– Бацька, – сказаў я, паспяваючы за ім, – жыццё ваяроў такое прыемнае. Яны жывуць у вайсковым доме і добра харчуюцца, вечарамі яны п'юць віно ў доме забаваў, а жанчыны глядзяць на іх з вялікай дабрасхільнасцю. Лепшыя з іх носяць на шыі залатыя ланцугі, хаця яны і не ўмеюць пісаць. З ваенных паходаў яны прывозяць здабычу і рабоў, якія працуюць за іх і выконваюць іхнюю працу на службе. Дык чаму ж і мне не стаць воем?

Аднак мой бацька не адказаў мне нічога, а толькі паскорыў хаду. Непадалёку ад вялікай звалкі, дзе нас апанавалі гудучыя хмары мух, ён нахіліўся і заглянуў у нізенькую гліняную хацінку.

– Інтэб, дружа, ты тут? – спазваў бацька і на гэты заклік з хаціны, абапіраючыся на кіёк, выбраўся кульгавы стары, увесь паедзены вошамі, у заскарузлай ад бруду паяснічнай павязцы. Адна рука ў яго была адсечана амаль да пляча, высахлы ад старасці твар ягоны пакрывалі густыя зморшчыны, і ў яго зусім не было зубоў.

– Няўжо, няўжо – гэта сам Інтэб? – шэптам запытаўся я ў бацькі, з жахам гледзячы на старога.

Інтэб быў славуты герой, які ваяваў у сірыйскіх паходах найвялікшага з фараонаў, Тутмоса III, пра ягоныя подзвігі і ўзнагароды, якія ён атрымаў ад фараонаў, хадзілі легенды.

Стары ўскінуў руку, вітаючы нас на вайсковы лад, а мой бацька працягнуў яму посуд з віном. Яны селі проста на зямлю, таму што ў гэтага дзеда не было нават лавачкі перад хацінкай. Інтэб дрыжачымі рукамі паднёс посуд да вуснаў і пачаў прагна глытаць віно, асцерагаючыся, каб ніводная кропля не пралілася на зямлю.

– Сын мой Сінухе збіраецца стаць ваяром, – усміхаючыся сказаў мой бацька. – Я прывёў яго да цябе, таму што ты, Інтэб, адзіны, хто застаўся жывы з герояў вялікіх войнаў і паходаў. Я хачу, каб ты распавёў майму сыну пра доблеснае жыццё ваяроў і пра іхныя слаўныя подзвігі.

– У імя Сета, Ваала ды іншых злых сілаў! – выгукнуў стары і, пранізліва зарагатаўшы, уставіўся на мяне блізарукімі вачыма. – Няўжо хлопец зглуздзіў?

Ягоны бяззубы рот, патухлыя вочы, павіслая кульцяпка рукі і зморшчаныя брудныя грудзі былі такія страшныя, што я схаваўся за бацькаву спіну і ўчапіўся за рукаў.

–- Хлопча, хлопча! – сказаў Інтэб і захіхікаў. – Калі б мне далі па глытку віна за кожны праклён, які я выгукваў, праклінаючы свой марны лёс, праклінаючы той дзень і час свайго жыцця, калі я стаў ваяром, дык я мог бы напоўніць віном цэлае возера, якое фараон, кажуць, стварыў дзеля сваёй бабы. Праўда, я сам яго не бачыў, у мяне проста няма грошай, каб заплаціць за перавоз праз раку, але я думаю, што яно напоўнілася б да краёў і нават засталося б яшчэ даволі, каб цэлая армія спілася ўшчэнт.

І ён зноў узяўся прагна паглынаць віно.

– Але ж прафесія ваяра – гэта самая ганаровая прафесія на свеце, – прамовіў я дрыжачым голасам.

– Гонар і слава, – адказаў тутмосавы герой Інтэб, – гэта ўсяго толькі бруд і гной, прыдатныя толькі мухам на пракорм. На сваім веку я шмат чаго набрахаў пра вайну і геройства прастачкам, якія слухалі мяне, разявіўшы ляпы, дзеля таго, каб яны паілі мяне віном, але твой бацька – прыстойны чалавек і я не хачу

хлусіць яму. А таму, скажу я табе, хлопча, што з усіх прафесій – прафесія ваяра самая разапошняя і вартая жалю.

Віно разгладзіла зморшчыны на ягоным твары і ў шалёных старэчых вачах запаліўся змрочны агонь. Ён падняўся і адзінай сваёй рукою схапіўся за горла.

– Глядзі, хлопчык! – выгукнуў стары. – Некалі гэтую схуднелую шыю ўпрыгожвалі пяць залатых ланцугоў. Фараон сваімі ўласнымі рукамі надзеў мне іх на шыю. Хто можа пералічыць адсечаныя рукі, якія я склаў перад ягоным шатром? Хто першы ўзлез на сцены Кадэша? Хто наносіў, нібы раз'ятраны слон, смяротныя ўдары, сеючы страх і смерць у варожых шэрагах? Гэта быў я, Інтэб, славуты герой. І хто зараз уздае мне падзяку за гэта? Маё золата разыйшлося па дарогах усяго свету, рабы, якіх я здабыў на вайне, разбегліся, ці памёрлі ў жабрацтве. Мая правая рука засталася ў землях Мітаніі і сядзець бы мне жабраком на рагу вуліцы, калі б не добрыя людзі, якія часам прыносяць мне сушанай рыбы і піва за тое, што расказваю іхным дзецям праўду пра вайну. Я, Інтэб, вялікі герой, але паглядзі на мяне, хлопча. Маладосць мая засталася ў пустэльні, сярод голаду, хваробаў ды цяжкай працы. Там высахла мяса на маіх касцях, там задубела мая скура, там сэрца маё стала цвярдзей за камень. І самае горшае тое, што ў бязводных пустэльнях высах мой язык і захварэў я на вечную смагу, як і кожны вой, якому пашчасціла вярнуцца жывым з паходу ў далёкія краіны. З тае пары, як я страціў руку, жыццё маё стала падобна цясніне ў падземным царстве. Я нават не хачу і ўспамінаць пра боль ад ранаў, і прычынілі мне мяснікі-лекары, таму што яны спачатку адпілоўваюць руку, а потым абварваюць абрэзак у кіпячым алеі, гэта твой бацька добра ведае. Хай будзе бласлаўлёнае тваё імя, Семнут, справядлівы і добры, але віно скончылася.

Стары змоўк, аддыхаўся, сеў на зямлю і з гаротным выглядам перакуліў гліняны посуд дном да гары. Дзікі агонь у ягоных вачах згас і гэта зноўку быў стары няшчасны чалавек.

– Затое ваяру не трэба ўмець пісаць, – баязліва прашаптаў я.

– Х-м-м, – прамовіў Інтэб і паглядзеў на майго бацьку. Бацька хуценька зняў з рукі мядзянае кальцо і падаў яго старому. Той нешта гучна пракрычаў, на гэты крык прыбег брудны хлопчык, які схапіў кальцо і пабег у вінную крамку купіць яшчэ віна.

– Не купляй лепшага! – устрывожана крыкнуў Інтэб яму наўздагон. – Вазьмі кіслага, яго дадуць болей!

Потым ён зноў задуменна паглядзеў на мяне.

– Ты кажаш праўду, – сказаў ён. – Ваяру не трэба ўмець пісаць, яму патрэбна ўмець толькі ваяваць. Калі б ён умеў пісаць, дык быў бы начальнікам і аддаваў

бы загады нават самым доблесным воям і пасылаў бы іншых на бітву папярод сябе. Таму што любы пісьменны можа камандаваць простымі ваярамі, але нават камандзірам сотні не паставяць таго, хто не ўмее крэсаць на папірусе. Які толк з тых залатых ланцугоў ды ўзнагародаў, калі камандуе той, у чыіх руках трысняговая палачка для пісьма? Але так яно было і будзе заўсёды. А таму, сыне, калі хочаш камандаваць ваярамі і кіраваць імі, навучыся спачатку пісаць. Тады ўсе з залатымі ланцугамі будуць схіляцца перад табой, а рабы панясуць цябе ў крэсле на поле бою.

Брудны хлопчык вярнуўся з гарлачом і кубкам, напоўненымі віном. Твар старога засвяціўся ад радасці.

– Бацька твой Семнут – добры чалавек, – сказаў ён дружалюбна. – Ён умее пісаць і лячыў мяне, калі я ў дні сваёй маладосці і моцы, перапіўшы віна, пачынаў бачыць паўсюды кракадзілаў і бегемотаў. Ён добры чалавек, хаця і ўсяго толькі лекар і не пад сілу яму напяць цеціву лука. Дзякуй яму!

Я спалохана паглядзеў на поўны гарлач віна, за які Інтэб мерыўся ўзяцца, і пачаў нецярпліва тузаць бацьку за шырокі, прапахлы лекамі, рукаў. Я баяўся, што з-за гэтага віна мы прачнемся недзе ў рове, збітыя і абрабаваныя. Бацька мой Семнут засмучана паглядзеў на гарлач з віном, ціхенька ўздыхнуў і павёў мяне прэч. Інтэб старэчым голасам зацягнуў нейкую сірыйскую ваенную песню, а голы, спалены да чарнаты сонцам, вулічны хлопчык слухаў і смяяўся.

Так я, Сінухе, пахаваў сваю мару аб вайсковай кар'еры і болей не працівіўся, калі наступным днём бацька і маці павялі мяне ў школу.

4

Мой бацька, вядома ж, не меў дастаткова сродкаў, каб аддаць мяне ў вялікую храмавую школу, дзе навучаліся сыны – а часам і дочкі – эліты, багацеяў і капланаў вышэйшых ступеняў. Маім настаўнікам стаў стары каплан Анех, які жыў праз два кварталы ад нас і праводзіў заняткі на старой тэрасе свайго дома. Ягонымі вучнямі былі дзеці рамеснікаў, гандляроў, партовых наглядчыкаў і малодшых афіцэраў, чыёй славалюбнай марай была кар'ера пісарчука. Анех быў некалі пісцом на складзе ў храме нябеснай Мут і, такім чынам, мог даць пачатковыя навыкі пісьменства дзецям, якія пазней будуць запісваць вагу тавараў, колькасць мераў зерня, пагалоўе жывіны ды выпісваць рахункі за харчы для войска. У Фівах, гэтым вялізным горадзе, былі дзесяткі, а то і сотні такіх школак. Навучанне было танным, таму што вучні павінны былі толькі ўтрымліваць старога Анеха. Сын вугальшчыка прыносіў драўляны вугаль для ягонай жарніцы, сын гандляра зернем забяспечваў яго мукой, сын ткача – вопраткай, а мой бацька лячыў яго

ад шматлікіх старэчых немачаў і даваў яму лекі ад болю – настоі разнастайных траваў, якія трэба было прымаць з віном.

Такая залежнасць рабіла Анеха рахманым настаўнікам. Хлопчыка, які задрамаў над пісьмовай дошчачкай, не тузалі за валасы, замест гэтага ён павінен быў назаўтра прынесці старому што-небудзь смачнае з дому. Часам сын гандляра зернем прыносіў з дому гарлач піва. У такія дні мы ўважліва слухалі свайго настаўніка. Стары Анех захоплена расказваў нам пра дзівосныя прыгоды на тым свеце, казкі пра нябесную Мут, пра творцу ўсяго існага – Пта ды пра іншых багоў, якіх ён ведаў. Мы задавалёна пасмейваліся, думаючы, што ён на ўвесь дзень забыўся пра цяжкія заданні і нудныя практыкаванні ў пісьме. Толькі нашмат пазней я зразумеў, што Анех быў болей мудры і разумны настаўнік, чым я думаў. Паданні, якія ён ажыўляў сваім, па-дзіцячаму чыстым, уяўленнем мелі сваю мэту. Такім чынам ён вучыў нас маральных законаў старога Егіпта. Ніякі зладзейны ўчынак не застанецца беспакараным. У свой час перад высокім тронам Асірыса бязлітасна будзе ўзважана сэрца кожнага чалавека. Кожны чалавек, чые зладзейныя ўчынкі выявяцца на вагах бога з галавой шакала, будзе кінуты на спажыву Пажорцу, а Пажорца – гэта кракадзіл і бегемот у адной асобе, але страшней ад іх двоіх.

Ён расказваў таксама пра лютага бога з тварам, павернутым назад, жахлівага перавозчыка праз воды Царства мёртвых, без чыёй дапамогі ніводзін нябожчык не трапіць у край вечнага спакою. Гэты бог вяслуе, гледзячы толькі назад, а не наперад, як гэта робяць зямныя весляры-перавозчыкі на Ніле. Анех прымусіў нас завучыць напамяць заклінанні, пры дапамозе якіх можна было ўлагодзіць і задобрыць Таго, хто глядзіць назад. Ён прымушаў нас па некалькі разоў перапісваць па памяці ўсе пісьмёны такіх заклінанняў і з вялікай цярплівасцю выпраўляў нашыя памылкі. Ён настойліва даваў нам зразумець, што самая маленькая памылка адрыне нас ад шчаслівага жыцця ў тымбаковым свеце. Калі мы дадзім Таму, хто глядзіць назад, ліст з памылкамі, дык нас назаўсёды пакінуць блукаць па змрочных берагах цёмных водаў, а то і яшчэ горш – мы можам трапіць у жудасныя цясніны Падземнага царства.

Я наведваў школу Анеха некалькі гадоў. Мой бацька меў свае разлікі, пасылаючы мяне туды. На ягоную думку, ніхто не можа прымусіць чалавека займацца справай, да якой у яго не ляжыць душа. Калі б я не паказаў здольнасцяў, дык ён і не прымушаў бы мяне станавіцца пісцом. Калі ж я паказаў бы зацікаўленасць да заняткаў, Анех пазней рэкамендаваў бы мяне ў храмавую школу, адкуль перада мною адкрыўся б той жыццёвы шлях, на які хацеў накіраваць мяне мой бацька. Калі ж так не выйшла б, дык тады для пракорму мне заставалася кар'ера дроб-

нага пісарчука або кар'ера наглядчыка вайсковых сладаў. Праўда, тады я гэтага не ведаў.

Самым цікавым маім прыяцелем у школе быў Тутмес, хлопчык, старэйшы за мяне на два гады, чый бацька камандаваў групай баявых калясніцаў. Тутмес з дзяцінства ўмеў даглядаць коней і ведаў спосабы барацьбы. Ягоны бацька насіў знак камандзіра групы калясніцаў – бізун з уплеценымі туды меднымі ніцямі. Ён марыў зрабіць з сына вялікага палкаводца, а таму адправіў яго вывучаць майстэрства пісьма. Але ягонае слаўнае імя, Тутмес, не стала прадвесцем, як на тое спадзяваўся ягоны бацька, таму што, паступіўшы ў школу, Тутмес закінуў практыкаванні з калясніцамі і кіданне дроцікаў. Знакі пісьменства даваліся яму лёгка і, пакуль іншыя няшчасныя дзеці старанна гнуліся над сваімі дашчэчкамі, ён пачынаў маляваць на сваёй розныя карціны. Ён маляваў калясніцы і коней на дыбках, ваяроў, якія вялі бітвы. Ён прынёс у школу гліны і ажывіў Анехавы казкі, цалкам пераўтварыўшы піўны гарлач. Ён стварыў выяву пацешнага Пажорцы, які разявіў пашчу, каб праглынуць маленькага, лысага, згорбленага дзядка з акруглым жыватом, у якім лёгка можна было пазнаць Анеха. Але Анех не разлаваўся. Ды і ніхто не мог злавацца на Тутмеса. У яго быў шырокі твар простага селяніна і кароткія, таўстыя ногі, але ў ягоных вачах заўсёды свяціўся радасны агеньчык, а ягоныя ўмелыя рукі спрытна ляпілі з гліны фігуркі звяроў і птушак, якія вельмі забаўлялі нас. Спачатку я шукаў ягонай дружбы, таму што ён быў звязаны з вайскоўцамі, але, нягледзячы на тое, што Тутмес быў мала зацікаўлены ваеннай кар'ерай, сяброўства нашае стала даволі моцным.

Пад час вучобы са мной здарылася дзіва. Гэта адбылося раптоўна, я і зараз успамінаю гэтае імгненне, як нейкую знатамку. Быў негарачы, ласкавы вясенні дзень, у паветры вісела птушынае шчабятанне, буслы рупліва правілі свае гнёзды на стрэхах гліняных хацін. Вада ўжо сыйшла і зямля ўзгарэлася яркай зеленню. На агародах садзілі расаду. Такі дзень вабіў да ўсялякіх прыгодаў і мы ніяк не маглі ўседзець спакойна на рассохшайся тэрасе Анеха, са сцен якой нават ад лёгкага дотыку выкрышваліся цагліны. Я безуважна выводзіў абрыдлыя знакі, якія высякаюць на камянях, а побач – хуткапісныя скарачэнні, якімі пішуць на папірусе. І раптам нейкае забытае слова Анеха, нешта дзіўнае і незразумелае, штосьці зварухнула ўва мне і напісанае ажыло. З малюнка выходзіла слова, са слова вылучаўся склад, а са складу – літара. Спалучэнне малюнкаў-літараў нараджала новыя словы, жывыя, дзіўныя словы, якія болей ніякім чынам не звязваліся з малюнкамі. Адзін малюнак разумее нават просты палівальшчык палёў, аднак сэнс двух малюнкаў, пастаўленых побач, можа зразумець толькі той, хто валодае майстэрствам пісьма. Думаецца, што кожны, хто спасцігаў навуку пісьменства

і вучыўся чытаць, пражываў падобныя ўражанні. Гэтае спасціжэнне было для мяне сапраўднай прыгодай, нават болей захапляючай і прывабнай, чым скрадзены з кашаля гандляра гранат, болей салодкай, чым сухі фінік, пяшчотным, нібы вада для змучанага смагай чалавека.

З тае пары мяне ўжо не трэба было ўгаворваць. З тае пары я прагна паглынаў навуку Анеха, гэтак жа, як паглынае ваду сухая глеба пад час разводдзя Ніла. Я хутка навучыўся пісаць. Памалу я навучыўся чытаць і тое, што пісалі іншы. На трэцім годзе навучання мне давяраўся стары, зношаны скрутак папіруса, і я чытаў з яго, каб іншыя вучні пісалі пад маю дыктоўку розныя павучальныя гісторыі.

У той жа час я заўважыў, што я не такі, як усе іншыя. Твар мой быў вузейшы, скура болей светлая і сам я быў па складу болей кволы, чым іншыя хлопчыкі. Я быў падобны болей да дзяцей эліты, чым да тых людзей, сярод якіх я жыў і, калі б у мяне былі гэткія ж строі, як і тых хлопчыкаў, якіх рабы насілі на насілках або суправаджалі па вуліцах, мяне наўрад ці можна было б адрозніць ад іх. Гэта часам выклікала насмешкі. Сын гандляра зернем паспрабаваў абняць мяне за шыю і сказаў, што я дзяўчынка. Ад яго дрэнна пахла і блізасць ягоная была мне непрыемнай да таго, што я мусіў пырнуць яго пісалам. Я хацеў сябраваць з Тутмесам, але ён ніколі нават не датыкаўся да мяне.

Аднойчы Тутмес нясмела сказаў: „Ці не пасядзеў бы ты перада мною, а я цябе вылепіў бы."

Я прывёў яго да нас у двор і пад сікаморай ён вылепіў з гліны выяву, вельмі падобную да мяне, і палачкай напісаў на сырой гліне маё імя. Маці мая Кіпа вынесла нам аладак, а калі ўбачыла маю выяву, дык моцна спалохалася і сказала, што гэта чарадзейства. Аднак, бацька мой запярэчыў і сказаў, што Тутмес стане царскім мастаком, калі пойдзе вучыцца ў храмавую школу. Я жартам схіліўся перад Тутмесам, апусціўшы рукі да каленяў, як гэта робяць, калі вітаюць элітных людзей. Вочы Тутмеса заблішчэлі, але ён толькі ўздыхнуў і сказаў, што ягоны бацька патрабуе, каб ён зноў вярнуўся ў вайсковы дом і паступіў у школу малодшых камандзіраў баявых калясніц, таму што для малодшага камандзіра ён ужо чытае і піша дастаткова добра. Мой бацька пайшоў, Кіпа яшчэ доўга нешта бурчала сама сабе на кухні, а мы з Тутмесам тым часам ласаваліся аладкамі, такімі тлустымі і смачнымі. Нам было вельмі хораша.

Тады я яшчэ быў шчаслівы.

5

І вось настаў дзень, калі мой бацька апрануўся самае лепшае, толькі што памытае адзенне, на шыю ўсклаў вышыты Кіпай шырокі каўнер. Пасля таго ён накіраваўся ў вялікі храм Амона, хаця патаемна ў глыбіні сэрца і не любіў капланаў. Аднак без дапамогі і ўмяшальніцтва капланаў нічога не адбывалася не толькі ў Фівах, але і ва ўсім Егіпце. Капланы тварылі суд і выносілі прысуды, такім чынам, што які-небудзь нахабны чалавек мог паскардзіцца на царскі прысуд і атрымаць апраўданне, звярнуўшыся да суда капланаў храма. У руках капланаў было ўсё навучанне вышэйшым прафесіям. Капланы прадказвалі наколькі падымецца вада ў час разліву і вызначалі велічыню будучага ўраджаю і, такім чынам, велічыню падаткаў па ўсёй краіне. Але навошта я тлумачу гэта, таму што ўсё зноў вярнулася да былых парадкаў і нічога не памянялася.

Думаю, што майму бацьку было нялёгка пайсці на паклон да капланаў. Ён пражыў усё сваё жыццё лекарам беднякоў у бядняцкім квартале і зусім адвык ад храма і Дома жыцця. Зараз яму, як і ўсім небагатым бацькам, давялося стаяць у чарзе перад канторай храма і чакаць, пакуль вярхоўны каплан акажа ласку прыняць яго. Як зараз я бачу іх перад сабою, усіх тых бедных бацькоў у святочных строях. Яны сядзелі ў двары храма, поўныя ўзвышаных мараў аб тым, як яны наладзяць сваім дзецям жыццё, лепшае за тое, чым давялося пражыць ім самім. Шмат хто з іх прыехаў у Фівы здалёк, яны доўга плылі на лодках, узяўшы з сабою харчы, яны трацілі грошы на хабар стражнікам ля храмавых варот і пісцам, каб толькі трапіць да залатакніжнага, нацёртага дарагім духмяным алеем каплана. Ён грэбліва верне нос ад іхняга паху, размаўляе з імі груба і няветла. Але ж Амону ўвесь час патрабуюцца новыя служэбнікі. Па ўзрастанні ягонага багацця і моцы, яму патрабуецца ўсё болей пісьменных служак, але кожны бацька лічыць літасцю боскай, калі яму ўдаецца ўладкаваць сына ў храм, хаця на самой справе гэта ён прыносіць храму дарунак даражэйшы ад золата, таму што аддае туды свайго сына.

Майму бацьку пашанцавала, таму што прачакаўшы амаль да адвячорка, ён убачыў ідучага па двары свайго старога таварыша па вучобе, Птахора, які да гэтага часу стаў царскім трэпанатарам чарапоў. Бацька насмеліўся звярнуцца да яго і той паабяцаў завітаць да нас уласнай высокай персонай, каб паглядзець на мяне.

Да назначанага дня бацька набыў гуску і самага лепшага віна. Кіпа пякла хлеб і лаялася. Багавейны водар гусінага тлушчу разносіўся з нашай кухні так, што жабракі і сляпыя сабраліся перад нашым домам, спрабуючы спяваць і іграць, каб атрымаць сваю долю, пакуль Кіпа, лаючыся не выйшла да іх і не дала кож-

наму па кавалку хлеба з гусіным тлушчам і тым вымусіла іх пайсці прэч. Тутмес і я падмялі вуліцу ад нашага дому ў кірунку горада, таму што бацька параіў яму на ўсялякі выпадак быць паблізу – раптам высокі госць захоча пагутарыць і з Тутмесам. Мы былі проста хлапчукамі, але калі мой бацька запаліў курыльню і вохны водар задухмяніўся на верандзе, мы адчулі нейкую ўрачыстаць, нібыта ў храме. Я пільнаваў сасуд з духмянай вадой і адганяў мух ад белага ільнянога рушніка, які на самой справе мая маці Кіпа зберагла для сваёй магілы, але зараз дастала яго са скрыні, каб даць выцерці рукі Птахору.

Чакаць нам давялося доўга. Сонца зайшло і паветра пахаладнела. Курыльня на тэрасе дагарэла да канца і гуска сумна сквірчэла на патэльні. Я адчуваў голад, а твар маёй маці Кіпы выцягнуўся і схаладнеў. Мой бацька не казаў нічога, але калі наступіла цемра, запальваць свяцільнік не схацеў. Мы сядзелі на тэрасе і глядзець адзін на аднаго не хацелася. Тады я спазнаў, якое гора і расчараванне могуць прычыніць багатыя і элітныя людзі – проста так, мімаходзь, – малым і бедным.

Нарэшце на вуліцы паказалася полымя паходняў і мой бацька ўскочыў на ногі. Ён хуценька кінуўся на кухню за гарачым вугельчыкам, каб зноў запаліць абедзве алейныя свяцільні. Я, дрыжучы, прыціскаў сасуд з духмянай вадою да грудзей. Побач горача дыхаў Тутмес.

Царскі трэпанатар Птахор прыбыў у простых насілках, якія неслі двое рабоў-неграў. Перад насілкамі ішоў навідавок п'яны слуга з факелам. Выгукваючы радасныя клічы, Птахор падняўся з насілак, каб прывітаць майго бацьку, а той схіліўся перад ім і апусціў рукі да каленяў. Птахор паклаў яму рукі на плечы, ці то жадаючы паказаць, што гэткая ўрачыстасць зусім не патрэбна, ці то каб проста абаперціся. Так, трымаючыся за бацькава плячо, Птахор даў выспятка носьбіту паходні і загадаў яму як след праспацца ў двары пад сікаморай. Негры кінулі насілкі пад кустом акацыі і паселі, не чакаючы загаду.

Усё гэтак жа трымаючыся за бацькава плячо, Птахор узыйшоў на тэрасу. Я паліў яму на рукі і падаў ільняны рушнік, але ён папрасіў мяне і выцерці яму рукі, калі я ўжо іх намачыў, а пасля таго, як я выканаў гэтую просьбу, ён назваў мяне прыгожым хлопчыкам. Мой бацька пасадзіў яго на ганаровае месца, на крэсла са спінкай, якое нам пазычыў гандляр прыправамі. Госць сеў і агледзеўся навокал бліскучымі цікаўнымі вачыма. Некаторы час усе маўчалі. Затым Птахор прабачальна кашлянуў і папрасіў чаго-небудзь папіць, бо за доўгае падарожжа ў горле моцна перасохла. Бацька ўзрадавана наліў яму віна. Птахор недаверліва панюхаў чару, але асушыў яе не хаваючы задавальнення, а потым з палёгкай уздыхнуў.

Гэта быў маленькі крываногі чалавечак з паголенай галавой; раздрузлыя грудзі і жывот звісалі пад тонкім адзеннем. Ягоны каўнер упрыгожвалі каштоўныя камяні, але, як на каўняры, так і на ўсім адзенніЭ было шмат розных плямаў і ад госця пахла віном, потам і нейкімі прыціркамі.

Кіпа падала яму аладкі з прыправамі, маленькіх рыбак у алеі, садавіну і смажаную гуску. Птахор ветліва паеў крыху, але было бачна, што ён нядаўна добра паабедаў. Ён паспытаў усяго патрошку і хваліў кожную страву, чым Кіпа вельмі радавалася. Па ягонай просьбе я вынес неграм ежы і піва, але на маю ветлівую прапанову яны адказалі брыдкімі словамі і спыталіся, ці доўга яшчэ іхны таўстапузец збіраецца сядзець тут. Слуга натужліва хроп пад сікаморай і будзіць яго ў мяне не было ніякага жадання.

Вечар пайшоў даволі бязладна, таму што і мой бацька выпіў так шмат віна, як ніколі, і Кіпа ад таго збегла на кухню і сядзела там, схапіўшыся за галаву і гойдаючыся туды-сюды ўсім целам. Калі яны прыкончылі гляк добрага віна, дык узяліся піць віно, якое мой бацька ўжываў для прыгатавання лекаў, а калі і яно скончылася, пайшло ў ход звычайнае піва, таму што Птахор абвясціў, што ён чалавек не грэблівы.

Яны ўспаміналі дні навучання ў Доме жыцця, расказвалі показкі пра сваіх настаўнікаў і сноўдаліся ўабдымку па тэрасе. Птахор распавядаў пра свой досвед царскага трэпанатара і запэўніваў, што гэта самая што ні ёсць распаганая лекарская прафесія, якая болей падыходзіць для Дому смерці, чым для Дому жыцця. Затое яна не патрабуе шмат працы, а ён, як гэта добра павінен памятаць Семнут, заўсёды быў лайдаком. Вось ён і выбраў для вывучэння чалавечы чэрап, які на ягоную думку быў самы просты для вывучэння, калі не лічыць зубы, горла і вушы, дзеля якіх патрабуюцца адмысловыя знаўцы-лекары.

– Але, – сказаў ён, – калі б я быў сапраўдным мужчынам, я стаў бы звычайным сумленным лекарам і даваў бы людзям жыццё, замест таго, што я раблю зараз. Зараз мой лёс – несці смерць, калі родзічам надакучыць даглядаць старога або невылечна хворага. Я прыносіў бы жыццё, як гэта робіш ты, мой сябра Семнут. Я быў бы бяднейшым, але затое маё жыццё было б болей паважаным і цвярозым, чым зараз.

– Не верце яму, хлопцы, – сказаў мой бацька нам, таму што Тутмес таксама сядзеў з намі і трымаў у руках маленькую чарку з віном. – Я ганаруся тым, што магу назваць сваім сябрам царскага трэпанатара Птахора, найвялікшага знаўцу сваёй справы ва ўсім Егіпце. Ці я не памятаю ягоныя цудоўныя трэпанацыі чэрапа, пры дапамозе якіх ён уратоўваў жыццё панам і прасталюдзінам, і якія выклікалі ўсеагульнае захапленне? Ён выпускаў злых духаў, якія давадзілі людзей да

вар'яцтва і выдаляў іхныя круглыя яйкі з мазгоў у хворых. Удзячныя пацыенты адорвалі яго золатам і срэбрам, каштоўнымі нашыйнымі, ланцужкамі і чаркамі.

– Але яшчэ болей паднашэнняў мне дасталося ад удзячных родзічаў, – перарывістым голасам сказаў Птахор. – Таму што, калі я выпадкова вылечу аднаго з дзесяці, аднаго з пяцідзесяці, не, лепей скажам, аднаго з сотні, дык усім астатнім я непазбежна нясу смерць. Ці чуў ты хаця б пра аднаго фараона, які пражыў болей за тры дні пасля ўскрыцця чэрапа? Не, паспытаць майго крамянёвага нажа пасылаюць толькі невылечных хворых ды вар'ятаў, і тым хутчэй, чым яны вышэй і багацей. Мая рука пазбаўляе ад пакутаў, мая рука прыносіць спадчыны, маёнткі, жывёлу і золата, мая рука ўзводзіць на трон фараонаў. Таму ўсе яны баяцца мяне і ніхто не насмеліцца запярэчыць мне, бо я ведаю занадта шмат. Але чым болей ведаеш, тым болей скрухі ў душы тваёй, так што я вельмі гаротны чалавек.

Птахор расплакаўся і выцер нос ільняным саянам Кіпы.

– Ты бедны, але сумленны чалавек, Семнут, – усхліпваў ён. – За гэта я люблю цябе, таму што я багаты, але жыву ў грахах.

Ён зняў з сябе каўнер з каштоўнымі камянямі і надзеў яго на шыю майго бацькі. Потым яны пачалі спяваць песні, у якіх я не разумеў ні слова, затое Тутмес зацікаўлена слухаў, а потым сказаў мне, што нават у казарме яму не даводзілася чуць болей сакавітых і ёмкіх песень. Кіпа на кухні пачала плакаць уголас, а адзін з неграў, якія сядзелі пад кустамі акацыі, падыйшоў, ўзяў Птахора на рукі і панёс яго да насілкаў, таму што ўжо даўно пара было класціся спаць. Але Птахор успрацівіўся, ён жаласліва крычаў, што негр абавязкова заб'е яго і клікаў на дапамогу стражнікаў. Паколькі ад майго бацькі дапамогі чакаць не даводзілася, мы з Тутмесам накінуліся на негра з палкамі і той, злосна лаючыся, збег разам са сваім таварышам і насілкамі.

Затым Птахор выліў сабе на галаву гляк піва і запатрабаваў духмянага алею дзеля прыціранняў, а потым захацеў пакупацца ў нашым дваровым басэйніку. Тутмес прашаптаў мне, што старых трэба пакласці спаць і ў хуткім часе мой бацька і царскі трэпанатар рынуліся ўабдымку на шлюбны ложак Кіпы, ледзь варочаючы языкамі пакляліся ў вечнай дружбе, і заснулі.

Кіпа плакала, ірвала на сабе валасы і пасыпала галаву попелам з агменю. Мяне непакоіла думка, што скажуць суседзі, таму што шум і песні далёка разносіліся ў начной цішыні. Аднак Тутмес быў зусім спакойны. Ён сказаў, што бачыў і пабольшыя вар'яцтвы, калі ў казарме або ў доме ягонага бацькі збіраліся кіроўцы баявых калясніцаў і ўспаміналі былыя часы і карныя паходы ў Сірыю ды ў краіну Куш. Ён запэўніваў, што вечар прайшоў на дзіва ўдала, таму што старыя не паслалі ў дом забаваў за музыкамі і дзяўчатамі, каб тыя весялілі іх сваімі скокамі.

Яму ўдалося супакоіць Кіпу, і мы, прыбраўшы як маглі сляды балявання, пайшлі спаць. Слуга па-ранейшаму хроп пад сікаморай, а Тутмес лёг са мною. Ён абняў мяне за шыю і пачаў расказваць пра дзевак, таму што ён таксама выпіў віна. Але я быў на два гады маладзей за яго, мяне гэта не цікавіла і я хутка заснуў.

Уранні я прачнуўся ад таго, што пачуў у спальні нейкі грукат і валтузню. Калі я загляну туды, мой бацька яшчэ моцна спаў у вопратцы і Птахоравым каштоўным каўняры, а Птахор сядзеў на падлозе, трымаючыся за галаву рукамі і жаласіва пытаўся: „Дзе гэта я?"

Я пачціва схіліўся перад ім, апусціўшы рукі да каленяў, і сказаў, што ён знаходзіцца ў доме Семнута, бядняцкага лекара ў раёне порту. Гэта яго супакоіла і ён –дзеля Амона – папрасіў піва. Я напомніў яму, што ўчора ён выліў сабе на галаву цэлы гляк піва, што і было відаць па ягонай вопратцы. Тады ён падняўся, з важнецкім выглядам нахмурыў бровы і выйшаў з пакою. Я паліў яму на рукі, а ён нахіліўся і папрасіў паліць яшчэ і на галаву. Тутмес таксама прачнуўся і пачціва паднёс яму кіслага малака і салёнай рыбы. Падсілкаваўшыся такім чынам, ён павесялеў і падыйшоў да слугі, які ўсё яшчэ моцна спаў на двары. Птахор пачаў лупіць яго палкай, пакуль той не прачнуўся. Слуга ўскочыў, увесь скамечаны спрасоння, выпэцканы травой і зямлёю.

– Паганая свіння! – сказаў Птахор і яшчэ раз ударыў яго палкай. Вось як ты клапоцішся пра свайго гаспадара і асвятляеш ягоны шлях паходняй! Дзе мае насілкі? Дзе маё чыстае адзенне? Дзе мае лячэбныя ягады? Прэч з маіх вачэй, паганец, злодзей, свіння!

– Я злодзей і свіння майго валадара, – пакорліва адказаў слуга. – Што загадае мой гаспадар?

Птахор аддаў яму загады і слуга падаўся на пошукі насілак. Птахор зручна усеўся пад сікаморай, абапёршыся спіною на ствол, і пачаў напеўна чытаць верш пра лотас, ранак і царыцу, якая купалася ў рацэ, а потым распавёў шмат чаго такога, што з задавальненнем слухаюць хлопчыкі. Кіпа таксама прачнулася, распаліла агонь і пайшла ў спальню за бацькам. Яе голас быў чутны на двары, і калі нарэшце бацька ў чыстым адзенні паказаўся ў дзвярах, выгляд у яго быў даволі сумны.

– У цябе прыгожы сын, – сказаў Птахор. – У яго пастава, як у царскага сына, а вочы ў яго пяшчотныя, нібы ў газелі.

І хаця я быў усяго толькі хлапчуком, аднак разумеў, што ён кажа так, каб мы забыліся на ягоныя ўчарашнія паводзіны. Затым ён спытаў:

– А што можа твой сын? Ці такія прыгожыя вочы ягонай душы, як вочы цела?

Тады я прынёс сваю дошку для пісьма, а Тутмес – сваю. Безуважна гледзячы на вяршыню сікаморы, царскі трэпанатар прадыктаваў мне верш, які я памятаю нават зараз. Вось ён:

Радуйся, юнак, сваёй маладосці,
таму што ў старасці поўнае горла праху,
а набальзаванае цела не смяецца
ў цемры свёй магілы.

Я стараўся як толькі мог і спачатку запісаў верш па памяці звычайным пісьмом. Потым накрэсаў малюнкамі, а пад канец напісаў словы „старасць", „прах", „цела" і „магіла" усімі спосабамі, якімі толькі можна напісаць гэтыя словы: складамі і літарамі. Затым я паказаў сваю дошку Птахору і той не знайшоў у напісаным ніводнай памылкі. Я ведаў, што мой бацька ганарыцца мною.

– Ну, а другі юнак? – спытаўся Птахор і працягнуў сваю руку за дошкай Тутмеса. Той сядзеў убаку і нешта маляваў на сваёй дошцы. Ён крыху павагаўся, перш чым аддаць дошку, але вочы ягоныя смяяліся. Калі мы нахіліліся, каб паглядзець, то ўбачылі на малюнку Птахора, які надзяваў свой каштоўны каўнер на плечы майго бацькі, потым Птахора, які паліваў сабе галаву півам, а на трэцім малюнку Птахор з маім бацькам уабдымку спявалі песню і малюнак быў такі забаўны, што адразу было бачна якую песню яны спяваюць. Мяне разбіраў смех, але засмяяцца я не адважыўся, баючыся ўгневаць Птахора. Трэба сказаць, што Тутмес ніяк не стараўся дагадзіць яму. На малюнках Птахор быў такі ж маленькі і лысы, такі ж крываногі і з адвіслым жыватом, як і на самой справе.

Доўгі час Птахор не казаў нічога, толькі востра глядзеў то на малюнкі, то на Тутмеса. Тутмес крыху спалохаўся і узняўся на дыбкі. Нарэшце Птахор спытаўся:

– Што ты хочаш за сваю дошку, сынку? Я куплю яе.

Але Тутмес пачырванеў і адказаў:

– Мая дошка не прадаецца. А сябру я падараваў бы яе.

Птахор засмяяўся:

– Добра, тады будзем сябрамі і дошка мая.

Ён яшчэ раз уважліва паглядзеў на дошку, усміхнуўся і разбіў яе на кавалкі аб камень. Мы ўсе здрыгануліся, а Тутмес збянтэжыўся і папрасіў у Птахора прабачэння, калі нечым пакрыўдзў яго.

– Ці магу я крыўдаваць на ваду, у якой бачу свой адбітак? – лагодна сказаў Птахор. – Але рука і вока мастака – гэта болей, чым вада. Я ведаю як выглядаў

учора і не хачу, каб хто-небудзь бачыў мяне ў такім выглядзе. Вось таму я і разбіў дошку, але я прызнаю ў табе мастака.

Тутмес аж падскочыў ад радасці. Затым Птахор павярнуўся да майго бацькі і, паказваючы на мяне, урачыста прамовіў старадаўні абяцанак лекара на пачатку лячэння:

– Я бяруся яго паправіць

І дадаў, паказваючы на Тутмеса:

– Зраблю ўсё, што магу.

Яны абодва засмяяліся, вельмі задаволеныя. Бацька паклаў мне руку на галаву і спытаў:

– Сінухе, сыне мой, ці хацеў бы ты стаць лекарам, як і я?

Слёзы накаціліся мне на вочы і камячок засеў у горле, і сказаць я нічога не мог, а толькі кіўнуў галавой. Я аглядаўся навокал і любы мне быў наш двор, і люба мне была сікамора, і любы мне быў выкладзены камянём басейн.

– Сінухе, сын мой, – казаў далей бацька. – Ці хацеў бы ты стаць лекарам болей дасведчаным і лепшым за мяне, валадаром жыцця і смерці, якому чалавек, незалежна ад ягонага паходжання і багацця, з верай і надзеяй давяраў бы сваё жыццё?

– Не такім, як ён і не такім, як я, – сказаў Птахор і ягоная спіна выпрасталася, а позірк стаў мудрым і пранізлівым, – а сапраўдным лекарам. Таму што сапраўдны лекар вышэй за ўсіх. Перад ім і фараон паўстае аголены, і багатыр стаіць нароўні з бедняком.

– Вядома ж, я хацеў бы стаць сапраўдным лекарам, – нясмела вымавіў я, таму што я быў яшчэ малым хлапчуком і нічога не цяміў у жыцці, не ведаў, што старасць заўсёды імкнецца зберагчы свае мары, а ўсе расчараванні перакласці на маладосць.

А Тутмесу Птахор паказаў залатую бранзалету ў сябе на прычэпцы і загадаў:

– Чытай!

Тутмес па складах разабраў гравіраваныя малюнкі-іерогліфы, хвілінку памаўчаў і прачытаў:

– Хачу для сябе поўную чару.

– Не пасміхайся, гарэзнік, – сур'ёзна і з некаторым папрокам сказаў Птахор.– Тут не ідзе гаворка пра віно. Калі хочаш стаць мастаком, дык ты павінен патрабаваць сваю чару на поўніцу. У сапраўдным мастаку перад людзьмі з'яўляецца сам Пта, творца і будаўнік усяго існага. Мастак – гэта не проста вада ці люстэрка, а штосьці большае. Праўда, мастацтва часта бывае ільсцівым, а люстэрка – хлуслівым, але ў любым выпадку мастак – гэта болей чым вадзяная роўнядзь.

Патрабуй сваю чару на поўніцу, не задавальняйся толькі тым, што табе скажуць, а болей давярай сваім ясным вачам.

Потым ён паабяцаў, што хутка мяне запросяць у Дом жыцця вучнем і што ён паспрабуе зрабіць усё магчымае, каб Тутмеса ўзялі ў мастацкую школу пры храме Пта.

– А зараз, хлопчыкі, – сказаў ён, – слухайце ўважліва, што я скажу і адразу ж забудзьце, прынамсі, забудзьце, што гэта сказаў вам царскі трэпанатар. Зараз вы трапіце ў рукі капланаў, а Сінухе праз некаторы час і сам стане капланам, як твой бацька і я сталі капланамі ніжэйшай ступені, таму што ніхто не мае права быць лекарам без звання каплана. Але, калі вы трапіце у рукі храмавых капланаў, будзьце недаверлівымі, як шакалы, і хітрымі, як змеі, каб не страціць сябе і не стаць сляпымі. Але з выгляду будзьце ласкавымі, як галубкі, таму што толькі пасля дасягнення галоўнай мэты чалавек можа раскрыць сваё аблічча. Памятайце гэта.

Мы гутарылі яшчэ некаторы час, пакуль не з'явіўся слуга Птахора з нанятымі насілкамі і чыстым адзеннем для свайго гаспадара. Ягоныя ўласныя насілкі рабы заклалі ў бліжэйшым доме забаваў і яшчэ спалі там. Птахор загадаў слузе выкупіць насілкі і рабоў з дому забаваў, развітаўся з намі, запэўніў майго бацьку ў нязменнай дружбе і рушыў да сябе, у арыстакратычную частку горада.

Так я трапіў у Дом жыцця пры вялікім храме Амона. А наступным днём Птахор, царскі трэпанатар, прыслаў Кіпе ў падарунак свяшчэннага скарабея, вытачанага з каштоўнага камяня, каб Кіпа магла насіць яго пасля смерці пад ільнянымі спавівамі, каля свайго сэрца. І ён не змог бы даставіць маёй маці большую радасць, так што Кіпа даравала яму ўсё і перастала дапякаць майго бацьку Семнута за праклятае віно.

Пераклад з фінскай мовы ***Якуба Лапаткі***

Міка Вальтары (1908-1979)

Адзін з самых папулярных і вядомых пісьменнікаў Фінляндыі. Аўтар шматлікіх раманаў, аповесцяў, навэлаў і артыкулаў. Раман „Сінухе, егіпцянін" – першы з вялікай серыі гістарычных раманаў, якія вызначаліся вялікай гістарычнай праўдаю ў апісанні рэаліяў тагачаснага жыцця і падзеяў. Раман „Сінухе, егіпцянін" перакладзены на некалькі дзесяткаў моваў. У савецкія часы камуністычнымі ідэолагамі Міка Вальтары быў „выкраслены" з сусветнай літаратуры за антысавецкія і патрыятычныя артыкулы, у якіх ён заклікаў фінаў на абарону сваёй Радзімы пасля нападу Савецкага Саюзу на Фінляндыю. Таму да апошніх гадоў быў практычна невядомы на тэрыторыі былога СССР. Непасрэдны пераклад на беларускую мову робіцца ўпершыню.

Якуб Лапатка

Нарадзіўся ў 1944 годзе ў вёсцы Аўсюкова на Расоншчыне. Закончыў Мінскі інстытут замежных моваў. Працаваў настаўнікам іспанскай мовы ў Наваполацку. Пераклады з іспанскай, ангельскай, французскай ды іншых моваў. Асноўны кірунак перакладчыцкай дзейнасці – фінская літаратура. Першы беларускі перакладчык, які робіць пераклады з фінскай мовы. Ягоныя пераклады друкаваліся як асобнымі выданнямі, так і ў зборніках замежнай літаратуры і часопісах. Зараз жыве і працуе ў Хельсінках.

Дораты Элісан
(Dorothy Allison)

РЭЧКА ІМЁНАЎ

У гасьцяваньне на фарме мае цёткі – адзінай нагодзе, калі сабралася ўся сям'я – мы зь сястрой Білі заганялі кураняткі ў клуню. Білі ўбегла ў адчыненыя вароты і выбегла назад, але мяне запыніў цень, што варушыўся нада мною і на мне. Мой дваюрадны брат Томі (мне тады было восем гадоў) гайдаўся ў сонечным касяку з тварам пачарнелым, як ягоныя чаравікі – вяроўка, зашморгнутая на ягонай шыі, цягнулася ў сонечную вышыню клуні, заварожваючы і жахаючы. Здавалася, ён толькі што ўбег перад намі. Нехта ўвайшоў за мною ў клуню. Нехта пачаў галасіць. Мама ўзяла маю галаву ў свае далоні і адвярнула мае вочы ўбок.

*

Ужо год, як я і Джэсі – каханкі. Яна распавядае пра сваё дзяцінства, пра бацьку, які штодня хадзіў на ўнівэрсытэт, пра маці, якая шыла ёй усе сукенкі, і пра бабку, якая заўсёды пахла кропавым хлебам і ваніліяй. Я слухаю з разяўленым ротам, ня верачы, але хочучы, прагнучы слухаць казкі, якою, паводле яе, ёсьць кожнае жыцьцё.

– А чым пах твой дзед?

Я хлушу ёй, як заўсёды, хлусьнёй з кніжкі. – Лявандай, – кажу, а мой страўнік дрыгае на ўспамін паху кіслага поту і табакі.

Да мяне даходзіць, што я насамрэч ня ведаю, як пахне ляванда, і я хвілю якую баюся, што яна спытаецца яшчэ пра нешта, што мяне здрадзіць. Але Джэсі толькі прыхінаецца, каб мяне абняць, каб прыціснуць свой твар да майго вуха і прашаптаць: – Як цудоўна быць часткай такой вялікай сям'і.

Я таксама абнімаю яе і заплюшчваю вочы. Я не кажу ні слова.

*

Я нарадзілася ў прамежку між старэйшымі і малодшымі дваюраднымі сваякамі, у перапынку між дзяцьмі, а таму заўсёды заставалася навонкі, як назіральніца. Калісьці, яшчэ задаўга да сьмерці Томі, мяне выпіхнулі на ганак, а іншыя засталіся слухаць маю сваючку Барбару. Яе віск то ўзьнімаўся, то ападаў у дальняй частцы дому. Сваячка Кора вынесла спаліць вядро закрываўленага шмацьця. Усе іншыя выбеглі, каб хапаць іскры або штурхаць у агонь кізілавымі кійкамі. Я чакала на ганку, прыдумліваючы словы да крыкаў вакол мяне. Я не разумела, што адбывалася. Некаторыя з маіх старэйшых сваякоў напэўна разумелі, бо пасьміхаліся дзіўнымі ўсьмешкамі на дзіўна выкрыўленых тварах. Я бачыла, як яны пасаблялі ёй падымацца па сходах, калі густая кроў сьцякала па ейных нагах. Пазьней кроў на шмотках стала рэдкай, вадзяністай, амаль ружовай. Кора кінула іх у агонь і стаяла бяз руху ў смуродным дыме.

Рэндал прайшоў міма, сказаўшы, што будзе і дзіця, выседжанае яйка, якое трэба выкінуць разам з анучамі, але яго не было. Я пільна прыглядалася, але нічога ня ўбачыла; толькі кроў страшна радзела, па меры таго, як у доме замірала мітусьня і гамана, а віскат мякчэў і абціхаў, пераходзячы ў стагнаньне, ахутанае дымам. Мая цётка Рэйліна выйшла на ганак і амаль ня ўпала, спатыкнуўшыся аб мяне. Яна мяне ня бачыла, яна амаль нічога ня бачыла. Ударала ў вушак датуль, ажно ў адлушчанай фарбе засталіся ўпадзіны ад яе шчыкалаткаў, біла ў той вушак, быццам ён быў жывой істотай, кляла яго, сябе і кожнае дзіцё на падворку, то высокім, то нізкім голасам: „А ёптваю, а ёптваю, дзеўка... дзе ў цябе быў розум... а ёптваю".

*

Я захоўваю здымкі, што дастала ад мамы, – паплямленыя карычневыя адбіткі брудных панадворкаў, дашчаных ганкаў і дзяцей, вывадак за вывадкам, – сваякоў, дзядзькоў і цётак; таямніцаў. Таямніцай застаецца, колькі зь іх ніхто ня помніць. Я паказваю іх Джэсі, ня кажучы, хто яны, і калі яна пачынае сьмяяцца над выбітым зубам, дзіравымі нагавіцамі або брудам, я заціскаю зубы ад таго, чаго не хачу помніць і не магу забыць.

Нас была гэткая безьліч, што, падобна як з галавасьцікамі, калі аднаго час ад часу не хапала, ніхто й так ня мог далічыцца. Прабабка з матчынага боку мела

адзінаццаць дачок, сем сыноў; мая бабка – шэсьць сыноў, пяць дачок. Ад кожнага нарадзілася сама менш шасьцёра. Шэсьць на шэсьць, адзінаццаць на дзевяць. Яны йшлі, як табліцы множаньня. Паміралі і ніхто па іх не сумаваў. Я паходжу з агромністай сям'і і не магу распавесьці нават паловы сямейных гісторый. Нейк заўсёды выглядала так, што ў ёй людзі забіваліся: у аўтамабільных катастрофах, ад выстралаў, у запыленых петлях, зь віскатам выпадаючы з вакна, ад рэчаў, што праглынулі. Я – верхавіна піраміды, якая ападае пад цяжарам тых, якія прыйшлі пасьля, і ня мае значэньня, што я – лесьбіянка, тая, у якой ня будзе дзяцей.

Я распавядаю гісторыі, і ўсім робіцца сьмешна. Папіваючы бурбон, я расьцягваю голас і распавядаю ўсе тыя сьмешныя гісторыі. Камусьці заўсёды рупіць запытацца ў мяне, а каторая гэта? Я паказваю здымкі, і яна пытаецца: „А ці яна ўжо не была ў гісторыі з мастом?" Я адкладваю здымкі, пацягваю глыток, а хтосьці заўсёды працягне па іх руку і скажа: „Халера! Колькі ж вас там было?"

Я не адказваю.

*

Джэсі паўтарала мне: „Ты так заварожаная гвалтам. У цябе столькі жахлівых гісторый".

Яна казала гэта сваім роўным ротам, з падбародкам, у які ніколі не далі аплявуху, і я люблю гэты падбародак, але калі Джэсі так гаварыла, мне дрыжалі рукі і карцела, каб распавесьці ёй толькі жахлівыя гісторыі.

Таму я склала сьпіс. Я сказала ёй: адна звар'яцела, уходаўшы свайго малога браціка жалезінай для здыманьня шынаў; тры падрэзалі сабе вены, не пры запясьці, але тыя большыя вены каля локця; гэтая, глядзі, *гэтая* задушыла хлопца, зь якім спала, і яе мусілі адправіць кудысьці далей; гэтая напілася шчолаку і памерла, душачыся ад безгалосага сьмеху. Аднаго году я страціла васьмёра сваякоў. Гэта быў год, калі ўсе зьбягалі. Чацьвера зьніклі і ніколі іх не знайшлі. Адно ўпала ў рэчку і ўтапілася. Аднаго застрэлілі, калі бег цераз лес, а Грэйс, апошняя, богведама чаму ўздумала пайсьці з Грынвілу ў Грыр. Яна зьляцела з кладкі над цясьнінай нейкую мілю ад оптавага складу Роўбака ў Сірсе і памерла там ад голаду і смагі, ня могучы ўстаць.

Пазьней, дрэмлючы, але не сплючы, я адчула, што мае далоні ціснуцца пад падбародкам Джэсі. Я адсунулася, але не заплакала. Я амаль ніколі ня плачу.

*

Нас, мае сваячкі і мяне, амаль пастаянна гвалцілі. На гэты конт бытавала і жартаўлівая показка.

Што значыць цэлка ў Паўднёвай Каралайне?

Гэта дзеўка дзесяці гадоў, якая шпарка бегае.

*

Мне было зусім не да сьмеху ў маміным ложку з маім айчымам, ні маёй сваячцы Білі на гарышчы з маім дзядзькам, ні для Луцылы ў лесе зь іншым сваяком, ні для Дэні з чатырма чужакамі на паркінгу, ні для Пэмі, пра якую напісалі ў газэтах. Кора чытала ўголас: „Некалькіразова невядомымі асобамі". Яны і засталіся невядомымі, бо Пэмі пасьля гэтага адняло мову. Раны, прабіўныя і рваныя, траўмы і шнары. Я чула ўсе гэтыя словы, вялікія словы, малыя словы, словы занадта страшныя, каб іх зразумець. ПАМЕРЛА ЗЬ ВІНЫ ЧАЛАВЕКА. З мужчынскім чэлесам у сабе, тронкам ад мятлы, суком, дулам стрэльбы... неверагоднымі прадметамі, рэчамі... бутэлькамі па віскі, адкрывалкамі для кансэрваў, ножнамі для травы, шклом, мэталам, пладамі з агароду... неверагодна, неверагодна.

Джэсі кажа:

– Ты маеш дар слова.

– Не адзывайся, – я прашу яе. – Не адзывайся.

Гэтым разам, дзякаваць Богу, яна маўчыць і толькі трымае мяне.

*

Я дастаю здымкі, углядваюся ў твары. Каторы зь іх належаў мне? Тыя, хто перажыў, ненавідзяць сябе, я гэта ведаю, нягледзячы на зацятае самалюбства, ніяк не разумеюць і заўсёды пытаюцца: „Чаму я, а не яна, ня ён?" У гэтым скрываецца нейкая таямніца – я ненавідзела сябе ня менш, чым любіла іншых, ненавідзела толькі за тое, што я выжыла. Выжыўшы, ці мне трэба нешта сказаць, нешта зрабіць, нечым стацца?

*

Я любіла свайго дваюраднага брата Батча. У яго была вялізная галава, што нагадвала галаву старога чалавека, бялявыя тонкія валасы і агромністыя вадзяністыя вочы. Усе мае сваякі былі падобныя, але ў Батча галава была самая вялікая і валасы самыя сьветлыя. У мяне адной валасы былі цёмныя. Усе астатнія здаваліся бледнымі копіямі адно аднаго ў розных адценьнях бялявасьці, хоць потым валасы ва ўсіх сталі каштанавымі або парыжэлі, і я ўжо так моцна не адрозьнівалася. Батч і я тады выдзяляліся – я таму, што была такая цёмная і шпаркая, а ён з увагі на тую вялізную галаву і вар'яцкія выбрыкі. Батч ускарабкаўся ззаду на грузавік дзядзькі Луцыюса, адчыняў бак з бэнзынам, прыхінаў галаву, глыбока ўдыхваў пах, папярхаўся, давіўся, ванітаваў і ўдыхваў зноў. Пах пранікаў цябе дазваньня, казытаў ажно ў пальчыках ног. Я караскалася пасьля яго і прабавала сама, але была замалая, каб завіснуць на даўжэй, і як толькі мне закружылася ў галаве, я з хіхікамі гопалася на зямлю. Батч мог там утрымацца, засунуць руку ў бак, выняць адтуль бэнзын у прыгаршні, глыбока ўдыхнуць і расьсьмяяцца. Ён

потым рэзка спускаўся ўніз, павісаючы на ручцы ад дзьверцаў, рагатаў, хістаўся на нагах і сьмярдзеў бэнзынам. Хтосьці засьпеў яго за гэтым. Хтосьці кінуў запалку. „Я цябе правучу".

Вось так, прападалі хутчэй, чым ты магла зразумець.

*

Я прачнулася ўначы зь віскатам. „Не, не, я больш ня буду!" Брудная вада – вадкая мова майго жаху і ятры – падступае да майго горла. „Абнімі мяне. Абнімі мяне". Джэсі прыкрывае мяне сваім целам; ейныя рукі учэпіста хапаюцца за мае клубы.

– Я кахаю цябе. Я кахаю цябе. Я з табою, – паўтарае яна.

Я талоплюся ў яе цёмныя вочы, агаломшаная, перапалоханая. Глыбока ўцягваю паветра, усьміхаюся ніякаватай усьмешкай.

– Ці я зноў цябе абдурыла? – я сьмяюся і адсоўваюся ад яе.

Джэсі дурасьліва штурхае мяне, а я хапаю ейную далонь у паветры.

– Каханая, – шэпча яна, прытуляецца сваім целам да майго бядра, заплюшчвае вочы.

Я выцягваю далонь перад свой твар і назіраю за шчыкалаткамі і пазногцямі, як яны працягваюць дрыжаць. Я назіраю доўгі час, падчас калі яна сьпіць, утульна і спакойна прыхінуўшыся да мяне.

*

Джэймс асьлеп. Адзін зь дзядзкоў парснуў самагонкай у ягоны твар.

Луцыла выскачыла з франтальнага вакна ў доме цёткі Рэйліны. Яны сказалі, што яна выскачыла. Ніхто не сказаў чаму.

Мой дзядзька Мэт'ю біў цётку Рэйліну. Блізьнюкі, Марк і Лук, прысягнулі пакончыць з гэтым і аднойчы, вывалакшы яго на падворак, сталі перакідацца ім між сабою, як пустым мяшком ад збожжа. Дзядзька Мэт'ю вішчаў як парсюк, якога маюць закалоць. Я схавала дзьве мае сёстры дзеля бясьпекі ў буданчыку з гаспадарчымі прыладамі, а сама засталася паназіраць. Малы Бо выбег з дому, спусьціўся з ганку, і ягоныя малыя ножкі былі першым, што трапіла тату ў рукі. Дзядзька Мэт'ю пачаў размахваць ім, як касою, ганяючыся за старэйшымі сынамі. Галоўка Бо глуха ўдарала ў іхныя плечы і клубы. Потым Бо сюды-туды поўзаў у гразі з высалапленым языком, кроў цякла зь ягоных вушэй, а Марк і Лук нарэшце зьбілі бацьку з ног. Мінула шмат часу, пакуль я ўсьвядоміла, што яны ніколі нікому не сказалі, што прыдарылася Бо.

*

Рэндал хацеў навучыць мяне і Луцылу біцца. „Падымі рукі!" Ён стаяў на шырока расстаўленых нагах, ягоны торс гайдаўся ўгору і ўніз, галава безупынна ківалася. Раптам ягоная рука джыганула ў мой твар. Мяне кінула ўзад, на зямлю, я ляжала бяз руху. Ён павярнуўся да Луцылы, не заўважыўшы, што я не паднялася. Сьмеючыся, ён штурхнуў яе. Яна абхапіла сваю галаву рукамі і ўся скурчылася, падцягваючы калені пад бараду.

– Не, не, – загарлапаніў ён. – Варушыся, як яна.

Ён павярнуўся да мяне.

– Варушыся. – Ён таўхануў мяне нагою. Я скруцілася ў клубок, замерла.

– Варушыся! – крыкнуў ён. Луцыла толькі мацней уцягнула галаву ў плечы і пачала ўсхліпваць.

– Сукі, – гыркнуў Рэндал, – з вас абедзьвюх ніколі ня будзе ніякага толку.

Ён пайшоў. Мы паволі ўсталі, зьбянтэжана паглядаючы адна на адну. Мы ведалі.

Калі пачнеш адбівацца, яны цябе заб'юць.

*

Маёй сястры было сем гадоў. Яна плакала. Мой айчым схапіў яе за левую руку, махнуў сястрою сюды-туды. Рука ня вытрымала. Цяпер можна было круціць ёю ва ўсе бакі. Сястра не пераставала плакаць. Я ня ведала, што рукі лопаюць такім чынам.

Я ўцякала па калідоры. Ён быў за мною. „Мама! Мама!" Ягоная левая рука – ён быў леварукі – зацiснулася на маім горле, прыперла мяне да сьцяны, а потым ён падняў мяне, трымаючы за горла. Я брыкала нагамі, але не магла яго дастаць. Ён верашчаў, але ў маіх вушах быў такі шум, што я яго ня чула.

– Татачка, я прашу. Татачка, я прашу. Я зраблю ўсё, абяцаю. Татачка, усё, што хочаш. Татачка, я прашу.

Мне ня трэба было так казаць. Я не магла гаварыць з тым кулаком, зацiснутым на маім горле, не магла дыхаць. Я прыйшла ў сябе, калі грымнулася аб падлогу. Я паглядзела на яго зьнізу.

– Калі я пажыву яшчэ далей, я заб'ю цябе, сволач.

Ён зноў схапіў мяне за горла і падняў угору.

*

Што ёй сталася?

Чаму яна ўвесь час цягаецца за табою?

Насамрэч, ніхто не чакаў адказаў.

*

Поўная бутэлька гарэлкі забівае цябе, калі табе дзевяць гадоў. Поўная бутэлька – гэта літар. Трэці сваяк даказаў гэтую ісьціну. Мы дазнаваліся, што могуць зрабіць з чалавекам розныя рэчы. Кожны год было нешта новае.

Ты падрастаеш.

Мая вялікая дзяўчынка.

У шафцы знаходзіўся кадэін, парагорык на прарэзваньне зубоў у дзяцей, у доме былі віскі, піва і віно. Джыні прыносіла дадому люмінал, ЛСД; Рэндал цягаў марыхуану, сьпід і мэскалін. Усё было прыгоднае, каб адцягнуцца, правесьці час.

І крадзеж быў спосабам правесьці час. Рэчы нам патрэбныя і непатрэбныя, мы кралі дзеля дрыжыкаў небясьпекі, ад злосьці, ад нястачы. *Ты падрастаеш*, казалі мы адно аднаму. Але раней ці пазьней усе з нас пападаліся. Тады наступала: *Калі ты ўрэшце паразумнееш?*

Калі пападаліся, здараліся жудасныя рэчы. *Вар'яцтвам з брытвай* назваў кіраўнік папраўчае фармы тое, што сталася з Маркам і Лукам, калі яны туды патрапілі ў пятнаццаць гадоў. Абодвум брытвамі агалілі галовы і паадрэзвалі вушы.

Што з табою, дзетка? Табе гэта не падабаецца?

Папаўшыся ў шаснаццаць, Джун трапіла ў папраўчую ўстанову для дзяўчат, дзе ейнае дзіцятка аддалі ў іншую сям'ю, а сама яна разарвала сабе вены на запясьцях аб спружыну з матраца.

Лу папалася ў сямнаццаць, яе трымалі на бэнзазаправачнай станцыі ў горадзе і гвалцілі на цыстэрне.

Ці ты хлопец, ці ты дзеўка?

На калені, дзетка, табе гэта не падабаецца?

Джэк папаўся ў васямнаццаць і трапіў у турму, выйшаў зь яе сем гадоў пазьней, з пустым тварам, нічога ня цямячы. Ён ажаніўся са спакойнай дзяўчынай зь мястэчка, за чатыры гады ім нарадзілася трое дзяцей. Аднаго вечару Джэк вярнуўся з тэкстыльнае фабрыкі, прынёсшы дадому адно зь цяжкіх дзяржальнаў ад верацяна. Гэтым дзяржальнам ён пазатаўкаў жонку і дзеці насьмерць, а нараніцу зноў пайшоў на працу.

Сваячка Мэлвіна выйшла замуж у чатырнаццаць, нарадзіла трое дзяцей за два з паловаю гады, і усе яны перайшлі на дзяржаўнае сацзабесьпячэньне. Яна зьбегла з мэханікам зь люнапарку, нарадзіла яшчэ трое дзяцей, перш чым ён кінуў яе для матацыклетнай акрабаткі. Сацзабесьпячэньне забрала і гэтыя. Але наступнае дзіця аказалася гідрацэфалітам, і малое пакінулі ёй, як і тры далейшыя, нават тое, якое яна так ненавідзіла – тое, што нарадзілася пасьля таго, як яна зьляцела з ганка і не магла прыгадаць, ад каго яго займела.

– Колькі ў цябе дзяцей? – я запытала ў яе.

– Тых, што я маю цяпер, ці тых, што я мела? Чацьвера, – сказала яна мне. – Або адзінаццаць.

*

Мая цётка, тая, па якой назвалі мяне, спрабавала пераехаць у Аклагому. Гэта было пасьля таго, як яна страціла наймаладзейшую дачку і ёй сказалі, што зь ейным Бо ніколі ня будзе „добра". Яна напакавала бісквітаў, кураціны, кока-колы, мноства рознага адзеньня, забрала Кору і сваё апошняе дзяця, Сая, і чатыры наймаладзейшыя дзяўчынкі. Яны выехалі з Грынвілу надвячоркам, спадзеючыся даехаць да Аклагомы пад канец тыдня, але даехалі толькі да Аўгусты. Пад імі заваліўся мост.

– Божая рука, – сказаў мой дзядзька.

Маёй цётцы і Коры удалося выпаўзьці з рэчкі, і яшчэ дзьве дзяўчынкі, заблытаныя ў водарасьці, верашчалі настолькі голасна, што іх удалося адшукаць у цемры. Але адна зь дзяўчынак ніколі ня вынырнула з тае цёмнае вады, а Нэнсі, якая трымала Сая, знайшлі ў вадзе пад аўтамашынай, зь немаўляткам у абдымках.

– Божая рука, – сказала мая цётка. – У Бога, няйначай, пагібельна змрочнае пачуцьцё гумару.

*

Мая сястра нарадзіла хлопчыка ў нядобры год. Перад тым, як дзіця нарадзілася, мы размаўлялі пра гэта.

– Баісься? – спыталася я.

– Усё будзе добра, – адказала яна, не разумеючы пытаньня і, замест на яго, адказваючы на сваю іншую боязь. – Ці ж у нас байструкі ня сталі традыцыяй?

Усё было добра, малы хлопчык нарадзіўся клясычна брыдкім, з той белай пасмачкай валасоў, якой пазначаны шмат хто з нас. Але потым даў знаць пра сябе нядобры год, мая сястра захварэла на плеўрыт, далей на запаленьне мачавога пухіра, ня мела працы і грошай і мусіла вярнуцца дадому, дзе жыў мой халаднавокі айчым. Я прыходзіла дадому, каб пабачыцца зь ёю, – ад жанчыны, пра жыцьцё зь якою нікому не прызнавалася, – брала майго неверагодна крохкага пляменьнічка на рукі і закалыхвала яго, закалыхвала сябе.

Аднойчы вечарам я прыйшла, калі ў доме стаяла віскатня – акрамя немаўляці і сястры не было ў ім нікога іншага. Сястра стаяла пахіленая над калыскай і, расчырванелая, верашчала:

– Заткніся! Заткніся!

За кожным словам яе кулак убіваўся ў матрац, авяваючы паветрам немаўлячае вуха.

– Перастань! – Я схапіла яе і адцягнула ўзад, настолькі далікатна, наколькі магла, каб не разарваць швоў пасьля апэрацыі. Яна трымалася другой рукою за своё падбрушша і зусім не супраціўлялася. Толькі крычала.

– Гэты малы байструк толькі верашчыць і верашчыць. Малы байструк. Я заб'ю яго!

Потым словы вычарпаліся, і яна толькі глядзела на мяне, калі яе сын працягваў плакаць і сукаць ножкамі. На матрацы каля ягонай галоўкі ўсё яшчэ было відаць упадзіну ад яе кулака.

– Ох не! – заенчыла яна. – Я гэтага не хацела. Я заўсёды сабе абяцала.

Яна расплакалася, трымаючыся за свой жывот і ўздрыгваючы. – Мы ня лепшыя за астатніх. Мы ня лепшыя за астатніх.

*

Джэсі абнімае мяне за страўнік, прыціскаючыся жыватом ззаду. Маё цела паслабляецца.

– Ты напэўна ня хочаш мець дзяцей? – пытае яна. – Мне, канешне, хацелася б пабачыць, кім бы сталі твае дзеці.

Я пруцянею, кажу ёй:

– Я не магу мець дзяцей. Я ніколі не хацела мець дзяцей.

– Ды ўсё ж, – кажа яна, – ты такая абыходлівая зь дзяцьмі, такая далікатная.

Я думаю пра ўсе тыя разы, калі мае далоні зацискаліся ў кулакі, калі я ледзь магла сябе стрымаць. Я адкрываю рот, закрываю яго, не магу вымавіць ні слова. Што я магла б сказаць цяпер? Усе тыя разы, калі я не магла гаварыць, усе тыя рэчы, пра якія я не магла ёй сказаць, пра сорам, гідлівасьць да самой сябе, страх – усё гэта разьдзяляе нас, і я не магу разваліць гэтай сьцяны.

Мне хацелася б павярнуцца да яе і пагаварыць зь ёю, сказаць ёй:

– Праз маю галаву праплывае рэчка сьмецьця, рэчка імёнаў, якія бясконца паўтараюцца. Брудная вада ўзьнімаецца ўва мне, усе тыя дзеці вісkам заяўляюць пра свае жыцьці ў маёй памяці, і я стаюся кімсьці іншым, кім так моцна старалася ня стацца.

Але я не кажу нічога, і я ведаю, – настолькі цьвёрда, як тое, што ў мяне ніколі ня будзе дзяцей, – што, не гаворачы, я асуджаю нас, што я не магу далей кахаць і ненавідзець цябе за тваё казачнае жыцьцё, за непытаньне пра тое, што табе ня можа не прыйсьці на думку, за тую мяккападбародачную нявіннасьць, якую я кахаю.

*

Джэсі абнімае мяне за шыю, усьміхаецца і кажа:

– Ты распавядаеш найсьмяшнейшыя гісторыі.

Я закладваю рукі за яе сьпіну, адчуваючы пульсаваньне крыві ў маіх шчыкалатках:

– Але ж, – кажу ёй. – Але я хлушу.

З ангельскай мовы
пераклала Хрысьціна Граматовіч

ДОРАТЫ ЭЛІСАН (DOROTHY ALLISON) нарадзілася ў 1949 г. у Грынвіле ў Паўднёвай Каралайне. Траўматычнае дзяцінства, пазначанае убоствам, пабоямі і гвалтаваньнямі, сталася асноўнай тэмай яе літаратурнай творчасьці. У 1970-я гады Элісан далучылася да фэмініст ычнага руху ў ЗША. У 1983 годзе яна выдала дэбютную кніжку паэзіі, а ў 1988 зборнік апавяданьняў *Trash (Съмецьце)*, зь якога паходзіць апавяданьне *Рэчка імёнаў*. У 1992 г. яе трэцяя кніжка, *Bastard Out of Carolina (Байстручка з Каралайны),* прынесла ёй агульнанацыянальную вядомасьць.

ХРЫСЬЦІНА ГРАМАТОВІЧ (нар. у 1969 г. на Беласточчыне) пражывае ў Філадэлфіі, ЗША. Перакладае з ангельскай і польскай моваў на беларускую. Публікуецца галоўным чынам у „Правінцыі".

Jakub Kołas
(Якуб Колас)

SZYMKO – MUZYKANT

(**fragment**)

Młodzieży białoruskiej
Swój poemat dedykuję.
Autor

Z ziemi rodzinnej, z pogwaru borów,
Z baśni bajarzy,
Z piosnek dudarzy,
Z twarzyczek niewinnych dziatek sierocych,
Z szelestów nocy,
Z tysiącznych nici,
Z których się przędą wątki życia,
Które z niebytu wysnuwają bycie –
Skarb się uzbierał z zachwytów dziecinnych
Barwami tęczy,

Które mi śpiewały
O świecie wspaniałym
I ujścia szukały
W słowach-obrazach,
W piosnkach wolnopłynnych.
I ten skarb pożyczony – bo odbity,
Sercem przeżyty,
Rosami obmyty
Świtów moich minionych
W słońcu lśniących –
Dla was, dla serc czujących
Jak dług mój – daję w darze.
Przyjmijcie go
Od pieśniarza.

I

Na wyżynie
Przy dolinie
Liść na drzewie marnie ginie.
Liść umiera, choć zielony.
Lipa – matula strapiona
Płacze po synku, że on ginie!
On już były,
On niemiły!
Jak w rodzinie nie ma siły:
Niekochany, bo odmieniec,
Bracia nim są zawiedzeni –
Na złe losy nie ma siły.

Pod koroną,
Pod osłoną
Lipy pysznej i zielonej
Pojedyńczy kłosek żyta
W samotności rósł, rozkwitał
Oderwany od zagonu.

– Miły bracie!
W cudzej chacie
Tobie nie będzie bogaciej –
Liść sierocie tak współczuje:
Tu i wiosny nie poczujesz,
Resztę siły w niej zatracisz.

– O tak, nudno tu,
Marudno,
Skon mnie czeka nieprzebudny
Lecz ty, listku w swej rodzinie
Pokrzywdzonyś tak niewinnie!
Toż dopiero los twój trudny!

– A tu chłopczyk się narodził!
W kogo też się wdało to-to?
Za kim tak oczyma wodzisz?
Lepiej byś się nie narodził!
Lepiej nie żyć ci, niecnoto!
Ech ty Szymko, ty niezdaro,
Że też tobą Bóg nas skarał! –

Oj, nasłuchał się chłopczyna
Od rodziców swoich dość.
Ale jakaż jego wina?
Skąd wymysły ich i złość?
Za co biją małego,
Za co wciąż strofują go?
Powiedz, ojcze, jakie w jego
Tych zabawach widzisz zło?
Powiedz, matko, czy na „Wianki"
Piosnki składać to jest grzech?
Przecież wszystkie te śpiewanki
Na wesele i na śmiech:
„Nasypię góreczkę
Żółtego piaseczku;
Wyorzę bruzdeczkę

Bielonym kijeczkiem.
Szu-szu-szu! – piaseczek
Szumi złociusieńki.
Zajączek w piaseczku
Odciśnie łapeczki...
Ot, jakie bajeczki
Bają mi piaseczki!"

Z białoruskiego
przełożył **Czesław Seniuch**

Чэслаў Сэнюх *– польскі пісьменьнік, сябар беларускай літаратуры. Замілаваны ў яе клясыцы, м.ін. у творчасці Якуба Коласа, (пераклаў эпас „Новая зямля").*

ПЕРАКЛАДЫ АЛЕНЫ ТАБОЛІЧ

TRANSLATEDS BY ALENA TABOLICH

Ales Rasanau
(Алесь Разанаў)

POOLS

Disturbances are getting together.
The seasons are mixing up.
Like smoke, alarm is spreading
in the vicinity.

The water is swooning in the pools, but the people do not believe it,
The sun is playing in the pools,
but the people do not believe it,
The clouds are splashing in the pools, but the people do not believe them.
They are looking into the distance which you cannot reach.
There, along the road, from pool to pool, crowds of barefooted children are running, after the rain, they are laughing and trying to feel the sky, the rainbow,

the floats of clouds
with their feet; they fear nothing.
That had happened before once
a glazy rain fell, it had happened before knives and needles came
out of the ground, it had happened before the world suddenly matured.

DISTANCE

The distance approaches, then disappears, instead I find dull landscapes, stiff water and
scabrous trees.
I try to find out everything about
the distance.
The land says: this is my sense of hearing.
The water says: this is my sense of sight.
The trees say: this is our breath.

I turn round.
I can be only here, where I am standing, where I exist.
The distance is my lost paradise:
it is reflected in dreams and mirages.
I have sent my arrows in different directions far away, but they return aiming to hit me.

BOARDWALKS

We are walking across the quagmire. Alongside, there are a lot of chasms hidden in it, yellow kingcups are running wild, there are crowds of rush on tussocks.

– Why should you seek your death? the old people say. Time will come and it will find the one he needs.

It is not death we are looking for,
it is a way out of the life that, aimless, nestles along the swampy infinity. And are we faulty that the way out is so closely connected with death, and the things we have are connected with those we do not?

Long ago, there were boardwalks across the quagmire, and the people realized why they lived, but the boardwalks have sunk and have been swallowed by the thirsty quagmire, and now we have to walk at random.

We are getting stuck, we are checking our steps and, when unexpectedly we fall into the wrecking depth, all of a sudden we find some old foothold, which was lost, taken away, but was always secretly present in our desperate strivings, -
b o a r d w a l k s

POTATOES

A woman is fighting with
a woman.

One of them is old, the other is young, one of them has secretly dug potatoes on the patch in the valley, which was no one's property; the other, who cultivated the patch, caught the old one there; one of them tried to make off, the other tried to catch up with her, crosswise. And...

Out of the bag, grasped by the hands of both the women, big white potatoes are falling.

They are sure to be unlike tears, but now, now they
a r e tears.

ALMOST

He can do almost everything.

Elected by the people, he rises over them like their hopes, like their salvation, like their strength, and those who disagree or contradict him, seem to contradict everyone.

And then, as if having a universal permission to do everything, he separates his opponents from the crowd and, directing his agonizing attention at them, he administers
his biased justice to them.

But the more victories he wins, the more disappointing these victories become, and the more powerful he becomes, the less he can do.

SERBIAN VILLAGE

I was falling somewhere, fainting and crawling, and when it got light, some buildings stood out and some people came out of the mist...

– What place is it? I asked the first old woman in a black kerchief, whom I met in the street...

– Kozitsy, a Serbian village, said she and entered the open house, and I followed her, trying to find out if it was a long way from Kozitsy to the capital...

Yesterday they had a wedding party in the house, and now the house is a mess. The sad bride is sitting at the window, and the men are sharpening knives on the porch.

– Twenty four devils, answered the old woman,

and I was surprised to hear about this measure of length, and it was difficult for me to understand whether the devils contain miles or miles contain devils.

Everyone who was present, tried to explain something to me, and each word was followed by many other words, and each number was followed by further details.

And only the bride was sitting, as before, at the window and looking into the distance.

PRESIDENT

As if a peat bog is burning and a latent fire is smouldering, first sinking into the depth and then breaking out onto the surface, and it instills smoky heat into his speeches and actions.

He is not a home bird, he is devoted to the cause which needs his heart and hands; and however he tries
to do his work, it won't look like good work, but it comes and sets in like weather, when everyone rejoices
the world, and the world rejoices everyone.

But, as if mistrusting this lucid cause, he surrounds himself with people, who would be devoted to him better than to the cause, and, making
the cause personal, he rejects it.

Zealously, as if getting used to the examination, he introduces and prolongs the stage into today,
the stage which should have remained in the past, and the signs

of an inadequate image say that he does not synchronize with an event but with the border of some events.

He personifies the power that is able to draw out of the swamp and draw back into the swamp, to fight and tame misfortune; he personifies power, but this power needs its ruler.

ACHIEVEMENTS

To achieve something what is higher than me, I give up what I possess.

Luck and success, reliable leaders, take me out of the eternal round of events and bring me to the world of events and struggle.

I see some sense in life, and life is for me and within me, showing what it can do and what it cannot do.

I win my fate, I last in my conquests, but my new days open my greatest aim, which has already passed, and promise me something what I have already had as the best reward.

OLD TREES

The crosses of stone chapel under a heavy lock, the huts hidden in ancient spots, the hill where there stood some building, and now has got covered with thick grass and is a heap of stones:

a day in the native place of my friend, who once came back into nowhere, but who had invited me there.

Everything in the native place of my friend is a loss without him, and when at the end of a gloomy day I leave the place, in the deserted passage of the side street I'll notice the thing that, like a breach of space, will attract my attention and seem surprisingly familiar. Those will be the old big trees,
and in the presentiment of meeting, I will rush towards them.

THUNDERSTORM

The summer sun was shining over the earth, the field furrows were stretching into the inviting distance and the flowers generously presented air with fragrance, but as if losing sight, I saw that the space was being filled with haze, and fright could be heard in the cries of swift swallows.

Something was wrong in the nature, and to guess where the wrong was hidden, I stopped and looked back, and saw: the picture that the summer had painted was my mere imagination, and now a true reality was coming. Struck, I saw: the air was trembling and whirling, and the dark was mixing with bright; light and fiery graphic symbols were making crosses longways.

An awful thunderstorm is coming, and there is no shelter to hide.

ETERNAL DUST

Eternal highway.

People, who walk or hide along it, seem to disturb something that is not today's possession – they raise dust.

And then they slowly disappear – and the dust accumulates.

But when I think about the people, I remember the words that seem to mean nothing:
e t e r n a l d u s t.

HANNA-MARIA

Two priests – one of them in light attire, like day, and the other in black, like night, are walking along the summer straight road, carrying
a glittering wreath, made of pink flowers.

They are looking far ahead – and their faces shine with quiet gladness: they see the first person they will meet and award with their wreath.

That is Hanna-Maria.
And when the priests give the wreath to her, she thinks that space concurs to her fate and that something like that happened to her...

My encounter with you was accidental,
she says as if justifying oneself for
something, but the words have
their order and are uttered aloud:
„Das ist kein Zufall".

REALITY

Neither darkness, nor light.
Neither yesterday, nor today.
The trees do not know whether they should remain green or drop leaves.
The crows do not realize whether they should migrate somewhere
or stay on the trees.

The neighbours were going to move somewhere,
but all of a sudden changed their decision, and now
they are taking the things back into the old flat.
Everything is a hindrance to everyone.
The words have no meaning.
The shadows, that covered people, coincide with
the people.
There is a spot on the reality.

***Ales Razanau**, well-known Belarusian poet, translator, essayist. His works are translated into foreign languages – German, Swedish, English, etc. Now he lives in Germany. The verses (named versets) are borrowed from the book Reality (1998) and the magazine Dzeyaslou (2002).*

Sakrat Yanovich
(Сакрат Яновіч)

ALONE ON CHRISTMAS NIGHT

A star is shining triumphantly over the empty parents' house. I am standing in the yard of my childhood, under the quiet skies.

White snowy expanses are sadly showing blue in the dim light of the moon. The trees are crackling from the frost like hasty guns of Bielastok poachers. The fallen widows' fences are turning black. And I am all alone before the cold world, as cold as it had been expected. Even if there was a dribbling bark from the dark dead space of the neighbourhood, towards which the centuries-old pushcha slinks, as if occupying its own land.

The Christmas star is twinkling and making a halo above me. There is no one to invite me to welcome Christ - Rus has died out here. The warm doors will not open, and I will not hear my mother's voice. Probably, I will be surprised at myself, „Why did I not rush together with noisy people to the light crowded avenues, and why did I stay with the silent shadows of our forgotten forefathers, forgotten in a plebeian way?".

I pity Motherland, even if I alone need it.

MY SHORT GENESIS

I was destined to live in the 20th century, in a small township at the very edge of the Slavonic East, in the village of Krynki. The winters there were like those in Asia, though sometimes summers came from Hellas.

The metropolitan gymnasium, as far as I remember, was situated in the wooden house of the then Jewish medical man, but red-haired Germans killed him. In my youth lessons were given by barbarians, local strapping fellows who had been trained a little to teach us. To be fair, they knew a thing or two about Socrates and his pupil Plato, but they believed sincerely that they worshiped the Jew Jesus…

During the post –war flourishing of the primitive civilization a big piece of luck came to the plebeians and serfs who lived on these lands. By the way, they have always been happy to have bread, wine and preaches; in this climate they have always been happy to have dwellings. Their town, Bielastok, with its red-flagged regional administrative building, which has a graphomaniacal similarity to Acropolis, reminds of Athens a little. The potato-nosed daughters of Korinth chose Krakow Street which is rather cosy.

People live like sweaty Sisyphus at the foot of the mountain.

We are practical enough not to take the contingency of our coming to this world into our heads. Nor do we think about the fact that we are born to pass away. But we think about the meaning of our existence in our own way – some of us spend life on saving money to buy cars, some of us waste our fortunes on women; there are also people who spend all they have on vodka and scandals; some become hunchback from hard and faithful service… All this can be explained in a popular false way – by our care of the bright fortunes for our children. And the children, our successors, reduplicated the fate of the parents only in ancient times.

One can say that Slavs also invented a soul… It is not true though that they invented hell and paradise. We are not sure yet, by the way, if this invention belongs to emotional ancient Greeks and rational Romans. Nevertheless, it is comical to speak about the eternity of incidental things. Whatever for does Man need eternity? To wander like an immortal traveller after toiling on the earth?

Rebellious Israel, defeated by Caesars, succeeded in giving us Sole God. It will be 2000 years since his Son's crucifixion, a commonplace thing for that time. Since that time He has been teaching fools to grow wiser, enemies to make friends, the rich to become generous, but all has been in vain. But we, instead of feeling Christian love for all and of all, are in fear of the God due to our pagan traditiontian love for all and of all. That is why the prospects of paradise have become like Utopia, and the gate to the hell is carelessly opened.

The question, persistent like a baby „Whatever for is all this?" arises again and again. Do we live on the Earth for the sake of life in the Heavens? Is the earthly for the sake of the heavenly? Such doubts never worry those who are hungry and cold. This seems to be the answer. And to jeer at the lyricism of passing away is just the same as to reproach poets and fanatics.

Only God knows the essence of the world, and I agree to it. Because to doubt in the world is as senseless as to doubt in my birth.

ON THE PORCH BEFORE SPRING

That year the spring was cold and slow in coming. On moonlit nights there were light frosts with hoarfrost, and the yells of some big bird came from the estate ponds.

It was dark in the house, I didn't want any light switched on. In the direction of the village of Astravy, a tractor was heard first buzzing, then calming down like an old-fashioned small plane above the forests, which were full of partisans during the last war. I was not the least bit sleepy, and coming out onto the porch I could hear wild geese flying low and fast, probably to the Svislach bogs. On such a bright night one feels frightened in the yard with its shadows of the cowshed and barn, where someone seems to be waiting for you…

In Vyhan Street, just at the very end of it, some men began talking (in husky and insistent voices). It is surprising, but it was like real laughter in the vague dream, senseless but dismal. A consoling thought, like a bat, entered my head „Will you get along with a person who will not be able to rejoice in somebody else's success?" And many other questions followed...

To remain quite alone and indifferent to everything, and to become useless even to oneself, unconcerned about hunger and cold, means to be tired of life. All this will go away like a cold, though it will leave its traces. Everything depends on age - those who are younger have more stamina. What is wisdom? Does it mean to live longer in this world without hurrying? Who knows… Well, but with whom? – the question one never asks, except in that world.

Silence wrapped everything, the darkness stood motionless. The township's lamps were sparkling along, like the Milky Way, in the black infinity, which vanishes only before daybreak, after the third cockcrow and the first conversation at the well in a village lane.

THE COUNTRY OF THE NOUVEAUX RICHES

In the Belarusian township, near the eastern border of Poland, dogs usually howl at night. There is almost no time when somebody doesn't hang himself. Those, who go crazy, set the barns on fire; they are taken to hospital after that. The boys die in motorcycle and cheap car crashes. No one can say why. Formerly, bums who had a lot of children, and bankrupt mill-owners committed suicide there.

The women stand firm. They are lucky to understand less.

In this remote place people seem to live like everywhere else - without God but with money. If compared to the life under Polish pans, their life is wonderful. But it is dismal.

The reason is that everything came to them easily, and it is a trouble to lose it now. And they need more and more…

THE DEATH OF AN ELM

On the second day of Catholic Easter, the regular bus, that departs from the station at 6.20 p.m., set out, for some unknown reason, ahead of time. The driver, a young man, tuned the radio-set, until he found rock-music on some foreign wavelength. All the passengers were old; having had a festive dinner at their children's places in town, the men, all at the age of granddads, were tipsy. There were no conversations, which can be heard during everyday trips. Everyone sat downcast; one of them was constantly chewing like a baby, sleeping at its mother's breast.

A cold spring wind with drops of early rain was blowing from the fields into the windows. It grew warmer, when beyond Surprasl the pushcha came in sight. After fifteen kilometres of highway, near the meadows of Sakalda, a small village lived its miserable life (it was older than America). Two old women got off at the stop by the bridge on the cultivated glade, hewn off by gloomy fir-trees and shaggy pine-trees. Judging by the way they hobbled off behind the broken-down fences, each in her direction, I guessed that in the dragging nights they quietly quarrelled with their dead husbands, who rattled with boards in the rotten gable-end and dilapidated coverings, or yelled like dark birds in ruined big sheds…

A storm began near Viarkhles; it threw aspens and birches onto the road, along which last year's leaves were whirling around. In the village of North Isle there lay a bare elm across the road. Those, who wished, examined the helpless tree like an old memory; soon heavy-faced men came with axes and saws (most probably Orthodox believers, as it was a great Catholic day). The tree was cut into one-metre pieces, and we could travel to Shudzialava and farther. The work was finished in silence, and only the driver said a word or two to someone, but there was no reaction…

The sky cleared up. The Great Bear was shining over the crowd, as if gazing with interest from a height at the incident on the road in North Isle. The bus left at some panicky speed, and the Great Bear, as far as I could see from my back seat, did not stir. And the very distant end of summer with a starry night in the hay stood in my eyes. I could not sleep for the calm joy which pierced me with a wish to have a long and sweet cry…

This happy state of existence is quite irrationally trustful, but so memorable.

THE MIGRATION OF STORKS

Storks, like white-winged angels, came back as soon as the spring came. They were circling in the pre-Easter skies, and we were standing in the yard and watching them.

- You'll have a little brother, said Ma with a joke.
- The field will yield, said Dad, his head up.

And I was eager to run to the meadow and to splash in the warm puddles there.

The storks came back to their nests from Egyptian lands. They had found the way home, they hadn't forgotten it. As if to remind human beings: living without the Motherland, all you can do is stuffing yourself only with food.

The people ploughed and sowed, reaped the rye and baked fresh bread. They prayed to God, sang songs at the village viachorki , married their children and christened their grandchildren; they attended funerals, sending off their relatives and friends to the next life. Although the people began to leave the villages for towns and cities, like any other disaster, death did not leave their friends and relatives in peace. However, no one has ever seen a dead stork; they say storks die during their flight over the blue sea - homesickness breaks their hearts.

But one of them has stayed for the wintertime in our place, as it was badly hurt by some sinner. The people feel sorry for the poor bird, but they fear to save the sacred bird because it is, perhaps, God's omen of the End of the World. It is time the end came , together with the last days of the last landowner who is badly coughing in his miserable house.

THE RUSSIAN MARKET

Though it is a sin, but I'd like to envy our God who had a quiet rest on the seventh day after his creation of the world. He had a good, calm, well-planned and well-organized job, which had no surprises. It was quite different from mine… For my sins,

once I bought a lot of technical devices for the household to make our everyday life easier. Being a real simpleton, I had forgotten the simple wise words that technical devices in the hands of a barbarian are something more awful than a grenade!

To tell the truth, it was the fault of the wild Russian market, which was full of Russian women who had settled all round the township. But for the market, I would have kept on living a primitive life, but I would have lived in clover. Being always worthless, we got used to inaccessible Polish prices. And we become wealthy only in a dream.

We are happy that in comparison with Russian poverty and need we live a better life, even without Warsaw's happiness.

Belarusian soviet dealers brought heaps of rubbish to the market. It seemed that Satan himself tempted me into buying a microwave, and I paid less than the last penalty I had got from a policeman for offending his official personality (I tried to explain to him that he was an idiot and a disgrace for the Polish Republic). Having worked only half the guaranteed time, as if through generosity, the microwave began to burn. At first smoke, red and with a smell of hot potato pancakes, poured out of its transformer. Seeing that the kitchen flies were dying from the smoke, I often switched on the Russian device as a preventive measure, until once it was all in flame.

I decided to limit my ambitions, until I bought an electric razor from a dealer (a corporal of the Anders Army that was located in Italy during the last war); he resold it to me for nothing. The razor looked quite reliable, like a cheat with the face of an angel. When I remained with my razor alone before the looking-glass in the room, that mechanical pest nipped my upper lip and cut off the wart. It was as noisy as a war plane that bombed the estate sheds, which gave shelter to German Ukrainians who had captured the local trollops… Although I smeared it with oil more than once it wouldn't start working better. Finally, it stopped working at all. So I gave that poor thing to the children to play with it, and they, shitheads, frightened Aunt Malvina from the village of Babia Hara with the shining thing (she visited us too often and we couldn't get rid of her).

Then I thought: to hell with those iron things — I'll get some spirit at the market. And, I got it for less money than the moonshine cost. I waited for Sunday to taste it, because on weekdays I was afraid to taste it, as I had a lot of work to do. It got dark in my head at once, then in my eyes, when I had to rush to the lavatory, where I almost died… I was shivering with some strange cold. Luckily, I hit upon the idea to drink some sour milk.

I wasn't alone in my foolish actions. In Babia Hara all the people who had come to the wedding party suffered like me. The bride was the first to fall down flat, with her legs up. This saved the bridegroom who hadn't managed to guzzle his fill. The others were hurt because of their love for a deep glass of vodka.

Thanks God, only the matchmaker left this world. The best man got crazy after leaving the hospital. So did his girlfriend who now laughs without any reason and rides a bike stark naked…

The greatest surprise was that having rented a room, the former Bolshevik speculator married the childless widow of the matchmaker, got Polish documents and fled to Germany.

Before those comic events I couldn't resist the temptation to buy some matches, produced in the Russian town of Chudava, at the factory „Proletarian Flame". I put them by. Although I tried to strike those matches many times, they wouldn't burn. Only some of them. Once, a good one got broken and flew away into the corner which was full of rubbish and old papers. The end was as it should have been: the house survived, I saved it, but the mice were killed.

I stopped visiting the market.

I have had more money since then, at least I think I have, though I have never wasted my money.

Now I feel a bit drowsy at heart.

Have I discovered the beauty of the catastrophe, and with it, the essence of Russia?

THE WINDOW

As soon as I finished crawling on my hands and knees about the house and began to walk, I remember the special window. It attracted me with its light and secret sounds. I reached it with a lot of trouble and difficulties, but I wouldn't give up. I somehow felt and even understood that the end of the world was farther than the inner porch, and some people came to visit us from somewhere, the women always with sweets for me. I was eager to see where they were coming from and how; I was also interested in their homes, because I knew that they had their own homes…

I saw that special window in my sleep. Then I flew out of it, like an angel from Granny's tales, and smelled the charming moon that looked like a round loaf of bread made of flour and potatoes, and baked on oak-leaves in a stove. The bread had a scent of Easter cake. The stars, when I tried to lick some of them, lured with their taste of mint candies. I was not afraid of height, I simply did not know what it was.

When I woke up, I cried bitterly , until spring came, and Mum took me out to be in the sun. But I lost my head in the yard, like a young hare that had run far away from its burrow near the boundary path into the open fields. The first things I saw in alarm was a cock with some hens, and some piglets which, one beside the other, were noisily

suckling at their grunting mother's teats. I was greatly surprised, because I had never expected those creatures, illustrated in my children's book, to actually exist. Later, I was surprised by something different every day, ending with the fire in the sheds caused by God's angry thunder .

In May and June, July and August I would wander about the hay meadow, where snow-white butterflies flittered above the cabbage patches. From time to time I turned back to look at our hut with its wide-open smiling window, from which the breeze wafted the smell of fried cracklings and onions… The heavy aroma in that period before dinner, when you know that any moment now, the crumbly potatoes will come to the boil, and the hot sorrel soup with pork ribs have already been removed from the stove.. With an access of primeval hunger, which is felt only by those who are growing and getting stronger, I rushed home with the primitive cry „Mummy, I am hungry

UNEXPECTED RECOLLECTION

I thought that the end of the world was eminent during a horrendous storm right before the New Year . This prompted me to remember the long-forgotten summer sunset with traces of a German plane in the quiet sky. The frontline moved near to Moscow, and the plane flew from cloud to cloud, buzzing like a bumble bee. I picked some wild sorrel and went jogging home, putting my feet, cold with dew, into the warm dusty gauges.

I was eager to become a pilot with the same anxiety and envy that I felt, when I was reading about a hero in a good book. I stopped dreaming of meeting a queen, who would be all alone on a path somewhere near the Goat's Meadow. And who has ever seen her? And a plane? Here it is, above me, it is buzzing! To board it is no less great! But the German pilot is not kind, and he will never let you in. As soon as Soviets come back, I'll ask them to let me in. Until then I'll watch the sheep for Dad, look after the hens for Mummy, dig young potatoes for Grandma to cook dinner…

I'll also have to attend school, as soon as all the children go there; I'll also have to grow up.

WHERE DOES STUPIDITY COME FROM?

There is no definite answer to the question, concerning where stupidity comes from. And this makes me worried. Sometimes stupidity is regarded to be a result of illiteracy. I think the explanation is shallow. What about a professor who is stupid?

The truth about the wild life of the poor who have turned into well-to-do people, is not good, either. To be just, there are also people who have become rich enough to buy a car, or a villa, or a lover, but still they greet local people when they see them.

A better explanation can be found when examining, how easy it can be to make a fortune, especially, a very big fortune. Having such a great chance one can really grow stupid, especially if one lacks aristocratic self-control. Inherited mediocrity throws light on all these ambiguities, but owing to the fact that history is nothing else but the history of eating, dressing and sleeping.

A situation can also make a person stupid. Here are some words of comparison: for some he is a fool, for others he is not.

There is no end to it… As with wisdom.

Would we know what is clever if we did not know what is stupid?

A great wise man is a great fool. I am not quite sure if a fool can be clever. Though there is no contradiction to logic, and there are some examples…

I am still trying to find an answer to the question, concerning where stupidity comes from.

BELARUSIAN ELEGY

Be quiet, Europe! My nation is near death, its language is being severed into pieces. Don't ask for help, it is bedridden like a peasant, and cannot be cured. Let it quietly go to a better world, without senseless tortures, without tormenting itself and others. Its life was quite long; it was born with a spirit, then it lived a miserable life with sorrows and misfortunes. Like some unlucky villager, it nagged at itself.

The rich are born with a silver spoon in their mouths.
Once a poor man, always a poor man.

Belarusian nation, you are like a useless granny who has raised her grandchildren – your kindness is of no use now.

You were too kind, too tolerant and too responsive to our new times, when only those who are fearful are respected. Mother of God for all the peoples, you, Belarus, have no right to real life, only to ancient legends. Icons do not give bread. That is why not everyone prays in front of them.

I will remember thee with kind words, like everyone whose fate is miserable and not to be envied. It is a pity, it follows people like Belarusians to the very last days, and it consigns you to oblivion. If there is something constant and eternal, it is evil.

AUTUMN LANDSCAPE BEFORE EVENING

Huts are hidden behind the kitchen-gardens which are full of cabbage-heads. TV antennae stand covered with dense Indian summer fog, like bare scarecrows, that frighten away sparrows in the poppies. In old stack yards there is a heap of rusting iron and a tractor that is puffing and leaving a silent lane. A dog is howling near the porch which has a broken window. In the evenings, another dog also howls in the direction of the bogs. No one tries to chase the dog away; newly-born drunkards are not like old ones - they have passed away with their soldiers' songs. There are no quarrels. There are only widows who have many children that live far away.

The township will never be the same as it once was. It was too big. And the inhabitants are different now – they are pleased with a piece of bread and a glass of vodka on holidays. The poor are no longer starving. The beggars dress foppishly. Those, who lived on street-corners, have built detached houses. They will never revive the town's former way of life. Workers don't create culture. They have no time for it, nor do they have the talent.

I couldn't realize for a long time why people, quiet and tired after a hard day's work, sat glued to the television screens,. And this is how they saw the world – without understanding it. Orphans of space. Infants of fortune".

THE ORIGIN AND DECLINE OF ENGLISH STREET

In this town there's probably no street more bedraggled than English Street. Once, some bums from the Polish Kingdom, which began beyond the river Narva, got together here. They were attracted by the earnings at the Jewish and German factories that were built of brick or stone on the irrigated bogs near the White River. They could also find jobs at the Petersburg-Warsaw railway junction-station. Patriotic feelings grew among the Poles in Belarusian Lithuania.

Being worldly-wise people, they lived a good life first. They bought a plot of land and built panelled huts with small porches. Then they planted some apple trees near the windows, and some cherry trees near the fences. There was a small shed for a pig, rabbits and pigeons, and another one for coal beside the patches (the doors faced south to keep the shed from snow and make it warmer). The lavatory was hidden from people's sight in the corner of the orchard, where raspberries grew.

The newcomers found contacts with the Belarusian local people only in the Catholic church. Owners from Bielastok and the neighbouring villages Batsechki, Staraseltsy, Antaniuki, Dailidy and Vyhoda chased the daughters away from their

good-for-nothing boyfriends; they frightened their sons with syphilis if they fell in love with sweet trollops. But the countryside was destroyed by other things; it was harder to turn soil over than to make or build something, and the people had a smaller share of food from their toil in the fields and in the barns…

Life in the bigger towns gained the upper hand over the country life, and with it in the Polish Kingdom.

Peasant and worker's weddings were celebrated on English Street. Stone-made huts with attics for lodgers, which looked like fly amanitas in gray forests, began to stand out vividly in exchange for dowry hectares and the villagers' efforts. Being richer now, they didn't eat their full, but they didn't spare too much either. Hapless young married women pleased their proletarian darlings, who wore squeaky officer's boots and riding breeches. There were also husbands who moved into their wives' houses. Miserable hicks they were! But, they had two ways out - to drink like a fish, to teach their proud wives a lesson with reins, or to see the world in search of money, and to raise someone else's children.

Occupying the nearby fields, the town swelled. There were signals to work, to eat lunch and to go home before evening. The town had many cobbled streets (Aliaksandar Street, Mikalaeu Street, Pushkin Street and Market Street); a water-pipe was constructed (sewerage system was yet unknown). And after it had been covered with mud, the long narrow street was named English Street. Then a car with some Englishman drove along the street, people say.

But people are never pleased. They have never been and will never be happy; complaining about their factory-owners, they began to break windows in the palaces and made a turmoil. Gendarmes and Cossacks – no more fear of them. Then wars echoed, one after another. There wasn't a foreigner that the Devil hadn't brought here, to English Street; only Japanese were an exception. During the wars and marches men were killed, only if they looked like spies. Attractive beauties were left pregnant by the cavalry. Marauders robbed the coffers and safety-boxes, and they took the caskets away.

First came Russia, then came Germany; Belarus gleamed, and at last Poland appeared; later the same order came again (a bit in a different way – the Jews were sent to death, the Germans disappeared, and the bosses and shop-owners were exiled to Siberia).

Under hard Communism the fences on English Street rotted. The street with its widows' huts and wild orchards began to resemble a village street. Young people, pre-war off-springs, finished school, got employment and moved to the city. English Street came to life only during funerals; it was full of old cars, small landowners and

their girlfriends, lodgers, and crooked snivellers; old-fashioned relatives from the loutish countryside lingered like beggars in a hall. After that the homestead was stuffed with thistle (no one wanted to buy it). And only nowadays the new town, claiming to be a metropolis, has crawled silently to the countryside from the centre.

KOLYA'S GLASS OF VODKA

A good chap, Kolya by name, knocked back some vodka after he had come back from a long stay in America. Perhaps, with fear rather than for joy. It's quite possible that there were two reasons for that…. The wife is a wife, but he had to change the staff in his company. His partners, dogging the post-communist capitalism, became indifferent to him, like some eunuchs. Kolya realized what was going on – welcoming embraces meant nothing, like folklore on stage. His peasant instinct of self-preservation and the experience he got from his powerful ancestors prompted him the following: you can't do without moonshine! He would get it from the foresters or degenerates, who lived in the outskirts of Bielastok, without risking to get into jail. Fortunately, his foolhardiness turned out to be unnecessary.

Kolya made his way, with his short plebeian feet, towards the primitive shop with a comical sign 'Dainties'. The buxom shop-girl correctly identified him by the tops of his high boots and put down a number of shell-like bottles with blue alcohol tips, various and cheap. She guessed whom he was standing a treat. To treat his companions to cognac was simply ridiculous. They would gulp it from big glasses and, what is more, they would accuse it of smelling like bugs…

The drinking bout was inaugurated by Kolya's former boss after he had drunk up 100 grams of poison. Seeing him pull his face and chew the food, Kolya grasped that everything would be O. K. But the scene frightened away the office women, who quickly left for home… All of a sudden, it also frightened some alcoholic weaklings. Only the elite and Kolya himself remained. Neither at the beginning, nor later could he figure out that dramatic situation, which is usually called 'one bottle for three men'. So, he trustfully seated himself opposite those big wheeler-dealers. And misfortune, like a spider from the ceiling, hung over him.

He couldn't drink little not to offend his guests. Then he decided to save his poor health, but it was hopelessly late. The most harmless way out was to go to the lavatory, which wouldn't cause any suspicion of his intention to escape. So, he went there. But he managed to do that at the very last moment - belches began… He remembers that he had enough strength to spread wide over the sink.

Everything went whirling in his head like a coloured reel of film about travelogues

through Africa and wild animals - lions were roaring, an elephant was trumpeting, hyenas were howling, tom-toms were drumming, and something was whistling, whooping and hooting. At last he saw a fat-buttocked black girl in a flaring skirt bend over him; she reminded him of the watch-woman, Fenya by name, who had a funny Polish accent: 'Have you, pan, disgraced yourself like a girl during her first pregnancy?'

Her words impressed Kolya deeply. He remembered Harlem in New-York, where he shuffled along the middle of an asphalt street, after he had happily shocked some fat-faced blacks with Russian foul language. By the way, he never used it in the backyards of Polish Green-Point, where some wise angel pitied Kolya and whispered some words to promise the local killers that he would unite Belarus and Poland… The idiots believed him, and Kolya survived.

The elite trio got worried about Kolya's disappearance. Hearing the mess in the lady's room, they directed their steps there and saw Kolya lying on the floor, and over him - a chattering woman and a giggling girl. He himself looked like a lyceum overage external student, who had just been trained to become a man. Kolya was tired and went to sleep. They patted him on his cheeks to make him rise and go to his Mummy and Daddy. Looking at the 'bunch of roses' on Kolya's shirt (with already sober eyes), the elite noticed some kind of French salad, heaped up after the unrestrained vomits. They had had the salad after vodka. The scene couldn't but end with a volcanic effect.

Later, all of them found themselves in a hospital, in an isolation ward. They were thoroughly examined there and taken to the centre for rare diseases by helicopter, as the doctors had diagnosed the infection of an unknown epidemic, resulting from close contacts with a specific type of African ape that inhabited the Congolese jungles. So, Kolya was blamed again, as he blabbed out to the quacks that he had once left Europe and had come in contact, though unhappily, with off-springs of the black continent…

After all this, the elite came to realize that they would never get anywhere with Kolya, and it would be much safer to get rid of him.

FINAL LINES

The closer the end, the more senseless everything is. It is not sad to die, it is not a pity to leave this world… What does it need me for?

But you have to live. You will leave others who are marked by your fate. Springs will not stop blossoming without you, summers will not putrefy, October winds will not stop blowing off leaves and snow will never become black.

Belarus will become Belarusian.

You cannot live by bread alone. Progeny living in San-Francisco, have their heart in the Motherland. Such things are impossible in Siberia. There, even souls expire. Do not lose your way and go in that direction, my dear child!

I am part of life, and I am mortal. A barbarian is afraid of death. Stupid! How can you live without dying! Everyone takes roots in something. Only God is eternal. And who are you beside Him? Be yourself and nothing more. Everything in life passes away, but returns to be renewed. Be neither the first, nor the last. Try not to become a fool. It is not too difficult, though not easy at all. Foolishness is chiefly born from a weak will, or its absence.

The Christ is immortal. Pharaohs were preserved with balsam. Stalin is lying somewhere dead. And the Christians' skulls and rubber soles are sometimes found by grave-diggers. „But what difference does it make?" the aborigines ask.

SUPRASL TRIPTYCH

I

People have lived once upon a time now and always, just as a golden blue day comes and is followed by a starry night. The people believed in the gift of rain for the spring fields which yielded better grain; they believed in the kindness of forests smelling with honey and grass, and in streaming rivers teeming with fish. Evidently, they also knew that without hard work nothing would turn out well. People become famous for their hard work, not for their insults. Our blessed ancestors took their young-moon-shaped sickles and went out into the fields on St. George's Day thanking the Most High for a good spring time and for a lush yield, and also for the fact that their hard work was not in vain. To live not only for oneself is a real chance to have an important existence, and a long state of happiness for all one's years.

Just as all living things perish without water, and springs run out of their tainted depth, so it is with wisdom, the beginning of which is the Word that was pronounced and studied sincerely not to be forgotten. With it we overcame sorrows, invasions and disasters, the sufferings of the weak-minded and depressed hearts. But we did not permit our ancient kin to be ashamed and imprisoned, because we had defended the lofty longings of His thoughts, guided by the white-winged archangel. And losing Him in our everyday careless turmoil, when the breath of death touches our faces, we seek rescue from the unquenchable altar and kiss the holy scripture with our lips, thirsty for spiritual food.

No matter how many times we are born or reborn, one and the same star burns

above us, and we set out to Suprasl, to You – the Bethlehem of my Belaya Rus.

II

God settled in a quiet desert on the steep slope of a hill in ancient times. And in this gloomy country, rejected by people, an unusual light started shining in the midst of vast forests. The Sacred Icon of the Annunciation rose to the sad clouds for ever and ever, and the faces of our forefathers, worn out by fate and wild with hopelessness, were made brighter.

Their hearts began beating like happy birds, and flew up like angelic doves. Their eyes began to shine with kindness like blue cornflowers. And a miracle, the most awaited of all the miracles that ever existed, happened. A Man, a Christ-like human being was born.

We have our Motherland here, dear to the very bottom of the heart, the land united with the world by the victim, praying near the icon, and by our deep sincerity. We are fated to live on this land like God in the Heavens, like memory in people, like immortality in the inconceivable eternity.

I walk to Suprasl, to You – the Jordan of my Belaya Rus.

III

A great time was coming to our forlorn country. It was giving more meaning to the hard and prosaic life of the local people. At last, a wood goblin looked out from beneath pilose fir-trees and stepped down from bilberry bushes, like a mysterious creature from distant rye fields to see with his understanding eyes that the life of a human being is incidental, unlike that of a wild animal. Neither is it like the treeless mountain among rivulets and bogs, the mountain which is so high that it can talk to the skies; nor is it like the king, ruling over the masters in the town; nor like Piarun who strikes with lightning, dashing about the sky with claps of thunder during a storm.

Gods, formless creatures of our imagination, all of them restlessly awe-inspiring, possessed the grim pagan fiction of justifying their misunderstanding of the world. People were afraid of dark storerooms inhabited by house spirits. They were also fearful of water plants which looked like water nymphs in the green streams between grassy banks where people bathed during harvest time. Being accustomed to mistrusting and escaping from everyone, they listened to the teachings of Christ as to a fairy tale, unreal and because of that beautiful...And their dark souls, and hearts opened wide as if in fine spring weather, when willows signal renewal with their young leaves, and work-weary arms try to reach for the awakened branches.

Since then we have been welcoming God who brings us earthly happiness and

repenting unity in our apologizing love, saving us, at least for a moment, from burning hatred and foul actions.

At this time I am to be in the adorned Suprasl, I am flying to You in my dreams – the Jerusalem of my Belaya Rus.

COMMENTARY

A Grievous Recluse under Christmas Star
Bielastok, a town in the East of Poland.
tuteishy, a local Belarusian.

Alone at Christmas Night
pushcha, a big thick forest.

My Short Genesis
Krynki, a township in the province of Bielastok.

On the Porch before Spring
Svislach, a tributary of the Nioman River.

The Country of the Nouveaux Riches
pan, a Polish landlord.

The Death of an Elm
Suprasl, an ancient township in the province of Bielastok.

The Migration of Storks
viachorki, village parties where women span, knitted and sang.

Suprasl Triptych
Piarun, the pagan God of thunder.

SAKRATSIKI TO YEAR 2002
Translated by Andrey Tabolich

PATRIOTISM

In the grainless mother country there is no patriotism. The poor (and there are millions of them) vanish without any trails in history. The vortexes of time cover the ground with blizzards.

The beggar is never proud. The feeling of pride has never visited him, though God looks like a human thing. Tramps are tormented not by ideas, but by cold and hunger. They would eat and eat!

This is a stupid kind of chaos. How can we believe in the wisdom of mankind? What is the ambition of the ant?

EMIGRATION

I compare emigration to slavery, with its wild escape from the worse slavery to a better one. Though in your mother country the slavery is different from that in a foreign land. There is no emigration without slavery, like there was no slavery without a wish to swear an oath to the freedom-loving Ukrainian district of Zaporozhiye.

I consider emigration to be some kind of sacrifice for the sake of someone and something. Fate oppresses people not to become straight again; and you hop into an easier life like a frog. We don't need alien Turkish coasts if they are not janissary!

Emigration will seem to be a paradisaical end of the suffering world, the end, which is as far as the vault of the heaven. You live quite well, even very well. You leave the horizons of your poor childhood without any pleasure of existing. It is a new pleasure for you. But can you take pleasure in pleasure?

Your happiness of an emigre is too exaggerated, too constrained, it is just for sheer jealousy.

DISAPPEARANCE

The Motherland is becoming deserted and forlorn, like an abandoned homestead in the fields behind the meadow. The children of hope have migrated to the wide world like twittering swallows. Their parents look after the grandparents alone till the last days. They have also found a patch of grass for themselves near the black chapel that stands in the midst of old trees on the graveyard hill. Our memory is taken away

in the coffins, and the only trail of it is the mound, which is not eternal either. Covering everything and everybody with its voiceless eternity, a vast forest will appear here. And there will be nothing - no tears, no mourns, no spirit.

OUT- OF- THE- WAY PLACE

The place beyond the village of Perakal is in the field that is being grown with birches. In autumn you can see a bush showing red there.

Every time I travel by bus, I learn something new about the place lying in the nostalgic veil of November mist. The briar is like a tomb. Long ago in the valley, there stood a forester's hut, surrounded by a high wall; and there was a kennel for hounds nearby. The forester was always grumbling, like a descendent of Yatsviah idol. Once in winter, which was too severe, a pack of wolves slaughtered those hounds, and in the small shed there remained only the cow's skin, horns and hooves. It happened, because the master was away – he was watching out for the thieves who would come to steal logs in the cutting on a moonlit night. The place was near the warm bogs by the Starynka-River where there were plenty of celpouts in the stone rapids under the small bridge

Misfortune came later, together with Germans who fell on Russia in the dew-retting season of 1941. A horse-faced Fritz liked the hut for no reason and shot the bearded forester before his soldiers' eyes. A bit later everyone was drunk, a tarry fire burst out, and all of them got burnt.

ARYADNA

During the German occupation Aryadna, as wonderful as the skies, sorted out her admirers like a woman merchant sorted out silks. She did it even after the night when drunken Ukrainians from the local garrison burst into the house; searching for partisans they beat her parents and squeezed the sweet beauty with laughter (some of her admirers might have sent them). After the Soviets came in the summer of 1944, she allowed a young lieutenant from Moscow to court her, and after the war they left the town. But the young man, the most handsome from all the handsome in the town, was killed near Berlin; all her fiances were in the army, and Aryadna remained as alone as a stick in the fence. A Polish policeman sometimes dropped in on her, but later he was killed by a white gang. Once Aryadna got mixed with a pompous profiteer who bought meat for the black market. But the dodger soon got into a trap and did not appear in the town to pay his debts. The world was full of chaos, and Aryadna did

not have time to wait for someone to marry her (her parents had died one after the other). People said that she had married a kind and well-to-do man. They also said that she had no children.

THE PRIMAL

Women, men. Women give birth to children, men give bread to them. The question is – who is more important? For a bastard, the mother is surely more important.

The happiest is the one who does not suspect that happiness and unhappiness exist side by side - he is like a child. Happiness attracts unhappiness. They are two poles of one thing. It is like misfortune that hates misfortune.

Is consciousness the punishment of God? Do poets die earlier than others because of that? And do the wise walk to work in the fields? Man is to be a saint sufferer. Tears shine out on the antipodes of misfortune and silly joy. Love is a symptom of mental disease, and it is not always sublime.

And to be frank, what the devil do we need happiness for? Without it, we would not have unhappiness.

ONE WITHOUT ANOTHER

What's the difference between the civilization of mankind and the civilization of wolves? None, because one excludes the other. They were equal about one hundred thousand years ago, when there were few people in the world. Later, Man took advantage, the result of which was the dog. And this descendant of wolves chose Rome for its pleasures.

The pushcha's ancestors tear the dogs off to pieces with hatred every time they come across them in the deep forest. The same way the Arabs cut Frank assimilationists' throats before the eyes of the Frenchmen who had boarded the ships and left the Carthaginian coasts of Algiers in the summer of 1926.

RAMAN

Raman, the last child of an old mother, was always lucky (his father had been buried long ago). The brother got married and lived on his own; the sisters were given in marriage to far-off villagers. Living a good life, Raman took up drinking and dangling after his friends' wives. Poor widows tried to marry off their daughters to him, but Raman never thought about his future. The grieving mother couldn't bear her angel's

idleness and moved to live at her elder son's, but she used to bring her lazybones a pot of some hot food.

Raman died unexpectedly after having invited a Soviet bitch for the night (she sold Russian spirit at the market in Bielastok). Everything was white with early winter hoar-frost on that day. Later in spring, a lot of surprisingly high weeds appeared around the abandoned house. But everything was cleared off by his extramarital son who burnt all the junk in the far corner of the neglected garden. Then he sold the cleaned-up homestead to a pot-bellied man who had come from the German border.

It will serve him as a dacha in his old age. He is a pensioner.

THE WEST

In the west of Poland the roads are different, they are well taken care of. They are too smooth and too dull. Far in the valleys, some brick houses show red, and they will make you think there have never lived any Slavs in their thatched huts. And there have never been wars. But the children with different faces are good chattering witnesses of the armies that had passed here before. People multiply like animals. It is the poets' mere imagination that creates verses about love.

In the west of Poland there are few woods and there is little from God. You can see all that only in our place where pines talk to the skies, and angels like eagles make nests on the monumental fir-trees. That is why Belarus is a saint and a martyress. It is impossible to live here, it is misfortune to be in a crucifixion.

We pray and flee. We rush as quickly as we can to the comfortable but dull world. We seek dreams which can be easily satisfied.

Alena Tabolich *is a Senior Lecturer at Minsk Linguistic University, reads lectures on Phonetics and Theory of Translation.*

Andrey Tabolich *is a graduate of Minsk Linguistic University, works as a translator at Belarusian Foundation „Mutual Understanding and Reconciliation".*

Гэнрык Бэрэзка
(Henryk Bereska)

ПЕРАВОЗЧЫК

Нарадзіўся я
У верхнесілескім сутоку трох краінаў –
Расеі, Прусіі, Аўстрыі –
8 гадоў пасля першай
і ў 13 гадоў да другое вайны
ад Марыі ды Юзафа
маіх бацькоў.
Зацясаўся я ў бэрлінскі
Суток чатырох краінаў. Сэктары.
Амэрыканскі, ангельскі, французскі,
савецкі.
Трапіў
у савецкі.

Рэкі і каналы падзялялі
стомленую сталіцу няшчасьця.
Потым-жа і сьцяна.

Далей-жа на ўсход крывавая рака –
Одра – два народы падзяліўшы,
сярэдзінаю плыні ўпільнаванай
лініі падзелу.

Паэты, польскія, нямецкія,
тлуміліся ў марах уздоўж ракі
ахвочыя быць перавозчыкамі –
марныя спадзяванкі, доўга-надоўга.

Шэнціла мне быць перавозчыкам,
возячы каштоўныя грузы
на другі бераг, у нямецкі лес літараў –
словы польскай паэзіі.

Доўга зайздраваў птушкам і рыбам
іх вольных вандраваньняў
туды-сюды. А сёньнячы і я, не турбуючыся
пераходжу туды-сюды –
перавозчык на бязьмежжы.

Напісана на Літаратурным Караблі, паміж Франкфуртам і Эйзэнхютэнштадтам, у верасьні 1996 г.

МОЙ ДЗЕД

меў белыя пышныя вусы
і кантаватую лысіну.
Нізкі быў, здаравезны
а мацавіты, бы пшчынскі зубр.
У шахту ідучы
браў з сабою пляскатую пляшачку,
будучы забойшчыкам валіў сьцяну за сьцяною
пасьля выпіваючы ў Данцыгера

на Вільгэльміне, што паміж
Янавам і Хэльголандам,
паміж вышкай і адвалам,
заслужаную паўлітроўку.
Падсыпеўваючы клыгаў папоцемку дахаты,
Дванаццаць хлопцаў чакала вячэры
мроячы стацца дарослымі, у чатырнаццаць гадоў –
Столькі трэба, каб пайсьці шахцёрыць.
У час параду перад імпэратарам Вільгэльмам
мой дзед звaліўся з каня –
узвычаены да шахцёрскіх клячаў.

Стаўшы старым хадзіў да азерца ў глінішчы,
што ля могілак у Нікішоўцы
аброслых італьянскімі таполямі,
хадзіў з казою, ад якое не было малака,
няўдала ловячы рыбы на добры кручок,
затое не падводзіла яго пляшка.
Мацюгаўся па-польску і па-нямецку
Zum Donner, pieronje, psiakrew.
Чуллівым быў да мяне:
сьмеючыся камячыў маю руку,
тузаў за вуха, нагадваў
не хапацца за гарачы прас
і рысаваў чалавечыкаў
з насіскамі п'янюгаў накшталт сярпа.
Яго сыны, малыя мядзьведзікі,
хваліліся рубцамі на азадку ад дзедавай дзягі.

Памёр звычайна, пражыўшы пад восемдзесят
Музыкі шахцёраў правялі яго на могілкі
у Нікішоўцы: стрымана перашэптваліся таполі,
азерца сумна спахмурнела, дванаццаць сыноў
запілі да ўпаду.
Данцыгер не фундануў піва:
попел з Яго шугаў па-над Трэблінкаю.

ДЗЯДЗЬКА РАМАН

Калі з адным вокам і з адною нагою
вярнуўся ён з вайны
клыгаў неяк
бачачы сёе-тое неўпарадку.

Калі не хапіла яму другое нагі
моцна паспакайнеў
хоць на розныя рэчы
яшчэ злаваўся.

Калі-ж перастала яму сьвяціць другое вока
зрабіўся бесклапотным
сядаў у вэрандзе, чуйна слухаў
птушак, звяроў і радыё
дзень у дзень.

Ведаеш, казаў мне
цяпер пачынаю разумець сьвет
цяпер мог-бы мудра гутарыць
мог-бы шмат распавесьці людзям.
Але ніхто не прыходзіў да яго
нікому не хацелася слухаць
анікому.

Пераклаў ***Сакрат Яновіч***

BOOKSHELF
КНІЖНАЯ ПАЛІЦА

Ivan Burlyka
(Іван Бурлыка)

WHAT ARE BELARUSIANS IN THE EYES OF DR. RYSZARD RADZIK?

Being an authentic Belarusian, I remember the first impression and impulse when I read the title of Dr. Ryszard Radzik's book „Kim są Białorusini?" (What are Belarusians?). I thought to myself: „Here are we are! Another clever book that will teach us which way to go." Luckily, I was completely mistaken. And that feeling of mine was confirmed when I had a chance to have met the author of the book in person and to have discussed with him many debatable issues, touched upon in the book.

Dr. Ryszard Radzik can be attributed to the scholars who see something with their own eyes first before they jump into any conclusion. His well-balanced evaluation that contains no preconceived attitude to any party of his analysis speaks in favor of professionalism and open-minded personality of the author. The book under the review poses a question on ***why*** such a close neighboring nations like Belarusians differs from Poles so much. The sociologist tries to figure out why Belarusians are not inclined to come up with any major reforms in the field of economy and social life, why they treat their national language in a very specific way. He finds answers to some of his questions in deep analysis of specific mentality of

this people. His conclusions become more valuable at the background of thorough evaluation of the mutual Belarusian-Polish stereotypes that have developed within the recent decades. The book answers the major question: *Why? What for?* and the author is very careful about giving the reader any definite recommendation of the *how* type. Because of this attitude the book presents a very well thought and intelligent analysis of the issues under the discussion.

The book is saturated with numerous quotations that the author uses to push together different views, expressed by politicians, journalists, and regular men in the street. This approach helps him to demonstrate versatile nature of the issues under the discussion. His cautious estimates find proper support in the results of numerous interviews and questionnaires, arranged by the author during his trips to Belarus.

The book can serve as a reliable guide for the Europeans who is willing to learn more about Belarus and its people, to get a first-hand and scientifically grounded impression about one of the oldest European nation. Hopefully, one day it will be translated into English and will become available for the English-speaking readers as well. It means that they will also find answers to some of their questions that deal with better understanding of the nation, residing in the heart of Europe.

Ryszard Radzik, *Kim są Białorusini.* Toruń 2002 (Poland)

MICHAEL FLEMING AND „NATIONAL MINORITIES IN POST-COMMUNIST POLAND": VIEW FROM GREAT BRITAIN

I do not remember too many specialized books, which I have read in my life with such interest and pleasure that I happened to get while studying the doctoral paper by Michael Fleming. My impression about the book increased when I met the author in person and spent several days in long conversations on the topic of his research.

The issue of the current status of national minorities in general and in Poland, in particular is not new. The long list of references, specified in the book, speaks in favor of this assumption. However, the study technique, applied by Michael Fleming, enabled him to achieve higher degree of evaluation and to make more straightforward conclusions. To mitigate against the danger of fetishising this or that particular identity (and he focused his research on the three major ones that

reside in Poland: Germans, Belarusians and Jews), he „highlighted the processes which have raised national minority identity both as an objective phenomenon and as discourse". Mainly the contrast evaluation approach was used by the author of the book to demonstrate the contingent status of the „national" category. The book is based not only on theoretical assumptions of Michael Fleming but he uses his rich personal experience and expertise, which he gained within a long course of field studies in Poland. His interviews with numerous representatives of national minorities, participation in various minority activities and events enabled the author to look at the issue under study from inside and make the conclusions true to life. This is one of the reasons why the book is full of intriguing remarks and pioneer conclusions.

The strongest points of the book deal with as follows:

1) It explains how new minority rights regime in Europe has come into being since 1989.

2) It explains how this new minority rights regime has differentially affected the various minorities in Poland.

3) It explains why the Germans and Jewish minorities largely enjoy the full benefits of the new minority rights regime and why the Belarusians have yet to do so.

4) It demonstrates how the identities of members of different minorities have evolved since 1989, and examines the factors that have contributed to these changing minority identities. It also explores the links between identity and the minority representation in democratic environment.

5) It grounds the discussion of the contemporary condition of minorities in Poland in a wider historical framework, while examining the precise effects of the process of post-communist transition.

To sum it up, the book makes a contribution to our understanding of minorities in Poland through a rigorous comparison of 3 different minorities during the post-communist period. It makes a strong argument as to why some minorities have generally fared well since 1989 (Germans and Jews) and why the Belarusians have not. In addition, it also indicates how democracy operates in practice in contemporary Poland, and illustrates how a politics of scale can be manipulated to achieve voice. In short, the book should appeal to a fairly broad audience including those interested in minority rights, democratic theory and practice, cultural policy and post-communist transition.

Michael Fleming, *National minorities in post-communist Poland.* Veritas Founation Publicatiomn Centre, London 2003

Halina Tychka
(Галіна Тычка)

A GRIEVOUS RECLUSE UNDER A CHRISTMAS STAR

The works by Sakrat Yanovich were translated into many languages – German, English, Italian, Russian, Norwegian, Ukrainian, etc.

The range of the writer's literary creations is very wide – from short lyrical miniatures to psychological novels and philosophical essays. The major aim of his works is to discover the contradictory nature of Man and his role in the world. These eternal problems are shown through the writer's eye, through his own experience and individuality.

A peasant's son, now a town dweller, or, as Sakrat Yanovich says, „a plebeian on the parquet" is one of the main characters of his numerous works. That was a mere formality to consider his works to be part of the so-called „rural" trend. But this attitude of the critics shades the most important hypostasis of the writer – his ethnic and political interests, his confident and obstinate biased nature, which reminds us of Adam Mickiewicz who wrote about the tragic fate of Belarusian people.

Sakrat Yanovich would not be Yanovich if he showed only one side of Man and described the environment in ironic and biting tones, leaving soft and rosy colours for his lyrical hero.

It should be noted that in some occasional statements Yanovich shows himself as a deep and wise thinker. Whatever he says about simple people, however he mocks at their faults, in life Sakrat Yanovich feels pity, love and sympathy for them.

The book *Notes of the Century* (1999) contains stories, novels and miniatures. Collected within one book, the works, though quite different, compensate for one another, illuminating the author's concepts and views on life.

The writer's research into the outlook, disposition and ways of surviving is done with persistence and scrupulosity of a psychologist and politologist alongside with deep sorrow for the primitive needs and infamous deaths of his „poor barefooted fellows, muzzles and rascals".

In various novels Sakrat Yanovich created his own picture, his own grotesque reality of Belarusian local people in Bielastok region. The geographical names and details show that the scenes take place in the East of Poland between World War II and the present time. In these space and time frames, a small community of people, labelled as „tuteishy" seems to be the object of experiment for survival, both spiritual and physical.

The area where the people, who are to be pitied, is called „the country of the nouveaux riches". The human beings, whose only instinct is to consume, have no names, they have funny nicknames like Black Liolya, Yas-a-Hen's-Beak, Liodzya the American, etc. The landscape is full of ruins and chaos, the people's morals are primeval and wild, their acts are senseless. The inhabitants of „the country of the nouveaux riches" do not burden themselves with tortures of conscience – they easily break the accepted rules for their own interests. But the tragicomic events, that take place here, prepare the readers for the sublime atmosphere of the sad lyrical miniatures. They sound like pieces of lofty poetry. The miniature *Belarusian Elegy* is almost an epitaph or a funeral lament over Belarus. Yanovich's individuality is the brightest here, in my opinion. He uses inversion and rhythmical structures which were neglected long ago in literature. He balances on the edge of natural feelings without being artificially sublime. His hero, sometimes romantic or even sentimental, does not seem funny – he awakens the very feelings Sakrat Yanovich intended to express.

What kind of writer is Sakrat Yanovich? In what is his phenomenon?

We can answer these questions by using the words of the well-known critic

Uladzimir Hnilamiodau: „The more you know him, the more individual and unexpected features you discover in him – a poet, a prose-writer, an essayist, a publicist, an analyst, a historian, a sociologist, a psychologist, a philosopher, etc. Besides, this man is gentle and kind, vigorous, unpredictable and bellicose at the same time. He is the son of the twentieth - century Belarus".

But the best way to understand Sakrat Yanovich is to read his book under the symbolic and ambiguous title *Notes of the Century*.

Сакрат Яновіч, *Запісы веку* (Notes of the Century). Беларускае Літаратурнае Аб'яднанне „Белавежа", Беласток 1999.

***Halina Tychka**, Professor of Literature, Minsk.*

Ryszard Radzik
(Рышард Радзік)

BELORUSSKI SBORNIK…

This collection is mainly a result of the ninth cyclical conference titled 'Sankt-Petersburg and the Belarusian culture', held in the Russian National Library in Petersburg in June 2001. The chief organizer of the conference is a well-known scholar in Belarusian culture, Nikolai Nikolaiev. The event was attended by scholars from Russia and Poland. The 'Belorusskii sbornik' [The Belarusian collection] contains also materials not presented at the conference, including authors from Belarus. The volume is divided into sections: articles (13 texts), publications (1), communiqués and notes (7), my Belarus (4), reviews and surveys (1), bibliographical and informational materials (2). The volume contains also notes on the authors and a list of papers presented at the first ten conferences of the 'St. Petersburg and the Belarusian culture' series.

It is not possible to review all of the articles, I will, however, focus on all the texts included in section one. The section is open by Walentyn Hryckiewicz who writes about Belarusian associations in St. Petersburg active mainly in 20th c., especially over the last decade. These associations unite Belrusians over political divisions, party memberships, class and religion – it is noteworthy that Catholics

make up no less than 10 % of St. Petersburg Belarusians. The author points at social contexts shaping the activity of the Belarusian organizations, especially that of the Belarusian Social and Cultural Association established in 1989. He stresses the fact that up until now no course – not mentioning a department - of Belarusian or Ukrainian studies has been established at any Russian university, while courses on the Khmers, Swahili peoples and Hindus are well established (p.9).

Antoni Mironowicz is an author of a well-researched and interesting article on the influence of the Orthodox Church on the formation of the Belarusian national consciousness. The author states: 'Almost all creators of the Belarusian culture from the pre-revolutionary period came from Catholic background' (p. 16-17). Belarusian Catholics felt different from the Russians in a more pronounced way than the Orthodox, and the most durable Belarusian party during the time of the Second Republic was the Belarusian Christian Democracy. Also in other Belarusian organizations Catholics occupied an important role. In the Orthodox Church – Mironowicz writes – the control over the Church was in the hands of secular people. Both Polish kings and Russian tsars took advantage of this fact. "As a consequence the Orthodox Church would passively yield to any authority, and was, in turn, used by the authority as an instrument of controlling and influencing people' (17). On the one hand, the relative weakness of denominational conflicts had a negative influence on the formation process of the Belarusian sense of national distinctiveness, on the other hand, however, one could observe a two-stream process in which the Catholic population was leaning toward Polishness, and the Orthodox toward Russianness. Mironowicz posits that 'the Orthodox Church had a much weaker influence on the rural population than Catholicism' (p. 19). The establishing of the Autocephalous Church in Poland in 1925 contributed to the process of polonization of the Belarusian Orthodox population. In conclusions to his article, Mironowicz lists the causes for a weaker – in comparison to the Catholic Church – influence of the Orthodox Church on shaping national consciousness of the people.

Irina Fiedorova is an author of the text titled 'The Peregrination of Prince Mikolai Radziwill to the Holy Land in the Russian literature of the second half of the 17th century'. Wasyl Pucko writes about Ukrainian and Belarusian ikons of the [swieto pokrowu??/] from 17th-18th c. Jolanta Gwozdzik researches in her paper the collection of Slonim old prints from 17th-19th c. stored by the Benedictine sisters, and Iwona Pietrzkiewicz the library of regular Lateran canonical brothers in Wilno in 17th-19th c. Nadiezhda Usava is the author of 'The St. PEtersbug Academy of Arts and the formation of artistic environment in Belarus in the second half of 19th c. and the first half of the 20th c.'. Dmitrii Lewin discusses Belarus

as represented in the memoirs of Siemion Dubnov. Igor Andrieiev writes about the political and social activity of Moisiei Ostrogorski, elected from the Grodno gouvernment for the first National Duma, one of the precursors of the sociology of political parties. Tamara Smirnova surveys the history of the Belarusian House of Education functioning in St. Petersburg in 1928-1936. The author published in 2002 in St. Petersburg a work on national minorities of St. Petersburg in the 20th c., including Belarusian and Polish minorities (Т.М. Смирнова, *Национальность – питерские. Национальные меньшинства Петербурга и Ленинградской области в XX веке*, Издательство <<Сударыня>>, Санкт-Петербург 2002, сс. 584). . Urszula Pawluczuk writes about Volhynian monasteries in the interwar Poland and various aspects of activity of the monks inhabiting them. Aleksander Galkin presents Archimandrite Antoni (Melnikov), the rector of the Minsk Seminary in 1856-1963. After 26 years of break the seminary was opened anew in September 1989. The section of articles is closed by an interesting discussion of Nikolai Mikhei and Jelena Rai in which they analyze the curiosities of the Belarusian literary language in the Minsk press of the 90s. The authors concentrate mainly on the influence of the Russian language on Belarusian vocabulary and phraseology, as well as on grammar and spelling (and the resulting errors in the Belarusian language). The authors discuss also a new phenomenon, namely the influence of the Polish language on Belarusian in the last decade of the 20th c., a topic which the authors consider as requiring a separate study.

The section 'Publications' contains an article by Aleks Razdorski: 'Materials from customs books 1649/50-1679/80 on the trade of Belarusian merchants in Wiazma'. Among short texts of the 'Communiques and notes' section we find Wanda Supa's analysis of Sokrat Janowicz's prose works. "Not only – writes the reviewer – did he represent the mentality of Polish Belarusians, but also with the almost scientific precision of a sociologist he analyzed processes occurring on the borderland territory' (p. 198). The section 'My Belarus' contains short several-page texts whose authors look at the Belarusians as if from the outside (e.g. on the Belarusian immigrants to Sachalin). Such impressions reflect the specificity of time, place and mentality of people and communities. The volume if completed by two articles in the section of 'Bibliographical and informational materials'. The first – by Jelena Komissarova – discusses rare 19th c. publications which the author considers Belarusian, stored in the Slavic Collection of the Russian Academy of Science Library. The second article is a 70-page bibliography of albarutenica, compiled by Walerii Antonov and Marek Mamontov – in the Petersburg periodicals of 1992-1993. It contains an impressive number of 1023 entries.

'The Belarusian Collection' is undoubtedly a recommendable initiative. It is a thematically differentiated presentation of Belarusian interest among not only St. Petersburg Belarusians. The texts vary in size and – as always – in quality. Some of them are definitely worth rereading for the purpose of one's own research. Others popularize knowledge already existing. In the nearest future two more volumes of the series are about to come out. In this way the Belarusian diaspora in St. Petersburg – together with the St. Petersburg Association of Belarusians sponsoring the conference and publishing – make their presence visible.

Translated by ***Dorota Kołodziejczyk***

Белорусский сборник. *Статьи и материалы по истории и культуре Белоруссии*. Выпуск 2, Издательство Российской национальной библиотеки, Санкт-Петербург 2002, с. 311

Андрэй Катлярчук
(Andrey Kotliarchuk)

КНІГА, ЯКОЙ НЕЛЬГА АБМІНУЦЬ

Летась ў ЗША выйшла манаграфія выкладніка польскай і усходнеэўрапейскай гісторыі Ельскага універсытэту Цімаці Снайдэра „Адбудова нацый. Польшча, Украіна, Летува, Беларусь." Негледзячы на маладосьць (1962 г. н.) Цімаці Снайдэр досыць вядомы дасьледнік ў колах гісторыкаў нашай часткі Эўропы. Ягоная першая праца „Nationalism, marxism, and modern Central Europe: a biography of Kazimierz Kelles-Krauz, 1872-1905" (1997, Украінскі Дасьледніцкі Інстытут Гарвардзкага універсытэту) атрымала прэмію Оскара Халецкага за лепшую гістарычную кнігу прысьвечаную ўсходнеэўрапейскай гісторыі.

Другая работа Снайдэра, на маю думку, стане бязумоўным навуковым бэстсэлерам 2003 году. Не шукаючы простых адказаў на складаныя пытаньні, аўтар паспрабаваў паглядзець на драматычныя, часам брутальныя факты гісторыі нацыянальных рухаў народаў былой Рэчы Паспалітай з пункту гледжаньня нейтральнага навукоўца, незаангажаванага ў нацыяналістычную летувіскую ці беларускую, альбо польскую ці украінскую гістарыяграфію.

Скажам шчыра – спроба ўдалася. Кніга чытаецца як супер–прафэсійны й, адначасова, дэтэктыўна-цікавы твор. У змястоўным пляне яна складаецца з трох вялізных частак, прысьвечаных адпаведна Вялікаму княству Літоўскаму (Летуве і Беларусі), Украіне й Польшчы.

Сёньня гаворка пойдзе толькі пра першую, беларуска-летувіскаю, частку працы (б.13-102). Ўжо ейная назва „Спрэчная Летувіска-Беларуская Айчына" ёсьць сэнсацыйнай, бо амаль ўпершыню (калі не лічыць англамоўныя працы нашых эмігрантаў) ў сучасны заходні дыскурс гісторыі Літвы уводзіцца як паўнапраўны чалец Беларусь. Разьдзел мае наступны зьмест:

– Вялікае княства Літоўскае (1569-1863)
– Літва! Мая айчына! (1863-1914)
– Першая Сусьветная вайна і пытаньне Вільні (1914-1939)
– Другая Сусьветная вайна і пытаньне Вільнюса
– Эпілёг: Савецкі Летувіскі Вільнюс (1945-1991)

Пачынаецца тэкст з славутых радкоў Адама Міцкевіча *„Літва! Мая Айчына, ты – як здароўе..."* – вакол якіх будуецца сьвет аўтарскіх развагаў што да лёсу ВКЛ. Ўжо першы сказ задае плянку дыскусіі: *„Калісьці Вялікае княства Літоўскае было дамінуючым на Ўсходзе Эўропы. З 1991 году Літоўская Рэспубліка ёсьць маленькай краінай на беразе Балтыцкага мора. Вільня, якая была сталіцай ВКЛ, сёньня сталіца сучаснай Рэспублікі. Паўтысячагодзьдзя перад 1991 летувіская мова ніколі не была моваю ўлады Вільні, ані моваю ейных жыхароў. Да Другай Сусьветнай вайны гутарковай мовай трэцяй часткі віленскіх дамоў была жыдоўская мова; моваю вуліц, касьцёлаў і школак была польская; моваю навакольля была беларуская. Ў 1939 амаль ніхто не размаўляў у Вільні па-летувіску (б. 15).*

Аўтар задаецца пытаньнем *„*Як адбыліся гэткія вялізныя перамены? Як сталася так, што сёньня ВКЛ асацыруецца на Захадзе выключна з сучаснай Летувай? Каб адказаць на гэта пытаньне, ён пачынае з пачаткаў, тлумачачы, што Вялікае княства Літоўскае й Рускае было заўсёды дзяржаваю двух элітаў, балцкай і ўсходнеславянскай. Пра гэта сьведчыць тытулятура гаспадароў ВКЛ як „вялікіх князёў літоўскіх і рускіх". Пад літоўскімі (Litvanorum) і русінскімі (Ruthenirum) паняцьцямі меліся перадусім палітычныя эліты, баяры, а не шматэтнічныя месты ці вёска. Кажучы пра колькасную перавагу ўсходнеславянскай эліты Снайдэр зазначае, што нават перад Крэўскай вуніяй 1385 году ў рэлігійных і моўных сэнсах Літва была больш праваслаў-

най, славянскай, чымсьці паганскай балцкай дзяржавай. Цэнтар праваслаўя перамесьціўся з Кіева ў Вільню (б. 17). Менавіта таму Ягайла вагаўся паміж праваслаўем і каталіцтвам. Малавядома, што ў 1382 годзе Ягайла плянаваў ажаніцца з дачкой Дмітрыя Данскога ды прыняць Артадоксію. Адмова ад пляну была выклікана дзьвюма прычынамі. Першая: праваслаўе не абараніла б Літву ад Нямецкага Ордэну. Па-другое, гэты крок азначаў бы канчатковую перавагу славянскай эліты ВКЛ, што магло выклікаць грамадзянскую вайну (б. 18). Тым ня менш пасьля пэрсанальнай вуніі Літвы й Польшчы урад карыстаўся трыма мовамі: агульнай латынню і польскай ў Польшчы да згодна вызначэньня Снайдера блізкай да беларускай „афіцыйнай славянскай мовай" (Chancery Slavonic) ў ВКЛ. Апошні вялікі князь, які хіба ведаў летувіскую мову, Казімер, памёр ў год калі Калюмб адкрыў Амэрыку (б. 32). Ў дачыненьнях зь элітай ВКЛ Казімер, апошні балцкамоўны гаспадар літоўскі карыстаўся старабеларускай мовай. Гэта мова стала мовай права і адміністрацыі, гэта значыць, выбар паў на мову абсалютна зразумелую ўсяму палітычнаму народу Літвы. Ў час гаспадарства Казімера ў Рэчы Паспалітай былі надрукаваны першыя кнігі, але не па-летувіску, а на польскай ды царкоўнаславянскай мовах. Першадрукар Літвы Францыск Скарына друкаваў кніжкі ў беларускай версыі царкоўнаславянскай мовы. Літаратура ВКЛ таксама да 16 стагодзьзя стваралася выключна на „рускай" (Ruthenian) мове. Гэта мова была гутарковай моваю шляхты і жыдоў ВКЛ. Гэта мова была моваю Статутаў ВКЛ і моваю палітычнага жыцьця дзяржавы. Яна адрознівалася ад расейскай актавай мовы Масковіі, „маскоўскай" зь пункту гледжаньня ліцьвінаў. Маскоўская эліта называла дзяржаўную мову ВКЛ „літоўскай", альбо „беларускай" ды перакладала беларускія тэксты (б. 19).

Такім чынам, згодна высновам Снайдэра ўсходнеславянская (прабеларуская) этнічная група дамінавала ў палітычных структурах ВКЛ, што ў перспектыве стварала добрыя шанцы ў новы час для беларускага нацыяналізму адаптаваць спадчыну ВКЛ. Але гэтага не адбылося.

Пасьля Люблінскай уніі 1569 году русінская эліта ВКЛ, згодна Снайдэру, хутка палянізавалася (б. 20-25). З таго часу шляхціц ВКЛ натуральна мог быць „ліцьвінам" па паходжаньню, „палякам" па палітычнай сьведамасьці й „русінам" па канфэсыі (б. 24). Менавіта на гэтай глебе тры гады пасля Рэчы Паспалітай нарадзіўся найслабуты ў сьвеце ліцьвін Адам Міцкевіч. Снайдэр заўважае, што толькі паўстаўшы ў другой палове 19 ст. нацыяналізм стварыў парадокс, калі адзін паэт пачаў уважацца за генія трох розных народаў. Палякі зрабілі Міцкевіча сымбалем польскім. Летувісы трансфармавалі Міцкевіча

ў летувіскага нацыянальнага паэта. Між тым на думку Снайдэра Міцкевіч, які меў праваслаўныя і жыдоўскія караньні, згодна сучаснай дэфініцыі *„не быў ня польскім, не летувіскім, але беларускім паэтам”* (б. 29). Ён нарадзіўся і стварыў свайго „Пана Тадэвуша” на ўсходнеславянскай зямлі ВКЛ, сярод сялянаў, якіх сёньня ўвесь сьвет ведае як беларусаў (б. 29). Згодна сучаснай лёгікі, Міцкевіч ёсьць прадстаўніком дамінуючай этнічнай групы былога ВКЛ – беларусаў, а не польскамоўнай шляхты ці балцкай меншасьці, таму ён беларускі паэт. Менавіта так вырашаюцца гэтыя пытаньні ў сучасным сьвеце. Але гэта зараз. Снайдэр падкрэслівае, што для часоў Міцкевіча быць ліцьвінам, значыць: натуральна ўспрымаць як суцэльнае часткі адной мясцовай традыцыі: польскую, беларускую й летувіскую. Напрыклад, паўстанец 1863 году Якуб Гейштар (1827-1897), які лічыў сябе палякам, заснаваў прыватную летувіскую школу для сялянаў. Ён не бачыў ў гэтым жаднай супярэчнасьці. Кастусь Каліноўскі і Антанас Мацкевічус, якія ў сучаснай Беларусі і Летуве адпаведна уважаюцца за бацькоў нацыяналізму, карысталіся польскай мовай і бычылі будучыню толькі ў адбудове фэдэрацыі ВКЛ і Польшчы (б. 30). Роднай мовай найбольш вядомага ў сьвеце летувіса Мікалаюса Чурлюніса была мова польская, летувіскай мове ён навучыўся ў сталым ўзросьце ад сваёй жонкі (б. 100). Толькі працэс крышталяваньня польскага, беларускага й летувіскага рухаў паставіў перад мясцовай элітай пры канцы 19 – напачатку 20 ст.ст. праблему выбару й монаідэнтыфікацыі. Агульнавядомым ёсьць прыклад братоў Іваноўскіх, зь якіх адзін брат стаўся лідарам беларускіх нацыяналістаў, другі – летувіскім прафэсарам, трэці – польскім палітыкам. Снайдэр дадае іншы прыклад з ліцьвінскай шляхецкай сям’і Нарутовічаў, адзін сын якой (Габрыэль) стаўся першым прэзыдэнтам Польшчы, другі (Станіслявас) – сябрам першага летувіскага ўрада „Тарыба” (б. 70).

У другой частцы „Літва мая Айчына (1863-1914)” Снайдэр аналізуе адаптацыю спадчыны ВКЛ навачаснымі летувіскім, беларускім, мясьцовым польскім рухамі ды расейскімі палітыкамі. Пачынаюцца развагі з летувіскага нацыянальнага руху. Снайдэр піша, што росквіт летувіскага руху пасьля 1863 году непарыўна сувязаны з расейскай палітыкай. Па паўстаньні 1863 году расейскія аналітыкі вырашылі ў працівагу моцнаму польскаму руху падтрымаць летувіскі нацыяналізм. Ў выніку ў дзяржаўнай расейскай вышэйшай школе ў летувіскім Марыямпале/Marijampolė была створана кузьніца летувіскай эліты. Мову балцкіх сялянаў царскія ўлады зрабілі мовай навучаньня гэтай вышэйшай школы. Ў гістарычнай адукацыі і літаратуры летувісаў набрала моц ідэялізацыя ВКЛ да 1569 году і выразна антыпольская трактоўка

яго гісторыі пасьля 1569 году. Для летувісаў Люблінская вунія стала сымбалем нацыянальнай катастрофы накшталт бітвы ля Белай гары для чэхаў. Выпускнікамі расейскай установы ў Марыямпале былі „бацькі" летувіскага руху канца 19-пачатку 20 стст. Ёнас Басанавічус (які скончыў таксама Маскоўскі унівэрсытэт) ды Вінцас Кудзірка (б. 36-38). Абодва дзеячы ігнаравалі складаную ў сэнсе этнічнай дэфініцыі гісторыю ВКЛ ранняга новагу часу і канцэнтраваліся на ўяўна ясным славутым балцкім сярэднявеччы (б. 39) Заўважым, што на гэтыя хібы дагэтуль хварэе летувіская гістарыяграфія. Ў выніку, пры дазволе расейскіх уладаў, летувісы пабудавалі міт ВКЛ як этнічна „літоўскай" (Lithuanian) дзяржавы. Гэты міт стаў фундамэнтам, на якім летувіскія дзеячы пачалі адбудову новай летувіскамоўнай Літвы. Каб аддаліць летувіскі альфабэт ад польскага, за падставу правапісу быў узяты чэскі варыянт.

На працягу трох стагодзьдзяў мясцовы варыянт польскай мовы і культуры быў сьветам шляхты ВКЛ. Таму ліцьвіны-шляхта польскай культуры досыць варожа паставіліся да летувіскага плебейскага руху, вядомага сялянскімі ксяндзамі ды дзецьмі свабодных заможных хутаранаў (ў цэнтры летувіскага руху, на Сувальшчыне, прыгон знесена напачатку 19 ст.). Іншымі былі адносіны да беларускага руху. Таясамая польскамоўная шляхта брала масавы ўдзел ў стварэньні беларускага руху, разглядаючы яго як частку агульнапольскага. Тутэйшыя польскамоўныя магнаты „краёўцы" падтрымлівалі беларускіх актывістаў. У сваю чаргу, беларускія дзеячы мелі сімпатыі да ідэі адбудовы Польска-Літоўскай фэдэрацыі.

Як падкрэслівае Снайдэр, „бацька" новай польскай Рэчы Паспалітай Юзэф Пілсудскі нарадзіўся ў шляхецкай сям'і былога ВКЛ (дадамо: лютэранскай), быў і ўважаў сябе ліцьвінам, размаўляючы папольску ў хаце, пабеларуску на дварэ й парасейску ў сібірскай ссылцы (б. 41). Ліцвінам быў „бацька" Сярэдняй Літвы генерал Люцыян Жэлігоўскі, „акупант" згодна летувіскаму пункту гледжаньня. Жэлігоўскі таксама размаўляў папольску, пабеларуску, ды парасейску, бо меў жонку расейку й быў афіцэрам царскай арміі (б. 64). Як Пілсудскі, гэтак і Жэлігоўскі не размаўлялі палетувіску, не ведалі летувіскай ці жамойцкай культуры, але іх родным домам была Літва. Будучыню аднаўлёнага ВКЛ яны бачылі толькі ў фэдэрацыі шматкультурнай Літвы з Польшчай.

Адначасова з летувіскім рухам пачаўся беларускі нацыяналізм. Снайдэр падкрэслівае, што як дамінуючая этнічная група зямель былога ВКЛ беларусы мелі ўсе шанцы перамагчы ў барацьбе за літоўскаю спадчыну (б. 42). Ён

дадае, што „этнічная група" беларускамоўных сялянаў колішняй Літвы была ў дзесяць разоў большая за яе летувіскамоўных суседзяў. Першыя беларускія пісьменнікі – ліцьвіны Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч і Ян Чачот пачалі працу ў слушным накірунку. Дунін-Марцінкевіч пераклаў і надрукаваў пабеларуску культавую кнігу ліцьвінаў „Пана Тадэвуша" (тое самае зрабілі летувісы). Чачот стварыў нізку рамантычных балядаў з гісторыі ВКЛ, назбіраў ды надрукаваў багаты беларускі фальклёр працаваў над граматыкай мовы. Кампліментную ўвагу на мову беларусаў звярнуў яго сябра Адам Міцкевіч. Такім чынам першыя актывісты хацелі адаптаваць ўласную спадчыну ВКЛ пад патрэбы новага беларускага руху. Ліцвінам-шляхціцам па паходжаньню быў „бацька" беларускай гісторыі, найбуйнейшы знаўца ВКЛ, прафэсар Мітрафан Доўнар-Запольскі. З падвіленскай каталіцкай ліцьвінскай сям'і паходзіў „бацька" беларускай граматыкі Браніслаў Тарашкевіч (б. 66). Зь карэнных віленчукоў быў „бацька" беларускай драматургіі Францішак Аляхновіч. Тым ня менш летувіскі нацыянальны рух здолеў зрабіць з сялянскай масы нацыю, а беларускі не.

Нягледзячы на поўнае гістарычнае права, новачасныя беларускія дзеячы гэтак і не здолелі адаптаваць літоўскую спадчыну, ды, такім чынам, крышталізаваць этнічную беларускамоўную большасьць Літвы ў сучасную нацыю. Чаму так адбылося? Адказ аўтара на гэта пытаньне, на маю думку, ёсьць найцікавейшым месцам кніжкі (б. 44-49). Першае, гэта сацыяльнае паходжаньне „будзіцялёў нацыі". Тут летувісы мелі значную перавагу над беларусамі. Летувіская інтэлігенцыя першай генерацыі – гэта дзеці заможных сялянаў: настаўнікі і ксяндзы. Гэткай сацыяльнай групе вельмі лёгка было пабудаваць з нуля новую манаэтнічную інтэрпрэтацыю гісторыі Літвы, ў якой беларусам і палякам мейсца не было, заняць выразна антыпольскую пазіцыю. Беларускія дзеячы першай генерацыі былі сынамі й дочкамі каталіцкай шляхты-простых нашчадкаў гістарычнай Літвы. Яны былі часткаю гэтай векавечнай шматкультурнай (беларуска-польска-летувіска-жамойцка-жыдоўска-татарскай) традыцыі, што не дазволіла ім вызначыць асобны беларускі шлях. Ідэя манаэтнічнай беларускай Літвы іх не вабіла, бо была для іх відавочнай хлуснёй (б. 46).

Важным чыньнікам стаўся моўны фактар. Беларуская мова як мова славянская ёсьць даволі блізкай да мовы польскай і расейскай. Таму нават трохі адукаваны беларус заўсёды мог задаволіцца польскім ці расейскім тэкстам. Гэта моцна звужала рынак беларускага друку. Летувіская мова, наадварот, ёсьць вельмі адрознай ад славянскіх. Такім чынам фактар філялёгіі вырашаў